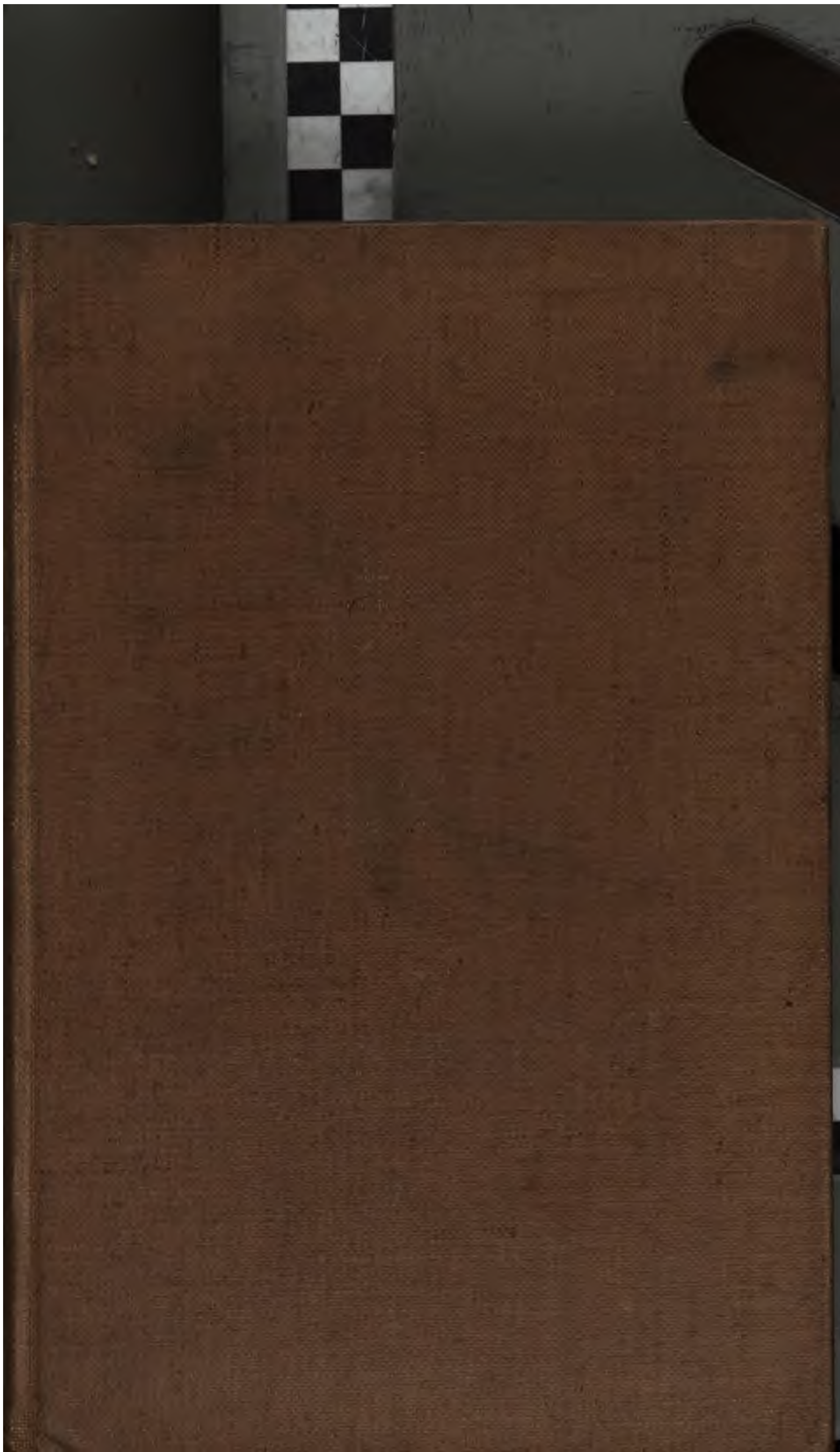

BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS

VAN DEN

NEDERLANDSCHEN BOEKHANDEL.

BIJDRAGEN

TOT DE

GESCHIEDENIS

VAN DEN

NEDERLANDSCHEN BOEKHANDEL.

UITGEGEVEN

DOOR DE

VEREENIGING TER BEVORDERING VAN DE BELANGEN DES BOEKHANDELS.

3e DEEL.

AMSTERDAM,
P. N. VAN KAMPEN & ZOON.
1891.

AN.

TST

A. W. Hofmann

AN.

TST

EEN VEERTIGJARIGE

UITGEVERSLOOPBAAN.

A. W. SIJTHOFF

TE LEIDEN.

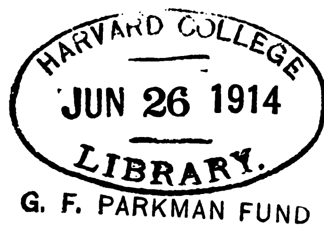
1851 — 1 Januari — 1891.

NAAR BESCHEIDEN UIT HET ARCHIEF DER ZAAK GESCHETST

DOOR

R. VAN DER MEULEN.

AMSTERDAM,
P. N. VAN KAMPEN & ZOON.
1891.

LEIDEN: BOEKDRUKKERIJ VAN L. VAN NIFTERIK HZ.

VOORBERICHT.

Het als manuscript gedrukte Gedenkboek van A. W. SIJTHOFF's veertigjarige uitgeversloopbaan „door een Vriendenhand geschetst" werd oorspronkelijk samengesteld om te dienen als feestgave voor familieleden en enkele intimi. Op aandrang van de vrienden A. C. Kruseman en Mart. Nijhoff liet de heer Sijthoff zich overhalen om den inhoud dezer gelegenheidsuitgave, met weglating van eenige gedeelten van te particulieren aard, ook voor een ruimer kring van vrienden en vakgenooten toegankelijk te maken. — Genoemde heeren waren nl. van oordeel, dat het medegedeelde een niet onbelangrijke bijdrage zou vormen tot de geschiedenis van de Nederlandsche beschaving en letterkunde in 't algemeen en van den boekhandel en de journalistiek hier te lande in 't bijzonder. Voorts meenden zij, dat de eenvoudige wijze, waarop die mededeelingen uit het archief der Leidsche uitgeverszaak tot een geheel zijn bewerkt, het boek geschikt maakte om in de reeks der *Bijdragen tot de geschiedenis van den Nederlandschen Boekhandel* te worden opgenomen.

De „Commissie tot het bijeenbrengen van bouwstoffen voor de geschiedenis van den Nederlandschen Boekhandel" (de heeren A. C. Kruseman, Louis D. Petit en R. W. P. de Vries) vereenigde zich met die meening: zij beoogt met deze uitgave „aan te toonen wat kennis, smaak en energie in den Boekhandel vermogen, en tevens hulde te brengen aan den man, die door zijn ondernemingsgeest zooveel leven en vertier in den boekhandel van ons kleine land met zijn beperkt taalgebied bracht."

De ondergeteekende, daartoe uitgenoodigd, heeft gaarne zijn medewerking verleend, door voor dit doel zijn arbeid te herzien, op sommige plaatsen te wijzigen en er een Naamregister bij te voegen. Het welgeslaagde portret in photogravure is te danken aan de vrijgevigheid van den heer Sijthoff, wiens aanbod, het benoodigde getal afdrukken voor deze editie beschikbaar te stellen, gaarne werd aanvaard. Voor 't overige blijve aan genoemde heeren en leden der „Commissie" de verantwoording voor hun ingenomenheid met vorm en inhoud dezer bio-bibliographische schets.

ROTTERDAM, Mei 1891. R. v. d. M.

INHOUD.

I.

Leerjaren. — Verblijf te Parijs. — Vestiging. — Huwelijk.

Tot de weinige uitverkorenen onder de velen, die zich geroepenen achten in den Boekhandel, mag men voorzeker ook Koenraad Fuhri rekenen, die van 1837—1855 als uitgever te 's-Gravenhage niet alleen boven al zijn vakgenooten in den lande uitblonk, maar ook anderen, die met en na hem werkzaam waren, bezield heeft met zijn ondernemingsgeest en geprikkeld door zijn arbeidsijver. A. C. Kruseman, een van hen, die door eigen daden het bewijs voor dit getuigenis hebben geleverd en die Fuhri's beeld met warme kleuren heeft geschilderd [1]), zegt o. a. van hem: „Fuhri is een zeer merkwaardig man geweest. Hij heeft onzen boekhandel niet alleen gedeeltelijk hervormd en op nieuwe paden geleid, hij heeft meer gedaan: hij heeft over dien handel een geest van leven uitgestort, er is van hem een kracht uitgegaan, die nawerkt.... De 15 jaren van Fuhri's handelsleven zijn een onverpoosde arbeid geweest, een reuzenarbeid, indien wij die uitdrukking ooit zouden kunnen bezigen. Niemand heeft zoo met zijn tijd weten te worstelen als hij; niemand heeft zulk een taaie volharding getoond bij zooveel droevige ervaring. Fuhri had zijn beroep lief,

1) *Bouwstoffen tot de geschiedenis van den Nederlandschen Boekhandel* enz. I. 2e St. blz. 783 en v.

met heel zijn hart: hij dweepte er mee, zou men kunnen zeggen. Hij leefde erin en ervoor, zijn gansche leven lang. De drang tot ondernemen, de vruchtbaarheid van vinden, de kordaatheid van uitvoeren, de moed van doorzetten, de onwrikbaarheid van wil om te komen waar hij wezen wou, hebben zich nooit bij iemand geopenbaard gelijk bij hem"....

Zij die het voorrecht hadden onder Fuhri's leiding gevormd te worden, hebben zich zijn voorbeeld te nutte gemaakt: zijn ondernemingsgeest en breede opvatting van zaken zijn op hen overgegaan. Na Kruseman heeft Sijthoff, evenals D. A. Thieme, zijn opleiding als uitgever hoofdzakelijk aan Fuhri te danken en hij stond ook na zijn vestiging met hem in nauwe betrekking; de groote invloed daarvan op zijn later bedrijvig leven eischt, dat dit tijdperk, evenals de achtergrond van een schilderij, niet al te vluchtig worde geschetst. Wel gingen daaraan vooraf de leerjaren op de drukkerij van J. G. La Lau en die in de debietzaak van D. J. Couvée, beiden te Leiden, maar deze geven weinig aanleiding tot uitvoerige behandeling. Alleen de volgende data behooren vermeld.

Albertus Willem Sijthoff stamt uit het Zuid-Hollandsche geslacht Sijthoff, waarvan de eerstbekende naamdrager omstreeks 1620 te Delft woonachtig was [1]), en werd geboren te Leiden den 30sten Juni 1829. Zijn vader Albertus Sijthoff, geb. te Delft 22 Nov. 1804, was te Leiden gehuwd met Gertrude Cornelie Bertrand, geb. aldaar 19 Juni 1808. Uit dit huwelijk werden zes kinderen geboren, waarvan Albertus Willem de oudste was en weldra de eenige bleef, want van de jongeren waren er twee doodgeboren en drie zeer jong gestorven. Op veertienjarigen leeftijd moest hij zijn vader reeds missen, die den 9den Aug. 1843 aan de tering overleed. Zijn moeder hertrouwde elf jaar later, den 16den Aug. 1854, met den Notaris Pieter Muller te Leiden. Zij overleefde haar eersten echtgenoot ruim veertig jaren.

---

1) A. A. Vorsterman van Oijen, *Genealogie van het geslacht Sijthoff.* MS.

Het gewone lager onderwijs genoot S. tot zijn 13de jaar op de school van den heer J. H. Nieuwveen; daarna behoorde hij van 1842—1844 tot de leerlingen van het Leidsche gymnasium. Toen bij de keus van een beroep het boekenvak een groote aantrekkelijkheid bleek te bezitten, werd daar niet alleen geen enkel bezwaar tegen ingebracht, maar hem zelfs het pad geëffend door de plaatsing op de boek- en courantdrukkerij van Mr. J. G. La Lau, tevens uitgever der *Leidsche Courant* en jarenlang penningmeester van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde. La Lau behoorde onder hen die niet schitteren, maar door aanhoudende werkzaamheden nut en vreugde rondom zich spreiden en met stillen gang voorttreden op de baan der wetenschappen en der letterkunde. Al wie hem achtten en lief hadden — en zij waren niet weinigen — allen die met hem in eenige betrekking stonden, weten het, hoe zijne gesprekken het kenmerk droegen van beschaving, kennis en wetenschap en van een zucht voor de vaderlandsche letterkunde [1]).

Het spreekt van zelf, dat de leiding van een zoo beschaafd en ontwikkeld patroon den leerling ten goede kwam en dat de werkzaamheden verbonden aan de toen in bloei verkeerende *Leidsche Courant* hem gelegenheid schonken zich te bekwamen in een der richtingen waarin hij zich ook later zelf bij voorkeur zou bewegen. Toen de voornaamste practische kennis van de drukkerij verkregen was, achtte men het wenschelijk de leerjaren nog op een aangrenzend terrein, nl. dat van den boekhandel, voort te zetten en vond daartoe in 1846 gelegenheid in de zaak van D. J. Couvée. Deze beklante debietzaak bracht hem in dagelijksche aanraking met een ontwikkeld boeken-minnend publiek en leerde hem zijn koopwaren in alle verscheidenheden kennen. Een kleine uitgaaf nu en dan deed hem tevens een blik slaan in de manipulatiën van dien derden tak der boeken-industrie. Die

---

1) A. P. van Groningen, Levensbericht van Mr. Joannes Gerard La Lau, in *Levensberichten der afgestorven medeleden v. d. Maatsch. d. Nederl. Letterk.* 1858.

omgang met boeken wakkerde in den jongen man den zin voor letterkundige studie en oefeningen aan. Er bestond in die dagen onder meer soortgelijke gezelschappen ook een „letterlievend gezelschap Concordia", in 1843 door eenige jongelieden uit den deftigen burgerstand opgericht, waarbij S. zich in 1847 als lid had laten voorstellen en spoedig daarna werd aangenomen. Dat hij ten genoege zijner medeleden aan de bijeenkomsten en oefeningen deelnam en geen onwaardig lid er van uitmaakte, blijkt uit het feit, dat hij na zijn vertrek uit Leiden bij missive van 31 Mei 1849 tot honorair lid benoemd werd, en dat zijn medeleden hem, in den Haag in betrekking zijnde, ook toen nog niet vergaten, getuigt het volgende schrijven:

Leyden, 14 September 1849.

Den Heere A. W. Sijthoff te 's Gravenhage.

Mijnheer! Zeer geacht medelid!

Op onze laatste bijeenkomst is mij de zeer vereerende last opgedragen UE. uit te noodigen ter bijwoning onzer Tweehonderdste vergadering, welke op Woensdag den 26sten dezer des avonds te zeven ure in den tuin van het lid H. Burgersdijk feestelijk zal gehouden worden.

De belangstelling, welke UE. steeds getoond hebt voor ons gezelschap te koesteren, is ons eene vaste waarborg voor de deelneming, welke UE. ook in deze voor Concordia hoogst gewigtige gebeurtenis stellen zult, en het is dus met groote vrijmoedigheid, dat ik op het voldoen van deze uitnoodiging ten sterkste aandring.

In afwachting uwer gunstige rescriptie verblijf ik na vriendelijke groete

De Secretaris van het letterlievend gezelschap Concordia te Leyden,
P. ROUWENHORST MULDER.

Dat S. aan die uitnoodiging gevolg gaf en dat de feestelijke bijeenkomst hem daarna aanleiding schonk zijn gene-

genheid met daden te toonen, blijkt uit het volgende schrijven hem den 12 Oct. daaraanvolgende toegezonden:

Waarde Vriend! Zeer geacht medelid!

De tolk zijnde van ons gezelschap in het algemeen en van deszelfs leden in het bijzonder, zeggen wij U bij dezen hartelijken dank voor het vriendschappelijk blijk van belangstelling ons geschonken in de ontvangene exemplaren van de door U zoo keurig afgedrukte toespraak bij onze jongste feestviering.

Is het getal afdrukken voor ons archief ons een waarborg voor uwe deelneming in den voor- of tegenspoed van ons gezelschap, in de exemplaren den leden in het bijzonder toegezonden, zien wij een bewijs uwer toegenegenheid en vriendschap waarop wij met reden trotsch zijn en hetwelk wij ook als zoodanig op hoogen prijs stellen.

In die vriendschap blijven wij ons bij voortduring aanbevelen en noemen ons na minzame groete

Uwe toegenegen vrienden,

De leden van het letterlievend gezelschap Concordia,
Namens dezelve

C. van der Post, Pres.
P. Rouwenhorst Mulder, Secr.

Gedurende zijn verblijf in de debiet-zaak van Couvée had S. gelegenheid gehad kennis te nemen van de vele en fraaie uitgaven der toen op haar hoogste standpunt staande firma K. Fuhri te 's-Gravenhage. Het kan geen verwondering wekken, dat de lust bij hem opkwam, om den tijd, die hem nog van zijn eigen vestiging scheidde, door te brengen in een zaak, die op zulk een schaal produceerde. Ook was het wenschelijk voor eigen zelfstandigheid om nog eens een poos buiten de vaderstad en het ouderlijke huis te vertoeven. Toen S. er in 1848 in slaagde Fuhri tot zijn patroon te maken, won hij daarmede tevens een makker, die hem niet

alleen altijd een trouw vriend gebleven is, maar met wien hij ook later in zaken veel en tot genoegen en voordeel samengewerkt heeft. Wij bedoelen D. A. Thieme, die toen zijn leerjaren doorbracht bij zijn oom Fuhri, wiens echtgenoote een zuster van Thieme's vader was.

Het was voor de beide ijverige en geen arbeid schuwende jongelui een afwisselend en bedrijvig leven daar in die veelomvattende zaak. S. vooral vond hier gelegenheid zijn practische kennis van de drukkerij-werkzaamheden in verband te brengen met uitgaven op verschillend gebied. De administratieve arbeid op 't kantoor, het verkeer en de briefwisseling met de auteurs, het ontwerpen en bespreken van nieuwe door den patroon aan de hand gedane plannen, dat alles bracht veel bij tot de vorming van den aanstaanden uitgever. Ook de afrekenings- en aanbiedingsreizen bij den boekhandel werden beurtelings aan Sijthoff en Thieme opgedragen; soms gebeurde het dat de een in 't Noorden en de andere in het Zuiden van ons land de belangen der zaak behartigde.

Gedurende die reizen had er een tamelijk drukke correspondentie tusschen patroon en bediende plaats en werden S. bij zijn verblijf te Amsterdam of Rotterdam allerlei commissies voor plaatdrukkers, auteurs, teekenaars enz. opgegeven, of adviezen over de gelden der afrekening toegezonden. Op een dezer reizen, nl. in 't voorjaar van 1850, werd zijn reiskoffertje, dat hij vooruit naar huis gezonden had, gestolen. Fuhri schrijft hem het volgende:

> Het is eene onaangename geschiedenis met dien diefstal. Het spijt mij vooral om uwe papieren en ook voor het reisboekje waarin de boekverkoopers hunne handteekening hebben gezet. Daar er geene bijzondere waarde in steekt, zal het zoo spoedig niet terecht komen. De teleurgestelde dief, het pakje openmakende, heeft kunnen zeggen: „je suis volé." Mogelijk ligt de geheele boel reeds in de snipperbak. Het gestolene wegmoffelen is alles wat de steler doen kon. Ik voor

mij ben tevreden met *f* 30 schadevergoeding en het dunkt mij niet noodig dan nog verder eene advertentie voor die boeken te plaatsen. Met uwe papieren en portefeuille is het iets anders en ik laat u daarin natuurlijk geheel vrij....

De omgang bij Fuhri aan huis en in zijn familiekring was vriendschappelijk en vertrouwelijk. Dat de beide jongelui geheel deel uitmaakten van dien kring, blijkt uit een door Fuhri geschreven en als handschrift voor familieleden gedrukten „Brief aan mijne broeders en zusters, behelzende eenige bijzonderheden uit de laatste levensdagen mijner echtgenoote Carolina Geertruida Thieme, overleden den 5en December 1849.” In de aandoenlijke beschrijving van het sterfbed dezer brave echtgenoote en moeder komen ook de volgende zinsneden voor:

De kinderen werden geroepen om moeders laatste groete te ontvangen. Het zevental stond met mij om haar ledikant.... Onze huisgenooten Dirk Thieme en Sijthoff, die zij zoo hartelijk genegen was, vergat zij evenmin, voor elk hunner bestemde zij eenen ring.

Iets verder laat Fuhri zich aldus uit:

De liefde die mijne bedienden, D. A. Thieme en A. W. Sijthoff, mijne vrouw hebben toegedragen, de tranen die zij bij haar sterfbed hebben geschreid, de hartelijkheid waarmede zij mij, in de eerste dagen van droefheid, alle bezigheid en bemoeijing uit de handen namen, hebben mij met sterke banden aan hen gehecht. Ik heb er hen lief om als broeders.

Hoe aangenaam Sijthoff's positie bij Fuhri ook was, mocht hij daarom toch geenszins zijn eigen toekomst uit het oog verliezen. In het begin van 1850 kwam bij hem het lang gekoesterde plan om zich in zijn geboorteplaats zelfstandig te vestigen tot rijpheid. Aan de uitvoering daarvan volgens

zijn eigen hooggestelde eischen moest echter een bezoek aan de voornaamste Parijsche typographische etablissementen vooraf gaan, of er mee verbonden worden. Hoewel alleen aan Thieme en een enkelen vriend in vertrouwen medegedeeld, schijnt Fuhri er toch een en ander van vernomen te hebben vóór S. het hem zelf meedeelde. Toen Fuhri er zich echter in een zijner brieven aan S., die toen op de voorjaarsreis was, over uitliet, maakte S. hem volledig deelgenoot van de door zijn moeder en voogd goedgekeurde plannen om met Augustus een nieuwe boekdrukkerij te Leiden op te richten, na vooraf een paar maanden te Parijs rondgekeken te hebben. Hij vroeg hem tegelijkertijd zijn meening over dit voornemen te mogen vernemen. Fuhri schrijft daarop het volgende, d.d. 19 April 1850:

> Vriend Sijthoff! Uwe letteren op den 17den April te Arnhem geschreven, zijn mij gisteren met het daar bijgeslotene wel geworden.
>
> Met hetgeen gij mij daarin meldt kan ik mij over het algemeen wel vereenigen, doch ik ben altoos nog verwonderd, dat gij daarmede zoo laat voor den dag komt en ik *de laatste* ben, die er iets van hoor. Niet dat ik zoo nieuwsgierig ben naar eens anders zaken, maar ik zou het van uwe zijde als een bewijs van hartelijkheid en vertrouwelijkheid hebben aangemerkt. Mijnerzijds heb ik U die altijd betoond.
>
> Als gij nu in Parijs zult zijn, heb ik denkelijk eene belangrijke commissie voor U en kom ik daar misschien spoedig eens bij U. Ik denk altoos nog aan het opkoopen van goede fransche fondsartikelen tegen contant geld. Gij kunt hier en daar eens hooren en mij zenden wat er al zoo te krijgen zou zijn. Geeft dat hoop op goed succes, dan kom ik ook naar Parijs. Ik zal Landry [1]) wel overhalen mij eenige duizend guldens mede te geven.

1) Fuhri's kassier.

De verdere reis die gij nu voor mijne rekening nog zoudt hebben af te leggen, is als volgt: Meppel, Heerenveen, Leeuwarden, Sneek, Dokkum, Franeker en Harlingen.

Wat mij aanbetreft kunt gij Noord-Holland op zijn beloop laten. Uwe commissies vielen mij nog al in-, maar de afrekeningen nog al uit de hand.

Schik het met uwe Parijssche reis zooals gij dat het liefst wilt; doch gij gevoelt zelve, dat het U en mij weinig baten zou, wanneer gij, vóór of ná, voor een paar dagen, weken of maanden nog hier zoudt komen.

Ik heb echter vooreerst geen plan iemand in uwe plaats te nemen en wij kunnen later altijd zien, hoe de zaken staan. Na minzame groete als steeds:

Uw Vriend,

K. Fuhri.

In de tweede helft van de maand Mei werd nu de reis naar Parijs aanvaard en het verblijf in de wereldstad was den toen 20-jarigen jongen man even nuttig als aangenaam. Met het voornemen om later zijn indrukken uitvoeriger te boek te stellen, heeft S. in een agenda met enkele punten het voornaamste wat hem dagelijks wedervoer genoteerd. Het volgende uittreksel uit dat reisdagboekje geeft inlichtingen waaraan de tijd in de eerste weken alzoo besteed werd.

Afreize per laatste spoortrein naar Rotterdam. Afscheidsgroete van de vrienden op Zomerzorg.

Ontmoeting van Z. en S. op de boot. Afreize om half tien. Allervrolijkste reis. Kennismaking met den heer van der Aa van Rotterdam. 's Avonds wandeling door Antwerpen.

Bezigtiging der Kathedraal, St. Jacques waarin het graf van Rubens. St. Paul. De Kalvarienberg. St. André. St. Augustin. Anciènne église des Jésuites. St. Joseph. Dierentuin. Wandeling langs de bassins, Schelde, Beurs, Vischmarkt, Entrepots enz.

Zaterdag ochtend vroeg naar Brussel, correspondentie gehouden, wandeling langs de Boulevards naar de Ambassaden, terug door het Park, enz.

Met den heer van der Aa naar Laeken, heerlijke tournee, schoon gezigt op Brussel, 's avonds wandeling in de Allée Verte.

Een bezoek aan de Lettergieterij van den heer van der Woordt. De Botanische tuin. Place des Martyrs. Standbeeld van Belliard. Manneken-pis.

Woensdag om half 10 uur afreize naar Parijs, onder geleide van den heer V. Na eene heerlijke, doch warme, stoffige en eenigszins vermoeijende reis, aankomst te half negen. Na eene kleine verkwikking wandeling in het Palais Royal.

Eerste wandeling langs de Boulevards naar Faubourg St. Antoine, Laforce, langs de Seine tot de Louvre. Eerste diné bij Richefeu in het Palais Royal. 's Avonds wandeling zonder geleide naar de Tuileriën, Champs Elysées, Arc de l'Etoile.

Een echt Fransch déjeuné bij den heer Derriey. Bezoek aan zijne lettergieterij.

Bezoek vervolgens bij Regnauld en Robcis.

Bezoek bij de heeren Laurent en de Berny; bezigtiging van de inrigting van Girourdot. Wandeling door het Luxembourg.

Naar Laurent en de Berny, vervolgens met den heer Groseillier naar de Nat. Drukkerij. Het schoone en beroemde specimen uit de collection des livres orientaux: *le livre des rois*, heerlijke druk, uitstekend fraaije band. De drukkerij bezocht, van het begin der lettergieterij tot de binderij. 150 persen Stanhope e. a. 3 stoompersen, machinale pers om de bladen te droogen door stoom. Verschillende machinen om te snijden. Pletpers door stoom, gewone glanspers, steendrukpersen, 1000 werklieden, zoo mannen als vrouwen.

Dinsdag 's morgens om 8 uur naar Tours. Heerlijke weg, schoone ligging aan de Loire, bijzondere hitte

aankomst om 3 uur. Bezoek bij den heer H. Fournier, directeur der drukkerij van den heer Mame.

's Morgens vroeg eene wandeling door en om Tours langs de Loire. Om 1 uur bezoek bij den heer Mame, introductie door den heer Fournier, vriendelijke ontvangst. Keurige inrigting (zie de Illustraties). 's Middags nog een heerlijke wandeling buiten Tours.

Om half zeven naar Parijs, met een convoi omnibus, aankomst om 3 uur. Wandeling langs de Boulevards, waar men de steenen begon op te breken en dezelve te mac-adamiseren.

Ontmoeting met den heer A. Jager en zijn echtgenoot uit Amsterdam. Bezoek aan het Louvre, verder de fabriek der Gobelins, enz.

Bezoek bij den heer Dutartre. Bezoek aan de Nationale drukkerij. 's Avonds naar het Théâtre de la République, waar Mme Rachel in de Andromaque speelde.

Wandeling bij de boekverkoopers in de cité, verder aan de zaken gewijd, bezoek bij Garnier.

Woensdag 27 Juni was gewijd aan de zaken van den heer Jager. Bezoek met hem aan boekverkoopers, binders en groote winkels, enz. Terwijl ik Jager, die 's avonds om 8 uur over Brussel terugkeerde, uitgeleide deed, ontmoette ik in de Rue Richelieu den heer Fuhri, die juist gearriveerd was.

Donderdag morgen was geheel aan de zaken gewijd. Rendez-vous aan de Rotonde en diné met den heer Fuhri. 's Avonds wandeling naar Neuilly.

Vrijdag. Bezoek van den heer Fournier. 's Morgens naar Garnier. Bezoek aan Furne en C°., Bourdin, Didier en Dutartre.

Ronde bij de boekverk. met den heer Fuhri. Bezoek op de keurige drukkerij van de heeren Chaix en C°. later uitvoeriger beschrijven, door introductie van Leon Lecerf.

Bij verschillende uitgevers, de drukkerij van Plon frères. Wandeling door Palais Royal.

4 Juli. Vroegtijdig bezoek bij Bourdin, Didier. Bezoek van den heer Fuhri bij mij aan huis. Wandeling langs de Boulevards. 's Avonds uitgeleide en vertrek van den heer Fuhri en zijne zuster.

Ontvangst van een brief van Jager, bezoek en conferentie met Bourgand, Garnier, Fournier en Le Brun.

Bezoek bij Plon frères, Garnier en bij Mr. Derriey. Emballage van de goederen van den heer Fuhri. Bij de expeditie, wandeling langs de Boulevards, ...

Eenige dagen na zijn aankomst te Parijs had S. den volgenden brief van zijn oud-patroon ontvangen:

Vriend Sijthoff! Van uitstel komt ligt afstel. Ik werd op den laatsten dag van uw vertrek verhinderd door de bemoeijingen betreffende mijne nieuwe woning en andere bezigheden. Trouwens ik begreep, dat gij toch niet in de eerste dagen van uwe aankomst U met mijne zaak zoudt kunnen bemoeijen. Hieringesloten dus een brief voor den heer Cramer, dien gij zeker wel uit zult vinden, ware het ook maar door bij den uitgever Jeannin, waar hij vroeger geweest is, te informeren. Ik sta thans op het punt om een reisje te doen naar Tilburg en van daar naar Brussel en Gent. Te Tilburg wil ik Dr. Schotel eens gaan spreken over eene voorgenomen uitgaaf, te Brussel wil ik eens zien of ik wat met de Engelsche boeken kan doen, die eindelijk zijn aangekomen en te Gent beproeven of ik iemand kan vinden, die mij een getal Prentenboeken en *Leven van Willem 1* afkoopt. Welligt was met deze tournée een Parijsch uitstapje te verbinden; maar dan ook zou het noodig zijn, dat ik eenigzins spoedig wist, wat ik daar te hopen of te vreezen had. Gij hebt mij, denk ik, goed begrepen. De bedoeling is om 100, 200, 500 exemplaren van eenig fondsartikel, courant genoeg voor Holland, voor een zeer klein prijsje à contant te koopen. 't Spreekt wel van zelve dat men daartoe geen nieuwe werken zal afstaan, evenmin als

men dat hier zou doen. Ook dat ik geene werken gebruiken kan, die in Brussel nagedrukt en voor goedkoope prijzen verkrijgbaar zijn, ten ware dat gij zóó goedkoop mogt kunnen koopen, dat mij zulks onverschillig ware. Het best zal dus zijn: boeken met platen te nemen. Gaarne zou ik nu zien, dat gij, met behulp van den heer Cramer of iemand anders eens voor mij onderzocht, of er zulke zaken te doen zouden zijn en dat gij mij per spoor of Messagerie reeds voorloopig als proeve eenige boekwerken met opgave van prijzen zondt. Gaarne zoude ik nu zien, dat gij hiervan eens spoedig uw werk maakte, opdat ik, in verband met mijne andere plannen, over veertien dagen op reis zou kunnen gaan....

De jonge van Kesteren komt met 1 Juny op mijne drukkerij en bij den heer Furnée in de kost. Ik dank U voor uw bericht uit Brussel en hoop Bocquet daar nu zelf te gaan opzoeken. Zeer verlangend ben ik naar uwen eersten brief uit Parijs en wensch ik den indruk te leeren kennen, dien deze wereldstad op U gemaakt heeft. Vergeet vooral niet den heer J. de Mare (Rue de Vienne N°. 13) hartelijk van mij te groeten en ook zijne vrouw.

Als steeds

Uw vriend,

K. Fuhri.

Zooals uit de Agenda gebleken is, kwam Fuhri zelf naar Parijs om de onderhandelingen, die S. voor hem met verschillende uitgevers aangeknoopt had, hun beslag te doen krijgen. Het nadere vernemen wij uit den volgenden brief van 5 Juli, door Fuhri na zijn terugkeer aan S. te Parijs gericht.

Amice! Na eene vrij vermoeijende reis zijn wij l.l. Zaterdagavond te 's Hage aangekomen en hadden het genoegen alles in de volmaaktste orde en welstand aan te treffen. Ik ben dan nu ook reeds weder in mijn

gewone wijze van doen en de hitte van Parijs, de café's op de Boulevards, etc. reeds lang weder vergeten.

In antwoord op uwe beide brieven, die mij wel geworden zijn, zeg ik U vooreerst dank voor de bezorging der boeken en andere gekochte voorwerpen, die ik nu zeker wel spoedig ontvangen zal. Om U niet te lang op uwe uitschotten te laten wachten, zend ik U hierbij 165 francs, zijnde het bedrag van 't in uwe beide brieven vermelde. Gelief mij spoedig uwe verdere nota van verschotten te doen toekomen, waaronder ook de 16 francs die gij mij te Parijs in geld hebt geleend, dan remitteer ik U dadelijk daarvoor tot saldo op nieuw.

Aan Didier, Garnier, Renouard etc. zal ik van hier schrijven. De beide eersten moeten over het geleverde maar op mij disponeren, naar mate van den tijd dat zij gewoonlijk crediet verleenen. Uit uwen brief moet ik opmaken, dat Bourdin zich nog bedacht heeft; 't geen ik ook wel verwachtte. Wanneer ik nu van U de facturen van Desbleds, Boizart, Lebrun, Bourdin, ontvangen heb, dan zend ik U daarvan het gezamentlijk bedrag in eens over, tegelijk met dat van Fournier, waarvan ik de nota ontving en met dat van Plon frères of Bourgand, wanneer ik tot hunne artikelen overga.

Het zoude ook mijne begeerte zijn, dat alle gekochte boeken na gelijkelijk ontvangen en betaald te zijn, ook gelijktijdig werden bijeengepakt en afgezonden. Ik heb er echter geene bijzondere haast mede, doch gaarne ontving ik de facturen zoo spoedig mogelijk, ten einde in eens het montant te kunnen overmaken. Lebrun heb ik verzocht dat hij zijn antwoord bij U zou overbrengen.

Na minzame groete en na U nogmaals hartelijken dank te hebben betuigd voor uw vriendelijk geleide, tijdens ik te Parijs was, als steeds

Uw Vriend,

K. Fuhri.

Reeds tien dagen later kon Fuhri aan S. het volgende melden:

> De beide kisten met boeken zijn gisteren goed aangekomen. De machines heb ik reeds uitgepakt en dragen ieders bewondering en goedkeuring weg. Scheffelaar vooral is zeer in zijn schik.
>
> Mijne zuster en ik spreken nog dikwijls van het genoegen dat wij te Parijs gehad hebben. Heden hebben wij hier weder die Parijsche hitte van voor een maand.....

Tot het einde van zijn verblijf te Parijs bleef S. zijn vroegeren patroon in allerlei opzicht van dienst met aankoopen van nieuwe zaken voor de drukkerij, zoowel als door te onderhandelen met uitgevers over geschikte boeken voor het debiet in Nederland.

Toen hij in 't laatst van Juli Parijs verliet, was zijn kennis van 't vak in die paar maanden aanzienlijk vermeerderd en kon hij met gerustheid en vol hoop tot zijn eigen vestiging overgaan.

Deze volgde dan ook spoedig, want in 't laatst van Augustus was zijn drukkerij in zooverre gereed, dat hij orders kon aannemen en ten uitvoer brengen. Aanvankelijk nog in het ouderlijke huis inwonende, had hij aan de Oude Vest, tusschen de Janvossensteeg en de Volmolengracht eenige lokalen gehuurd en tot werkplaatsen ingericht. De drukkerij werd begonnen met een tiental knechts en jongens, terwijl hij in September als eerste of meesterknecht aannam L. van Nifterik, die toen bij Binger te Amsterdam werkzaam was en van wien de firma's van Nooten te Schoonhoven en Noorduyn te Gorinchem de gunstigste getuigenissen hadden afgelegd. Met van Nifterik sloot S. kort daarna een contract, waarbij eerstgenoemde behalve een vast weekloon en vrije woning aan de drukkerij 1 % van het geldelijk bedrag der bruto opbrengst werd toegekend, welk bedrag elke drie maanden op te maken zou zijn volgens het register van drukwerk,

dat geregeld naar de leggers werd ingeschreven, „zoodat aan de meerdere bloei der drukkerij ook het belang des tweeden ondergeteekenden verbonden is."

Den Boekhandel werd eerst een paar maanden na de opening en het op gang brengen der drukkerij, toen alles gereed was om ook van die zijde naar bestellingen te dingen, kennis gegeven van die vestiging door de volgende circulaire:

Leyden, 20 October 1850.

M.

Ik heb de eer UEd. kennis te geven, dat ik, met Primo Januarij aanstaande, mijne geheel nieuw opgerigte Boekdrukkerij te dezer stede zal openen.

Eene veeljarige ondervinding in het vak, gedeeltelijk verkregen op de voornaamste Boekdrukkerij te Leyden, in den Boekhandel van den Heer D. J. Couvée, mede te Leyden, en laatstelijk op de Boekdrukkerij en in den Boekhandel van den Heer K. Fuhri te 's Hage, doet mij vertrouwen met de noodige kundigheden te zijn toegerust, om met voordeel zelf eene zoodanige zaak te kunnen oprigten.

Om daarin naar wensch te slagen, roep ik de welwillendheid in der HH. Uitgevers, mijner vele Vrienden in den Handel, en verder van allen, met wie ik op mijne onderscheidene reizen voor den Heer K. Fuhri, reeds kennis heb mogen maken; HEd. vriendelijk uitnoodigende mij met hunne gunst en hun vertrouwen te willen vereeren, zullende ik niets onbeproefd laten om door eene keurige uitvoering en billijken prijs zoowel hunne als mijne belangen te bevorderen.

Ik meen dit te meer te mogen belooven, door het oprigten eener *geheel nieuwe Boekdrukkerij*, ingerigt zoowel voor gewoon werk, als voor Pracht- en Kunstwerken, naar de eischen des tijds, en waaraan ik die nieuwe rigting zal trachten te geven, welke mijne ondervinding op mijne reis naar Frankrijk mij wenschelijk heeft doen voorkomen; vooral ook door mijne kennis in het vak van Boekhandel zelve.

De heeren D. J. Couvée en K. Fuhri hebben bij deze gaarne een woord van aanbeveling willen voegen.

De heer H. J. van Kesteren te Amsterdam heeft zich wel met mijne Hoofdcorrespondentie willen belasten; — terwijl ik mij voorstel voor de steden Amsterdam en Rotterdam (volgens verlangen mijner Begunstigers aldaar), een bepaald persoon aan te wijzen, die de belangen mijner Principalen zal waarnemen en behartigen, waarvan ik HEd. nader hoop kennis te geven.

Mij in UEds. toegenegenheid en vriendschap beleefdelijk aanbevelende, heb ik de eer met de meeste achting te zijn,

UEd. Dw. Dienaar,

A. W. Sythoff.

Mijnheer en Geachte Confrater!

Dankbaar voor het vertrouwen en de vriendschap, welke ik reeds ruim acht jaren van mijne geachte Collega's ondervinden mag, beveel ik thans mijn' Vriend en voormaligen Leerling, den Heer A. W. Sythoff, in hunne welwillende protectie.

Zijn verzoek om eenige regelen van aanbeveling te voegen bij zijne Circulaire, mogt en wilde ik niet afslaan. Geruimen tijd was hij met succès werkzaam ter Boekdrukkerij van den Heer J. G. La Lau te dezer stede en gedurende de jaren, dat ik hem onder mijne leiding hebben mogt, en hij in mijne zaken als leerling werkzaam was, verwierf hij mijne opregte achting en warmste vriendschap. Mijne belangen behartigde hij steeds als de zijne, terwijl, wanneer *oppassendheid*, *vlijt*, *orde* en een *braaf* gedrag, regt geven op hoogachting en ondersteuning, hij daarop bij mij en bij de Confraters allesints mag aanspraak maken. Het is dus met volle ruimte, dat ik hem in uwe welwillende protectie durf aan te bevelen. Het zou mij aangenaam zijn, wanneer het hem in zijne nieuwe betrekking van Boekdrukker wél mogt gaan; doch daartoe behoeft hij uwe toegenegenheid en uw vertrouwen, die hij zeker niet zal teleurstellen.

Uwe vriendelijke ondersteuning roep ik dus minzaam voor hem in; mogt mijne aanbeveling daartoe iets hebben bijgedragen, ik zal er mij bij vernieuwing aan UEd. door verpligt achten.

Met alle achting en vriendschappelijke groete heb ik de eer te zijn.

UEds. Dw. Dienaar,

Leyden, October 1850. D. J. COUVÉE.

Geachte Confrater!

De Heer A. W. Sythoff heeft mij verzocht hem een woord van aanbeveling te geven, bij gelegenheid dat hij zich als Boekdrukker gaat vestigen. Dat valt mij in een zeker opzigt moeijelijk. Niet, omdat de heer Sythoff zoodanig eene aanbeveling onwaardig is, maar omdat hij ze als *Boekdrukker* verlangt. Hem bij U dringend aan te bevelen tot het verkrijgen van Drukwerk, zou hetzelfde zijn als de kennisgeving, dat ik voor mij niet op uwe begunstiging gesteld ware. En daar ben ik zeer op gesteld. Aan mijne Boekdrukkerij is mij veel gelegen; mijne Confraters net werk te mogen leveren, is mijn grootste genoegen.

Intusschen heb ik het verzoek van den heer Sythoff niet kunnen of mogen afslaan. Ik heb te veel achting en genegenheid voor hem, dan dat ik niet alles zou aanwenden, wat strekken kan, om hem, bij eene zoo gewigtige stap als zijne vestiging, behulpzaam te zijn. Hij bezit kennis, smaak en middelen. De verklaring, dien ten gevolge afgelegd, dat hij een gevaarlijk mededinger voor mij zou kunnen worden, bijaldien ik niet op uwe vriendschap te rekenen had, zij dierhalve zijne beste aanbeveling. Gaarne alles onderschrijvende, wat de Heer Couvée hierboven tot zijnen lof, naar waarheid, getuigd heeft, voeg ik er den hartelijken wensch bij, dat gij hem met uw werk begunstigen moogt, zoodra ik daartoe buiten aanmerking ben gebleven.

Mijn' jongen vriend bijzonder aanbevelende, heb ik de eer, na minzame groete, hoogachtend te zijn,

UEds. Dienstw. Dienaar,

's Gravenhage, 1 Oct. 1850. K. FUHRI.

De eerste opdracht tot het drukken eener uitgaaf was die van A. Jager te Amsterdam, met wien S. te Parijs kennis gemaakt had en voor wien hij later nog verschillende kinderwerkjes te drukken kreeg. Het drukkerij-register, aangelegd op 1 Jan. 1851, vermeldt nl. als eerste post: Adama van Scheltema, *Gulden Levenswoorden*, een werkje, enkele weken daarna door A. Jager uitgegeven en dat wat smaakvolle uitvoering aangaat ook nu nog gezien mag worden. Na de kennisgeving en de nette drukproeven kwamen ook bestellingen van stadgenooten opdagen: allerlei smoutwerk, als rekeningen, facturen, etiquetten, bestekken, drukwerk voor de gemeente, de belasting-administratie, de Universiteit, voorts theses en dissertaties (o. a. in 1851 van C. Vosmaer met wien S. later in een langdurige vriendschappelijke betrekking bleef). Er bestond dus al spoedig reden om voldaan te zijn over het aanvankelijk succes, terwijl verschillende gunstige vooruitzichten voor de toekomst zich opdeden.

Zoo stond er dan ook niets meer in den weg om den verlovingsband, sedert eenige maanden gesloten met Mejufvrouw Jacomina Plonia van Ameyden te Rotterdam, te verwisselen voor dien van het huwelijk. Door het verlaten van het ouderlijk huis en het vestigen van eigen haard zouden eerst die zelfstandigheid en burgerschapsrechten verkregen worden, waarnaar elk mensch op dien leeftijd haakt. De 27e Augustus werd bepaald voor het huwelijk, dat te Rotterdam voltrokken zou worden. Zijn oud-patroon en vriend Fuhri schreef bij die gelegenheid het volgende:

's Gravenhage, 26 Aug. 1851.

Geachte Bruid en Bruidegom!

Dit lettertje ontvangt gij op den dag van uwe trouw. Moge die dag een rijke bron van levensvreugde voor U openen. In gedachten zal ik morgen bij U zijn. Belangstellende vriendschap doet mij hartelijk veel deel nemen in uw geluk.

Een breedsprakige opsomming van wenschen is niet

noodig. Ik acht dat gij met het betoon der belangstelling genoegen neemt. Veel vermaak op uw reisje! Als gij terugkomt heb ik wat nieuws voor den Bruigom. Ik mag het nu nog niet vertellen, maar als gij nà den 6den Sept. terug komt, kunt gij een dito opschrift boven den eersten brief plaatsen, dien gij mij te schrijven hebt, als aan het hoofd dezes prijkt. Bruigom, raad eens wie dan hier de Bruid zal wezen??

Mondje dicht tot zóó lang s. v. p. Ik heb er mijne reden voor.

Na hartelijke groete ook aan uwe geachte familie,

Uw belangstellende vriend,
K. FUHRI.

Op de huwelijkspartij van een boekdrukker behoort natuurlijk een Feestcourant te verschijnen. Zoo ontvingen S.'s bruiloftsgasten er een onder den titel: „Extra-editie van een niet verschijnend Dagblad". Dit stuk is te uitgebreid om hier op te nemen en de meeste aardigheden bezaten alleen aantrekkelijkheid voor de feestvierenden.

Gedurende de huwelijksreis werden de belangen der drukkerij door van Nifterik behartigd en bleef S. door briefwisseling op de hoogte van alles wat er voorviel. Inmiddels was door de zorg der naaste familie het op de Haarlemmerstraat gehuurde huis gereed gemaakt, hetwelk einde September door de jonggehuwden betrokken werd.

Met deze belangrijke gebeurtenis wenschen wij dit eerste hoofdstuk te besluiten; zij toch opende een nieuwe periode en was een spoorslag te meer tot uitbreiding van het arbeidsveld.

II.

De eerste jaren als Boekdrukker. — Voorstel van P. R. D. Muller. — De Houtgraveerschool. — Prentuitgaven. — Verkeer met Fuhri. — Overname van eenige zijner fondsartikelen. — Sijthoff's optreden als Uitgever.

De toezending der vestigings-circulaire aan den geheelen Nederlandschen boekhandel had al spoedig in 1851 ten gevolge, dat S. door verschillende uitgevers, die zelf geen boekdrukkerij bezaten, om prijsopgaaf en proef van nieuwe door hen te ondernemen uitgaven gevraagd werd. Meestal volgde daarop bestelling. Zoo geraakte hij ook in betrekking met de firma Gebr. Muller te 's-Hertogenbosch, in die jaren een bekende uitgevers-firma van beteekenis vooral op godgeleerd gebied, die o. a. ook de *Kerkelijke Courant* uitgaf, benevens werken van de hoogleeraren van Hengel, Scholten, van Oordt, van Vloten en meer andere sommiteiten; welke werken achtereenvolgens op S.'s persen gedrukt werden. Het geregelde en drukke verkeer, dat daardoor met P. R. D. Muller, den eigenaar dier firma, ontstond en hetwelk door herhaald persoonlijk bezoek weldra tot een zeer vriendschappelijken omgang leidde, bracht Muller op het denkbeeld hun zaken te vereenigen. De volgende correspondentie is daarvan het gevolg.

'S Hertogenbosch, 1 Maart 1852.

Amice! Sedert uw jongste verblijf alhier en de daaruit gevloeide gesprekken is er een plan bij mij ontstaan, dat ik sints 8 dagen bij mij omdraag. Daardoor heb ik 't van alle zijden beschouwd en is het zoover tot rijpheid gekomen, dat ik 't U ga mededeelen. Vóór alle dingen evenwel dit: het blijve heilig onder ons en zelfs uwe betrekkingen moet ge er voorshands niet over spreken. Ditzelfde heb *ik* gedaan en alleen mijne vrouw weet er zooveel van om het te kunnen en te durven schrijven.

Dan ter zake. Van den tijd af, dat ik mij meer met uitgeven heb onledig gehouden, heb ik de bewustheid erlangd — ik hoop, dat ge mij die openhartige betuiging ten goede zult houden en ze niet aan pedanterie toeschrijven — dat ik de kunst versta of liever het slag heb met geleerde lui om te gaan en ik gelukkig genoeg ben geweest om spoedig met eenigen hunner op aangenamen voet te zijn. Terwijl ik dit voorregt op prijs stel en 't mij welligt later veel te stade kan komen, blijft er echter iets dat mij bij het uitgeven hunner werken dikwijls èn moeijelijk èn kostbaar, maar zeker altijd lastig blijft.. Het is de verre afstand, die mij van de meesten hunner scheidt. Hoe langs zoo meer ondervind ik, dat zoo ergens, dan bij het uitgeven het spreekwoord waarheid behelst: „die 't digtst bij het vuur is, warmt zich het best." Een gevolg daarvan is, dat, wil ik in alles met andere uitgevers gelijk staan, eene woonplaats-verandering noodzakelijk is. Het meest lacht mij daartoe Leyden aan, en ofschoon ik nu wel niet geloof, dat die stad meer dan eenige andere als woonplaats te verkiezen is, geloof ik toch, dat er van mijn standpunt geene betere te verkiezen is. Ik mag — gesteld dat ik mijne winkelzaak goed verkoopen kon — evenwel zoo iets niet op losse schroeven doen. Zij het al dat ik een billijken prijs

voor mijne affaire maak, ik heb altijd te weinig vermogen om alleen daarvan fatsoenlijk te kunnen leven en nog te weinig fondsartikelen om daarop te durven en te mogen teren. De gedachte is daarom bij mij ontstaan of wij onze zaken niet konden vereenigen en wel in dezer voege dat gij volgens billijk taxaat uwe drukkerij tot kapitaal herleidt en ik eveneens volgens billijke berekening mijne fondsartikelen, dat ik U zooveel toegeef als het verschil bedraagt en vervolgens — onder twee firma's, die van A. W. Sijthoff en Gebr. Muller — zoowel drukkerij als uitgeverij voor gezamenlijke rekening voortzetten. Het is mijn plan niet U in de verte tot dezen voorslag te bewegen. Ik mag veronderstellen, dat ge mij deze propositie niet ten kwade zult duiden; daarvoor waarborgt mij uwe genegenheid; maar aan den anderen kant wil ik hoegenaamd geen invloed op uw besluit oefenen. Wat meer zegt, ik moet U raden — gesteld 't vond eenigzins ingang bij U — er rijpelijk over na te denken en is 8 dagen niet genoeg, doe er dan 14 over. Haast is er hoegenaamd niet bij. Gij hebt uw brood en ik gelukkig het mijne. De eenige reden die mij er toe beweegt is deze, dat onze gezamenlijke ervaring welligt tot betere of gunstiger resultaten zou leiden, dan onze verwijdering van elkander thans gedoogt. Ons gehouden gesprek van den l.l. bij elkander doorgebragten Zondag heeft mij dit helder doen inzien en van daar mijne propositie.

Ik wacht uw antwoord en noem mij als altijd

tt.
P. R. D. Muller.

S. beantwoordde dit schrijven eenige dagen daarna als volgt:

Amice! Door uw voor ons beide zoo belangrijk voorstel hebt gij mij menigen nacht de rust ontroofd en het heeft mij zeer bezig gehouden; ik beschouw het als van veel gewigt en heb het met allen ernst over-

wogen. Ontsprongen uit onze gesprekken te 's Bosch, heeft het een loop genomen, dien ik mij zoo niet had voorgesteld; intusschen wil ik niet ontveinzen, dat buiten de duizende vragen die in mij oprijzen, ik er, en gros, meê ben ingenomen, en in ieder geval uw openhartig en vertrouwelijk voorstel zeer waardeer en hoe het ook ga met het voorstel, dit vraag ik U: dat het onze innige vriendschap niet schade! Gevoelde ik niet, dat er tusschen ons eene zekere sympathie bestond, ik zou het voorstel dadelijk afslaan. Maar nu laat ons zien: zoo er iets tegen is, dan zou het zijn dat onze beide zaken floreeren; ik mag dat toch aanvankelijk met dankbaarheid van de mijne ook zeggen en dan geldt het oude spreekwoord „le mieux est l'ennemi du bien" en ik vraag mijzelven af is de stap niet te gewaagd? en voorts, wat kunnen wij er bij verliezen?

Doch die berekening stelt mij nog al gerust: ik zou drukwerk van andere uitgevers kunnen verliezen, doch daarentegen vermeerdert mijne bezigheid, ik breid mijn werkkring uit en door uwe uitgaven en vooral door uwe vrienden zou dan *onze* drukkerij moeten bloeijen en vergoeden het mogelijk verlies, dat ik echter niet zwaar schat.

Maar gij mijn vriend! Uitgeven is eene loterij! Zijt gij, zijn wij beide gelukkig? Gaan de enorme uitgaven onze, maar vooral mijne krachten niet te boven? Hebben wij nu niet zekerder wat wij wenschen kunnen? Wel geloof ik dat wij zoo voor uitgeven als drukkerij regt goed toegerust zijn en dat wij een krachtige vereeniging zouden daarstellen en nog al wat werk naar ons toelokken zouden, terwijl ik gaarne erken, dat 's Bosch voor U eene min gunstig gelegene plaats als uitgever is en Leiden zeker ver te verkiezen zou zijn, maar gij zijt de spil van Noord-Brabant, tellen wij ook dat niet te ligt in de waagschaal! Te Leiden dienen wij spoedig zoo niet de Elzeviers dan toch de Luchtmans

na te volgen om onze huisgezinnen te onderhouden zoo het behoort!

Doch buiten dit alles kan ik heel wel in uw idee komen, ik geloof dat wij met veel genoegen zamen zouden kunnen werken. Ik zou U ten minste gaarne als associé de hand drukken, — doch de détails, want daarover moeten wij toch ook, alvorens te besluiten, elkander goed verstaan.

Mijn drukkerij heeft namelijk een 15-tal maanden bestaan, en is dus alleen niet verminderd, maar en door hare waarlijk goede inrigting, door haar debiet, en als een levendige zaak meer waard dan den inkoopsprijs. Hoeveel weet ik niet juist, maar schat dezelve op nog geen 19 à 20 mille. Kunt gij U daarmede vereenigen, dan kan ik mij ook wel vereenigen met uw voorstel om ook uw fondsartikelen te schatten en tot een gelijk bedrag kapitaal te fourneren; daaruit volgt dan ook eene gelijke deeling van winst, doch er zou ook jaarlijks eene som of eenige percenten op de materialen moeten worden afgeschreven of in reserve gebragt vóór deeling van winst, om weer gedurig materiaal te onderhouden en met den tijd te blijven meegaan. Doch wat bedoelt gij met 2 firma's, ik meen dat ééne gezamenlijke firma voldoende is voor beide zaken, helder mij daaromtrent uwe meening eens op, die ik niet genoeg uit uw brief kan opmaken en stel mij dan tevens nader voor hoe U een en ander zoudt wenschen te regelen en wat de waarde der fondsartikelen ongeveer zal zijn; zijn er ook artikelen, die ge niet in associatie zoudt kunnen aanbrengen? Hoe denkt gij b. v. over het geval wanneer een van beide de uitgave niet goedkeurt, geschiedt deze dan voor privaatrekening onder den naam der firma? Volgt de firma alleen de richting der Groningers? Gij geeft nu niets dan wezenlijk goede dingen uit, maar mag er dan ook eens een winstgevend stukje onder doorloopen, etc. etc., duizende vragen die mij voor den geest staan,

maar die ik u niet vragen kan. Wanneer zoudt gij de associatie willen beginnen; zoudt gij ook boeken willen verkoopen zonder winkel; zoudt gij ook auctiën willen houden? zoudt gij ook een gedeelte der besturing van de drukkerij op U nemen, enz. enz. Ik ben het met U eens, dat wij de zaak bedachtzaam moeten en kunnen behandelen, en kunnen wij ten slotte tot een goed besluit komen, dan zal ik het mij tot een waar genoegen rekenen; doch gij spreekt van de zaak te 's Bosch te zullen verkoopen, is dat geen grootader stoppen voor ons eigen debiet, verliezen wij als uitgevers zoo geen invloed, dien wij daardoor op anderen uitoefenen en zou het debiet in dien winkel evenwel niet van dien aard zijn, dat we dien ook in de associatie konden betrekken en met een zetschipper gaande houden; is niet een Uwer bedienden tot zoo iets bekwaam? Overweeg ook daarvan eens het voor en tegen en meld mij ook uwe gedachten daarover!

Gij hebt mij door uwen brief, hoe aangenaam hij mij ook was, ongeschikt gemaakt voor mijn werk, bekijk dus alles nog eens goed en laat mij niet te lang op antwoord wachten.

tt.
A. W. Sijthoff.

Muller's antwoord van 15 Maart d. a. v. bevat een merkwaardige uitgevers-confessie:

Amice! Zoo ooit, dan zou nu een mondelinge conferentie noodig zijn. Op het oogenblik kan ik wegens mijn auctie onmogelijk van huis. Het zal April moeten worden alvorens ik eenigzins durf uitbreken. Tot zoolang U echter noodeloos in het onzekere te laten, acht ik intusschen overbodig en van hier, dat ik eenige belangrijke punten wilde ophelderen. Eigenlijk beperken zij zich tot twee.

De eerste: het aanhouden mijner zaak alhier. Ik

ben 't volkomen met U eens, dat er veel, zeer veel tegen is die aan een ander over te doen, zelfs dan wanneer ik er een goeden prijs voor maakte; maar is het niet gewaagd iemand een zoo groot vertrouwen te schenken als noodig is om hem het drijven eener goede affaire op te dragen? Bovendien, waar zoo iemand gevonden, die er lust en bekwaamheid toe heeft? Geen mijner bedienden kan er in de verte toe in aanmerking komen en ik zou dus altijd tot een vreemde mijne toevlugt moeten nemen. Maar buiten dat, *nu* kan ik stellig goed van mijne zaak afkomen; later ongetwijfeld minder en daarom geloof ik dat vóór alle dingen het verkoopen mijner zaak op den voorgrond staat. Wat uw denkbeeld betreft, dat de schrijvers uit N.-Brabant mij zouden kunnen begeven, daarvoor heb ik hoegenaamd geen vrees....

De tweede zaak, omtrent welke ik U eenige ophelderingen wilde geven is de firma. Ik zie niet in waarom de firma Sijthoff zou moeten vervallen, evenmin als er reden is die van Gebr. Muller te laten varen. Alles wat gedrukt wordt, kan ter boekdr. van A. W. S. blijven en al het uit te gevene op naam van Gebr. M. Wanneer *wij* slechts weten, dat wij voor gezamenlijke rekening handelen en dit door een notaris gecontracteerd wordt, raakt het een ander niet, hoe de vork in den steel zit. Gij en ik hebben beide in onze firma's eenige reputatie en het ware dwaasheid die te veranderen. Bovendien waarborgt het U voor het verliezen van drukwerk van uitgevers, die U nu begunstigen.

Wat nu uwe overige vragen en bedenkingen betreft, ik acht ze alle billijk en bescheiden; maar ik kan ze waarlijk niet alle beantwoorden of weêrleggen. Alleen moet ik U nog zeggen, dat het nooit mijne bedoeling kan wezen mij met iets te bemoeijen waarvan ik geen verstand heb. Tot dat legio zaken behoort ook het werk op een drukkerij en daarmede zou ik mij dus nooit afgeven, tenzij dit in de eene of andere aan-

gelegenheid nuttig of noodig was. Zoo kan ik U geruststellen nopens mijne uitgaven. Ge hebt de goedheid te zeggen, dat ik alsnog niet dan voor Groningers uitgeef. Hierin vergist ge U zeer. Behalve R. v. d. Loeff en v. Oordt, heb ik geen enkelen schrijver aan de hand die Gr. is; v. Hengel b. v. is het evenmin als v. Oosterzee en Schotel. Wel zijn zij die mystieke, onwetenschappelijke rigting van da Costa, Groen en Doedes niet toegedaan, ja ijveren er voor om die zooveel mogelijk — en naar mijne innige overtuiging te regt — uit onze Vaderlandsche Kerk te verbannen, maar Groningers zijn zij evenmin als ik een aanhanger van da Costa's godsdienstige begrippen ben. Ge moet dit dus wel in het oog houden en vooral niet vergeten, dat ik een *algemeen* (dat wil zeggen zonder sectegeest) voorstander ben, en dus ook een ijverig uitgever, van alles wat echte Christelijke beginselen bevordert en het mij dus even welkom zou zijn een boek van Dr. v. Oosterzee of Dr: Doedes uit te geven, waar die lamme mystieke stellingen uit gebannen waren, als een verhandeling van Prof. van Hengel of R. v. d. L. Nu zult ge mij wel toevoegen, dat ik mij dan een autoriteit van beoordeeling aanmatig die mij niet voegt. Ik ben de eerste die dit toestemt, maar zoolang zij mij niet overtuigd hebben, dat de Groningers en zij, die in de meeste punten met hen overeenstemmen — zooals v. Hengel en H. M. C. v. Oosterzee — dwalen en mij al hunne twistgeschriften leeren en bevestigen dat de Gr. vooralsnog de waarheid aan hunne zijde hebben, moet men 't mij niet euvel duiden, dat ik het debiet dier werken eer tegenwerk dan bevorder. En zoo is het ook met hetgene ik zelf uitgeef. Wanneer mij de innige overtuiging ontbreekt, dat ik met de verspreiding van hetgene ik uitgeef een goed werk verrigt, kan ik mij er niet geheeler harte aan wijden om het debiet bevorderlijk te zijn. Ik weet wel dat ge mij daarop spoedig antwoorden zult, doet gij 't niet,

dan doet 't een ander. Ik weet dit, maar aangezien ik ieders overtuiging, maar dan ook een *gevestigde* overtuiging eerbiedig, heb ik ook regt te vergen, dat ieder het de mijne doet, en het is alsnog mijn vaste regel: niets uit te geven, dan wat in zijn genre goed is en bevorderlijk kan zijn aan de ontwikkeling der zedelijke of maatschappelijke belangen onzer natie. Dikwerf ben ik daarom uitgelagchen, doch iemand die nadenkt kan dit niet. Ik ben geen vrome; maar bij alles wat ik doe tracht ik de godsdienst te doen spreken en raden. Die nu leert mij dat wij aansprakelijk zijn voor het goede of kwade dat wij bevorderen. Ik weet 't, mijne eischen zijn zwaar en mogelijk overdreven. Vooralsnog ruil ik ze echter voor geene andere.

Ziedaar U mijne zienswijze onbewimpeld medegedeeld. Is er iets in, dat u tegenstaat, eilieve deel 't mij onverholen mede. Mogt 't er ooit toe komen, dat ons plan verwezenlijkt wordt, dan hoop ik, dat wij ook op dit punt eenstemmig zullen leeren denken en handelen, en ofschoon 't nog altijd een punt van bedaard en ernstig onderzoek voor U en mij moet blijven, heb ik gemeend U mijne zienswijze omtrent een der hoofdaangelegenheden zoo te moeten mededeelen, dat ge weet wat ge aan mij hebt.

Wij zijn thans misschien een stap verder. Althans 't geeft U òf nieuwe gezichtspunten òf nieuwe bronnen van afwijzing. Mij staat onze vereeniging — behoudens duizenderlei nietige of belangrijke bezwaren — nog altoos als een *aangenaam* beeld voor oogen. Gedurig denk ik er aan en dan eens met een aangenaam dan met een minder bemoedigend gevolg. Zoo zal dit intusschen wel blijven tot dat er de laatste hand aan is gelegd en het besluit genomen is of ik bewoner van 's H. Bosch blijf of Leyden's veste zal helpen bevolken. Hoe 't zij, ik hoop dat wij altijd even welwillend nopens elkander zullen blijven en hoe 't ga, het geopperde denkbeeld zal er toe leiden om elkander beter te leeren kennen.

Proef van Pel en papier volgt eerstdaags. Ook kopij van Schotel, Glasius, Blanqui en Emma. Gij zult niet te klagen hebben. Schrijf mij eens spoedig.

Vale

tt.

P. R. D. MULLER.

Na nog verschillende brieven gewisseld te hebben, waarop een bezoek van Muller aan Leiden volgde, bracht eerst diens brief van 14 Juni de zaak tot beslissing. Hij schrijft daarin aan S.:

Amice! Nog altoos wankelende en weifelende tusschen de beslissing in onze groote zaak, heb ik zoo even een gesprek gehad met Ds. v. Oosterzee, met wien ik de zaak nog eens ampel besproken heb en die mij ernstig en dringend bewezen heeft, dat ik mijne standplaats *niet* verlaten mag of moet. Ge begrijpt, dat hiertoe ook veel bijdraagt, wat ik U Vrijdag met een enkel woord omtrent mijne positie in N.-Brab. mededeelde. Geheel onvoorbereid zijt ge op deze beslissing niet. En toch, ik geloof dat gij ze met evenveel weerzin vernemen zult als ik ze schrijf. Immers de vrucht van maanden peinzen en tobben is er in een oogenblik door verwoest, en ofschoon ik kalm en bedaard ook hier de toekomst afwacht, ontveins ik mij niet, dat eene verplaatsing uit het Roomsche N.-Brab. mij dubbel welkom zou geweest zijn, nu ik mij te nader aan een vriend had gehecht, wien ik, ook tengevolge onzer discussiën, had leeren hoogachten....

Hoewel deze nadere verbintenis dus niet tot stand kwam, is de verhouding tusschen den uitgever en zijn drukker daarna voortdurend vriendschappelijk gebleven, totdat Muller in 1859 reeds op 38-jarigen leeftijd overleed. Zij hadden elkaar met verschillende auteurs in aanraking gebracht en daardoor wederzijdsche belangen bevorderd. Zoo was Muller

door S. in betrekking gebracht met Leidsche professoren, die daarna bij hem uitgaven, terwijl S. door Muller kennis had gemaakt met H. M. C. van Oosterzee, toen predikant te Oirschot, die later voor hem allerlei werken vertaalde, medearbeider werd aan *Nieuwenhuis' Woordenboek*, redacteur van de *Lectuur voor de Huiskamer* en een aantal kinderboeken schreef onder het pseudoniem van Evangeline.

Ook met Muller's broeder, den eigenaar der Maastrichtsche firma Gebr. Muller, stond S. in vriendschappelijke betrekking en geregelde briefwisseling. Uit een der brieven vernemen we Sijthoff's opneming in de Orde der Vrijmetselaren, die in November 1853 plaats vond. J. W. Muller schreef hem naar aanleiding daarvan o. a.

> Volgde ik alleen de inspraak van mijn hart, dan zaagt ge mij, volgens mijne belofte, zoo los daarheen geworpen en waaraan ge wel niet heel veel waarde gehecht zult hebben, heden over acht dagen a costy om bij uwe opname in de O. der Vm. tegenwoordig te zijn. Noch de onzekerheid van het weder, noch de afstand, noch de kosten zouden mij hiervan terughouden, maar mijn pligt gebiedt mij bij mijne zaken te blijven.
>
> Ge vraagt mij of ik ten deze soms nog eenigen raad te geven heb; ja, mijn waarde, dat heb ik, en wel een raad, die U een teleurstelling kan besparen, het is deze: Stel U niet te veel van de Vrijmetselarij voor! Ik betuig U met de hand op het hart, dat ik er geen berouw van heb, dat ik er mij in heb laten opnemen; menig genoegelijk uur, menige aangename kennis heb ik er aan te danken; maar wil ik tevens de waarheid hulde doen, dan moet ik bekennen, dat ze niet aan mijne verwachting heeft beantwoord. En is dit mijn geval, het is dat van de meesten, die er lid van worden. Het doel is uitmuntend en ik geloof dat ze vroeger veel nuts gesticht heeft; maar ik geloof tevens, dat de tijden niet medebrengen, dat ze dit bij voortduring

doen kan. Het hoofdgebrek intusschen waardoor ze langzamerhand ontaard is, ligt mijns inziens daarin, dat men te weinig omzigtig is in de keuze der leden. Waren allen gelijk ik U kenne, de zaak zoude eene andere rigting nemen. Trachten wij intusschen er een anderen geest in te brengen....

Indien S. in de eerste jaren na zijn vestiging acht sloeg op alles wat de literatuur hier en in 't buitenland opleverde, zoo geschiedde dit toch meer om de uitgevers voor wie hij drukte opmerkzaam te maken op goede speculatiën, dan om die voor eigen risico te ondernemen. Hij hield zich voorloopig liever bij de zekere inkomsten, die het drukwerk opleverde. Dit was dan ook langzamerhand buiten het gewone smoutwerk nog al van beteekenis geworden. In de jaren 1851—1854 zijn, behalve een groot aantal kleinere uitgaven, de volgende belangrijke werken van anderen op zijn persen gedrukt: Junghuhn, *Java*, voor P. N. van Kampen te Amsterdam; *Plantae Junghuhnianae* voor de Breuk te Leiden, later voor Mart. Nijhoff te 's Hage; Glasius, *Godgeleerd Nederland*, 3 dln., Lange, *Het eiland Banka*, id., *Het Nederl. Oost-Indisch leger ter Westkust van Sumatra*, 2 dln., 1e en 2e druk, v. Hengel, *Commentarius in Pauli ad Corinthios epistolae*, id., *Interpretatio epistolae Pauli ad Romanos*, 6 dln., Kits van Heyningen, *Levensspiegel*, Scholten, *Leerredenen*, v. Oordt, *Leerredenen*, v. Vloten, *Paschier de Fijne*, Tate—Brutel de la Rivière, *Werktuigkunde*, allen voor Gebr. Muller te 's-Bosch; Scholten, *Dogmatiek*, id., *Leer der Hervormde Kerk* en Laurillard, *Eerste gedichten (Primulae Veris)* voor P. Engels te Leiden; *Prodomus Florae Batavae* voor Jac. Hazenberg Cornszn. te Leiden; Dozy en Molkenboer, *Bryologia Javanica*, uitg. E. J. Brill te Leiden; het tijdschrift *Licht*, *liefde*, *leven*, voor v. Gogh en Oldenzeel te Rotterdam; Hoekstra, *Het geloof des harten*, voor H. Altmann te Rotterdam; Zschokke, *Uw huisboek*, in twee oplagen elk van 6000 exempl. voor H. A. M. Roelants te Schiedam; Zschokke's *Stichtelijke Uren* en anderen voor Otto Petri te

Rotterdam; voorts de *Leidsche Studenten-almanak*, het tijdschrift der Gustaaf-Adolf-Vereeniging, enz. enz.

Die toevloed van arbeid van elders deed S. reeds in 1852 omzien naar een grooter gebouw ter verplaatsing en uitbreiding zijner drukkerij. Hij slaagde hierin en reeds hetzelfde jaar had de overbrenging plaats naar de Koepoortsgracht (Ruïne), waar zij thans nog, maar met verschillende andere localen vermeerderd, gevestigd is.

Tegelijkertijd voegde hij er, met het oog op het drukken van geïllustreerde werken, een inrichting voor galvanoplastiek en een houtgraveerschool aan toe. Ditzelfde had Fuhri vroeger te 's Hage beproefd met medewerking van de Maatschappij voor fraaie kunsten, maar dat etablissement had geen stand kunnen houden. De chef er van, R. J. van Arum, was indertijd door Fuhri overgehaald uit Amsterdam, waar hij veel voor den uitgever J. H. Laarman werkte, naar Den Haag te komen; doch na vier jaar directeur der Houtgraveerschool te zijn geweest, was hij weder voor eigen rekening begonnen. S. sloot in 't laatst van 1852 het volgende contract met hem:

> Wij ondergeteekenden A. W. Sijthoff, Boekdrukker te Leiden en R. J. van Arum, Houtgraveur te 's Hage, verklaren met elkander te zijn overeengekomen:
>
> dat de tweede ondergeteekende zich van den 1en Januarij 1853 ter beschikking stelt van den eerstondergeteekende om werkzaam te zijn als chef der door den eerstondergeteekende op te rigten Houtgraveerschool, ten einde in die hoedanigheid te zorgen voor de goede uitvoering van het werk, dat aan deze school zal worden toevertrouwd, en dat hij van dat oogenblik af zal hebben het beheer, en op zich zal nemen de zorg voor gezegde school en voor het aanwezige materieel;
>
> dat hij zal waken voor de goede orde op de school en voor de stipte nakoming van de reglementen, voor dezelve te maken, en dat hij voor zich zelven zich

onderwerpt aan die voorschriften, welke deze reglementen zullen inhouden, en aan de poenaliteiten op derzelver niet naleving te stellen.

En wel op de volgende voorwaarden: dat hij zal genieten vijftig % van de som, die deze school zal produceeren, zoodat voor dezelve zal aangelegd worden een register waarin iedere gravure wordt ingeschreven, benevens de prijs waarvoor dezelve wordt afgeleverd, en zoo ook van alle afgietsels enz., kortom van alles wat de school betreffende gravure zal opbrengen, zoo zelf, dat wanneer de leerlingen der school leergeld zullen betalen, hij zal genieten 50 %; met dien verstande, dat daarentegen, als genietende de 50 % bij de aflevering, hij zal moeten betalen de helft der arbeidsloonen.

Wanneer evenwel in het jaar deze 50 % niet mogt bedragen de somma van één duizend gulden, het montant zal gesuppleerd worden door den eerstondergeteekende tot die som, — wordende dit contract aangegaan voor den tijd van één jaar, in te gaan met den 1en Januarij 1853;

dat de tweede ondergeteekende zich verpligt drie maanden vóór den dag waarop mitsdien deze overeenkomst zal eindigen te verklaren, of hij al dan niet verlangt zijne betrekking langer te vervullen;

dat bij gebreke hiervan, telken jare geacht zal worden, dat hij zijnerzijds genegen is deze overéenkomst voor een jaar te verlengen;

dat hij ten behoeve van den directeur der Houtgraveerschool of eerstondergeteekende zal verbeuren eene somma van vijfhonderd guldens (*f* 500) wanneer hij op uitnoodiging van den eerstondergeteekende niet dadelijk in dienst treedt, of daarna binnentijds de dienst mogt verlaten.

Aldus opgemaakt te Leyden den 1en Dec. 1852.

A. W. Sijthoff.
R. J. van Arum.

In Januari 1853 werd toen de boekhandel van een en ander in kennis gesteld. In die kennisgeving schreef S. o.a.:

> Aan iedere buitenlandsche drukkerij van naam is tegenwoordig een houtgraveur verbonden, ten einde de uitvoering van werken met houtsneeplaten te bezorgen. Met hulp van mijn directeur zal ik trachten eene Leidsche Houtgraveerschool op te rigten.

Dat hij daarin slaagde, blijkt uit de eervolle vermelding, hem door de Nederl. Maatschappij van Nijverheid in 1853 toegekend, tengevolge van haar prijsvraag „voor afbeeldingen, die ter toelichting moeten dienen voor wetenschappelijke werken tusschen den tekst, gelijk zulks tegenwoordig in het buitenland gebeurt." Nog een andere aanmoediging viel hem spoedig daarna ten deel, nl. door de bekroning van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, die een premie van *f* 300 had uitgeloofd voor de beste verzameling van op eigen drukkerij vervaardigde kinder- of schoolprenten ten getale van minstens tien stuks.

Zijn inzending van 18 verschillende nummers, aan welke deze eer te beurt viel, werd weldra met het grootste succes in den handel gebracht tegen *f* 4.— per Riem zwart en *f* 4.50 gekleurd. Honderde riemen werden hiervan gedrukt en afgeleverd en het aantal *Nieuwe Hollandsche Kinderprenten* spoedig tot 48 nummers uitgebreid. Een serie Bijbelsche prenten volgde later, waarvoor evenwel het Hoofdbestuur van 't Nut zijn rechtstreekschen steun niet wilde verleenen, daar de keuze der voorstellingen niet volkomen behaagde.

Deze prentenuitgaaf was de eerste stap op een terrein, waarop S. van toen af zich bij voorkeur heeft bewogen, nl. dat van prentenboeken en kinderlectuur. Dezelfde houtgravuren, voor de prenten vervaardigd, dienden daarna om allerlei prentenboeken samen te stellen, waarvan o. a. *Het grootste prentenboek*, dat gekleurd en ongekleurd werd afgeleverd, veel succes had. Alleen bij de eerste persoonlijke

aanbieding door D. Faber, een figuur die velen der ouderen in den boekhandel zich nog wel zullen herinneren, werden circa 2400 exemplaren besteld. Daarna volgden in hetzelfde genre *Prentenboek voor de jeugd, Prentenboek voor jongens en meisjes*, toen Teekenvoorbeelden en het eerste prentenboek hier te lande op linnen gedrukt. Al deze uitgaven gingen uit van „de Directie der Leidsche Houtgraveerschool," onder welke firma S. zijn uitgaven gescheiden hield van zijn eigen naam als firma voor de drukkerij. De laatstgenoemde uitgave werd door hem bij advertentie in het *Nieuwsblad van den Boekhandel*, 1853, 24 Febr. aldus aangekondigd:

Het eerste Hollandsche Boek op Linnen.

De directie der Leydsche Houtgraveerschool berigt, dat de heer Klinkenberg voor haar de reis aanvaard heeft met het eerste Hollandsche Prentenboek op Linnen; zij twijfelt niet of het succès in het buitenland aan dergelijke ondernemingen te beurt gevallen, zal ook het Hollandsche product ondervinden; zij roept daartoe de medewerking der confrerie in. Door het zoo even ontvangene keurige, sneeuwwitte linnen, en door bij het nieuwe nog iets nieuws te voegen, namelijk, om door de typographische pers een *gekleurd* prentenboek te geven, hoopt zij iets te leveren dat het model verre overtreft.

Namens de Directie der Leydsche Houtgraveerschool,

21 Febr. 1853. A. W. SIJTHOFF.

Niet alleen wat het personeel der Houtgraveerschool produceerde, stelde S. tot die en andere prentuitgaven in staat, maar ook vooral een groot aantal bestaande gravuren, die hij van Fuhri overnam. Nauwelijks toch had deze van S.'s plannen kennis gekregen, of hij schreef hem het volgende:

Waarde Vriend! Met belangstelling heb ik uwe aankondiging in het Nieuwsblad van den Boekhandel gelezen. Hartelijk wensch ik, dat het U op uwe be-

langrijke onderneming beter moge gaan dan mij. Ik heb van die houtgraveerderij en van alles wat kunstzaken aanbetreft veel verdriet en schade gehad: maar dat kwam ook veelal van dáár, dat ik te weinig geld in mijne zaken had om een en ander goed te kunnen volhouden. Daar zulks bij U nu zooveel bezwaar niet zal opleveren, heb ik er wel idée op dat het uitnemend zal réusseeren, vooral ook omdat gij er U zoo geheel op kunt toeleggen.

Gij klimt nu op en ik ga mij zoo wat verminderen. Ik kies huïsselijke rust en stille tevredenheid boven zoovele zorgen als waarin ik mij tot hiertoe gestoken heb. Langzamerhand ontdoe ik mij van een en ander, en ondervind daardoor reeds kalme genoegelijke dagen, niet meer verstoord door die gestadige en onophoudelijke geldzorg.

Nu heb ik nog pl. m. een paar duizend houtgravuren overig. In dezen zomer verkocht ik een gedeelte van mijn houtgravuren-fonds. Een ander gedeelte hield ik. Mij dunkt dat gij die nu ook maar van mij moest overnemen. Ik zal ze U heel goedkoop geven. 't Is niet veel bijzonders, maar als gij ze voor 40 cent het stuk door elkander koopen kunt, dan is er een schat van winst uit te halen. Ik behoef U niet te zeggen dat er gravuren bij zijn, die *f* 20.— en *f* 30.— per stuk gekost hebben.

Als gij het goedvindt zend ik U de proeven-boeken daarvan. Zij zijn vijftien in getal.

Na vriendelijke groete, ook aan uw vrouwtje, als steeds

Uw toegenegen Vriend,

K. FUHRI.

Deze is de eerste eener reeks brieven van Fuhri aan S., waarin hij tracht zich van verschillende fondsartikelen te ontdoen. Hoewel ze allen interessant zijn, mogen hier alleen die een plaats vinden, welke tot koop leidden of waarvan

de gevolgen voor de Leidsche zaak merkbaar of van invloed zijn geworden. Het aanbod van de houtgravuren was niet terstond door S. aanvaard geworden, omdat intusschen het overdoen van Delaunay's *Mechanica* ter spraak was gekomen en hierop kwam de dubbele koop tot stand. Fuhri schrijft den 23 Dec. 1852:

Van de *Mechanica* van Delaunay, door Delprat omgewerkt, heb ik opgelegd 1000 exemplaren.

175	exemplaren	plaatste ik.
60	„	bevinden zich in de Oost-Indiën.
45	„	gaf ik present.
720	„	kan ik U overdoen.
1000	exemplaren.	

Voor de overname dezer 720 compleete exemplaren van het eerste deel, benevens kopijregt ook voor het tweede deel, verlang ik *f* 975.— naar uw goedvinden te betalen.

Onkosten-rekening.

Drukken van 16 vel (24 bladz.) 1000 exempl. à *f* 18.—	*f* 288.—
Honorarium van 16 vel à *f* 10.—	„ 160.—
32 Riem papier à *f* 6.25	„ 200.—
Voorwerk en omslagen	„ 60.—
258 gravuren à *f* 1.75	„ 451.50
17 „ à *f* 3.—	„ 51.—
Onkosten	„ 16.50
	f 1227.—
Opbrengst van 175 exempl. 1e—4e stukje à *f* 2.30 (verkoopprijs *f* 3.—)	„ 402.50
	f 824.50
Mijne winst op de geheele onderneming (behalve 60 exempl. welke nog in O.-Indië in commissie zijn)	„ 150.50
Koopprijs	*f* 975.—

Nadat men het over den vereenigden koop eens geworden was, verwisselde in 1853 op dezelfde wijze van uitgever het kostbare werk van W. L. Ritter: *Java, in afbeeldingen naar de natuur geteekend* door E. Hardouin, waarvan reeds een 20-tal afleveringen verschenen was en dat met de teekeningen, steenen, kopijrecht, enz. voor *f* 6000 in het bezit van S. overging. In 1854 verscheen het geheel voltooid en werd voor *f* 28.— gebonden in den handel gebracht.

Ook had zich de gelegenheid aangeboden, om Fuhri op nog andere wijze van dienst te zijn, wat blijkt uit de beide volgende brieven:

's Gravenhage, 18 Julij 1853.

Amice! Ik heb U een geheim mede te deelen en een vriendschapsdienst te verzoeken. Denkelijk zal ik mijne drukkerij kunnen verkoopen aan een zeer fatsoenlijk jong mensch, thans mijn meesterknecht [1]). Gij weet wel dat ik sedert lang er op uit ben om mijne zorgen wat te verminderen en liever wat minder voor de eer en wat meer voor vrouw en kinderen te leven.

Bij zoodanigen koop en verkoop heeft de één graag zóóveel mogelijk, en geeft de ander graag zoo weinig mogelijk. Niets is billijker dan dat *de waarde* ontvangen en betaald worde. Nu is het verzoek, dat gij ons behulpzaam zijt in de bepaling der waarde, waar er tusschen mij en mijn vriend verschil van meening bestaat. Ik bedoel geene scheidsregterlijke beslissing, maar een verstandig en opregt uitgesproken oordeel. Kunt ge daarvoor een dagje overkomen? Dat zou mij veel genoegen doen. Hoe eerder, hoe liever, al ware 't morgen. Zie dat gij met den beurstrein komt en blijf dan bij ons eten.

Nu ik er eenmaal over heen ben, om van de drukkerij, vroeger mijn eer en troetelkind, afstand te doen,

1) De heer H. L. Smits, sedert te 's Gravenhage als boekdrukker gevestigd.

wil ik oòk maar gaarne alle tusschengedachten kwijt wezen. De prijsbepaling is echter nog een teeder en voornaam punt, waar ik niet luchtig over heen mag stappen. Deze intusschen eenmaal vastgesteld zijnde, zal ik het omtrent verdere bepalingen spoedig genoeg eens zijn.

Ik vertrouw op uw woord van eer, 't welk ik bij deze van U afneem, dat gij van die zaak niet spreekt, tegen wie ook, voor dat dezelve haar beslag heeft en ik U daartoe verlof geef.

Als ge morgen of overmorgen komen kunt, behoeft ge vooraf niet te schrijven. Gij zult mij te huis vinden.

Na vriendschappelijke groete, hoogachtend,

tt.
K. FUHRI.

Eerst in October kreeg deze zaak haar beslag. Den 11en Oct. schrijft Fuhri:

Amice! Gisteren avond zijn de contracten geteekend, waarbij de heer Smits eigenaar mijner drukkerij is geworden voor eene somma van vijftien duizend gulden, om dezelve onder de firma van Fuhri en Smits, van af 1 November voor zijne rekening voort te zetten.

Gij hebt in deze zaak zooveel aandeel genomen, dat ik mij haasten wilde U thans van den uitslag kennis te geven en U daarbij tevens nog wel regt hartelijk te bedanken voor uwe goede raad en hulp mij in deze zoo belangeloos en regt vriendschappelijk geschonken. Geef aan mijn beeld van Lourens Koster, dat ik U reeds lang had toegedacht, de eereplaats in uwe drukkerij. Wanneer ik voorts U of de uwen immer of ooit van dienst kan zijn, zult gij mij stellig met denzelfden ijver bereid vinden.

Ontvang mijne hartelijke groete en geloof mij als altoos:

Uw Dw. Dien. en Vriend,
K. FUHRI.

Het daaraanvolgende jaar kwam weer een aanzienlijke koop tot stand, n.l. de overname van Nieuwenhuis' *Woordenboek van Kunsten en Wetenschappen.* Dit omvangrijke werk verscheen in eerste uitgaaf bij H. C. A. Thieme te Zutphen, 1820—29, in 8 octavo deelen voor *f* 45.50, met een oplaag van 3300 exemplaren. Een „Aanhangsel" daarop verscheen van 1834—44 in 9 deelen. Het geheel was een navolging van Brockhaus' *Conversations-Lexicon* in 12 deelen. Fuhri was in 1851 begonnen van dit werk een tweeden, omgewerkten en vermeerderden druk, onder hoofdredactie van S. C. Snellen van Vollenhoven met medewerking van een 12-tal andere geleerden, uit te geven. De oplaag was 1500 exemplaren, waarvan in 1854 450 bij inteekening geplaatst waren, terwijl toen de uitgaaf tot vel 27 van het 2e deel gevorderd was. De hierop betrekking hebbende brieven van Fuhri luiden:

's Gravenhage 19 October 1854.

Amice! Welzeker zoude Nieuwenhuis' *Woordenboek van Kunsten en Wetenschappen* iets voor U wezen, vooral wanneer gij 't maar voor 't oprapen hadt!

Maar, mijn vriend! hoe komt gij er aan, dat ik het voornemen zou hebben om N. op te geven en daardoor eenige duizend guldens, die mij dat werk gekost heeft, in het water te storten.

Ik ben in lang niet zoo verwonderd geweest als gisteren avond over den inhoud van uw briefje: de heer Brutel de la Rivière zoude ophouden mederedacteur te zijn, omdat de heer Snellen van Vollenhoven het redacteurschap moest nederleggen, omdat de uitgave van het werk zoude gestaakt worden.... Ik begrijp er niets van en weet er niets van en heb over de mogelijkheid van zoo iets zelfs niet gedacht.

Op dit oogenblik gaat de uitgave geregeld voort, beter dan 't in langen tijd ging; het honorarium aan den heer v. Vollenhoven, zoowel als aan de medewerkers, is tot op het laatst uitgekomen vel druks toe,

prompt betaald, kopij is er voldoende op de drukkerij voorhanden en met 1 Nov. zal weder eene nieuwe aflevering verschijnen.

Sedert dat ik aan deze begon te schrijven is mij de zaak iets duidelijker geworden en heb ik eene visite van den heer Vollenhoven gehad. ZEd. deelde mij mede, dat de correspondentie met de medewerkers en die medewerking zelve hem zooveel moeite en inspanning kostte, dat de wensch bij hem levendig was geworden om van de hoofdredactie ontslagen te raken. Daartegen bestond bij mij geen overwegend bezwaar, te meer daar ik wel hoop heb den heer Brutel de la Rivière te zullen overhalen dat redacteurschap op zich te nemen, en mij zulks de geschikte gelegenheid aan de hand zal geven om eenige gewenschte hervormingen in het personeel der medewerkers daar te stellen.

Maar nu deze zaak eenmaal tusschen ons ter sprake is gekomen, wil ik wel (en dit is eene geheel andere zaak) de vraag tot U rigten: hebt gij lust deze uitgave van mij te koopen?

Gij kent mijn plan tot het uitgeven eener nieuwe 's Gravenhaagsche Courant, waaraan veel vast is, gij weet dat ik gaarne verkoop. Is Nieuwenhuis' *Woordenboek* dus eene zaak, waarin gij werkelijk belang stelt, dan wil ik er gaarne eens met U over spreken.

Maar dan moet gij U niet voorstellen dat ik er à tout prix van af zou willen zijn. 't Is eene uitgave waarin ik veel eer stel en die mijn naam over honderd jaren nog in 't geheugen zal houden; 't is een der degelijkste, nuttigste en netst uitgevoerde werken, die er in den laatsten tijd in het licht werden gegeven. Gij gelooft niet hoevele geldelijke opofferingen, hoeveel moeite en zorg ik mij reeds getroost heb, om het met dit werk zoover te brengen, als het nu is. Er zijn nagenoeg 450 inteekenaren. Het tweede deel is op de helft gevorderd. Er werden tot hiertoe 1500 exemplaren op gedrukt.

Wilt ge hier nu over denken, het is mij wel. Gij zult mij zoo schikkelijk en gemakkelijk vinden, als ge maar verlangen kunt; mits ge maar weet, dat ik volstrekt niet zoo los ben van dit werk als gij U hebt voorgesteld. Als er over onderhandeld moet worden, moet het spoedig gebeuren, daar ik anders met den heer Brutel de la Rivière over het redacteurschap moet gaan spreken en zulks na mijn gesprek met den heer Vollenhoven welvoegelijkheidshalve geen uitstel kan lijden.

Na vriendelijke groete, als steeds,

Uw Vriend,

K. FUHRI.

De volgende brief van Fuhri, in antwoord op S.'s verzoek om hem eenigen tijd tot nader overleg te laten, is van 22 Oct. en luidt:

Amice! Schoon de uitgave van Nieuwenhuis' *Woordenboek* inderdaad eene zaak is, die ernstige overweging verdient, kan ik echter niet aan uw verlangen tot zoo geruimen tijd van beraad voldoen. Ik zal U zeggen waarom.

Indien er iets is, dat mij zou kunnen overhalen, om van deze uitgave, waarvan ik mij zóóveel eer en genoegen had voorgesteld, afstand te doen, dan zou het zijn, omdat ik daarmede nu en op het oogenblik mijn doel wenschte te bereiken, een doel dat mij door uw schrijven van de afgeloopen week voor den geest is gekomen en in verband staat met de geprojecteerde uitgave mijner Courant, welker aandeelhouders Dinsdag bijéénkomen.

Daar het vaste getal der inteekenaren bekend is, en de uitgave met alles daartoe betrekkelijk, geregeld, zoodat in een kwartier uurs de kosten, voordeelen en uitzigten dezer onderneming juist te berekenen vallen, zoo acht ik ook voor uw schrander oordeel zoo langen bedenktijd niet noodig.

Zal er dus van de zaak iets kunnen komen, dan moet gij mij toestaan, daarover morgen met U te onderhandelen. Later zou 't mij onverschillig zijn en ik zeer zeker niet meer zoo vrijgevig kunnen wezen; want nog eens Nieuwenhuis' *Woordenboek* ligt mij zeer na aan het hart.....

Ik stel mij dus voor, morgen bij U te komen met den trein, die te half één uur van hier gaat. Mogt gij echter begrijpen dat mijne komst geheel doelloos zoude zijn, laat het mij dan slechts weten.

Na vriendschappelijke groeten, noem ik mij als steeds,

Uw Vriend,

K. FUHRI.

De samenspreking vond plaats en daarop kwam de koop voor *f* 3800.— tot stand. Bij de toezending der exemplaren liet Fuhri zich in een begeleidend schrijven als volgt uit:

Morgen middag ten half twee uur wordt alles per pakschuit aan U afgezonden, zoowel Nieuwenhuis' *Woordenboek* als *Java*..... En nu mijn vriend! wensch ik U nogmaals Gods zegening op deze aanzienlijke inkoopen. Mogen er uwe kinderen nog de vruchten van plukken! 't Zal mij altijd regt hartelijk veel plaizier doen als ik vernemen mag, dat het er U wel mede gaat.

Permitteer mij, dat ik de advertentie van Nieuwenhuis acht dagen later plaats; doch zal er dan voor zorgen. 't Is wat kinderachtig van mij welligt; maar de publiciteit kan mij nog niet over 't hart. Ik moet zelf eerst wat aan 't idee gewennen. Geef mij daartoe nog eenige dagen.

Toen Fuhri's overige fondsartikelen den 28 en 29 Juli 1856 te 's Hage geveild werden, kocht S. daarvan nog de kopijen van Van Lennep, *Herinneringen aan den worstelstrijd met Spanje* en *Het leven van Willem I*, met 130 platen en portretten, geteekend door H. F. C. ten Kate en op staal geëtst door J. P. Lange, waarvan Fuhri zelf voor den schrijver

gehouden wordt. Reeds in 't begin van dat zelfde jaar had S. onderhands de *Kunstkronijk* overgenomen en deze kostbare en veel zorg eischende periodieke uitgaaf was voor den jongen uitgever een heele onderneming. Fred. Muller, met wien hij toen juist in onderhandeling was betreffende de uitgaven der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen (waarover later meer), schrijft hem bij het vernemen ervan:

> Ik hoor dat gij de *Kunstkroniek* voor 13 mille, Kruseman zeide mij 9 m., gekocht hebt. Dat zou mij, te oordeelen naar ik van de winst en het debiet van Hamelau Tacke gehoord heb, voor u bitter spijten, te meer daar ik verneem, dat Mieling eene *Kunstkroniek* wil oprigten, en de Loterij onzeker is. Mijn vriend, wees wat ik u bidden mag, toch voorzigtig!....

S. heeft de onderneming aangedurfd, en zij is een van de fondamenten van zijn uitgevers-huis geworden, want deze uitgaaf bracht hem op het gebied van Letteren en Kunst met de beste namen in aanraking. Van dezen tijd begint dan ook eigenlijk zijn zelfstandige loopbaan als uitgever. De firma „Directie der Houtgraveerschool" maakt meer en meer plaats voor den enkelen eigen naam en al spoedig volgt de eene uitgaaf de andere op. Elk jaar brengt een of meer groote ondernemingen met tal van kleine uitgaven op elk gebied daar tusschen door, en allen naar de hoogst gestelde eischen van degelijkheid en fraaiheid verzorgd. Vooral de jaren 1860—64 onderscheiden zich door allerlei kapitale uitgaven, zoowel voor eigen rekening als in combinatie met anderen ontworpen en uitgevoerd. Het mocht de verwondering wekken van al wie er acht op sloeg. Zijn vriend Kruseman kon niet nalaten hem daarover in 1863 het volgende te schrijven:

> Vaak, bij het zien van uw editiën, denk ik aan U met een soort van verbazing en sympathie. Ik geloof te mogen zeggen, dat ik in mijn tijd tamelijk geweten heb wat *werken* is. Maar hoe gij zoo veel verschillende

editiën, en daaronder zulke aanzienlijke!, administreert, bij de beslommering van zulk een uitgebreid typographisch etablissement en zoo veel andere zaken, dat bewonder ik.

Het aantal uitgaven, dat sedert 1856 door S.'s persen werd geleverd, is thans tot een aanzienlijk cijfer geklommen. De laatste fondscatalogus, van 1885, vermeldt ruim 1400 titels, waaronder een honderdtal kopijen successievelijk van anderen aangekocht. Al die papieren kinderen hebben hun geschiedenis, hun lotgevallen; meestal het belangrijkste vóór hun ter wereld komen. Die buiten het vak staat, weet noch beseft, hoeveel zorg, moeite en kosten daaraan soms voorafgaan.

Boven een opsomming naar tijdsorde dezer uitgaven, geven wij ter karakteriseering van S.'s werkzaamheid als uitgever en drukker, als koopman en industriëel, de voorkeur aan een overzicht in groepen, en wel 1°. de eigen uitgaven naar het terrein der literatuur waarop zij zich bewegen, vervolgens de uitgaven in gemeenschap met anderen en daarna de dagblad-ondernemingen. Ten slotte wordt nog een hoofdstuk gewijd aan de mededeeling van het belangrijkste over het etablissement, het personeel en andere tot de inwendige aangelegenheden der zaak behoorende onderwerpen.

Vooraf zij hier nog aangestipt, dat tegelijk met de gestadige uitbreiding der zaken ook het zich vermeerderende huisgezin zijn eischen deed gelden. S.'s huwelijk was gezegend geworden met drie dochters en vier zoons, van welke laatste één, slechts enkele maanden na de geboorte, stierf. Daar eenigen hunner in 't vervolg dezer bladen handelend optreden, mogen tot goed begrip reeds thans hun namen en leeftijd hier volgen: Anna Maria Plonia, geb. 10 Juni 1852; Albertus, geb. 11 Oct. 1853; Jacomina Plonia, geb. 28 Mei 1855; Cornelis, geb. 19 Nov. 1858; Gerard Henri, geb. 9 Febr. 1861 en Gertrude Cornelia, geb. 31 Mei 1863.

III.

Tijdschriften en Werken van Algemeenen Aard:

Lectuur voor de Huiskamer. — Kunstkronijk. — Nieuwenhuis' Woordenboek. — Geïllustreerde Almanak. — Geïllustreerde Familiebibliotheek. — De Natuur. — Gerdes' Zondagsblad. — De Gracieuse. — Geïllustreerd Nieuws. — Algemeene Bibliotheek. — Het Leeskabinet.

Hoewel S. bij het uitgeven geen bepaald gebied buitensloot, zoo zijn er toch duidelijk eenige hoofdrichtingen aan te wijzen, waarin hij zich bij voorkeur bewoog. Naar die richtingen zullen wij ons overzicht in rubrieken verdeelen. De voornaamste is wel die van letteren en kunst, beiden bij voorkeur oorspronkelijk Nederlandsch; daarbij sluit zich aan die der kinderwerkjes of uitspanningslectuur en prentenboeken voor de jeugd; dan volgen de boeken en atlassen voor het onderwijs en de werken over en voor Oost-Indië. De verder nog ter vermelding overblijvende uitgaven van wetenschappelijken en anderen aard op verschillend gebied besluiten dit overzicht. Aan deze vier groepen van bijzondere werken willen wij echter de tijdschriften en andere uitgaven van algemeen karakter laten voorafgaan.

In 1854 begon S., ten einde zijn pas opgerichte houtgraveerschool eenigen vasten arbeid te bezorgen, een maan-

delijks verschijnend tijdschrift in den trant van de Penning-magazijnen. Een dergelijke reeds begonnen onderneming van H. Nijgh te Rotterdam, onder den titel: *Tafereel der wereld*, werd als concurrent door aankoop onschadelijk gemaakt en met het tijdschrift vereenigd. Dit verscheen onder den titel: *Lectuur voor de huiskamer, tot aanmoediging der schoone kunsten*, onder redactie van H. M. C. van Oosterzee, door verschillende medewerkers gesteund. Het was van gemengden inhoud, met een aantal houtgravuren versierd en de uitvoering mocht voor dien tijd keurig genoemd worden, zoodat het den uitgever gelukte de vergunning te erlangen op den titel te vermelden: „onder bescherming van H. M. de Koningin."

Van de eerste jaargangen werd een oplaag van 4000 exemplaren gedrukt, maar niettegenstaande den lagen prijs van *f* 3.— per jaargang en de degelijkheid van den inhoud, werd niet meer dan de helft van dit cijfer bij inteekening geplaatst, een debiet onevenredig aan de groote productiekosten. Na drie jaren aldus voortgegaan te zijn, sloeg de uitgever in 1857 een naar zijn meening meer succes belovenden weg in; hij stelde zijn tijdschrift onder redactie van den verdienstelijken letterkundige en kunstkenner T. van Westrheene Wzn. en het mocht dezen gelukken een aantal onzer voornaamste letterkundige namen als medewerkers op den titel vermeld te krijgen. De inhoud had daardoor, vooral aan verscheidenheid, veel gewonnen; men ontmoet in die latere jaargangen bijdragen van Elise van Calcar, Gerard Keller, W. J. van Zeggelen, C. E. van Koetsveld, J. van Vloten, A. van der Hoop Jrzn., Mejuffr. A. G. Bruinses, F. H. Greb, enz. Toch bleek na verloop van twee jaren ook deze voortzetting niet langer gewenscht, te meer nu uitgever en redacteur volop te doen hadden gekregen met de *Kunstkronijk*.

Dit tijdschrift, waarvan, zooals reeds in 't vorig hoofdstuk is meegedeeld, het recht tot voortzetting benevens al het voorhandene door S. en Westrheene voor gezamenlijke rekening van Fuhri was aangekocht, had in 1840 te 's-Graven-

hage het eerste levenslicht aanschouwd. Een Maatschappij van Schoone Kunsten onder bestuur van J. J. van Rijckevorsel was gesticht met het doel, door etsen, steenteekeningen en houtsneden de voortbrengselen van vroegere en latere Nederlandsche kunst te vermenigvuldigen. De Haagsche Maatschappij van Schoone Kunsten wilde, zooals het Program der *Kunstkronijk* luidde: „in eene volksgalerij de beeltenissen der groote mannen van Nederland vereeuwigen, zij wilde de kunstschatten der groote steden, zoowel als die, welke in verzamelingen van voorname liefhebbers worden aangetroffen, aan het algemeen doen kennen." De Maatschappij richtte in Juli 1840 daartoe eene houtgraveerschool op en de eerste jaargang van de *Kunstkronijk*, onder redactie van Florent van Ghent, bevatte een aantal houtsneden, die van veel beter gehalte waren dan de in dien tijd elders in ons land vervaardigde. In den 2en jaargang, onder redactie van H. S. J. van Weerden, werd ook meer zorg besteed aan den tekst, vooral door de medewerking in proza en poëzie van J. A. Alberdingk Thijm, die toen onder de initiale M. zijn loopbaan als letterkundige en kunsthistoricus begon.

Toen reeds in 1843 de Maatschappij van Schoone Kunsten, door ondervonden tegenspoed, ontbonden werd, wist de directie van de Houtgraveerschool zich met eenige kunstvrienden en den boekhandelaar K. Fuhri te verstaan om de verdere uitgave van de *Kunstkronijk* mogelijk te maken, en Fuhri trad in Juni 1843 als uitgever van het tijdschrift op, daarin ondersteund door een associatie met premiën, aanvankelijk met C. G. Withuys en later met den dichter J. J. L. ten Kate als redacteur. Onder afwisselende redactiën begon het letterkundig gedeelte zich hoe langer hoe meer uit te breiden en te ontwikkelen; de namen onzer eerste letterkundigen en artisten prijkten als medewerkers op den omslag. Nog altijd verschenen er wel houtsneden in den tekst, maar de lithographie nam weldra een eerste plaats in, totdat Fuhri zijn taak moest neerleggen en S. als uitgever optrad.

De nieuwe uitgever en zijn redacteur van Westrheene sloten een contract tot voortzetting voor gezamenlijke rekening,

en verklaarden daarin o. a. „dat zij zullen trachten te verkrijgen een Associatie voor de koopsom van *f* 13.000 en waarvoor een interest van 5 % wordt betaald.... zullende de betaling onzer moeiten gevonden worden in de deeling der winsten." Deze associatie kwam echter eerst tot stand nadat reeds een paar jaargangen voor beider gezamenlijke rekening waren uitgegeven; te rekenen van 1 Januari 1859 af droegen de eigenaren hun tijdschrift over aan een commanditaire vennootschap, die het kapitaal in aandeelen van *f* 1000.— en *f* 500.— had geplaatst. Van Westrheene, die zich tegen 1 Jan. 1860 aan de redactie der oude *Rotterdamsche Courant* verbond, wenschte toen als redacteur en deelgenoot af te treden. Tot directeuren en uitgevers werden door de aandeelhouders benoemd Sijthoff en Gerard Keller (toen in den Haag als stenograaf werkzaam), die alle werkzaamheden van redactie, administratie en uitgave op zich namen tegen vergoeding van een jaarlijksche toelage van *f* 300.— elk. Na de uitkeering van 5 % rente over het kapitaal, zou van het saldo worden uitbetaald 30 % aan de aandeelhouders als dividend, 20 % aan commissarissen en 25 % aan uitgever en directeur. Uit de overige 25 % zou een reservefonds worden geformeerd.

De eerste jaargangen van de Leidsche *Kunstkronijk* gingen echter niet voorspoedig en leverden bij circa 800 inteekenaren verlies op. Een aanbod door tusschenkomst van den Heer J. W. Kaiser aan de Maatschappij Arti et Amicitiae te Amsterdam tot overname gedaan, werd afgewezen, voornamelijk omdat deze vereeniging haar bemoeiingen op dien weg niet wenschte te vermeerderen. Wel had zij sedert 1857 de *Kunstkronijk* als haar orgaan erkend, voor zoover het berichten over Nederlandsche kunst betrof.

Toen in 1860 van Westrheene afgetreden was, mocht het den uitgever gelukken den schilder J. Bosboom over te halen zich met de zorg voor de platen te belasten, terwijl Gerard Keller de redactie van den tekst waarnam. Door meer moeite aan de exploitatie der verloting te besteden, o. a. door het tentoonstellen er van op verschillende plaatsen,

werd het debiet sedert dat jaar aanzienlijk vermeerderd en de financiëele uitkomsten beloofden gunstiger te zullen worden, zoodat het den uitgever meer en meer wenschelijk voorkwam de aandeelen weer in eigen bezit te krijgen. Hij verzond dan ook kort daarop aan de aandeelhouders de volgende circulaire:

Leiden, 4 November 1861.

Wel-Edel Geb. Heer!

In de publieke veiling van Effecten, welke den 2en Mei ll. in het Heeren-Logement te Amsterdam plaats had, is verkocht een half Aandeel in het maandwerk de *Kunstkronijk* ad 5 pCt. De eigenaar was wijlen de Wel-Edel Geb. Heer C. J. Fodor te Amsterdam, en de kooper de Heer Bultman, koopman in zoutevisch aldaar.

Ik vermeen te mogen veronderstellen, dat de verkoop van het Aandeel tot dezen prijs UWEd. niet aangenaam is, mij is ook de verwisseling van den edelen bevorderaar der kunsten en den kooper niet zeer gewenscht.

Ik heb mij daarop voorgenomen om zooveel mogelijk de deelhebbers te behoeden voor verlies bij verkoop na overlijden of anderzins en al te doen wat ik vermag.

Ik stel UWEd. mitsdien voor mij te willen opgeven tegen hoeveel pCt. U het aandeel af zoudt willen staan met de coupon van April 1862, terwijl ik mij voorstel, wanneer de som bepaald is tot beider genoegen, UWEd. te geven een bewijs in forma betaalbaar in het voor- of najaar van 1862.

De ontvangst van uw berigt zal mij aangenaam zijn vóór of op 1 December a. s.

Met alle achting heb ik de eer te zijn,

Wel-Edel Geb. Heer!

UwEd. Geb. Dv. Dienaar,
A. W. Sijthoff.

Ingevolge Circulaire dd. 4 November 1861 van den Uitgever A. W. Sijthoff te Leiden, is de ondergetee-

kende bereid zijn Aandeel in DE KUNSTKRONIJK N^{o}....
af te staan tegen.. — pCt.

........den.........186.

(*Handteekening*) ....

Het gevolg er van was, dat het meerendeel terstond toetrad en voor 75 à 90 pCt. afstand deed van de aandeelen; de overigen kwamen ook achtereenvolgens in des uitgevers bezit, zoodat deze in October 1865 door de commissarissen uit de aandeelhouders als eigenaar der *Kunstkronijk* erkend en van zijn functie als directeur der vennootschap ontslagen werd.

Toen van Westrheene in 1864 weder de redactie van Gerard Keller overnam, had het tijdschrift zijn 25en jaargang bereikt. Dit tweede bestuur van Westrheene loopt over de jaren 1864—1869. Verandering van maatschappelijke betrekking deed hem tegen het eind van 1869 zijn taak als redacteur ten tweeden male nederleggen. De uitgever verzocht toen Dr. Jan ten Brink zich met de redactie van den tekst te belasten, terwijl de smaakvolle kunstenaar Simon van den Berg de zorg voor de platen op zich nam en Mr. C. Vosmaer gaarne het kunstnieuws verschafte. De vijf jaargangen onder deze leiding zijn niet de slechtste. Dr. Jan ten Brink, die zijn taak in 1875 geheel aan Vosmaer overdroeg, heeft onder den titel van *Brieven over de Kunstkronijk* een brochuretje geschreven, bestemd tot prospectus voor en aangeboden aan de inteekenaren van den jaargang 1880. Dit bevat de geschiedenis van het tijdschrift uit het oogpunt van den voormaligen redacteur: het meest belangrijke van den inhoud, zoowel van den tekst als van de platen, wordt er in meegedeeld. Om niet te uitvoerig te worden, verwijzen wij belangstellenden naar dat in onderhoudenden vorm geschreven boekje en bepalen ons alleen tot de voornaamste bijzonderheden, die ons van het uitgevers-standpunt in 't oog vallen.

Vosmaer's streven om het tijdschrift uitsluitend en op

ideale wijze tot kunstorgaan te maken, was zeer loffelijk, maar bleek voor den uitgever moeielijk vol te houden. Een tijdschrift, enkel gewijd aan beeldende kunst, wordt bij onze aristocratie, bij onze artisten en bij enkele voorstanders van kunst met waardeering ontvangen; het groote publiek bekommert zich dan alleen om kunst als deze zich verbonden heeft met vermaak, zooals in schouwburg of concertzaal. Dat de kring van abonnés op de *Kunstkronijk* nog zoo aanzienlijk geworden was, dit moet voor een groot deel worden toegeschreven aan de belangrijke verlotingen, eerst van schilderijen en prachtwerken, later van allerlei andere kostbare zaken, die ettelijke duizenden guldens vertegenwoordigden. Het stoutste was wel in 1879 de aankoop als hoofdprijs van een zilveren pièce de milieu uit de fabriek van v. Kempen, welk stuk op de tentoonstelling te Arnhem ieders aandacht getrokken had en een waarde van *f* 12.000 vertegenwoordigde. Als tweede en verdere prijzen werden toen voor den 40en jaargang 1880 bestemd: een compleet ameublement van notenhout, een pianino, een gouden damesgarnituur, twaalf schilderijen van Nederlandsche meesters, lakwerken, enz. Voor de niet-prijzen had de uitgever, althans in de eerste jaren, altijd een nieuw nog niet vroeger verschenen werk van een onzer vaderlandsche auteurs bestemd. Zoo schreef Cd. Busken Huet zijn *Ada van Holland*, Mevr. Bosboom-Toussaint haar *Maria van Oosterwijk*, Cremer zijn *Arme Samuel*, Keller zijn *Hypotheek op Wasenstein*, v. Westrheene zijn *Jan Steen*, Koopmans van Boekeren zijn *Weduwe met negen kinderen* en *De Veldwachter van Laterveer* en de Oude Heer Smits zijn *Eventjes over de grenzen* als premie voor de *Kunstkronijk*. Later toen S.'s fonds zooveel uitgebreider aan plaatwerken geworden was, werden daaruit een aantal exemplaren voor premiën gekozen.

De exposities van de voor de verlotingen bestemde voorwerpen geschiedden achtereenvolgens in bijna alle steden van Nederland door tusschenkomst van den boekhandel, dien hierdoor de beste gelegenheid werd geboden tot het verzamelen van nieuwe inteekenaren. Na afloop dier rond-

reizen vonden de verlotingen, waarvoor autorisatie aangevraagd moest worden, plaats ten kantore van een notaris te 's Gravenhage of Leiden. Een aardige speling van het lot was het, toen in 1877 de hoofdprijs ten deel viel aan een vroegeren redacteur, wien door den uitgever ook na diens aftreden nog geregeld een presentexemplaar met aandeel in de verloting was toegezonden geworden. De volgende brief maakt ons deelgenoot van de blijde verrassing daardoor teweeggebracht.

> Amice! Tot mijn niet geringe verbazing vernam ik heden, dat op mijn nummer 575 een eerste prijs was gevallen.
>
> Gij kunt wel begrijpen wat een vreugde heden thuis heerscht. Vooral mijne vrouw is in de wolken. Zij vraagt mij gedurig, of ik bijzonderheden weet en nu neem ik daarom de vrijheid U te vragen of gij zoo goed zoudt willen zijn mij eenige details te melden omtrent dezen prijs. Het is immers een ameublement? Heden te kwart na één kreeg ik de tijding bij mijn thuiskomst uit de school. Ik ben nog naar het Venduhuis geweest, maar de heeren waren al weg. Ik heb nog nimmer dergelijk geluk gehad, dus kunt gij wel denken, dat ons huis in rep en roer is.
>
> Van harte gegroet.
>
> Uw dienstvaardige,
>
> Den Haag 28 Febr. 77. JAN TEN BRINK.

Toen Vosmaer in 1877 de redactie nederlegde, omdat het publiek zijn idealen van een kunsttijdschrift niet wilde helpen verwezenlijken, meende de uitgever, wilde hij zijn tijdschrift niet zien vallen, een anderen weg te moeten inslaan. Hij begon de nieuwe (derde) reeks met een wijziging in den titel. De vroegere omschrijving van het doel der uitgaaf: „ter aanmoediging en verspreiding der Schoone Kunsten" werd voorafgegaan door het meer algemeene: „lectuur voor iedereen." De tekst, onder redactie van Gerard Keller, werd geschikt gemaakt voor het groote publiek en is sedert

zoowel aan de fraaie letteren als aan de kunst gewijd. Alleen de versiering met hetzelfde aantal platen, waaraan in den laatsten tijd weer meer zorg werd gewijd, wettigen het behoud van den hoofdtitel.

Het aantal abonnés, tot het jaar 1863 steeds beneden de 2000, kwam eerst in 1864 daarboven. Het hoogste oplaagcijfer, nl. 3500, werd in 1874 bereikt, toen S. met den uitgever Jac. G. Robbers een overeenkomst sloot, waarbij deze tegen een overeengekomen lageren prijs zich voor minstens 1000 ex. van den jaargang 1874 der *Kunstkronijk* verbond, om die als premie met aandeel in de verloting aan te bieden aan de inteekenaren op de door hem uit te geven Hollandsche bewerking van Wood, *The natural history of man.* Dit cijfer werd door het welslagen van Robbers' onderneming nog belangrijk verhoogd, waardoor tevens de kring van abonnés der *Kunstkronijk* ook voor volgende jaren werd uitgebreid.

Een dergelijke combinatie, maar toen met eigen uitgaven, heeft S. later nog een paar maal ondernomen, nl. in 1885 als premie voor de inteekenaren op Jan ten Brink's *Romantische Werken*, in 1888 en 1889 bij een geïllustreerde editie van Perelaer's *Het Kamerlid van Berkenstein in Nederlandsch-Indië* en bij een heruitgaaf van Gerard Keller's *Novellen.* De exploitatie aan deze ondernemingen verbonden was oorzaak, dat de verschijning der *Kunstkronijk* zich niet meer zoo stipt als vroeger aan jaarkringen kon houden.

Het behoeft geen betoog, dat de beslommeringen, die de uitgaaf van een dergelijk tijdschrift oplevert, niet gering te achten zijn. Eerst het overleg betreffende de keus en de uitvoering der 24 platen in elken jaargang, vervolgens de zorg voor de reproductie en den druk, die gedeeltelijk buitenslands moest geschieden, en eindelijk de correspondentie over de tentoonstelling der voorwerpen, die in elke stad slechts bij één boekhandelaar kon plaats vinden en dikwijls aanleiding tot naijver gaf. Bovendien beliepen de bedrijfskosten elk jaar een aanzienlijk bedrag. Maar aan de andere zijde blijve ook niet onvermeld, dat behalve het stoffelijk

voordeel door doelmatige en onvermoeide exploitatie verkregen, de *Kunstkronijk* S. in relatie bracht met onze voornaamste letterkundigen en schilders, en dat menige schoone uitgaaf aan die betrekkingen haar ontstaan te danken heeft.

Toen S. in 1853 van Fuhri de uitgaaf van Nieuwenhuis' *Woordenboek* had overgenomen, was daarvan ongeveer de helft van het tweede deel verschenen en van de oplaag (1500) nog slechts ongeveer 500 ex. bij inteekening geplaatst. De jeugdige uitgever spande toen al zijn krachten in om dat getal inteekenaren te vermeerderen, zoowel door tusschenkomst van den boekhandel, als door middel van colportage. Voor dit laatste doel had zich bij hem aangeboden de in dat vak zoo uitmuntende A. Calisch van Amsterdam, die er in slaagde een 100-tal exemplaren van dit uitgebreide en kostbare werk te plaatsen. Toen het *Woordenboek* in 1868 met het 10e deel compleet was gekomen, was van de oplaag nog wel $^1/_5$ gedeelte onverkocht, maar de circa 500 kwarto vellen druks, waaruit die 10 deelen bestonden, hadden der drukkerij vasten en geregelden arbeid bezorgd. Later verkocht S. die overgebleven exemplaren zonder het kopijrecht aan C. L. Brinkman, die door dezen aankoop een aan de markt brengen tegen verminderden prijs wenschte te voorkomen, wat hem bij zijn ontworpen en tot uitvoering gekomen plan van een *Geïllustreerde Encyclopædie*, door A. Winkler Prins, hoogst onwelkom geweest zou zijn. De kopij echter dient S. thans als grondslag om een nieuw *Woordenboek van Kennis en Kunst* in het licht te geven, dat, geheel bijgewerkt en in handiger vorm, voor een groot publiek bestemd is en waarvan het eerste deel reeds de pers heeft verlaten.

Een periodieke uitgaaf van vrij wat geringer omvang en minder kostbaarheid was een jaarboekje, dat gedurende een tiental jaren onder den titel van *Geïllustreerde Almanak* verscheen. Eensdeels het uitzien naar arbeid voor de pas opgerichte houtgraveerschool, aan den anderen kant het

succes der Duitsche Volkskalenders van Nieritz, Gubitz, Von Horn e. a. leidden S. in 1855 tot het denkbeeld om een dergelijk jaarboekje voor ons land te geven. Ten einde het bij een groot publiek ingang te doen vinden, moest de tekst onderhoudend zijn en met prenten opgeluisterd worden. Mr. W. van de Poll werd bereid gevonden de redactie op zich te nemen. Wel verscheen er sedert het vorige jaar bij A. C. Kruseman te Haarlem een *Practische Volks-Almanak*, maar deze was toch meer van populair-wetenschappelijken aard. Het toeval wilde, dat S. in 't najaar van 1855, toen hij reeds een begin van uitvoering aan zijn plan gegeven had, een bezoek ontving van zijn confrater en vriend Kruseman, wat ten gevolge had, dat men besloot beide almanakken voor gezamenlijke rekening uit te geven, vooral in de hoop, dat de Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen een van beiden zou bestemmen tot almanak voor haar leden. Toen later deze hoop ijdel gebleken was en ook de combinatie geen voordeel opleverde, besloten de uitgevers voor 't vervolg elk zijn eigen almanak weer zelf alleen te bezorgen. Van de Geïllustreerde volgden nog 9 jaargangen; de laatste was voor 1865; de Practische hield het vol tot 1863.

Ten behoeve van deze en andere geïllustreerde uitgaven had S. reeds eenigen tijd in relatie gestaan met den uitgever Otto Spamer te Leipzig, die geheele reeksen wetenschappelijke boeken met platen het licht had doen zien. In 1857 maakte Spamer hem deelgenoot van zijn voornemen om een tweede uitgaaf te geven van zijn *Buch der Erfindungen*, waarvan de eerste druk veel opgang gemaakt had, en bood hem de clichés der gravuren voor een Hollandsche editie aan. Dit bracht S. op het denkbeeld om dit werk en nog andere uit Spamer's fonds in den vorm van een populair-wetenschappelijk tijdschrift, welk soort van lectuur toen zeer in den smaak viel, bij inteekening in geregeld verschijnende afleveringen uit te geven. Voor een aanzienlijk bedrag kocht hij de clichés met het uitsluitend recht voor de exploitatie in Nederland. Voor de vertaling werd Dr. J. Bosscha aan-

zocht, die toen juist begonnen was met de bewerking van zijn *Leerboek der natuurkunde.* Deze nam het aanzoek gunstig op en zoo verscheen nog in hetzelfde jaar de eerste aflevering van de *Geïllustreerde Familie-bibliotheek* in handig post-8^{0} formaat. De eerste serie, bestaande uit 48 afl. werd geheel ingenomen door *Het Boek der uitvindingen*, dat in 1859 ook onder dezen titel afzonderlijk in 6 deelen compleet in den handel kwam. Een oplaag van 2000 ex. werd hiervan geplaatst. Dit moedigde den uitgever aan om op den ingeslagen weg voort te gaan en zoo volgden als 2^{e} Serie in 40 afl. de werkjes uit Spamer's *Buch der Natur*, die, gedeeltelijk door T. C. Winkler en H. M. C. van Oosterzee bewerkt, daarna ook onder zeven afzonderlijke titels als zelfstandige werken te verkrijgen waren. Die titels luiden: I. H. Birnbaum, *Lucht en wolken*; II. *De geologie voor beschaafde lezers bevattelijk behandeld.* Uit het Hoogd. door T. C. Winkler. 2 dln; III. K. Muller, *De plantenwereld* 2 dln; IV. O. Ule, *De wonderen van den sterrenhemel*; V. H. Stahl, *De waterwereld;* VI. M. Willkomm, *De wonderen van het microscoop;* VII. G. H. O. Volger, *De aardbol*, 2 dln.

Spamer's *Buch der Reisen* leverde de stof voor een derde serie in 41 afl., die in 1865 voltooid eveneens als zes op zichzelf staande werken een geschikte lectuur, vooral ook voor volks-bibliotheken, vormde. Het waren: I. E. K. Kane, *De Noordpoolvaarder;* II. F. Steger, *De Nipponvaarders;* III. H. Wagner, *De Franklin-expeditie*, IV. H. Wagner, *Ed. Vogel, de reiziger in Afrika*; V. D. Livingstone, *Ontdekkingsreizen in de binnenlanden van Afrika*; VI. H. Wagner, P. du Chaillu, L. Magyar en C. J. Andersson's *Nieuwste ontdekkingsreizen.*

Het *Boek der uitvindingen* werd gelijktijdig en later nog in verschillende andere vormen uitgegeven, nl. eerst een verkorte en gesplitste uitgaaf in drie deeltjes o. d. titels: *Het boek der ambachten*, *Het boek der fabrieken* en *Het boek der uitvindingen, omgewerkt en verkort.* Van het volledige werk verscheen daarna nog tweemaal een herdruk in groot

8°, sterk vermeerderd en gedeeltelijk oorspronkelijk bewerkt door verschillende Nederlandsche geleerden en deskundigen. De 4e druk verscheen van 1874—1879 mede in 6 deelen royaal 8° formaat, rijk geïllustreerd en op fraai papier gedrukt. En dit zal nog wel niet de laatste uitgaaf zijn van dit bij uitstek practische en nuttige werk. Er wordt nl. reeds een begin gemaakt met een goedkoope volkseditie, waardoor het opnieuw bijgewerkt wederom in handen van duizenden onder het jongere geslacht zal komen.

Nog vóór de verschijning van de tweede Serie der *Familie-bibliotheek* zette S. een nieuw tijdschrift op 't touw. Toen nl. in 1858 tot de staking van de *Lectuur voor de huiskamer* besloten was, werd de poging gewaagd een soortgelijk geïllustreerd maandwerk op het gebied der populaire natuurkunde ingang te doen vinden. Onder den titel: *De Natuur. Tijdschrift ter bevordering van de kennis der natuur*, en met medewerking van A. A. van Bemmelen, J. Bosscha Jr., D. G. Kramer, W. A. J. van Geuns e. a. heeft de uitgever drie jaargangen (1859—1861) elk van 12 afl. met houtgravuren het licht doen zien. Niettegenstaande de prijs per jaargang slechts *f* 3,— bedroeg, klom het aantal abonnés niet tot een voldoende hoogte om de voortzetting mogelijk te maken.

Vrij wat meer steun van de zijde van het publiek ontving het met 1861 begonnen, wekelijks verschijnend tijdschrift o. d. titel: *Christelijk Zondagsblad voor het Nederlandsche volk.* S. was kort te voren in relatie gekomen met den bekenden kinderschrijver E. Gerdes, toen evangelist te Doetinchem, en vond hem bereid elke week de stof te leveren voor een blad, dat in onderhoudenden, soms stichtelijken vorm Zondagslectuur voor protestantsche huisgezinnen zou bieden. Dit plan slaagde naar wensch; de eerste jaargang reeds telde 3951 inteekenaren, welk cijfer bij den tweeden tot 4135 klom (oplaag 5000 ex.). De verscheidenheid in den tekst, nu en dan versierd met een houtgravure, maar vooral ook de naam van den schrijver-redacteur droegen veel tot het succes dezer uitgaaf bij. Toen er in den beginne

naar de meening van den uitgever wel wat veel dichtstukjes werden gezonden, die meestal moeielijkheden bij het zetten opleverden, daar het formaat van het blad 4° in twee kolommen was, beantwoordde Gerdes een opmerking daarover als volgt:

> .... Wij hebben in het Programma van het *Zondagsblad* beloofd *Dichtstukjes*. Derhalve mag het formaat geen hinderpaal zijn. Wat wij beloven, moeten wij houden. Ik heb U reeds vroeger een versje toegezonden, en deze week of de volgende krijgt gij er weer een. Ds. ten Kate zal toch wel Alexandrijnen hebben, of groote Jamben, die best voor 't formaat passen. Ik ben *niets* bang voor een stortvloed van dichters. Stukken die niet uitstekend zijn, noch positieve waarde hebben, worden gewezen van de hand. Ik wil het *Zondagsblad* vrij houden van alle vodden. Ik ontvang bijna elke week bijdragen, maar houd u verzekerd, dat ik scherp toezie. Ik geloof ook, dat een criticus zal zeggen, dat ons *Zondagsblad* geen alledaagsche kost en geen vergaarbak is voor prullen....

Voorts vernemen wij uit dien brief een curieuse reden waarom het *Zondagsblad* in de oogen der vrome Arnhemmers geen genade vond:

> .... Overigens zult gij uit Arnhem weinig inteekenaren hebben. Het vrome volkje aldaar is mij niet genegen, en zou mij gaarne steenigen, omdat ik de waarheid predik, dat Jezus Christus zijn bloed heeft gegeven voor *alle* zondaars; zelfs voor degenen die *verloren* gaan. De vrome Arnhemmers meenen dat Jezus alleen voor Arnhem b. v. gekomen is. De leer dat Jezus alleen voor zijne uitverkorenen gekomen is, is zeer goedkoop. Dan behoeft men geene Zending, geene Evangelisten te ondersteunen, en per slot houdt men zijne duiten op zak, — en teekent dus ook niet op het *Zondagsblad* in.

Gerdes en zijn uitgever zijn tot het laatst van 1867 voortgegaan met wekelijks hun *Zondagsblad* over het ge-

heele land tegen een inteekenprijs van *f* 2,50 per jaargang te leveren.

In 1863 gaf S. uitvoering aan het denkbeeld een nieuw dames-tijdschrift op te richten onder den titel: *De Gracieuse. Tijdschrift voor dames.* Het was gedeeltelijk aan literatuur, voor een ander deel aan modes en handwerken gewijd en versierd met gekleurde platen op de wijze als het toen veel gezochte Fransche tijdschrift *Cendrillon.* De redactie was te Haarlem gevestigd, nl. voor het letterkundig gedeelte bij Mevr. van Asperen van der Velde—van Heel, voor het andere bij de dames Weeveringh, zusters van den boekhandelaar van dien naam. Bovendien stonden ook eenige der vroegere medewerkers van de *Lectuur voor de huiskamer* bijdragen voor dit tijdschrift af. De plaatjes werden op de steendrukkerij van Emrik en Binger te Haarlem vervaardigd. Om den grondslag dezer onderneming te versterken, kocht S. eerst van den uitgever F. C. Bührmann te Amsterdam het recht van uitgaaf van het tijdschrift voor dameshandwerken *Victoria* en daarna van H. R. van Elk te Dordrecht het *Maandschrift voor dames*, welk laatste circa 1000 abonnés telde. Toch bleef er nog een geduchte concurrente over in Kruseman's *Aglaja, Maandboekje voor dameshandwerken,* welke reeds sedert 1848 bestond en een aanzienlijk getal inteekenaren bezat. Toen dit tijdschrift in 1864 voorkwam op een te Amsterdam gehouden fondsveiling, kocht D. A. Thieme voor S. de exemplaren en het kopijrecht met de lijst van inteekenaren voor de som van *f* 2639.—. Met het begin van den derden jaargang der *Gracieuse* werden beide vereenigd voortgezet onder den titel *De Gracieuse, Geïllustreerde Aglaja.*

De beide eerste jaargangen der *Gracieuse*, vóór die samensmelting, waren in twee edities uitgegeven, nl. de eerste à *f* 6.— per jaargang, de tweede, de z. g. schellings-editie à *f* 3.60 per jaargang. De eerste telde toen ongeveer 350 en de tweede ruim 1000 abonnés. Maar deze cijfers zouden nu spoedig klimmen. Na aankoop der *Aglaja* was S. op

het denkbeeld gekomen om gebruik te maken van de platen der Duitsche *Bazar*. Met den eigenaar der Bazar-Expedition, L. Schaefer te Berlijn, in briefwisseling getreden, bood deze aan hem de clichés van alle platen en supplementen te leveren voor een vaste som per jaargang. Daar de Berlijnsche firma zich met het drukken van platen of tekst niet wenschte in te laten, beval zij daarvoor de boekdrukkerij van B. G. Teubner te Leipzig aan. Deze, door S. daartoe aangezocht, had echter bezwaar om den Hollandschen tekst te zetten, maar deed den voorslag de bladen alleen met de gravuren te bedrukken, om ze daarna naar Leiden te zenden, waar dan de tekst tusschen de illustraties gedrukt kon worden, geheel naar het voorbeeld der Duitsche *Bazar*. Elk nieuw nummer der oorspronkelijke Duitsche editie zou dan vóór het verschijnen direct per post naar Leiden gezonden moeten worden, om er de Hollandsche bewerking naar gereed te maken. Deze regeling kwam dan ook spoedig tot stand, toen de Bazar-Expedition bereid bevonden werd om in plaats van de clichés te leveren, ze in bruikleen af te staan alleen voor deze Hollandsche editie. Van toen af nam het debiet der *Gracieuse* een hooge vlucht: het getal abonnés, dat in 1865 bijna 4500 bedroeg, steeg het daarop volgende jaar tot 7000, ondanks de concurrentie van de Hollandsche uitgave van *Die Modenwelt*, door de uitgevers Gebr. Belinfante *De Bazar* gedoopt, waardoor velen in de meening gebracht werden, dat dit blad de Duitsche *Bazar* met Hollandschen tekst was. Behalve de jaarlijksche vergoeding voor het gebruik der houtgravuren of clichés er van, beliepen ook de drukkosten te Leipzig, het gebruikte en in voorraad te houden papier aldaar, benevens de veertiendaagsche verzending een aanmerkelijk bedrag. Toch achtte de Bazar-Expedition de overeengekomen vergoeding nog te gering in vergelijking met hetgeen de uitgaven in andere talen haar opbrachten. Gelukkig dat het steeds klimmend aantal inteekenaren een hoogere vergoeding mogelijk maakte: in 1871 moest de oplaag reeds tot 10,000 worden verhoogd.

De *Gracieuse*, waarvan sedert 1864 elke jaargang uit 24 nummers bestaat, verscheen van toen af niet meer in twee verschillende uitgaven zooals vroeger; wel gaf en geeft nog de uitgever onder den titel *Album der Gracieuse* fraai gekleurde mode-platen, die den inteekenprijs met 90 cents per kwartaal verhoogen, maar alleen voor hen, die ze er bij wenschen te ontvangen. Deze platen worden echter te Parijs gemaakt, omdat de teekening en de artistieke uitvoering van dergelijke gekleurde gravuren in Duitschland beslist bij de Fransche achterstaan.

Toen de oorlog in 1870 uitbrak en er moeielijkheden in het goederenverkeer ontstonden, moesten daaronder de geregelde verzendingen uit Leipzig ook wel eens lijden, maar toen de wapenkans zich al spoedig tegen Frankrijk gekeerd had, was er reden om voor de onmogelijkheid van verdere gemeenschap met Parijs te vreezen. Gelukkig verplaatste de kunstplaatdrukkerij (firma Ad. Goubaud et fils) eenige harer persen en gereedschappen naar Brussel, waar de vroegere firmant, die reeds sedert eenige jaren de zaken aan zijn zoon had overgedaan, opnieuw werkzaam optrad en wel alleen voor het buitenland, terwijl zijn zoon de zaken te Parijs bleef waarnemen. Wij laten hier een paar aanhalingen volgen uit de vriendschappelijke correspondentie van S. met dezen achtenswaardigen, maar door den oorlog verbitterden grijsaard. De eerste is uit een brief van 6 Aug. 1870:

> . . . Veuillez m'excuser, mais je ne m'occupais plus des affaires depuis quelques années et je ne puis avoir aucune correspondance avec Paris. Je vous prie donc, cher monsieur, de me dire combien de fois par mois je dois vous expedier? Si chaquefois c'est 1300/1315? et de quel prix je dois vous débiter?
>
> Ces questions seraient ridicules si j'étais dans ma maison, mais ici j'ai tout à faire, à créer, et je n'ai pas un seul renseignement. Ce qui ne m'a pas

empêché de fabriquer en 15 jours 85,000 diverses gravures.

En attendant le faveur de vous lire, je suis, monsieur, bien tristement votre serviteur, exilé par le malheur,

AD. GOUBAUD.

Het volgende schrijven is eenige maanden later, nl. tijdens het beleg van Parijs, gedateerd en luidt:

Je vous accuse réception de v. remise de 400 florins et je suis profondément touché de reconnaissance pour votre interêt si amical.

Hélas non, je ne reçois aucun journal de Paris — mais bien par ballon quelques lettres de mon cher fils, qui ne sait plus rien de sa mère ni de moi depuis le 18 7bre.

Paris va bien — mais Paris fut-il pris ou brulé, tenez pour certain, comme l'a dit Trochu en Mars „la guerre commencera" nous péririons ou nous sauverons la France — mais il y aura une haine que rien n'assouvira. Ces gens ne sont pas des guerriers, ce sont des voleurs — ils sont accompagnés de milliers de bourgeois avec des charettes, qui transportent chez eux notre linge, nos meubles, et tout ce qu'ils volent dans nos villes et nos chateaux et villas — ce sont des fusilleurs d'innocents — nous avons été vendus par nos chefs — mais désormais nous ferons nos affaires nous mêmes et le bien sortira du grand mal — patience „tout est bien qui finit bien."

Non les journaux ne paraissent plus — ici je fabrique pour les éditeurs et Dieu bénit mon travail — New-York vient de me commander 105,000 par mois, Londres 150,000 — je n'ai plus de craintes pour l'avenir de ma famille. Je perds à Paris 130.000 francs. Ma campagne si jolie et tout le mobilier, le tout si péniblement gagné, valait 200,000 frs. Je recommence à 63 ans. Mais cela me sera égal, si l'Europe est forcée de

nous trouver respectables et nous le sommes depuis 2 mois. Non la France ne périra pas!

Votre devoué pour toujours

AD. GOUBAUD.

Als tegenhanger mogen hierbij eveneens een paar aanhalingen plaats vinden uit brieven van een Duitsch handelsvriend, waaruit blijkt hoe de uiting der gevoelens aan weerszijden, tot zelfs in brieven over zaken, behoefte was. E. A. Seemann, de bekende uitgever op kunstgebied, o. a. van het *Zeitschrift für bildende Kunst*, met wien S. door de *Kunstkronijk* in verkeer stond, en die ongeveer gelijktijdig met de oorlogsverklaring te Leipzig teruggekeerd was van een bezoek met zijn vrouw aan ons land gebracht, schreef in een brief van 18 Juli het volgende:

Es fällt mir schwer auf's Herz, dass ich Ihnen seit meiner Rückkehr noch nicht geschrieben und von Herzen für die liebenswürdige Gastfreundschaft gedankt habe, mit der Sie mich und meine Frau in Leyden aufgenommen. Der schöne Tag in Katwyck wird mir stets unvergesslich bleiben und in unseren Erinnerungen an Holland und seine Bewohner einen hellen Glanzpunkt bieten. — Wer hätte damals als wir uns in munterer Ausgelassenheit auf dem Strande und der Düne tummelten geahnt, dass nach wenigen Tagen das unabsehbare Unheil eines Nationalkrieges uns zugedacht gewesen wäre! Dass der Streit mit Frankreich oder vielmehr mit. dem Regiment der Napoleoniden über kurz oder lang einmal ausgefochten werden müsste, war uns in Deutschland schon lange klar, aber Niemand hätte geglaubt, dass die Gelegenheit in so perfider Weise vom Zaune gebrochen würde. In dem grossen Kampfe, zu welchem sich ganz Deutschland mit der grössten Operfreudigkeit rüstet, werden wir hoffentlich auch die Niederlande im Geiste auf unserer Seite haben, denn der Racenkampf zwischen Romanismus

und Germanismus muss alle einsichtigen Stammverwandten Völker auf unsere Seite drängen trotz aller Antipathien, die mit mehr oder weniger Berechtigung sich in letzter Zeit bij Ihren Landsleuten gegen das preussische Regiment geltend gemacht haben.

Doch ik komme zu tief ins Politisiren und vergesse darüber die Hauptsache, die mich neben dem Ausdruck meines Dankes veranlasst diese Zeilen an Sie zu richten. Ich möchte nämlich wissen, ob sie unter gegenwärtigen Zeitumständen noch geneigt sind, Herrn Unger nach Haarlem kommen zu lassen? Da Sie sich dorten einer verhältnissmässigen Ruhe erfreuen und der Krieg hoffentlich vorübergehen wird, ohne dass die Niederlande direct betheiligt werden, so wäre mir's ganz recht, wenn Herr Unger sogleich von Cassel abreiste, um Ihre Aufträge dort aus zu führen....

Vier dagen later, nl. 22 Juli, schreef Seemann:

Da mir Herr Unger neulich selbst den Vorschlag machte, seine Arbeit in Cassel zu unterbrechen, um event. Ihrem Rufe nach Haarlem zu folgen, so glaube ich, dass er keine Besorgnisse hegt jetzt ausser Landes zu gehen, zumal da Holland einstweilen unbetheiligt ist und auch unbetheiligt bleiben wird, wenn, was wir alle hoffen, die Franzosen gründlich geschlagen werden. Ein Sieg Frankreichs könnte freilich für Belgien und Holland sehr verhängnissvoll werden. Indess, wie gesagt, dahin dürfen und werden es die preussischen Waffen nicht kommen lassen....

Maar om tot de *Gracieuse* terug te keeren. Niettegenstaande de concurrentie op haar gebied grooter werd door de oprichting van de *Dames-Modegids* door P. Noordhoff te Groningen en *Het Toilet*, later de *Vrouwenwereld*, door H. A. M. Roelants te Schiedam, bleef het debiet steeds klimmende en is thans bij haar 27en jaargang het voor ons land aanzienlijke oplaagcijfer van 12500 ex. bereikt. De

typographische vervaardiging geschiedt nog op dezelfde bovenbeschreven wijze, met dien verstande, dat de Bazar-actien-Gesellschaft, waaraan Schaefer zijn blad voor bijna een half millioen Thaler verkocht, met S. een nieuw contract voor het gebruiken der gravuren sloot. Dit welslagen mag ook voor een deel worden dank geweten aan de uitstekende redactie, welke steeds met hart werd waargenomen door Mej. M. van Gogh te 's Gravenhage en de dames Weeveringh te Haarlem. Eerstgenoemde is sedert 1887 vervangen door Mej. Doorman te Utrecht.

De gunstige uitkomsten als gevolg van de transactie met de Duitsche Bazar-Expedition leidden S. er toe in 1865 onderhandelingen aan te knoopen met de uitgevers van *Daheim*, ten einde hem de platen van dit in Duitschland binnen korten tijd zooveel opgang gemaakt hebbende familieblad uitsluitend recht voor Nederland af te staan, om die dan met in gelijken vorm met Hollandschen tekst uit te geven. De geldelijke vergoeding, welke de Daheim-Expedition meende daarvoor te moeten eischen, was zoo hoog, dat het plan moest losgelaten worden.

Beter slaagde in 1866 een dergelijke onderhandeling met den uitgever J. J. Weber van de *Illustrirte Zeitung*. Toen in dat jaar de oorlog tusschen Pruisen en Oostenrijk uitbrak, waren geïllustreerde beschrijvingen daarvan gezochte waar, en de beste teekenaars werden door de directie der *Ill. Zeitung* naar de tooneelen van den strijd gezonden. Uit den volgenden brief d.d. 13 Juni 1866 van de firma F. A. Brockhaus te Leipzig, die den druk der illustratie voor J. J. Weber bezorgde, vernemen wij nadere bijzonderheden over het tot stand komen der overeenkomst:

> Nach Empfang Ihres geehrten Schreibens von 8 ds habe ich mich mit Herrn J. J. Weber in Vernehmen gesetzt; derselbe hat Ihre Preisofferte acceptirt, so dass Ihnen die Benutzung der Holzschnitte aus der *Illustr. Zeitung* gegen Zahlung von Thlr ..... p. Vierteljahr

praenumerando bewilligt wird, und Herr J. J. Weber sich verpflichtet, während der Dauer dieses Verhältnisses keine Clichés nach Holland zu verkaufen. Bei definitivem Abschlusse des Geschäfts wird Ihnen Herr J. J. Weber diese Bedingungen in einem directen Schreiben wiederholen.

Die Kosten von Satzarrangement, Druck und Satinage von 2000 Exemplaren der Bilder auf dem Papiere der *Illustrirten Zeitung* und im halben Formate derselben lassen sich erst nach Herstellung einiger Nummern genau fixiren; sie dürften pr. Nr. etwa Thlr 10.— bis Thlr 12.— und für jedes weitere Tausend Thlr 4. — betragen. Selbstverständlich dürfen Sie dabei auf höchst elegante und künstlerische Behandlung rechnen; da die Form kleiner ist, werd der Druck sogar in vielen Fällen besser ausfallen als der Druck der deutschen *Illustr. Zeitung.*

Der Preis des Papiers im halben Formate beträgt Thlr 8.— per Ries von 500 Bogen.

Die Emballage für jede Nr. von 2000 Ex. berechne ich mit Thlr 1.—; für eine grössere Anzahl nach demselben Verhältnisse.

Ich setze voraus, das sämmtliche Bilder, wie bei der *Illustr. Zeitung* auf eine Form, also auf eine Seite des Papierbogens gebracht werden.

Jeden Mittwoch kann ich Ihnen einen Correctur-Abzug (rohen Abzug ohne fertige Zurichtung) der *Illustr. Zeitung* von der Bilderform schicken; an dem Texte werden freilich noch Aenderungen und Einschaltungen bis Donnerstag Nachmittag gemacht. So dass ich, wenn diese wesentlich sind, erst Donnerstag einen Abzug der Textseite an Sie expediren könnte...

Es wird mir angenehm sein, recht bald Kenntniss von Ihrer Entschliessung zu erhalten, da ich bei der Nothwendigkeit punktlichster Lieferung des Drucks doch gewisse Einrichtungen vorher für diesen Zweck treffen müsste....

S. nam al de door Brockhaus gestelde voorwaarden aan en deze eerste belangrijke relatie met een der voornaamste firma's van den Duitschen boekhandel leidde weldra tot een druk en later zeer vriendschappelijk verkeer, zooals in 't vervolg zal blijken.

Het met de platen bedrukte papier werd door Brockhaus elke week naar Leiden gezonden, waar dan terstond de reeds vooraf gereed gemaakte tekst er tusschen gedrukt werd. Zoolang de oorlog de belangstelling gaande hield, was het debiet van het *Geïllustreerd Nieuws* ruimschoots voldoende om de kosten te dekken; doch reeds het volgende jaar moest de oplaag van 2000 tot op 900 worden verminderd. In 1869 droeg het tijdschrift den naam van *Geïllustreerde Courant* en telde toen nog slechts 500 abonnés. Door den Fransch-Duitschen oorlog herleefde het weer onder den vroegeren titel, met een oplaag van 2500 exempl., hield zich daarna nog acht jaren staande, maar met het einde van den 14en jaargang, in 1879, zag de uitgever geen heil in de verdere voortzetting.

Een periodiek verschijnende uitgaaf van geheel anderen vorm en inhoud was de *Algemeene Bibliotheek*, in 1870 aangevangen. De bekende *Universal-Bibliothek* van Reclam schijnt deze onderneming als navolgenswaardig voorbeeld gediend te hebben, althans wat de vorm en wijze van uitgaaf betreft. Toen S. met Dr. H. C. Rogge, destijds predikant te Leiden, het voornemen besprak om een reeks kleine op zichzelf staande werkjes onder één verzameltitel tegen zeer lagen prijs verkrijgbaar te stellen, was deze terstond bereid om voor het bijeenbrengen der geschikte stof en de geheele redactie zorg te dragen. Daar een hoog schrijvershonorarium een beletsel voor den lagen prijs van 15 cent per deeltje zoude opleveren en de inhoud leerzaam, onderhoudend en voor een groot publiek geschikt diende te zijn, kwamen uitgever en redacteur overeen de stof te ontleenen: 1e aan verschillende belangrijke opstellen uit vroegere jaargangen van het *Album der Natuur*, na verlof tot den over-

druk er van verkregen te hebben; 2e aan onderhoudende verhalen van gezochte schrijvers uit het fonds van den uitgever zelven; 3e door het opnemen van nieuwe, door bekende schrijvers te leveren opstellen en novellen.

Van de eerste vijf nummers werd een oplaag van 7000 ex. gereed gemaakt, en hoewel het doel was vaste inteekenaren te winnen, bleef toch elk nummer ook afzonderlijk verkrijgbaar. Van 1870—1876 werden er 100 deeltjes in 't licht gegeven, telkens bij 5 of tien tegelijk. De oplaag, met N°. 6 op 3000 gebracht, werd van N°. 21 af tot op de helft verminderd, wat meer aan het geregelde debiet geëvenredigd was, maar ten gevolge had, dat enkele meer gezochte deeltjes later herdrukt moesten worden. Behalve een dertigtal, die novellen en gedichten van J. J. Cremer, G. Keller, J. J. L. ten Kate, J. van Lennep, J. Kneppelhout, H. Conscience e. a. bevatten, levert de inhoud der overigen de meest mogelijke verscheidenheid op historisch, maatschappelijk of populair-wetenschappelijk gebied.

Wij besluiten de reeks periodieke uitgaven met het bekende tijdschrift *Het Leeskabinet*, waarvan het recht tot uitgaaf in 1881 door aankoop op de veiling der fondsartikelen van G. Kolff door S. werd verkregen. Dit maandschrift, reeds sedert 1833 bestaande en 41 jaren lang door de Frijlinks, vader en zoon, geredigeerd en uitgegeven, deed en doet nog steeds de rondte in de portefeuilles der meeste tijdschriften-leesgezelschappen. Dat tekst en platen het in honderde huisgezinnen een welkome gast doen blijven, daarvoor zorgt thans des uitgevers schoonzoon, D. A. van Waalwijk, wien de redactie en het beheer over de geheele uitgaaf, uitgezonderd administratie en verzending, opgedragen werd en wiens belangen tevens aan deze uitgaaf verbonden zijn. Drukke bezigheden noopten hem in 1890 voor de redactie een plaatsvervanger te zoeken; hij vond dien in den bekenden letterkundige Joh. Gram, wiens naam met 1891 aan dit maandwerk verbonden werd.

IV.

Letteren en Kunst:

Werken van J. J. Cremer. — A. van der Hoop Jr. — J. van Lennep. — Vondel. — J. Kneppelhout. — J. J. L. ten Kate. — P. van Limburg Brouwer. — C. Vosmaer. — William Unger. — Gerard Keller. — Jan ten Brink. — R. Koopmans van Boekeren. — P. Brooshooft e.a. jongere auteurs. — J. J. van Oosterzee. — J. J. A. Goeverneur. — B. ter Haar. — Nic. Beets. — R. Bennink Janssonius. — Jan Luiken, enz.

Indien zij, die de levens en de geschiedenis van het ontstaan der werken van beroemde letterkundigen voor tijdgenoot of nakomelingschap te boek stellen, eens gebruik konden maken van de briefwisseling dier auteurs met hun uitgevers, welk een aantal belangrijke bijzonderheden zouden zij daaruit kunnen ontleenen. Bezit Duitschland in afzonderlijke uitgaven Schiller's *Geschäftsbriefe*, Goethe's en Wieland's correspondentie met hun uitgevers, bovendien in Brockhaus' biographie een aantal belangrijke brieven, o. a. van Schopenhauer, bij ons te lande is van dien aard nagenoeg niets gepubliceerd. S. die met de meest gezochte onzer nieuwe auteurs in betrekking gestaan heeft, bezit in zijn archief een kostbare verzameling brieven en contracten, waaruit omtrent het

ontstaan hunner uitgaven zoowel als voor de kennis van personen en karakters een aantal wetenswaardige bijzonderheden te ontleenen zijn. In ons overzicht, dat de werken van elk auteur naar tijdsorde van uitgaaf en niet naar voorrang of verdienste vermeldt, kan van die briefwisseling naar verhouding slechts een spaarzaam gebruik worden gemaakt.

Dat Letteren en Kunst in dit hoofdstuk vereenigd zijn, is een gevolg van de omstandigheid dat de uitgever zich met vele zijner litterarische uitgaven ook op het gebied der kunst beweegt; die groepeering kwam ons dus, ten einde een herhaalde vermelding te voorkomen, doelmatig voor.

Het was door de *Kunstkronijk* dat S. in 1859 met den schilder-novellist J. J. Cremer in aanraking kwam. Op de Haagsche tentoonstelling van schilderijen was ook een doek door Cremer ingezonden, dat door S. voor de verloting van de *Kunstkronijk* werd aangekocht voor de som van *f* 100,— op voorwaarde, dat Cremer, die sedert een paar jaar als schrijver gunstig bekend was door zijn *Betuwsche novellen* (bij de Erven Loosjes verschenen), tevens een premie-boekwerk voor genoemd tijdschrift zou schrijven, De volgende, eerste brief van Cremer aan S. d.d. 21 Junij 1859, geeft daarover nadere bijzonderheden:

> De heer Keller heeft mij uw voornemen met betrekking tot de Premie voor de *Kunstkr.* bekend gemaakt en den avond vóór zijn vertrek naar 't Buitenland, heeft hij mij uw geëerde toestemming in mijne conditiën (met een kleine wijziging) per missive medegedeeld.
>
> Zijn afwezigheid noopt mij om met U de overeenkomst voor beide zijden wat zekerder te maken en neem ik daarom de vrijheid, om U voor te slaan een contractje te willen opmaken, waarin ik gaarne de volgende bepalingen zou zien opgenomen:
>
> De heer Sijthoff koopt voor eene som van honderd gulden de schilderij van J. J. Cremer, welke voorkomt onder N°. 117 op den Catalogus der Haagsche Tentoon-

stelling van 1859; die som door den kooper te voldoen den 15en Julij 1859.

Verkooper van gezegde schilderij verbindt zich daarentegen tot het leveren van een verhaal, waarover door den heer uitgever der *Kunstkronijk* half December 1859 zal kunnen gedisponeerd worden. Dit verhaal zal minstens zes vellen druks moeten vullen, het vel gerekend op 16 bladzijden der copij, waartoe een modelbladzijde aan den uitgever is toegezonden. Voor de gezegde zes vellen copij wordt den schrijver een honorarium van *Honderd en vijf en zeventig* gulden door den uitgever toegestaan, daarover bij hem te beschikken bij de aflevering der copij.

De bladzijden copij, die de auteur boven het bepaalde getal zou kunnen leveren, zullen door den uitgever tegen *dertig* gulden de zestien bladzijden gehonoreerd worden. Het handschrift en het copijregt blijven het eigendom van den schrijver, terwijl hij echter van het laatste, in geen geval eerder dan na een tijdsverloop van vijf jaren, zal gebruik mogen maken. Behalve een exempl. van de *Kunstkronijk* zal de schrijver der novelle vijftien present-exemplaren van zijn stuk ontvangen.

Mij dunkt dat U met mij zult toestemmen, dat het bijna onmogelijk is, om een titel te geven, vóór dat de schema der novelle is ontworpen. Zoodra ik een titel heb, zal ik U dien melden.... Alzoo zie ik op deze regelen uw geëerd antwoord te gemoet....

Toen S. bezwaar maakte de uitgaaf te aanvaarden, zonder het kopijrecht er van te bezitten, toonde Cremer zich geneigd die voorwaarde in te trekken, mits de novelle in ronde som met *f* 350.— werd gehonoreerd. De volgende uittreksels uit Cremer's brieven hebben op die pennevrucht betrekking

16 Sept. 1859. Hiernevens zend ik U mijn *Arme Samuël:* de Zondag zal welligt een geschikte dag voor de lecture er van wezen.... Wat nu het punt in

kwestie betreft, zoo moet ik hier nog eens herhalen, dat ik met bescheidenheid reken, dat een honorarium van *f* 350.— (met afstand van copijregt) mij voor d e z e novelle billijkerwijze toekomt. Het bezwaar aan uwe zijde kan dunkt mij bij nadere beschouwing door deze waarheid worden weerlegd: dat de heer uitgever slechts 120 à 150 exempl. behoeft te verkoopen voor dat meerdere honorarium.

Al doende leert men zijn eigen werk eenigzins taxeren, en dan geef ik U ten opzigte van dit verhaal de verzekering, dat ik maar twee of drie novellen heb geschreven, die ik acht in waarde er gelijk meê te staan....

26 Sept. 1859. 't Verheugde mij te vernemen, dat het stuk U goed geworden is en dat de lecture er van u goed voldaan heeft.

Geachte Heer! ik was er op gesteld dat deze Novelle zóó zou gehonoreerd worden en dat — dewijl deze schilderij mij — in vertrouwen gezegd — dagen van overspanning heeft bezorgd, zooals ik die bij 't stellen van maar weinige stukken doorleef.

Een schilderstuk in verwen wordt al zoo ligt met dat honorarium betaald. Het honorarium 't welk de heer van Koetsveld gewisselijk bedongen had, zou zeker niet minder hebben bedragen. Wat een honorarium van *f* 50.— per blad betreft — zij het dan bij exceptie — ik verzeker U dat te hebben ontvangen, eenmaal zelfs *f* 75.— Maar wat er van dat alles zij, *U* hebt royaal mijn condities aangenomen en van mijnentwege stel ik daarnevens: Blijkt het bij de uitkomst (na een tijdsverloop van ? jaren) dat de *f* 150 méér een slechte rekening heeft gegeven, dan geef ik een bundeltje bij U uit, waarvan ik de condities (behalve dat het verzamelregt aan mij of mijne erven blijft) geheel, *geheel* aan U overlaat....

Van *Arme Samuël* verscheen in 1860 een afzonderlijke

uitgaaf als premie voor de inteekenaren op de *Kunstkronijk* en gelijktijdig een editie, die in den handel gebracht werd. De vignetten waren door Cremer zelf geteekend en J. J. H. Verhulst had op verzoek van den schrijver de zangwijzen gecomponeerd. Het boekje werd gunstig ontvangen: Cremer was dien winter begonnen in verschillende steden zijne Betuwsche novellen voor te lezen en het succes daarmee behaald kwam natuurlijk het debiet zijner in den handel verschenen geschriften ten goede. De tweede oplaag van 1500 exemplaren werd in het jaar van uitgaaf uitverkocht, zoodat met het bericht van een herdruk S. aan Cremer liet blijken, dat een nieuw bundeltje van zijn hand niet onwelkom zou zijn. Uit Cremer's brief van 31 Mei 1860 vernemen wij de verdere onderhandelingen daarover:

> Neem mij niet kwalijk dat ik verzuimde U te antwoorden. 't Is geen oogenblik bij mij opgekomen dat de bij uitstek active heer Sijthoff zou zijn ingeslapen. Ik dacht: veel werk onderhanden, de *Samuël* kan wachten — tot 't najaar — heel goed!
>
> Loosjes heeft mij nogmaals om de voorkeur voor de nieuwe *Bet. Novellen* verzocht. Voor deze stukken is hij No. één. *U* die mij het eerst bepaald om de *Springers* hebt gevraagd, hebt voor dezen (indien U 't nog verlangt) gaarne de preferentie; meld 't mij s. v. p. want die moeten met de *Portretten* het eerst van stapel. De *Zes Schetsen* enz. wil ik er niet bij doen, want die zijn minder geschikt bij de drie genoemden. 't Zal toch een aardig deeltje zijn. Wilt ge, berigt het mij en wat het U waard is....

Nadat S. geantwoord had, dat het hem aangenaam zou zijn indien Cremer zelf zijn condities stelde, schreef deze den 10en Juni terug:

> Dewijl het nog onzeker is of we Maandag de maskerade komen zien en het dan nog een zeer ongeschikte

dag zou wezen om U te komen spreken, zoo schrijf ik U maar liever over de *Springers* enz.

Arme Samuel bedroeg in handschrift 117 paginas, de *Springers* + de *Portretten* 155. Voor de *Samuel* ontving ik *f* 350.— honorarium. Voor de nieuw uit te geven bundel vraag ik U *f* 300.—, bij herdruk *f* 100.— en behoud van het verzamelregt. De wijze van uitgave dunkt mij het beste zóó dat de titel worde

PORTRETTEN,

Kees Springer in en buiten de Kerk.

Want 't zijn nu allen typen of portretten en het stuk van dien naam is aan 't slot wat akelig of treurig (voor den lezer minder bevredigend dan het slot van *Springer*). Deze stukken zijn nog al doorwerkt en daarom zouden de *Zes Schetsen*, zooals ik vroeger zeide, hier minder bij voegen. Ik maak dan aan 't slot van de *Portretten* nog een kleine overgangstirade tot de beide volgende stukken.

Voor 't vignet teeken ik gaarne de kopjes evenals bij *Samuel*. Om in eens af te praten stel ik U voor het honorarium te voldoen in twee termijnen, te weten: den 1en July 1860 *f* 100.— het overige (*f* 200.—) den 1en September 1860. Presentexemplaren als vroeger.

Doe mij s. v. p. spoedig uw antwoord vernemen. Mij dunkt dat het boekske vóór Sinterklaas moest uitkomen. Van dien tijd tot January loopt zoo'n ding dunkt mij 't beste....

S. aanvaardde de uitgaaf en in October reeds verscheen het bundeltje onder den door Cremer voorgeslagen titel. Na de ontvangst der exemplaren schreef de auteur hierover, d.d. 26 Oct. 1860:

't Zal U al verwonderd hebben, dat ik nog niets na de toezending der *Springers* van mij liet hooren. Ik ben naar Rotterdam geweest en kon onmogelijk eerder

schrijven. Intusschen 't sprak wel van zelf dat ik uitermate tevreden moest zijn over de typographische uitvoering van het boekje; alles toch wat van uwe pers komt ziet er even keurig uit en zulks kan den auteur waarlijk niet onverschillig wezen. 't Is regt aangenaam wanneer uitgever en auteur over elkander tevreden zijn.

Nu gij weet wel hoe ik over U denk en daarom een kleine opmerking betreffende het teekenen van dat papier. Mijne condities waren behalve 't hon.: dat *ik* 't verzamelregt zou behouden en bij herdruk *f* 100.— zou ontvangen. Uw antwoord was in dier voege, dat ik die herdruk-condities aan U zou overlaten. U kennende, deed ik zulks gaarne, want wij verstaan elkander. Nu begreep ik niet juist waarom dit papier moet geteekend worden; ook zou dit het verzamelregt uitsluiten. Wilt U iets geteekend hebben, dan kan het dunkt mij niet anders zijn: dan duidelijk beschreven en op zegel, zooals ik met andere HH. uitgevers contracten heb gesloten. Vindt ge dat ook niet? A priori weet ik dat U 't mij toestemt, of anders zeg mij s. v. p. nog even nader uwe bedoeling....

In dezen en een der vorige brieven is sprake van een verzamelrecht, en daarmede bedoelt de auteur zich het recht tot een latere uitgaaf zijner gezamenlijke werken te willen reserveeren. Hierdoor werd niet te kort gedaan aan het verkochte kopijrecht van elk werk op zichzelf, dat den uitgever door de auteurswet gewaarborgd bleef, want het sloot als van zelf sprekend in, dat de latere (eventueel andere) kooper van het verzamelrecht niet die afzonderlijke werken mocht verkoopen, maar alleen de volledige uitgaaf. Toen Cremer spoedig een zeer gezocht schrijver werd en het voordeel inzag, dat er voor hem in gelegen was om zelf ook de beschikking over het kopijrecht te bezitten tegen den tijd dat hij het verzamelrecht wenschte te verkoopen, maakte hij bij alle volgende nieuwe bundels zulke voorwaarden, dat òf het

kopijrecht na 10 of 15 jaren weer aan hem verviel — verhuurde dus zijn Mss — òf bepaalde een som waarvoor hij het na zekeren tijd kon terugkoopen.

In 1864 bood Cremer S. de uitgaaf aan van een nieuwen bundel, bevattende de zeven Betuwsche vertellingen, die men als zijn bestgeslaagden beschouwt en waarmee hij ook als voorlezer den grootsten bijval heeft ingeoogst; men denke slechts aan het *Pauweveerke.* Vermelding verdient, dat schrijver en uitgever het niet eens konden worden over den algemeenen titel voor deze zeven vertellingen, die elk onder een bijzonderen titel in één deel vereenigd zouden worden. Cremer had voorgesteld:

1e. *Op 't land. Nieuwe Betuwsche vertellingen.*
2e. *Uit de Betuw. Nieuwe vertellingen.*
3e. *Roest in 't Koren. Nieuwe Betuwsche vertellingen.*
4e. *Bijgeloof, Laster, Hoogmoed, Gierigheid, Nijd, Huichelarij, Luiheid. — N. Bet. vertellingen.*

S. vond beter voor den laatste te nemen: *De zeven hoofdzonden*, maar ook van dit opschrift kwam men terug. De bundel verscheen nog 't zelfde jaar, in prachtuitgaaf met 7 platen en gebonden, onder den titel: ***Distels in 't weiland.*** Voor latere uitgaven koos S. den meest eenvoudigen titel: *Overbetuwsche vertellingen.* Het contract over deze uitgaaf bestaat slechts uit drie artikelen, nl.

> 1e. De eerstondergeteekende (J. J. Cremer) verkoopt voor een som van twee duizend gulden Holl. Ct. aan den tweeden ondergeteekende (A. W. S.) zijne zeven Over-Betuwsche novellen (volgen de titels).
>
> 2e. Genoemde som zal door den tweeden ondergeteekende voldaan worden als volgt: (volgen vijf termijnen binnen het jaar).
>
> 3e. De tweede ondergeteekende staat aan den eerste het recht toe, om de genoemde Over-Betuwsche vertellingen na verloop van vijftien jaar — zijnde alzoo na den twintigsten September 1800 negen en zeventig —

op te nemen in een meer complete uitgave zijner werken, tegen eene remuneratie van vijftig gulden per vertelling.

Vijf jaar later sloten schrijver en uitgever een soortgelijk contract over de uitgaaf van vier nieuwe vertellingen, waarvoor het honorarium op *f* 1500.— en de termijn van terugkoop in plaats van vijftien, op tien jaren bepaald werd. Cremer maakte nl. bezwaar om het sub 3 bepaalde ook in het nieuwe contract op te nemen. Hij schreef bij de terugzending van het door S. gelijkluidend opgemaakte concept:

> Op uwe conditiën heb ik een paar aanmerkingen.
> In plaats van v ij f t i e n jaren, wensch ik te lezen t i e n jaren, en voorts — dewijl het immers niet meer dan billijk is, dat het herdrukken van een werk den auteur of zijne erven eenig voordeel oplevere — dat de woorden: tegen een remuneratie van Honderd gulden zullen wegblijven, en die opname v r ij zal zijn. Wordt U — zooals ik hoop — de uitgever er van, verzeker mij — en als ik niet meer leef, mijne vrouw of kinderen — dan veel liever eene som er voor. 't Is niet u w e bedoeling, dat b. v. auteursweduwen nog voor de geestesvoortbrengselen hunner echtgenooten zullen moeten betalen. Bepaal, voor 't geval dat U (of 't drietal firma's) de uitgevers der meergez. werken zullen zijn, eene som; opdat U weet waar U mee af zijt. Al schrijf ik deze dingen vluchtig en misschien niet zoo heel duidelijk, ik geloof toch dat U 't goed zult begrijpen en mij gelijkgevende zult toeslaan.
> Met *Op den Zolder* en *Het Jawoord* er bij, is *f* 150.— voor later niet te veel. Ik geef U bij dezen de plechtige verzekering, dat ik aan U en Thieme steeds 't allerminste vraag .... Echter is 't mij ook wat waard om met de uitgevers waar ik mee in relatie sta, op een p r e t t i g e n v r i e n d s c h a p p e l ij k e n voet te blijven, en ofschoon ik gaarne zooveel mogelijk ontvang —

gelukkig ik werkte nooit met het doel om geld te winnen — 't heeft geen andere waarde, ook voor mij, dan om met de onzen dankbaar 't goede van 't leven te genieten. Zoo teeken ik ook protest aan tegen uw beweren, dat ik met „mijn naam een mediocre lading" dek. Natuurlijk zijn niet alle stukken even goed uitgevallen; sommigen kunnen zelfs in 't oog van publiek min of zelfs slecht zijn, maar — geen enkel stuk of stukje is door mij geschreven, zonder dat ik mij een zekeren eisch had gesteld.

Geloof me — was 't niet, dat ik de kunst hooger stelde dan geld verdienen, dan zou ik heel wat meer in de wereld hebben geschopt. Ik schrijf nooit zonder een roeping er toe te gevoelen. Zoogenaamde mooie aanbiedingen met „spoed" er bij gingen geregeld in de snippermand.

Lang gepraat....? Vergeef 't me. 't Ging toch au galop.

Maak het nu s. v. p. goed.

Dit schrijven noopte S. het contract naar Cremer's wensch te wijzigen, nl. door het volgende „Toevoegsel":

Ter verduidelijking van het voorgaande dient, dat de tweede ondergeteekende (A. W. S.) steeds het recht zal hebben tot de uitgave der genoemde vertellingen, 't zij tezamen, 't zij afzonderlijk, doch dat de opname er van in een meer complete uitgave van des auteurs werken — als zijnde zijn recht — aan den eerstondergeteekende of zijne erven blijft verzekerd.

Zoo de tweede ondergeteekende de bedoelde meer complete uitgave mocht in 't licht geven, verzekert hij aan den auteur of zijne erven, voor de genoemde stukken eene som van honderd vijftig gulden Holl. Ct.

De overige later door Cremer geschreven werken heeft S. zelf niet direct van den auteur gekocht. Wel heeft hij in gemeenschap met Mart. Nijhoff en D. A. Thieme de

groote romans *Anna Rooze* en *Dokter Helmond* uitgegeven (waarover later meer), maar het kopijrecht daarvan moest ter beschikking van den kooper van het verzamelrecht blijven. Dit verkocht Cremer enkele jaren daarna aan den uitgever P. van Santen, die met een verleidelijk hoog bod tot hem was gekomen. Dat de auteur anders niet ongenegen was de uitgaaf zijner gezamenlijke werken aan S., met of zonder zijn bovengenoemde deelgenooten, af te staan, blijkt uit het volgende epistel van 8 April 1871:

> Met de heeren Loosjes heb ik over de *Bet. Novellen* en *Een Reisgezelschap* gesproken en gecorrespondeerd en de slotsom is geweest, dat zij zich niet ongenegen hebben verklaard om, wanneer ik een uitgever voor mijn komplete werken gevonden had, met hem over de genoemde bundels te onderhandelen.
>
> Hiernevens zend ik U nu een lijstje van alles wat ik mij herinner in druk te hebben gegeven. Volgens mijne opinie zou het nu 't beste zijn indien gij met vriend Thieme kondt besluiten om al mijne rechten op een verdere exploitatie of uitgave te koopen. En wat zoudt gij dan zeggen van eene verklaring op zegel als deze:
>
> „De ondergeteekende J. J. C. verklaart al zijne rechten op de tot heden den .. April 1871 geschreven en in 't licht gegeven werken, van welken aard ze ook zijn mogen, aan de heeren S. en T. finaal af te staan en te verkoopen voor een som van *f* 4000.—, welke som zal voldaan worden terstond na de onderteekening van dit contract."
>
> Eene uitgave der gezamenlijke werken zal waarschijnlijk breed door U geschieden, en met het oog op mijne talrijke lezers en hoorders in Nederland, maar ook op het nazien van al die werken kan ik den eisch niet regelen naar het aantal vellen druks.
>
> *Ik* moet thans die zaak met *U*lieden afdoen, of 't moet maar wachten tot na mijn dood, dan kunnen anderen zien wat het waard is....

Nadat S. den gemeenschappelijken vriend met dit schrijven in kennis had gesteld, bleek uit diens antwoord niet genoeg ingenomenheid met Cremer's voorstel, om het zoo maar terstond te aanvaarden. Thieme schreef o. a.:

> Cremer naar een ander te laten gaan, raad ik af, maar om nu al toe te happen, met die servituten op zijn grootste boeken, raad ik ook af. Ik zou hem maar een poosje aan 't lijntje houden. Er is volstrekt die haast niet bij. Als Cremer *Anna Rooze* op wil nemen in een kompleete uitgaaf bij een ander, dan mag hij dat doen, mits ons betalende *f* 1000.—. Van *Helmond* heb ik geen contract hier, maar dat behelst ook, als ik me niet vergis, zoo'n dergelijke bepaling....

In October van hetzelfde jaar kwam Cremer nogmaals op de zaak terug, toen hij schreef:

> Bij dezen doe ik U en onzen vriend Thieme den voorslag om mijne contracten te koopen voor eene som van *f* 4600.—. Gij hebt dan alles in handen tot en met de uitgave van *Bella Roel.* Bij deze regeling voldoe *ik* aan de Erven Loosjes bijna de helft van hun hoogen eisch en geef hun voor 't recht van opname in een uitgave van gez. Werken nagenoeg zooveel terug als ik indertijd van hen ontving.
>
> Van mijne eventueel later te schrijven verhalen enz. behoud ik dan voor U, op een nader te bepalen conditie, het verzamelrecht....

De verkoop aan P. van Santen vond plaats in 1876 en het volgende jaar verschenen reeds eenige afleveringen van die werken, waarvan het kopijrecht vrijgekomen of afgekocht was, want daarmede moest bij deze uitgaaf rekening worden gehouden. Toen van Santen reeds het daaropvolgende jaar stierf, kocht D. Noothoven van Goor op de fondsveiling het recht tot uitgaaf benevens 2150 exemplaren van het afgedrukte gedeelte voor de som van *f* 13.500,—. Eerst na den

dood van Cremer (5 Juni 1880) kwam het kopijrecht der complete werken in het bezit van S., die het in 1882 van Bolle, Koster en Cohen kocht, nadat deze de voorhanden exemplaren hadden opgeruimd.

Een der meest interessante contracten, die ooit tusschen auteur en uitgever zijn gesloten, is dat van Cremer met van Santen over de verzamelde uitgave zijner werken. Aan dat thans aan S. toebehoorende stuk zijn 18 bijlagen gehecht, nl. de contracten over zijn afzonderlijke werken gesloten, die allen door van Santen gerespecteerd of afgekocht hadden moeten worden. Behalve de som van circa *f* 8000.— buiten alle bezwaren door hem aan Cremer betaald, bedroegen die vergoedingen voor opname of vervroegingen van den termijn van opname nog ettelijke duizend guldens.

Toen S. in 1887 en 1888 een geheel nieuwe uitgaaf van Cremer's werken gaf, in 12 deeltjes bij inteekening à 50 ct. per deeltje, bestond voor hem het verbod om afzonderlijke werken daaruit te verkoopen niet meer: hij was zelf grootendeels eigenaar der afzonderlijke kopijrechten; wat daaraan ontbrak, zooals b.v. de in de *Guldens-Editie* opgenomen verhalen en *Emma Berthold*, kwam ook door aankoop in zijn bezit. Dat Cremer nog altijd een gezocht auteur is, bewijst deze laatste uitgaaf, waarvan een oplaag gedrukt en grootendeels verkocht is, grooter dan ooit te voren van één zijner werken, nl. van elk deel 10.000 exemplaren.

Van een ander geliefkoosd en nog veel vruchtbaarder vaderlandsch schrijver bezit S. ook nagenoeg de volledige werken in zijn fonds. Wij bedoelen Mr. Jacob van Lennep, met wien de persoonlijke relatiën door diens te vroegen dood slechts kort hebben geduurd. Hoewel S. reeds in 1856 door aankoop uit Fuhri's fonds eigenaar werd van v. Lennep's *Worstelstrijd met Spanje*, dateert het eigenlijk verkeer met dien auteur eerst van 1865, toen het bekende driemanschap, Nijhoff, Sijthoff en Thieme, als uitgever optrad van zijn gezamenlijke *Romantische* en *Poëtische werken* en op S.'s persen de latere deelen daarvan gedrukt werden. De

eerste brief in 1857 door van Lennep aan S. gericht, is een antwoord op een door hem gedaan verzoek om de verzamelde gedichten van A. van der Hoop Jr. ter perse te bezorgen. Dit luidt als volgt:

> Ik mag U met geen toezeggingen vleien, hoe vereerend uw aandrang ook zij. Al leefde ik nog tien jaar, dan zag ik nog geen kans om mijn taak af te werken; mag ik er dan een nieuwe aanvaarden? Sedert 15 jaren liggen er half aangevangen romans van mij, aan wier voltooijing ik zelfs niet denken kan, en toch, indien ik eens vrijen tijd kreeg, viel ik liever weder aan 't schrijven van zulk een werk, dan aan 't uitzoeken van vaerzen. Ik heb er nu 168.135 van Vondel (behalve vijf dikke quartijnen in proza van denz.) nageplozen, toegelicht enz. en gevoel volstrekt geen trek om een zoodanigen arbeid — al is 't op kleiner schaal — op v. d. Hoop, of wien ook, toe te passen. Hadt gij mij geraadpleegd van te voren, ik had U bovendien den aankoop afgeraden. V. d. Hoop is uit den smaak, zoo goed als Loots en Feith, hoe die vroeger eens in trek waren, en elke poging om hem te doen herleven, zal ijdel zijn. Dit althands is *mijne* convictie: en al vertelde ik er nog zooveel moois van, ik kreeg de waar niet aan den man. Aan de mislukking wil ik dus in geen geval deel hebben.

Nadat de dichter A. Bogaers dit aanzoek eveneens, maar niet uit gebrek aan waardeering van zijn vroegeren stadgenoot, had afgeslagen, werd J. van Harderwijk Rz., van wien S. het vorige jaar een bundeltje *Dichtbloemen* had uitgegeven, bereid gevonden die taak te aanvaarden. Van A. van der Hoop Jr. had een groot aantal destijds vrij algemeen in den smaak vallende gedichten bij verschillende uitgevers het licht gezien, die achtereenvolgens met de kopijrechten door S. waren aangekocht. Na de keuze en rangschikking der afzonderlijke gedichten door van Harder-

wijk, kon de nieuwe verzamelde uitgaaf volgen, die in 1861 in 4 deelen voltooid werd, wel geen aanzienlijk debiet vond, maar toch na verloop van jaren uitverkocht raakte.

Het eerste werkje dat S. van v. Lennep nieuw uitgaf, was in 1865: *De geschiedenis des Vaderlands in schetsen*, post 8⁰ met 8 gekleurde platen, waarvan 2000 ex. gedrukt werden en dat nu sedert eenigen tijd uitverkocht is. Een belangrijke uitgaaf, waaraan van Lennep zijn medewerking toegezegd had en ook verleend heeft, hoewel hij de voltooiing niet meer mocht beleven, was het prachtwerk *Nederlands geschiedenis en volksleven in schetsen*. De aanleiding tot het ontstaan dezer grootsche onderneming was de volgende. In 1865 was door de graveurs W. Steelink, J. H. Rennefeld, H. Sluyter DJz. en C. L. van Kesteren concessie aangevraagd en verkregen, om van de Historische Galerij (een collectie schilderstukken uit onze vaderlandsche geschiedenis) der Maatschappij Arti et Amicitiae een pracht-plaatwerk uit te geven. Tegen het einde van 1865 werd daarvan een proefaflevering in het licht gezonden, maar niet door tusschenkomst van den boekhandel, omdat de ondernemers van meening waren, dat zij door de hulp der Maatsch. Arti hun doel beter zouden bereiken. Zoo was die proefaflevering met inteekenlijst gezonden aan alle correspondenten der Maatschappij met verzoek hun hulp tot het welslagen dier uitgave te willen verleenen. Daarop volgde een bekendmaking in de voornaamste nieuwsbladen en werd het werk op aanvrage allerwege ook in commissie gezonden.

De uitslag dier pogingen was echter niet gunstig en van de zoo groote verwachtingen van de medewerking der correspondenten kwam weinig resultaat, zoodat de ondernemers, geen kans ziende tot het voortzetten der uitgave, die aan enkele uitgevers (o. a. Buffa en Zn. en later G. L. Funke) aanboden. Toen ook deze pogingen mislukten, besloten zij de onderneming op te geven. S., toevallig kennis krijgende van dien stand van zaken, stelde zich in Mei 1867 in betrekking met een der bovengenoemde heeren, C. L. van Kesteren, en vroeg nadere inlichtingen omtrent de kosten en

verplichtingen aan de voortzetting der onderneming verbonden. Hoewel deze niet gering te achten waren, schrikten ze hem niet af om de uitgaaf te aanvaarden en tot een goed einde te brengen. Het Bestuur van Arti et Amicitiae beloofde zijn voortdurenden steun en gaf daarvan al aanstonds blijk door de volgende circulaire te verzenden:

Het ontwerpen en de uitvoering van de Historische Galerij der Maatschappij „Arti et Amicitiae" behoort zeker tot eene der schoonste feiten in de geschiedenis der nieuwere Nederlandsche schilderschool.

Gehoor gevende aan de uitnoodiging hun gedaan, hebben de voornaamste Nederlandsche kunstenaars, ouderen en jongeren, de wanden van het gebouw hunner Maatschappij, geheel kosteloos, met een honderdtal schilderstukken versierd, waarvan de meesten kunnen gerekend worden tot de beste werken te behooren, die zij ooit vervaardigden, hen tevens, naar de aanwijzing der Kommissie, dienstbaar makende aan de aanschouwelijke voorstelling van de geschiedenis der ontwikkeling des Nederlandschen volks.

Reeds van de opening der 1e Serie in 1863 af, werd de wensch geuit, dat deze schetsen door de graveernaald mogten vermenigvuldigd en zoo meer algemeen onder veler bereik gebracht worden. Eene uitgave daarvan echter stuitte op velerlei bezwaren, tot eindelijk 4 graveurs, de HH. C. L. van Kesteren, J. H. Rennefeld, H. Sluyter DJz. en W. Steelink, die reeds vele schoone proeven van hunne bekwaamheid geleverd hadden, concessie vroegen en verkregen om dit werk ten uitvoer te brengen.

Ter betere réussite van eenen arbeid, die zooveel tijd en geld kost, hebben deze Heeren zich verzekerd van de erkende talenten en den ijver van den uitgever A. W. Sijthoff te Leiden.

Reeds eenige afleveringen zijn afgedrukt, die beloven dat deze uitgave een der belangrijkste en bestgeslaagde

nationale prachtwerken zal zijn, die ooit alhier verschenen, terwijl de plastische waarde zeer verhoogd wordt door de medewerking van de HH. J. van Lennep, W. Moll en J. ter Gouw, die zich met het letterkundig gedeelte welwillend belast hebben.

Verdient om de aangevoerde redenen deze uitgave dus reeds eene uitgebreide en algemeene inteekening, tot meerderen spoorslag kunne strekken, dat in de voorwaarden der concessie niet onbelangrijke voordeelen voor het Weduwen- en Weezenfonds der Maatschappij bedongen zijn.

Bestuurderen der Maatsch. „Arti et Amicitiae",
De Voorzitter: CH. ROCHUSSEN.
De Secretaris: C. SPRINGER.

Zooals uit bovenstaande blijkt, hadden van Lennep, Moll en ter Gouw zich bereid verklaard tekst bij de staalgravuren te leveren. Terstond na de overdracht gaf S. aan die heeren daarvan kennis en verzocht de vroeger toegezegde medewerking op dezelfde voorwaarden van honorarium enz. ook aan hem te willen verleenen. Van Lennep antwoordde daarop, d.d. 25 Juli 1867, het volgende:

Ik heb in der tijd aan de HH. Rennefeld en van Kesteren mijn ondersteuning toegezegd bij hun uitgave der Historische Galerij, en acht mij dus aan mijn woord jegens hen verbonden, onverschillig wie hun uitgever is. Hoezeer het mij leed deed, dat de zaak niet opgenomen had, was ik er, wat mij betreft, zeer over in mijn schik; want ik ken geen ondankbaarder en vervelender werk dan tekst te leveren bij platen. 't Is eigenlijk zoo wat op de pof kletsen en hoe ouder ik word hoe meer 't mij tegenstaat. Intusschen, als ik reeds zeide, wat ik beloofd heb, houd ik, en hoop alleen maar dat de Heeren Moll en Ter Gouw mij mijn taak wat gemakkelijk zullen maken....

Ook Prof. Moll en J. ter Gouw toonden zich bereid hun toezegging van vroeger gestand te doen en zoo werd de bewerking van den tekst onderling verdeeld naar den aard van het onderwerp der platen. Juist op den dag der uitgaaf van het eerste gedeelte, den 25 Aug. 1868, ontviel van Lennep aan zijn medewerkers. Den arbeid, dien de onvermoeide grijsaard onvoltooid moest laten, nam ter Gouw toen verder voor zijn rekening.

Dit prachtwerk, opgedragen aan Z. M. den Koning, zag binnen den tijd van vier jaren geheel compleet het licht in vier folio banden, bevattende honderd staalgravuren. De gewone uitgaaf kostte *f* 75.— ; die op Chineesch papier *f* 112.50 en de épreuves d'artiste *f* 200.— De oplaag bedroeg 1050 ex. van het eerste deel en van de volgende deelen 750. Daar het aantal bij inteekening geplaatste exemplaren niet voldoende was om de enorme kosten te dekken (het honorarium van elke staalgravure bedroeg *f* 150.—), bood S. aan een aantal Nederlandsche schilders hier en in België gevestigd een exemplaar van deze uitgaaf op het gebied der kunst in ruil aan voor een schilderij van hun hand, aan welke uitnoodiging zeer velen voldeden. Hierdoor werd tevens het voordeel verkregen, dat het werk onder de oogen van andere kunstliefhebbers kwam, zoodat nog menig exemplaar werd nabesteld, ja de voorraad bleek in 1877 reeds zoo gedund, dat S. tot een tweeden goedkooperen druk dorst over te gaan. Deze zag in 1879 volledig het licht in iets kleiner formaat, nl. in 4^{0}. en vond een veel grooter debiet, waarop trouwens met het bepalen van den prijs ook gerekend was. De uitgaaf (oplaag 2000) geschiedde bij inteekening in afleveringen, met toegift van twee fraaie groote wand-staalgravures; compleet werd het werk in 2 deelen voor *f* 15.— en gebonden voor *f* 18.— verkrijgbaar gesteld.

Eerst jaren na van Lennep's dood werd S. de uitgever van die werken, waaraan de auteur zijn grootste beroemdheid dankt. Wel was hij reeds sedert 1865 m e d e uitgever van de *Romantische* en *Poëtische werken* (waarover later bij

de gemeenschappelijke uitgaven van het bekende driemanschap een en ander medegedeeld zal worden), maar eerst de overname daarvan en de aankoop van bijna al de andere kopijrechten van verschillende uitgevers maakten hem tot den uitgever van v. Lennep's werken. Waarborgt eensdeels de inhoud aan deze boeken nog een lang leven, de ondernemingsgeest van den uitgever zorgt er eveneens voor, dat van Lennep door een geheel nieuw geslacht gelezen wordt. Van de meeste werken gaf hij in behagelijke vormen nieuwe uitgaven: in 1882 eerst *De Vermakelijke anecdoten* en *Alledaagsche bokken*, vroeger afzonderlijk thans bijeen, en *Iets over citaten*, beide met een oplaag van 3000 exemplaren. Daarna in 1886 een editie van de *Romantische werken* in 11 deeltjes (in 1889 volgde een 12e deeltje met nooit afzonderlijk verschenen opstellen uit jaarboekjes en tijdschriften) tegen den ongekend lagen prijs van 50 Ct. per deeltje. Deze uitgaaf werd bij het publiek ingeleid met een keurig opstel van Dr. Jan ten Brink, voor het eerste deeltje geplaatst; ten behoeve der exploitatie werd dat in 80.000 prospectussen overgedrukt en verspreid. Van de vier eerste en meest gezochte deeltjes is thans na vier jaren een oplaag van 16.000 exempl. nagenoeg uitverkocht. Van de overige deeltjes werden elk 10 à 12.000 ex. gedrukt.

S. opende met deze werken zijn zoogenaamde 50-Centseditie, waarin na van Lennep eerst Cremer volgde. Elk deeltje is daaruit ook afzonderlijk met 10 ct. verhooging en in net linnen bandje met 25 resp. 30 ct. verhooging verkrijgbaar. Het welslagen dezer beide ondernemingen leidde S. er toe ook de andere werken van v. Lennep, waarvan hij door aankoop eigenaar geworden was, in dezen vorm te herdrukken, en zoo volgden reeds in 1887 in 4 deeltjes: *De Uithangteekens* en *Het Boek der Opschriften*, door van Lennep en ter Gouw, met een groot deel der illustraties verkleind naar de kostbare eerste uitgave van 1867—1869. Toen in 1886 ook het kopijrecht van v. Lennep's *Geschiedenis van Noord-Nederland*, waarvan reeds zes drukken het licht hadden gezien — de laatste onder toezicht van J. van

Vloten — te koop geboden werd en S. aan C. H. M. Vierhout, schrijver eener door 't Nut uitgegeven en op bijna alle lagere scholen ingevoerde vaderlandsche geschiedenis, diens meening vroeg over de waarde van het boek voor den tegenwoordigen tijd en over de uitzichten voor een goedkoope uitgaaf na herziening en bijwerking, antwoordde deze o. a.:

> Ik vertrouw in de toekomst van het boek. Wij bezitten voor de geschiedenis van Nederland geen werk van gelijke waarde. Ongeëvenaard mooi, aantrekkelijk, belangwekkend beschreven blijven altoos de tijdperken, die v. L. ook tot grondslag zijner historische romans koos. Er bestaan vele schoolboeken, hand- en leesboeken voor onze historie, die er op ingericht zijn, om in korten tijd veel kennis aan te brengen; wij hebben onze klassieke historieschrijvers uit de 17e en 18e eeuw; wij hebben 't groote werk van Arend en 't plaatwerk van Witkamp, maar wie zal die voor zijn pleizier lezen? 't Werk van Groen van Prinsterer staat, wat oorspronkelijkheid, genialiteit, historische pragmatiek en meer betreft, op een veel hooger standpunt dan v. Lennep's verhaal, maar 't wordt nooit een volksboek: door vele anti-revolutionairen zal Groen gekocht, maar door 't oudere en jongere Nederland zal v. Lennep nog lang gelezen worden....

Op dit oordeel aarzelde S. niet ook deze deeltjes te herdrukken en ze in de 50 cents-editie op te nemen. De aantrekkelijkheid er van werd nog vermeerderd door een dertigtal platen. Die illustratie is ontleend aan de eerste, door Gebr. Kraay bezorgde editie, waarvoor indertijd eenige voorname schilders de platen geteekend hadden, grootendeels naar aanwijzingen van Van Lennep. De nieuwe reproductie er van mag gelukkig geslaagd heeten.

Verder begreep de uitgever terecht, dat na de romantische en de historische werken ook de poëtische en dramatische geschriften een plaats in de 50 cents-editie moesten vinden.

Deze beslaan een achttal deeltjes. Twee er van zijn gewijd aan de eigenlijke *Nederlandsche legenden*, vier aan de *Treur- en blijspelen* en twee aan de *Gedichten*. In een woord vooraf deelt Prof. Jan ten Brink mede, dat men nu voor 't eerst in het bezit zal kunnen komen van een volledige uitgaaf van de Poëtische en Dramatische werken van van Lennep. Een aantal onuitgegeven stukken zijn in deze editie opgenomen, daar de familie van Lennep den uitgever vergund heeft alles in het licht te geven wat nog gevonden werd, terwijl ook de Koninklijke Academie van Wetenschappen alles wat in haar bezit is beschikbaar stelde. Dr. H. C. Rogge belastte zich met het toezicht op het afschrijven. Deze uitgaaf is dus niet slechts een goedkoope herdruk, maar bevat meerdere stukken, die nimmer werden gedrukt en een welkome bijdrage leveren tot de kennis van van Lennep's dichterlijken arbeid.

Door het aanbieden van een exemplaar der *Romantische Werken* in hun nieuwen vorm was S. met de familie van Lennep, speciaal met Mr. W. van Lennep te Amsterdam in relatie gekomen en het volgende geval heeft de bovenvermelde vergunning stellig in de hand gewerkt. In 1886 werd S. een manuscript te koop aangeboden door een stalletjeskoopman in oude boeken, die het met andere zaken in een boelhuis te 's Gravenhage had gekocht. Dit MS. was eigenhandig gecorrigeerd en met noten voorzien door Mr. J. van Lennep en droeg tot titel:

„Ernstige, luimige, boertige, laffe, onbeduidende uitvloeiselen door J. van Lennep, alle nimmer uitgegeven en hier naar tijdsorde [1]) gerangschikt tot stichting der lezers.

[1]) Dit is een grove leugen. J. v. L."

Prof. Jan ten Brink erkende de noten en correcturen voor echt. De familie van Lennep, aan wie S. van een en ander meedeeling gedaan had, was ongenegen haar toestemming tot de uitgaaf te verleenen en verzocht S., volgens diens aanbod, het handschrift voor haar rekening te koopen. Hoewel de bezitter er aanvankelijk *f* 500.— voor gevraagd had, slaagde S. er in het voor *f* 100.— machtig te worden.

Thans berust het bij andere niet tot uitgaaf bestemde geschriften in het archief der familie van Lennep.

Een der belangrijkste letterkundige uitgaven, die in deze eeuw in ons land het licht zagen en waaraan van Lennep zijn beste krachten gewijd en zijn naam verbonden had, was de Vondel-uitgaaf van Gebr. Binger. Dit reuzenwerk, in 1850 aangevangen en in 1869 voltooid, besloeg niet minder dan 600 vellen druks, die in 114 afleveringen of 12 deelen het licht zagen. De uitvoering was den inhoud waardig: 39 groote staalgravuren, 90 groote platen in houtsneê, 18 in steendruk, 607 kleinere platen tusschen den tekst gedrukt, 24 facsimiles en 1 photographie dienden ter versiering van den fraai gedrukten tekst. Toen S. in 1887 vernomen had, dat de firma Binger — die zich in de latere jaren uit den boekhandel teruggetrokken had om zich meer uitsluitend aan haar typographisch etablissement te wijden — wel genegen zou zijn zich van van Lennep's Vondel te ontdoen, stelde hij zich met haar in betrekking. De uitslag was, dat de nog voorhanden exemplaren, 87 in getal, benevens een aantal incomplete deelen met de gravuren en al de rechten voor de som van circa *f* 6000.— werden overgenomen. Het volgende bericht deed een paar dagen daarna de rondte in onze voornaamste dagbladen:

> De datum van 17 Nov. is voor de Nederlandsche letterkunde van hooge beteekenis. De grootste dichter toch, dien ons vaderland ooit bezeten heeft, zag op dien dag het eerste levenslicht. Terecht heeft men dan ook gisteren in de Amstelstad, waar hij het grootste gedeelte van zijn leven woonde, de rijke vruchten van zijn verheven genie voortbrengende, en waar zijn standbeeld prijkt, op luisterrijke wijze herdacht.
>
> Naar wij echter vernemen, werd die feestdag ook nog op eene andere, hoogst eigenaardige wijze gevierd. Immers, de uitgevers Gebr. Binger, te Amsterdam, hebben toen hunne prachtuitgave van Vondels werken,

indertijd uitgegeven door Mr. J. van Lennep, overgedragen aan den uitgever A. W. Sijthoff te Leiden; en, zijn we wèl ingelicht, dan zal van die Vondel-uitgave eene nieuwe geïllustreerde editie verschijnen, nl. in de zoo algemeen bekende „50 cents-editie".

Voor deze nieuwe uitgave zal gebruik worden gemaakt van al hetgeen *na* de voltooiing der vorige prachtuitgave door anderen is ontdekt en waardoor de Vondel-literatuur belangrijk vermeerderd is geworden, zoodat de werkelijk literaire waarde er van daardoor belangrijk zal vermeerderen.

Deze uitgaaf zal alzoo de wetenschappelijke verdiensten bezitten, welke haar behooren te kenmerken, en eene eerezuil te meer zijn aan de nagedachtenis van Neerlands dichtren-vorst bij deze gelegenheid opgericht, want er zal worden voldaan aan een reeds meermalen uitgesproken wensch, dat van de werken van Vondel, evenals van Engelands grootsten treurspeldichter, eene uitgave mocht worden geleverd, welke door haren goedkoopen prijs onder het bereik van het geheele volk valt.

Dit plan kwam kort daarna tot uitvoering. S. droeg de herziening en bijwerking der aanteekeningen op aan den Rotterdamschen archivaris J. H. W. Unger, wien door zijn Vondel-bibliographie en zijn studiën in *Oud-Holland* de bevoegdheid daarvoor mocht worden toegekend. Ieder die de fraai uitgevoerde deeltjes dezer uitgaaf ter hand neemt, zal vragen hoe het mogelijk is die voor zulk een lagen prijs zoo uit te kunnen geven. Een deel der platen van de Binger-uitgaaf kon worden opgenomen en voorts is gebruik gemaakt van fraaie oude prenten uit drukken van de 17e eeuw. De tegenwoordige kunst van reproductie door middel van photographie maakte dit laatste mogelijk. Bovendien werd voor deze boekjes een bandje vervaardigd, gevolgd naar een der besten van den beroemden binder Magnus. Winstbejag is bij deze eerste uitgaaf dan ook geheel buitengesloten, doch door het drukken van een op andere wijze gerangschikte

oplaag, bestemd voor schoolgebruik, zullen de aanzienlijke bedrijfskosten over een grooter aantal exemplaren omgeslagen worden.

Droegen al die goedkoope uitgaven van van Lennep's geschriften veel bij tot een vernieuwde waardeering er van, een hulde aan de nagedachtenis van dezen echten vaderlandschen auteur zou men de pracht-editie kunnen noemen, die nu onlangs voltooid is geworden. Het was reeds lang een ideaal van den uitgever om een geïllustreerde editie van van Lennep's romans te geven, niet door vignetten of bescheiden prentjes, maar in het groot en op een den auteur en onzer kunst waardige wijze, ten blijvend aandenken. De bestaande Duitsche galerijen, vooral de Ebers-Galerie, hadden dezen wensch verlevendigd. Het eerst vroeg S. zijn vriend en raadsman C. Vosmaer om advies en eventueele hulp, ten einde zich van de medewerking onzer schilders te verzekeren. Vosmaer betuigde zijn sympathie, was gaarne bereid de redactie op zich te nemen en besprak al spoedig daarna het plan in Arti met eenige daartoe uitgenoodigde schilders. Het denkbeeld, de romans in hun geheel te illustreeren, werd verworpen, daarentegen vastgesteld, dat er 40 groote en 80 kleinere teekeningen zouden geleverd worden, waarbij gedeelten van den tekst, die op volledige wijze de voorstellingen der platen moesten toelichten. Een aantal schilders toonde zich bereid elk een gedeelte op zich te nemen en de teekeningen zoo uit te voeren, dat zij geschikt waren voor heliographische reproductie. Met het oog op deze onderneming kocht S. de negatieven der photographieën in 1869 bij Binger te Haarlem onder den titel *van Lennep-Album* uitgegeven. Verschillende proeven van reproductie bewezen later dat zij onbruikbaar waren, wilde er iets voor den dag komen, dat aan de eischen der tegenwoordige kunst van illustratie zou voldoen. Toen korten tijd daarna eenige schilders hun teekeningen inzonden en S. die ter beoordeeling aan Vosmaer zond, was diens oordeel daarover verre van gunstig. Het gaf hem aanleiding tot het schrijven van den volgenden belangrijken brief, dd. 16 Oct. 1886:

.... En nu de teekeningen: een moeilijke zaak, maar laat ik er oprecht alles van mogen zeggen wat ik meen.

Gij wilt een prachtwerk geven, dat iets meer of veel meer beteekent dan een gewoon geïllustreerd boek. Gij hebt daar duizenden guldens voor over. Uw eischen mogen dus grooter zijn, en daarnaar moet ik ook mijn oordeel en raad inrichten. Mannen als Bles en Rochussen werken mede en geven voortreflijk schoone illustraties; wij moeten dus in denzelfden toon, in hetzelfde gehalte blijven. De jongere artisten zelven hebben hier eene goede gelegenheid eens te toonen hoever wij het met Nederlandsche illustratie kunnen brengen; ook hun eer en naam en succes voor het vervolg is er mede gemoeid. Dit alles maakt dat wij de zaak niet lichtvaardig mogen behandelen.... (Volgen de détails der afkeurende beoordeeling van verschillende teekeningen).

Een van de ergste bezwaren tegen de teekeningen is voor mij het gebrek aan typiesch karakter van den tijd en van dat boeiende, geestige, verrassende, gedistingeerde in een teekening, die er het genot van uitmaken en ons telkens tot zien en wederzien lokken. Een ramp in onze letteren en kunst is dat men veel te gauw tevreden is; — zien wij naar de Duitsche en Fransche illustraties, hoe veel hooger zijn daar de eischen geweest, maar ook hoe veel hooger is ons genot, en hoeveel duurzamer! Waarachtig, zal onze illustratie eenige toekomst hebben, dan moet men afstand doen van het ten naasten bij, dan moeten de zaken met meer ernst en studie behandeld worden; dan moet men zich in tijd, kostuum, manieren en aard der af te beelden tafereelen indenken en inwerken door het bestudeeren van contemporeine afbeeldingen.

Ik geef dit alles ter overweging; het klinkt onaangenaam en lastig; maar ik herhaal, uw doel is ernstig en gij wilt iets meer dan alledaagsch geven. Daarom

kan ik mij jegens U en ook de artisten zelven niet verantwoord achten, als ik maar goedig zeg: 't is mooi en best.

Wraakt men het oordeel van iemand die het zelf niet beter zou kunnen teekenen — dan beroepe men zich op dat van veteranen als Bles, als Philip van der Kellen (die met het Prentenkabinet kan helpen), ook David v. d. K. zou voor het kostuum goeden raad kunnen geven.

De zaak gaat mij ter harte, en daarom schreef ik zoo en verbloem mijn meening niet, want ik ben overtuigd dat ik de waarheid zei.

Om kort te gaan, men besloot toen van die medewerking af te zien en zich te bepalen tot de drie artisten, die bewezen hadden voortreflijke en voor reproductie geschikte teekeningen te kunnen leveren. David Bles aanvaardde met groote ingenomenheid de taak om aan de *Ferdinand Huyck* een 20-tal groote teekeningen te wijden. Tegelijk was ook Ch. Rochussen bereid om de *Pleegzoon*, de *Roos van Dekama* en een deel der *Voorouders* onder handen te nemen en in de Famars Testas trof de uitgever een fijn beschaafden kunstenaar, die weldra gereed was met een aantal bladen aan de *Lotgevallen van Klaasje Zevenster* ontleend. Deze leverde ook een gedeelte der illustraties van de *Voorouders* en later ook die van *Elisabeth Musch.*

Deze teekeningen werden naar een der eerste kunstateliers van Weenen gezonden ter reproductie. De proeven der photogravuren in verschillende tinten werden door de schilders beoordeeld; hun ook was de keus overgelaten in welke tinten zij de afdrukken wenschten. Zoover op streek, kon het plan van uitgaaf worden vastgesteld: het werk zou verschijnen in 36 afl. à *f* 1.90; 100 ex. op Hollandsch papier à *f* 2.90 per afl., vormende 6 kwarto deelen, elk met 20 platen. De omstandigheid, dat van elk deel gelijktijdig platen ter bewerking onder handen waren, verschafte de gelegenheid om in de eerste afleveringen van ieder een specimen

te geven. Wij willen het oordeel over de geheele uitvoering van dit werk aan een meer bevoegde overlaten. De oud-uitgever A. C. Kruseman, die over de kunst van een mooi boek uit- te geven meê mag spreken, laat zich in een schrijven aan S. van 4 Dèc. 1887 aldus uit:

Ik heb bewonderd, een en al bewonderd. Alles, van het keurig typographisch prospectus af, tot de laatste plaat toe. Ik zou niet weten wat ik er anders voor kon hebben dan lof — en bewondering voor den doortastenden moed van den uitgever die zulk een onderneming aandurft! Ik ben een liefhebber, dat weet ge, en ik kijk, hoop ik, scherp. Maar een geheel als *dit* is, kan ik niet anders dan een meesterstuk noemen van een alles omvattende zorg.

De kunstenaars, die U ter zij stonden, hebben er niet over heen geloopen! Neen, waarlijk niet! Er kijkt liefde, studie, volkomen toewijding uit hun werk. Het is in één woord uitstekend! Het is Rochussen op en top. Geen zier verouderd. Al de frischheid, geestigheid en menschenkennis van zijn beste producten zitten er in. En evenzeer is Bles te proeven uit iedere figuur. Wat zou van Lennep er plezier in hebben gehad! In zulk een artistieke reproductie zou hij met heel zijn ziel gejuicht hebben.

Hollandsch, echt Hollandsch is uw onderneming! Een monument voor de literatuur en de kunst van onzen tijd. En een monument voor U als drukker en uitgever niet minder. Ziet ge, zonder den geest, de wilskracht, de scheppingsliefde van een *uitgever* kwamen zulke dingen niet in de wereld. Ons beroep heeft toch nog wel iets te beteekenen, voor hen die iets *willen* beteekenen.

Deze uitgaaf belooft van al uwe heerlijke ondernemingen de kroon te worden!

Dank, dat ge mij het genot verschaft hebt op haar wording een kijkje te geven....

Maar de zelfvoldoening van den uitgever zou nog vermeerderen. In dezelfde maand viel hem als blijk van des Konings bijzondere ingenomenheid met deze uitgaaf de onderscheiding ten deel van door Z. M. benoemd te worden tot ridder in de Orde van de Eikenkroon. Voorts allerlei blijken van waardeering van verschillende zijden. Wij kunnen niet nalaten een paar eigenaardige daarvan hier te vermelden. Mr. Willem van Lennep schreef o. a.:

> Van ganscher harte wensch ik U geluk met uwe benoeming. Waarlijk, dat deed mij goed, toen ik die las en ik vind, dat ge die zoo ten volle verdient, al was het alleen maar, omdat ge toont mijn vader zoo hoog te achten....

David Bles, evenals zijn beide medewerkers gevoelig voor de wijze waarop hun talenten door de zorg en onbekrompenheid des uitgevers in 't licht gesteld werden, schreef het volgende:

> De Faam, gehuld in een papieren kleed, komt mij daar juist eene schitterende onderscheiding verkondigen, welke U, mijn waarden en geachten uitgever, van wege Zijne Majesteit gewerd.
>
> Van harte verheug ik mij daarover en niet minder hartelijk wensch ik U toe, dat gij nog vele jaren, met de van U bekende wilskracht en ijver voor het schoone en goede, U zult mogen verheugen in deze onderscheiding, zoo wel verdiend, zoo wel besteed....

Toen een groot deel der teekeningen en reproducties gereed was, liet S. daarvan te Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage een kunstbeschouwing houden. Zij werden in voor dergelijke tentoonstellingen geschikte localen ter bezichtiging gesteld voor genoodigden en tegen lagen toegangsprijs. In 't laatst van 1889, bij de voltooiing der uitgaaf, werd deze expositie herhaald, waarop behalve de platen ook

al de deelen compleet in prachtbanden aanwezig waren. Aan den wensch van velen, die het betreurden, dat de romans niet in hun geheel gedrukt waren, hoopt de uitgever ook weldra te voldoen. Er is nl. thans onderhanden een nieuwe uitgaaf der *Romantische Werken*, in het formaat der bekende editie in de blauwe bandjes, versierd met reproducties in lichtdruk naar de teekeningen der pracht-uitgaaf en eveneens in 't blauw gebonden. Aan de inteekenaren op die nieuwe editie in 20 deelen wordt bovendien de *Kunstkroniek* jaargang 1890/91 als premie aangeboden.

Een auteur, met wien S. langen tijd persoonlijk en schriftelijk in betrekking stond, was J. Kneppelhout, de geestige schrijver der *Studenten-typen*. In 1860 kocht S. van de firma H. W. Hazenberg & Co. te Leiden voor *f* 1400.— het kopijrecht van Klikspaan's *Studenten-typen* en *-leven*, benevens 400 ex. Kneppelhout, *In den vreemde* en diverse andere kleine stukken. Hazenberg zag zich door eigen schuld tot dezen afstand verplicht. Kneppelhout had hem indertijd gratis het Ms. van de *Studenten-typen* afgestaan en toen de exemplaren van den eersten druk uitverkocht waren, wilde Hazenberg noch een tweeden druk geven, noch den schrijver weder in zijn rechten stellen. S. liet toen een prospectus, door Kneppelhout gesteld, bij F. Renard te Luik zetten en zou dezen het boek hebben laten nadrukken, indien Hazenberg toen niet toegegeven had.

De auteur wenschte zijn werk geheel te herzien; de nieuwe uitgever wilde met deze schetsen uit de studentenwereld een uitgaaf der gezamenlijke geschriften van Kneppelhout aanvangen, waarin ook nieuwe werken zouden opgenomen worden. De eerste editie was versierd geweest met een aantal platen, geteekend door Alex. Ver Huell onder het pseudoniem O. Veralby, welke platen S. gaarne gewijzigd of vernieuwd ook in den tweeden druk had willen opnemen, waartoe Ver Huell echter geen toestemming wilde geven. De volgende briefuittreksels hebben hierop betrekking. Kneppelhout schreef dd. 9 Mei 1863:

.... Het is waar, uit de Studenten-werken zijn enkele passages verdwenen, maar toch ook weer nieuwe bijgekomen. Wat de plaatjes betreft, we hebben er vroeger reeds over gesproken. Ik vind ze niet mooi en ze zijn niet compleet. Is het uw wensch, dat ze bij de nieuwe uitgave weder ter koop zullen aangeboden worden op de wijze zooals uw plan is, ik mag er mij niet tegen verzetten, maar ik vrees dat de teekenaar er tegen zal zijn en buiten dezen zou ik niet gelooven dat het beleefd zou zijn te handelen. Adresseer U dus aan Mr. A. Ver Huell te Arnhem. Kon hij er toe gebragt worden de plaatjes te completeren, dan zou dit natuurlijk ontzaggelijk veel waard zijn, maar ik durf U hiermede niet vleijen, daar het veeleer te bezien zal staan of hij niet weigeren zal zijne goedkeuring aan uw voornemen te hechten....

Alex. Ver Huell antwoordde den 22 Juli 1863 op S.'s aanzoek:

In mijn vorigen brief zeide ik U, dat ik liever wilde, dat die verouderde zaak niet weder onder de oogen van het publiek werd gebragt. In de eerste *vogue* vind ik eene vernieuwde uitgave gepast, ook veel later wanneer een werk tot de antiquiteiten begint te behooren. Nu is het te laat en te vroeg en ik begrijp niet hoe Kneppelhout daar zijn toestemming toe kan geven.

Zoo u echter toch mijn plaatjes er in wilt opnemen, moeten het natuurlijk de *oude* zijn, met den naam van O. Veralby, en kan er van *moderniseeren* geen sprake zijn — of gij zoudt Klikspaan's typen ook moeten moderniseeren.

Zoo lang ik het verhinderen kan, zullen de *Zoo zijn er*, noch eenig ander van mijn oude werken op nieuw uitgegeven worden — en ik heb de middelen om het te doen berouwen aan hem, die zoo onkiesch zou zijn om het te beproeven.

De uitgever besloot toen van de illustratie dezer nieuwe uitgaaf af te zien. Nog hadden niet al de werken, die achtereenvolgens in 12 deelen o. d. titel Kneppelhout's *Geschriften* werden uitgegeven, het licht gezien, of de oplaag van 1600 ex. der drie eerste bundels raakten uitverkocht. In December 1871 gaf S. zijn wensch te kennen tot een herdruk dier deelen over te gaan. De auteur beantwoordde dit als volgt:

> Ik zou ongaarne zien, dat er een nieuwe druk van eenig werk van mij het licht zag, zonder dat mij gelegenheid ware gegeven er verbeteringen in aan te brengen. Liefst zelfs zag ik zelf de proeven na. Maar kan dit niet, door mijne reis naar Italië (15 Febr.—15 Junij), dan wil ik zeer gaarne uw voorstel aannemen en een exemplaar met wit papier doorschoten te gemoet zien, waarop alle veranderingen kunnen worden gemaakt. Zullen mogelijk hier en daar enkele bijvoegingen geschieden, aan den anderen kant wil ik gaarne aan uw verzoek voldoen en bekortingen maken. Die bekortingen, stel ik mij voor, dat nog al aanzienlijk kunnen zijn. Als ik alles doe wegvallen, dat van pamphletairen aard en dus voorbijgaande was, zal, geloof ik, het werk als afgerond kunstproduct er niet anders dan bij kunnen winnen. Gelief mij dus het exemplaar spoedig toe te zenden. Zij nu maar de corrector accuraat! Drukfouten in het algemeen staan slordig, maar zinstorende en belachelijke doen mij sidderen. Tot eene onveranderde editie, aan de 1e gelijk, zou ik niet kunnen besluiten....

Van dezen derden druk verscheen in 1872 eerst de *Studententypen* in één, het volgend jaar *Studentenleven* in twee deeltjes, beide series afzonderlijk verkrijgbaar. Een oplaag van 4000 exempl. maakte het mogelijk den prijs bijna de helft lager dan vroeger te stellen.

Nadat in 1875 met het 12e deel de uitgave der *Geschrif-*

ten, waarin al de reisverhalen en letterkundige schetsen en novellen zijn opgenomen, voltooid was, heeft S. alleen nog in 1883 een beschrijving van Kneppelhout's Italiaansche reis in de Fransche taal voor rekening van den schrijver in 't licht gegeven. De *Studentenschetsen* moesten in 1883 wederom herdrukt worden; met geheel nieuwe lithographische platen, door G. J. Bos geteekend, verscheen die editie in 1884 geïllustreerd en in beknopteren vorm, nl. de drie deelen in één band gebonden. De platen van Ver Huell, die voor den eersten druk gediend hadden, verkocht S. in 1881 aan P. Gouda Quint te Arnhem ten behoeve van diens uitgaaf der gezamenlijke werken van A. V. H. — die van zijn voornemen om geen nieuwe reproductie van zijn platen te gedoogen, terug gekomen was — maar verbond zich in het verkoop-contract om geen verdere afdrukken op welke wijze ook, van die platen te laten vervaardigen.

Neerlands vruchtbaarste dichter van de 2e helft der 19e eeuw, J. J. L. ten Kate, riep voor de vermenigvuldiging en uitgaaf zijner meesterstukken bij herhaling S.'s tusschenkomst in en deze van zijn kant zag eveneens gaarne de rijke dichtader vloeien. De aankoop van een paar reeds vroeger elders verschenen dichtbundels met het kopijrecht bracht S. in 1861 op het denkbeeld om te trachten al de bij verschillende uitgevers verspreide gedichten bijeen te brengen voor een nieuwe verzamelde uitgaaf. Hij vond den auteur zelf zeer ingenomen met dit plan en bereid tot de verwezenlijking er van meê te werken, zooals blijkt uit zijn schrijven van 24 Mei 1861:

> Het doet mij genoegen, dat UEd. met zóóveel sympathie de kompleteering voortzet. Ik verheug mij in elke verovering en wil gaarne al het mijne bijbrengen om het nog ontbrekende te verkrijgen.
>
> Van de H.H. uitgevers, aan wie ik schreef of die ik deed aboucheeren, heb ik nog geen antwoord, met uitzondering van de HH. Kemink en Zn. (eigenaars

van *Chatterton* en *Habakuks Profecy*), die mij op het oogenblik inliggenden brief toezenden. Wat dunkt U van hun eisch?

Zoodra de andere heeren van zich hebben doen hooren, zal ik het U onmiddellijk mededeelen; en zoodra wij rekenen mogen dat wij al het noodige bijeen hebben, zal ik UEd. komen proposeeren eene samenkomst te houden ten einde de uitgave verder te regelen....

De pogingen slaagden naar wensch: in 1863 waren 24 kopijen met de nog voorhanden exempl. van verschillende uitgevers aangekocht. Intusschen was reeds een begin gemaakt met den druk der *Kompleete Dichtwerken*, en het geregelde verkeer, dat door de herziening, rangschikking en correctie tusschen schrijver en uitgever ontstond, gaf natuurlijk aanleiding tot nieuwe verbintenissen. Het eerst volgde in 1863 de aanvaarding van een nieuwen dichtbundel onder den titel *Panpoëticon*. De dichterlijk-prozaïsche brief van ten Kate, welke daarop betrekking heeft, luidt aldus:

Hoe treurig het voor een Dichter ook zijn moge uit zijn „hoogverhevene sfeeren" tot het „slijk der aarde" neder te dalen, de nood wordt hem somtijds opgelegd. Zoo gaat het uwen dienstwilligen dienaar, die, hoezeer de ontmoeting van Apollo en den Mammon deploreerende, zich wel genoopt ziet even aan uw kantoor te kloppen, met de schroomvallig-beleefde vraag, of UEd. reeds eenige gedachte heeft laten gaan over wat de prozaïsche wereld, de werkelijkheid, ik geloof haast „afrekening" noemt van ons nieuw Panpoëticon?

Als ik mij niet bedrieg is wat diezelfde wereld in haar afschuwelijk argot het „saldo" blieft te noemen drie honderd guldens, dat hij.... maar ontsla den dichter van dit proza, en ontfang, eer ik opnieuw in de poëtische wolk verdwijne, de verzekering mijner oprechte hoogachting!

Het volgend jaar bracht een nieuw aanbod, dat reeds blijk gaf van de voorkeur, waartoe de auteur zich jegens den uitgever zijner *Kompleete Dichtwerken* verplicht gevoelde:

> Sedert eenigen tijd hield ik mij bezig met een belangrijken arbeid: de bewerking van het Boek Job in Nederduitsche dichtmaat.
>
> Ik las te Rotterdam en te Utrecht, even als hier te Amsterdam, met eene inleidende verhandeling, herhaaldelijk proeven voor van mijne vertolking, en werd herhaaldelijk dringend genoodigd tot voltooiing en publiceering van dien arbeid.
>
> Nu ben ik daarmede zoo verre gevorderd, dat er met de uitgave een begin kan worden gemaakt, die ik in afleveringen (4 à 5) wenschte te effectueeren: iets dat ik te minder wilde uitstellen èn omdat de sympathie voor mijn werk nu bij mijne vroegere hoorders nog warm en levendig is, èn omdat juist te dezer dagen de aandacht weer op Job gevestigd is (zie de laatste geschriften van Renan, Réville, Pierson, etc.).
>
> Ik acht het mijn plicht, mij in de allereerste plaats tot den uitgever mijner *Kompleete Dichtwerken* te wenden, met de vraag of hij de gelegenheid aan de genegenheid paart om zich met de uitgave van mijn *Job* te belasten?
>
> Eerst bij een ontkennend antwoord zou ik mij zedelijk vrij achten een anderen uitgever te kiezen. Bij een toestemmend andwoord — *mij* het meest gewenschte, daar ik den heer Sijthoff zoo gaarne bij voortduring als *mijn* uitgever begroete! — zouden wij aangaande de voorwaarden wel spoedig tot een verdrag komen.
>
> In afwachting, enz.

Eenige weken later bevestigde ten Kate nog nader die voorkeur, toen hij schreef:

> Het is mij zeer aangenaam dat UEd. de uitgave van den *Job*, op de gestelde voorwaarden aanvaardt. Wel

is waar had de boekhandelaar Centen mij een bod van *f* 400.— gedaan, evenals Swaan te Arnhem en ter Gunne te Deventer de uitgave begeerden op door mij te stellen conditiën. Maar gelijk ik UEd. reeds vroeger uitdrukte, ik voelde mij getrokken tot den uitgever mijner *Kompleete Dichtwerken*, en vond het onplezierig op nieuw mijne werken bij verschillenden te verbrokkelen ....

Toen in 1866 de *Kompleete Dichtwerken* in 8 deelen voltooid waren, was ook de oplaag van 1250 exempl. zoo goed als uitgeput. In 1874—75 zag nog een oplaag van 2500 à 3000 ex. van al deze deelen, in drie reeksen onder verschillende titels, het licht. Bovendien leverde S. in 1879 aan Gebr. Koster 4000 ex. van een bloemlezing uit de 8 deelen in een expres voor hen vervaardigden druk.

Intusschen had de voorname positie, die ten Kate onder de nieuwere dichters was toegekend, ook aanleiding gegeven, dat tal van uitgevers elkaar het voorrecht betwistten een nieuw gedicht van hem ter perse te leggen. Zoo gebeurde het dan ook, dat zijn meesterstuk *De Schepping* aan de firma Kemink & Zn. ten deel viel. Dat zulks, vooral na het buitengewone succes, S. minder aangenaam was, behoeft geen betoog, evenmin dat, ten gevolge van een kort na de verschijning er van gehouden gesprek met den auteur, diens toezegging van voorkeur voor een nieuw gedicht gaarne aangenomen werd. In zijn brief van 28 Aug. 1868 doet ten Kate zijn belofte aldus gestand:

Volgens onze afspraak betreffende het nieuwe gedicht, schrijf ik U daaromtrent, nu ik daartoe in staat ben, terstond het volgende:

1°. dat ik mijne *Planeeten* verleden week voltooid heb, en dat het, naar mijne berekening, een boek zal worden van ongeveer dezelfde grootte als *de Schepping*.

2°. dat de firma Kemink & Zn. bij monde van Dr.

> de Ridder mij heden eene propositie heeft gedaan: voor twee uitgaven (evenals die der *Schepping* een prachtuitgave en eene, spoedig daarop te volgen, gewone editie) eene somma van *f* 3500. – waarbij later in den loop van 't gesprek, nog een geschenk van *f* 100.— num. op de koop toe geboden of toegezegd werd: alzoo num. *f* 3600.— De eerste uitgave zou verschijnen nadat ik het gedicht zou hebben voorgedragen, en dus niet vóór 1 April. Over het genoemde honorarium zou ik in eens kunnen disponeeren in contanten in 't begin van het volgend jaar, Januari of Februari aanstaande.
>
> De vereischte presentexemplaren zouden te mijner dispositie staan, evenals van *De Schepping*, toen ik er van de eerste uitgave 14, en van de tweede editie 8 heb gehad. Dr. de Ridder verklaarde een bijzonder verlangen naar het eigendom van dit gedicht en wenschte mijne decisie.
>
> Ik heb verklaard, die niet terstond te kunnen geven, en zijn voorslag in overweging genomen tot aanstaanden Maandag.
>
> Nu kom ik U dit mededeelen met de slotvraag: welke zijn uwe voorwaarden? (kunnen zij misschien tot eene ronde som leiden?....).
>
> Van uw andwoord hangt mijn besluit af. Mag ik dit andwoord zoo spoedig mogelijk ontfangen als het gewicht der zaak gedoogt: immers vóór of uiterlijk op aanstaanden Maandag?

De koop kwam tot stand. S. maakte het tot een „ronde som" en honoreerde de *Planeeten* met *f* 4000.—.

Wij hebben gemeend deze meer intime bijzonderheden niet onvermeld te mogen laten, evenmin als wij dat bij Cremer en andere auteurs hebben gedaan. Zij bewijzen, dat gewaardeerde, veel gelezen en door het publiek gezochte schrijvers ook goede honoraria weten te bedingen; voorts dat de nog te veel verspreide meening, dat in ons land

geen schrijversloon betaald wordt en dat de uitgevers alleen de voordeelen plukken, valsch is, wat trouwens nog wel eens uit de volgende mededeelingen zal blijken.

De uitgaaf van *De Planeeten* geschiedde door S. in gemeenschap met Nijhoff en Thieme in royaal 8° en in prachtband, gelijk aan de eerste editie van *De Schepping*. Eenige jaren later nam S. haar weder van zijn medeuitgevers over. Het nieuwe gedicht kon volgens veler meening *De Schepping* niet evenaren; als men het debiet tot maatstaf zou kunnen gebruiken, dan wordt die meening bevestigd. Dit weerhield S. evenwel niet nog menig kostbaar werk van ten Kate in 't licht te geven, vooral toen 's dichters virtuositeit in de poëtische vertolking van buitenlandsche meesterstukken bleek. De eerste proeve gaf hij daarvan met Milton's *Verloren Paradijs*, waartoe de uitnoodiging vroeger van S. was uitgegaan. Ten Kate komt daarop terug in zijn brief van 17 Maart 1874, waarin hij o. a. schrijft:

> De heer Roelants (te Schiedam) wenscht van mij een vertaling van Milton's *Verloren Paradijs*, om die met de platen van Doré uit te geven.
>
> Diezelfde propositie is mij voor langen tijd geleden door U gedaan, zelfs heb ik de platen nog. Toenmaals had ik er geen opgewektheid toe: nu zou ik er wel toe kunnen besluiten. Maar ik wil nu allereerst van U weten, of, bijaldien ik tot het vast besluit kan komen den Milton te vertalen, door U nog de preferentie der uitgave zou worden begeerd, dan wel of door U thands daarvan wordt afgezien.
>
> Eerst wanneer ik Uw andwoord heb (als die in dezen de oudste brieven bezit) ben ik in mijn geheel vrij tegenover den heer Roelants....

Dit aanbod bleek welkom te zijn. Het lachte S. toe om van dit meesterstuk der Engelsche letterkunde een prachtuitgaaf te leveren, die de oorspronkelijke editie, bij Cassell & Co te Londen, zou evenaren. Hij vond deze uitgeversfirma

bereid hem de galvano's der platen van Doré te leveren, om ze op fraai Engelsch plaatpapier op eigen persen te drukken. Ten Kate zond spoedig daarna de volgende berekening van den omvang en opgaaf van het verlangde honorarium:

> Het *Verloren Paradijs* van Milton zal in de Hollandsche vertaling, naar ik bereken, bedragen p. m. 13000 versregels. Berekent men nu de bladzijde op 20 regels (evenals *De Schepping*, *De Planeeten* en andere prachtwerken) dan geeft dat 650 bladzijden = 41 vel druks (van 16 blz). Berekent men de bladz. op 25 regels, dan geeft dat 520 blz. = 33 vel druks.
>
> De uitgave zou kunnen plaats hebben: in 8 driemaandelijksche afleveringen, in het eerste geval (d. i. van 20 regels per bladz.) elke afl. 5 vel; in 't tweede geval (d. i. van 25 regels per bladz.) elke afl. 4 vel. Zoodat het geheele werk binnen twee jaren voltooid zou zijn.
>
> Voor de *Psalmen* (ook in acht 3/m. afl.) ontfing ik *f* 3000.— honorarium.
>
> Voor de Lafontaine (d° d°) ontfing ik *f* 2000.— honor.
>
> Nu zou ik voor Milton bedingen de middensom *f* 2500.—, te voldoen in 8 driemaand. termijnen elk van *f* 312.50.

Aldus geschiedde het naar 's dichters wenschen en reeds in 1875 was het werk compleet in prachtband te verkrijgen tegen den prijs van *f* 42.—. Deze folio-uitgaaf (oplaag 625 ex.) met 40 platen, werd drie jaar later gevolgd door een editie in klein 8°. gebonden à *f* 1.90 (oplaag 1050), terwijl in 1884 en in 1890 wederom oplagen in 4°. gedrukt werden, telkens van 500 exempl., die gebonden à *f* 10.— in den handel kwamen.

Deze welgeslaagde poging om letteren en kunst tot een schoon geheel te vereenigen, werd in 1876 vernieuwd met een prachtuitgaaf van Dante's *Hel*. Hier was het wederom

de uitgever, die den schrijver opzocht, wat blijkt uit den brief van ten Kate, dd. 3 April 1876:

> Door allerlei drukten ben ik tot heden verhinderd te andwoorden op uwe vraag, betrekkelijk het honorarium, dat ik voor Dante's *Inferno* zou begeeren: daar ik daartoe eerst eene berekening moest maken van het getal verzen, enz. Thans ben ik in de mogelijkheid dat te doen en zoo wilde ik U proposeeren mij *f* 1500.— toe te kennen. Is U de (privaat) vertaling van den Heer Hacke bekend? (Niet in den handel). Die heeft *al* de platen van Doré en den Italiaanschen tekst er nevens. Maar mij dunkt, wij zouden aan 30 à 35 platen genoeg hebben, en in plaats van den Italiaanschen tekst zou ik eenige aanteekeningen (in margine) geven....

Dit schrijven bracht S. op het idee om van de familie Hacke van Mijnden te Amsterdam het gebruik der clichés van Doré's platen (dezelfde die in de Fransche editie van Hachette voorkwamen) te verzoeken. Het bereidwillig voldoen aan dit verzoek noopte hem te eer ten Kate's voorwaarden aan te nemen en wederom kwam een salonboek in 't licht, aan voornaamheid van uitvoering het vorige evenarende. Zoo volgden nog op dezelfde wijze in 1878: Goethe's *Faust* met 14 photographieën naar A. Kreling, vervaardigd door Fr. Bruckmann te München; in 1879 Schiller's *Lied van de Klok*, met 12 platen, beide gedichten in keurige Nederlandsche verzen door ten Kate overgebracht. Van beiden verschenen gelijktijdig of later ook uitgaven in 8⁰ tegen goedkoopen prijs; van de *Faust* liet S. door photographische verkleining van den tekst zoowel als van de platen een miniatuur-uitgaaf (85 bij 110 mm.) met 6 plaatjes te Weenen vervaardigen. Deze curiositeit zag het licht bij gelegenheid van de Tentoonstelling van hulpmiddelen voor den Boekhandel te Amsterdam in 1881.

Behalve deze prachtwerken en de uitgaaf der *Kompleete*

Dichtwerken gaf S. nog de volgende afzonderlijke werken van ten Kate uit:

1861. *Langs den Rhijn. Een reisboekske.* Met 7 staalplaten. 1e en 2e druk.
1862. *Panpoëticon. Nieuwe bundel.*
1865. *Het boek Job. In Nederd. dichtvorm overgebracht;* 2e dr. o. d. titel: *De Jobeïde.* 1869.
1866. *Stichtelijk huisboek. Dichterlijke bladen;* 2e veel verm. en verb. druk. 1866; 3e dr. 1874; 4e dr. 1889 (in de 50 cents-editie).
1868. Andersen's *Sprookjes en verhalen in dichtmaat naverteld.* Eerste volledige uitgaaf, met photogr. portr. van Andersen.
1868. Karel XV, Koning van Zweden en Noorwegen, *Kleine gedichten. Uit het Zweedsch.*
1874. *Eunoë. Verspreide en nieuwe gedichten.*
1874. *Poëzy. Bloemlezing uit de Kompleete gedichten.* 4 dln.
1875. *Uit den Vreemde. Bloemlezing uit de vertaalde poëzy der Kompleete Dichtwerken.* 2 dln.
1880. *Godsdienstige poëzy.* Volledige uitgave 4 dln.
1883. *Voor hart en leven. Verspreide en nieuwe gedichten.*

De dichter heeft de jongste uitgaaf van zijn *Gedichten* nog kunnen rangschikken en herzien, maar de verschijning er van niet meer beleefd. Teneinde het groote publiek en vooral het jongere geslacht gelegenheid te bieden de juweelen onzer nieuwere dichtkunst te waardeeren, besloot S. in 1889 ten Kate's *Dichtwerken* ook in de 50 Cents-editie op te nemen en die na de herdenking van 's dichters 70-jarigen geboortedag in December 1889 uit te geven. In Januari 1890, een week na het plotseling overlijden, verscheen de eerste aflevering: aantrekkelijk van uiterlijk en uitlokkend tot doorbladeren en lezen. Een fraai portret van ten Kate is er in opgenomen. Deze uitgaaf zal compleet zijn in 10 à 12 deeltjes, die beloven onder de meest gezochten dezer goedkoope reeks van moderne Nederlandsche klassieken te zullen behooren.

Een der keurigste en geestigste onzer letterkundigen van een vorig geslacht was de schrijver van *Diophanes* en *Het leesgezelschap van Diepenbeek*, P. van Limburg Brouwer. Volgens S.'s meening dienden deze werken eens op nieuw onder de aandacht gebracht te worden; hij dacht er daarom over een gezamenlijke uitgaaf bij inteekening in 't licht te geven, maar wenschte vooraf te vernemen hoe des schrijvers zoon P. A. S. van Limburg Brouwer, later de auteur van *Akbar*, daarover dacht. Deze beantwoordde die vraag aldus:

> Ik mag niet anders dan mij ingenomen betoonen met uw plan om eenige werken mijns vaders op nieuw uit te geven; en ten opzichte van sommige voldoet dit denkbeeld ook geheel aan een lang reeds door mij gevoeden wensch. Vooral den *Diophanes* wenschte ik door eene nieuwe editie ook onder het tegenwoordig geslacht belangstellende lezers toe. Ik heb menigmaal aan eene heruitgave van dit uitnemende werk gedacht en had mij zelfs voorgenomen er eene inleiding voor te maken, die de strekking alligt wat beter zou verklaren dan deze over 't algemeen begrepen werd toen de roman het licht zag. De meeste overige geschriften zou ik, voor mij, minder geschikt hebben geacht voor reproductie; doch bezwaar zie ik in deze niet, indien 't publiek er meê gebaat kan worden. *'t Leesgezelschap van Diepenbeek* is bovendien een goede vlag voor de verdere lading, zelfs voor den *Diophanes*, hoeveel hooger deze dan ook staan moge....
>
> Overigens zult gij zeker alles zonder verandering in den tekst willen herdrukken, en zeker te regt! Maar toch met ééne volstrekt onvermijdelijke uitzondering! Die ondragelijke „dezelve's, hetzelve's, deszelfs" etc. moeten toch noodzakelijk verwijderd worden. Ik begrijp inderdaad niet, hoe mijn vader zijn anders zoo vluggen en eleganten stijl met die grammaticale ondingen kon ontsieren, terwijl ik zelf mij nog goed herinner hem daartegen zoo hard mogelijk te hooren uitvaren. Nu

kan het uitligten dier storende woorden echter zeer gemakkelijk bij de proef-correctie geschieden, zonder voor 't overige iets aan den stijl te veranderen. In de vertaling van Manzoni is de stijl intusschen menigmaal zeer verre van correct, en hier en daar in de overige schriften zijn de zinnen wel eens wat erg lang; doch hierin verandering te brengen schijnt mij wel wat bezwaarlijk; de regte grens wordt dan ook moeilijk te bepalen. — Uit mijne opmerkingen zal U inmiddels gebleken zijn, dat ik belang genoeg in de onderneming stel, om, indien 't verlangd mogt worden, er nader over te corresponderen of ook persoonlijk met U er over te spreken. Kan ik U voorts op eene of andere wijze in dezen van dienst zijn, wees zoo goed het mij te melden.

Toen nu de beschikking over de kopijrechten door aankoop verkregen was, werd met de uitgaaf een aanvang gemaakt, die in het door D. A. Thieme met de eerste goedkoope van Lennep-editie in zwang gebrachte en toen zoozeer in den smaak vallende lexicon-formaat, over twee kolommen gedrukt, van 1871—1876 het licht zag. Voltooid vormde zij twee kloeke deelen, waaraan wel geen groot debiet ten deel viel, maar waarvan de oplaag van 750 ex. toch sedert eenigen tijd geheel uitverkocht is. Van *Het Leesgezelschap te Diepenbeek* verscheen in 1879 in post 8° afzonderlijk een nieuwe druk van 1000 ex., terwijl het vervolg op dit werkje door Chonia [J. C. Kindermann] onder den titel: *Wat er van Diepenbeek werd*, in 1882 door C. L. Brinkman gelijkvormig daarmeê herdrukt, daarna ook in S.'s eigendom overging.

Met geen zijner auteurs heeft S. in zoo nauwe vriendschapsbetrekking gestaan als met Mr. C. Vosmaer. De kennismaking dateert reeds van het eerste jaar zijner vestiging, toen Vosmaer, die den 18den Januari 1851 op stellingen gepromoveerd was, deze theses bij S. had laten drukken. Maar de eigenlijke zaakrelatiën ontstonden omstreeks het

jaar 1868, toen Vosmaer het kunstnieuws voor de *Kunstkronijk* leverde. Weldra zou de tijd komen, dat ook de schrijver de hulp des uitgevers inriep en van toen af zijn beiden in de aangenaamste samenwerking voortgegaan kunst en letteren met blijvende gedenkstukken te verrijken. De beide volgende brieven vormen de inleiding eener uitgebreide en hoogst belangrijke correspondentie. De eerste is van 5 Juli 1871 en luidt:

> Gij hebt wellicht op 't oogenblik al zooveel op 't touw, — en is U mijn aanbod daarom minder welkom. Het is dit: ik wenschte zoo zeer een bundel *literarische* stukken uit te geven, om toch niet enkel als de kunstman te gelden. Ik heb een vrij goed kollektietje; een stuk of drie oude stukken, maar van „je beste" (!). Voorts een aantal nieuwe, waaronder een zestal gedichten, in een bij ons weinig beoefend genre. Hebt gij daar lust in? Misschien kunt gij, door de *Kunstkronijk*, waarin ge altijd een 100-tal exempl. kunt plaatsen, en uwe vele andere relaties, er een behoorlijk debiet van vinden. Mij zou 't hoogst aangenaam zijn. Mijn *letterkundige* arbeid is tot dusver in 't duister verscholen. De bundel die L. uitgaf, schijnt hij onder de toonbank verborgen te hebben. Nooit is er sprake van geweest. Nu zijt gij een gansch ander man, en ik vraag nu Uwe hand om mij te helpen in 't bestijgen van den berg der vermaardheid en des roems (genre van Effen).
>
> Wilt ge ze eens op bekijk hebben?
>
> Met vriendschappelijken groet en aangename herinnering van onze leidsche peregrinaties,
>
> t. à. v.
>
> C. VOSMAER.

Een paar weken daarna schreef Vosmaer:

> Voorloopig reeds dank voor uwe welwillende en vriendelijke letteren. In antwoord daarop krijgt ge een pakje, inhoudende een deel der kopie....

Voilà mon petit bagage, naar gis een vel of 8—10. „Mijne wenschen" vraagt gij „rondweg." Welnu, ik heb zooveel geschreven over *beeldende* kunst, ik wou ook wel graag als letterkundige, als belletrist een woord meepraten.

Ik wou zoo graag eens een fijn, doorwerkt, degelijk bundeltje literatuur geven, in nette, keurige uitgaaf, door de handen van een wakker man. Ik dacht aan U, aan uw lust en zin voor al wat schoon is, aan uw uitgebreide zaken en relaties, en ik meende dat we mekaar misschien konden lijken.

Geld? en hoeveel?

Dat durf ik niet zeggen. Maar voor niets geef ik het niet, dat zult ge mij ten goede houden. Erg veel eischend ben ik ook alweer niet: maar men kan in gemoede het beste wat men ooit gemaakt heeft niet zoo maar opofferen. Als gij plannen hebt gemaakt over papier, letter, omvang etc., dan zullen we kunnen zien hoeveel vel het wordt en hoe veel uw onkosten zijn en hoeveel gij in gemoede meent te kunnen geven....

Zoo kwam, nadat de honorarium-quaestie vlot naar beider genoegen geschikt was, het eerste deeltje van de *Vogels van diverse pluimage* in 't licht. Den 19en April 1872 schrijft Vosmaer daarover:

Gisteren ontving ik de exemplaren van de *Vogels*. Ze zien er *zeer* netjes uit — ik dank U zeer voor deze ruime bezending, tevens hartelijk dank voor al de medewerking en bereidvaardigheid, die ik van U ondervond. We moeten nu zien ze wat te laten vliegen....

Van de *Vogels* verschenen in 1873 en 1875 nog een tweede en derde bundel, allen in hetzelfde groot 8⁰ formaat. Een tweede en goedkooper uitgaaf in 1879 met de bijzondere titels: I. *Beelden en Studiën*. II. *Novellen*. III. *Gedichten*,

bezorgde den auteur in ruimen kring waardeering, zoodat van de beide eerste bundels in 1885 zelfs een 3e druk (oplaag 2000 ex.) gereed gemaakt moest worden. Het bandje daarvoor werd vervaardigd naar Vosmaer's teekening. In 1887 werd van de *Gedichten* nog een nieuwe druk gegeven met een oplaag van 750 exemplaren.

Een ander werkje tot welks grootere verspreiding en waardeering S. ook heeft meegewerkt, was de *Londinias*. Dit geestig gedicht geeft de reisindrukken van een door den auteur met zijn vrienden Mart. Nijhoff, Dr. Alph. Willems en G. A. van Trigt gemaakt uitstapje naar Londen weer in verrassend schoone hexameters. De eerste uitgaaf hiervan met door Vosmaer zelf geteekende plaatjes was door Nijhoff bezorgd en slechts in gering aantal gedrukt; S. bracht in 1875 een tweeden druk (oplaag 1000 ex.) in den handel en herdrukte het nogmaals in 1878 in goedkooperen vorm, maar eveneens met behoud der plaatjes.

In Engeland had in 1873 een werkje het licht gezien van een ongenoemd auteur, dat al aanstonds buitengewoon de aandacht trok. Het droeg den titel: *The true history of Joshua Davidson.* Met buitengewoon talent, in boeienden romantischen vorm, laat de auteur hierin als held optreden een man uit het volk, wiens streven het is geheel te leven naar het voorbeeld van Jezus en in diens geest op de maatschappij te werken; hoe hij in aanraking komt met de verschillende klassen der maatschappij en telkens met zijn denkbeelden stuit op de beschaving en den vooruitgang van den tegenwoordigen tijd. S. had het boekje te Leipzig leeren kennen aan een diner bij Dr. H. Brockhaus, waar hij tijdens zijn bezoek aan de Leipziger Mis van dat jaar met zijn vriend Nijhoff aanzat. Door beiden werd terstond tot een voor gezamenlijke rekening uit te geven Nederlandsche vertaling besloten. De noodige maatregelen daarvoor werden onmiddellijk genomen en Vosmaer uitgenoodigd zich met de vertaling te belasten, die daaraan gereedelijk voldeed. Binnen anderhalf jaar tijds verschenen van deze vertaling onder den titel *De ware geschiedenis van Jozua Davids*, waarvan

de begaafde auteur later bleek Mrs. E. Lynn Linton te zijn, drie drukken met een gezamenlijke oplaag van 3500 ex.

Vosmaer vatte na zijn *Londinias* het stoute plan op Homerus in hexameters te vertolken. Hij had reeds proeven genomen en zich de eigenaardige taal der Homerische zangen in het Nederlandsch duidelijk afgebeeld. Terwijl hij met groote krachtsinspanning, maar rustig en zonder overhaasting zich aan de vertolking der *Ilias* zet, vat hij plotseling vuur voor het gelukkig denkbeeld van S. om een Duitschen graveur van den eersten rang, Prof. William Unger, uit te noodigen naar Nederland te komen, teneinde de meesterwerken van Frans Hals uit de verzamelingen te Haarlem door zijn etsnaald onder het bereik der kunstliefhebbers te brengen. S. had te Weimar Unger persoonlijk leeren kennen door tusschenkomst van E. A. Seemann te Leipzig, voor wien Unger een aantal etsen, o. a. van de Casseler en Braunschweiger Galerien, gemaakt had. Hij wist hem na herhaald aanzoek te bewegen naar ons land te komen en zich tijdelijk te Haarlem te vestigen. De directeur van het Stedelijk Museum en de Regenten van het Hofje van Beresteyn aldaar gaven met de meeste bereidwilligheid verlof tot het reproduceeren der schilderijen, terwijl het Bestuur van Teylers Stichting het plan steunde en zelfs een subsidie van *f* 1000.— verleende. Eerst was het plan, dat een vertaling van Prof. W. Bode's monographie over Frans Hals, bij Seemann ter perse, als tekst bij de etsen zou dienen. Seemann schrijft d.d. 15 Mei 1871 aan S.:

> Herr Vosmaer fragte neulich bei mir an, ob es gestattet sei, von Bode's Frans Hals eine verkurzte holländische Uebersetzung zu geben. Ich habe nichts dagegen, wie Sie wissen, und vermuthe dass dieser Text zu dem Hals-Album dienen soll, wozu Unger die Harlemer Bilder radiren soll, bitte also Herrn Vosmaer hiervon zu benachrichtigen....

Vosmaer retourneert dezen hem door S. toegezonden brief met de volgende opmerkingen in dorso:

> Amice! Hiernevens Seemann's brief terug. Ik had hem, bij eene andere gelegenheid, gevraagd of hij het goed vond dat de verhandeling van Bode vertaald werd. Niet voor mij, maar voor de *Kunstkronijk*. Nu is Dr. Jan ten Br. reeds bezig er mede. Hoe goed en leerzaam Bode's stuk zij, amusant en pikant is het allerminst; als tekst bij de 8 Halsen zou ik het niet aanraden; dan moeten we iets anders, meer literairs, meer leesbaars hebben; daarenboven Hals moet beschouwd worden in verband met de literatuur van zijn tijd. Men kan niet volstaan met een juist biografisch en kunsthistorisch vertoog. Ik zou daarom ongaarne bij de 8 etsen, die Hals ten monument moeten strekken (och! het mooie meisje Berestein moet er volstrekt bij!) Bode's werk geven. Men kan ook niet volstaan met eene vertaling — we dienen toch te toonen, dat we 't zelf ook wel kunnen.

Toen Unger, die te Weenen aan een omvangrijken arbeid bezig was, eindelijk in Nov. 1871 naar Haarlem overkwam, ontstond er een vriendschappelijk verkeer tusschen dezen kunstenaar en zijn uitgever, waaraan ook Vosmaer deelnam. In een schrijven van 23 Dec. d. a. v. zegt hij o. a.:

> Welk een allergenoegelijksten middag hebben we laatst bij U doorgebracht. Unger zal zeker ook wel tevreden zijn over de wijze waarop hij in Holland ontvangen wordt.

Ongeveer een jaar later waren de 10 door Unger te etsen platen gereed en de verhandeling over den schilder door Vosmaer in 't Hollandsch geschreven en tegelijkertijd door Alph. Willems in 't Fransch, Mevr. Clant van der Mijll—Piepers (Holda) in 't Duitsch en Mr. Perrin in 't Engelsch vertaald, ver genoeg gevorderd om de eerste bekendmaking

der uitgaaf in 't licht te geven. De uitgever deed dat door de volgende circulaire aan den Boekhandel:

Geachte Confraters!

Het navolgende las ik in den *Java-Bode:*

„Inderdaad, het is om te leeren twijfelen aan de juistheid der innemende karakterschets, welke de Heer A. Pierson onlangs in de voorrede zijner „Herinneringen uit Pruisens geschiedenis" van de Nederlanders ontwierp. Gewapend met de feiten, door den Heer Vosmaer in zijne twee belangwekkende geschriften over Rembrandt geboekt, kan de eerste de beste het overdrevene dier lofrede in het licht stellen. Op dit oogenblik zijn Unger's etsen, naar doeken in het museum te Kassel, de eenige tastbare herinnering aan Rembrandt's kunst in mijne nabijheid, en om de bewondering te kunnen verlevendigen, welke de Anatomische les, Simeon in den tempel, de Nachtwacht, de Staalmeesters weleer opwekten, staat verbeelding mij ten dienste. Intusschen was het een Duitsch uitgever, die den bekwamen graveur met het vervaardigen dier etsen belastte niet alleen, maar ook hem heel naar Haarlem zond, waar hij op dit oogenblik bezig is, aan Frans Hals en aan het kunstminnend publiek denzelfden dienst te bewijzen, waarmede hij, tot Rembrandt's eer, te Kassel een aanvang maakte. Ziedaar een trek, dunkt mij, die bij eene vergelijking van den Duitschen met den Nederlandschen landaard, inzonderheid waar deze op achterstelling van den eersten bij den laatsten dreigt uit te loopen, opmerking verdient. De Nederlandsche uitgevers van den tegenwoordigen tijd vergenoegen zich, als het kostbare plaatwerken geldt, leeningen te sluiten met fransche confraters, en zelfs tot in Indië vervolgen zij ons; deze met een door Gustave Doré geïllustreerden bijbel; gene met afdrukken der houtsneden, welke voor den *Tour du Monde* niet meer in aanmerking behoeven te komen. De Duitsche uitgever

daarentegen zendt een graveur van den eersten rang naar Haarlem, waar hij twee, drie, wellicht meer jaren noodig zal hebben om met de doeken van Rembrandt's ouderen tijdgenoot en mededinger, van Rembrandt's evenknie bijna, gereed te komen. Stel Doré naast Rembrandt en Frans Hals, vergelijk de zwakheid, welke clichés van gisteren in het buitenland opkoopt, met de stoutheid, welke voor eigen rekening Duitschland naar Nederland afvaardigt, en het wordt helder, dat althans in één voornaam opzicht, — liefde voor de kunst en vereering voor de oude Hollandsche schilderschool, — Pierson's verheerlijking der Nederlanders ten koste der Duitschers mank gaat."

Zoo sprak de Heer Cd. Busken Huet en ik heb tot heden gezwegen. Het is mij nu een waar genoegen U te kunnen mededeelen, dat hij het mis heeft. Waar is het, dat het mij buitengewone inspanning en opoffering heeft gekost, Prof. W. Unger te bewegen, zich een tijdlang te Haarlem te vestigen en de werken van den grooten meester te etsen. Vier jaar lang werd het mij toegezegd, maar telkens kwam er verhindering, en nu kom ik tot U met een prospectus, U mededeelende dat een tiental etsen gereed is, de prachtigste, die Prof. Unger ooit heeft geleverd.

Ik behoef U niet te zeggen, dat de reclame van den Heer Busken Huet al mijn ijver heeft opgewekt om de uitgave zoo schitterend mogelijk te maken.

Het tekstpapier is uitnemend Hollandsch papier, expresselijk voor deze uitgave vervaardigd door de Heeren van Gelder Zonen; de letter is de Elzevier van de Heeren Joh. Enschedé & Zonen; de druk der etsen is geschied door den Heer F. Felsing te München, onder het oog van Prof. W. Unger zelven. Het formaat is 58 bij 40 Centimeter. De aflevering houdt in de tien etsen, 5 vellen tekst en het voorwerk. Men verbindt zich voor het geheel.

Ik sta nu voor U met mijn Prospectus, de gedeel-

telijke vervulling van een ideaal. Wat zal nu het gevolg zijn? Zal de Nederlandsche Boek- en Kunsthandel het met stilzwijgen aanzien, of zal hij eene dergelijke uitgaaf met sympathie begroeten en steunen? Is het niet billijk, wanneer een uitgever iets dergelijks doet ter eere van zijn Land, dat hij aller ondersteuning verwerft? Ik geloof ja, en ik moet U ronduit bekennen dat ik er ook op gerekend heb, toen ik „de stoutheid" had om iets grootsch te beginnen.

Ik vraag geen getallen, maar een bewijs uwer sympathie en ondersteuning, te meer daar ik de etsen niet in commissie kan geven.

Vereenigt nu eens uw belang met het mijne, en laat ons nu en steeds toonen, dat het kleine Holland nog wat durft en kan doen, al zet soms vreemde en landgenoot het achteruit.

Voorwaarden van inteekening.

De Galerij zal in Twee Afdeelingen ieder van Tien etsen compleet zijn.

Het eerste tiental etsen naar Frans Hals, met een door den Heer Unger geëtst portret van den meester naar zijne eigene schilderij, zal verschijnen in November 1872, met Hollandschen, Duitschen, Franschen en Engelschen tekst, in folio.

I. *Epreuve d'artiste*, voor alle letter, op oud-hollandsch, of chineesch papier, en opgezet *f* 40.— de afdeeling.
II. *Proefdrukken*, voor de letter, op chin. papier en opgezet *f* 27.— de afdeeling.
III. *Druk op chineesch papier f* 15.— de afdeeling.

Leiden, 15 October 1872. A. W. SIJTHOFF.

Het kon niet missen, of een kunstwerk, waaraan zooveel zorg en kosten besteed waren, moest met groote belangstelling worden ontvangen. De kunsthandelaar C. M. van Gogh te Amsterdam bestelde reeds vóór de uitgaaf 28 exempl. épreuves d'artiste à *f* 40.— en een ongeveer even groot

aantal van de andere edities. Ook uit het buitenland, waarvoor drie verschillende taal-uitgaven verkrijgbaar waren, kwamen talrijke bestellingen, vooral toen de voorname kunsttijdschriften er de aandacht op vestigden. In het *Art-Journal*, de *Portfolio*, de *Gazette des beaux-arts*, het *Zeitschrift für bildende Kunst*, de *Revue de Belgique* e. a. werd eenparig hulde gebracht aan de uitstekende typographische verzorging dezer uitgaaf der meesterstukken van Unger's etsnaald. Ook de kunstenaar zelf was er zeer over tevreden. Hij maakte zijn uitgever het volgende compliment:

> Nehmen Sie vor Allem meinen verbindlichsten Dank für Uebersendung der Exempl. des Hals-werkes, dass mir in seiner Ausstattung sehr gefällt. Dass Sie mich durch diese vollendete Art der Ausstattung zu hohen Dank verpflichtet haben, indem Sie dadurch die Aufmerksamkeit des Publikums in erhöhtem Masze darauf gelenkt, wiederhole ich Ihnen und wünschte in allen meinen Publikationen in dieser Weise dem Publikum entgegentreten zu können .....

Deze brief kwam uit Weenen, waarheen Unger spoedig na de voltooiing der eerste serie teruggekeerd was om zich daar in den echt te begeven en zijn *Belvédère-Galerie* weer op te vatten. Inmiddels kon hij daar voorloopig ook aan het tweede tiental etsen voor de Hals-galerij voortgaan, maar om tot het maken van een derde reeks nogmaals naar Holland over te komen, daartoe was hij later niet te bewegen. In 1873 deed S. hem zelfs den voorslag om zich tegen meer dan ministers-tractement vast aan zijn etablissement te verbinden, maar Unger ontwikkelde zooveel bezwaren, vooral ook omdat hij er tegen op zag met vrouw en een jong kind de verre reis te ondernemen, dat S. zich vergenoegen moest met Unger's verklaring, dat hij gaarne te Weenen voor hem zou blijven werken. Toch kon S. zijn eerste voornemen om ook een derde serie van de Hals-etsen te geven niet zoo maar laten varen; hij dacht er over om

den Franschen graveur Rajon, die voortreffelijke etsen gemaakt had, daarvoor te vragen. In overleg met Vosmaer trad hij met Rajon, die toen te Londen werkzaam was, in correspondentie, welke echter niet tot het gewenschte doel leidde. Een paar weken later toch schreef S. aan Vosmaer, d.d. 13 Febr. 1875:

> Hierbij de brief van Rajon. Hij vraagt dus *f* 475.— voor iedere ets. Unger vroeg voor de eerste tien elk *f* 160.—; ik betaalde hem *f* 300.— dus voor de tien *f* 3000.— Voor de tweede tien betaalde ik *f* 3500.— Ik zou nu moeten betalen *f* 4750.— Een deel van mijn abonnés zal wel wegloopen. Het is dus te veel wat R. vraagt. En te „bieden" strijdt tegen mijn gevoelen.

Nooit stonden S. en Vosmaer in drukker verkeer dan tijdens deze Frans Hals geschiedenis. Zij waren beiden zoodanig vervuld er mee, dat zij zelfs voor gezamenlijke rekening en op speculatie een schilderij van dezen meester te Antwerpen van den wijnkooper Perrot kochten, dit met de beide seriën der etsen in den Cercle Artistique te Antwerpen tentoonstelden en het kort daarna voor de som van *f* 6000.— verkochten aan den bekenden kunstverzamelaar Suermondt te Aken, die ten behoeve der 2e serie van Hals een drietal doeken uit zijn collectie ten gebruike afgestaan en naar Weenen had gezonden.

De buitengewone belangstelling, waarmede de Frans Hals-Galerij zoo hier als in het buitenland ontvangen werd, deed S. het grootsche plan vormen om ook bijkans al de overige etsen van Unger op dezelfde wijze uit te geven. Hij kocht daarvoor eerst van E. A. Seemann te Leipzig de koperplaten, waarop 78 etsen naar schilderijen uit de museums te Cassel en te Brunswijk; daarna van het Gesellschaft für vervielfältigende Kunst te Weenen de galvano's van 27 andere etsen en liet deze allen aan den plaatdrukker Felsing te München zenden. Unger graveerde nog eenige nieuwe etsen er bij en zoo werden achtereenvolgens op gelijke wijze als

de Frans Hals-Galerij uitgegeven: *Les oeuvres de William Unger, d'après les maîtres anciens et modernes, commentées par C. Vosmaer*, in 14 afleveringen voor *f* 224.—. Een pracht-uitgaaf, ook verkrijgbaar met Engelschen tekst, waarbij voor het debiet natuurlijk ook op den steun van het buitenland gerekend was en, zooals de uitkomst van de vele bemoeiingen daaraan verbonden bewees, niet tevergeefs. Om enkele voorbeelden te noemen: een kunsthandelaar te New-York kocht 250 exempl.; in 1878 werden aan exempl. van de Frans Hals-etsen voor een bedrag van 2500 dollars naar New-York geleverd; in 1885 vroeg de New-Yorksche firma nogmaals 50 exempl. compleet, terwijl ook de huizen te Londen, Brussel, Parijs en Leipzig, die het debiet op zich genomen hadden, het hare tot den verkoop bijdroegen. Van de Frans Hals waren gedrukt 525 met Hollandschen tekst, van de Fransche, Duitsche en Engelsche edities elk 265; van de *Oeuvres* 500 en van de *Works* eveneens 500 exempl. Bovendien werden er later ook afzonderlijke portefeuilles, elk van 10 etsen gerangschikt naar de meesters, in den handel gebracht.

Het sprak van zelf, dat Vosmaer, die inmiddels de vertaling van de *Ilias* had voltooid, die er naar streefde zijn Nederlandschen Homeros met de schoonste platen naar antieke vazen, naar godenbeelden uit de museums te Napels, Rome, Florence, Weenen en Leiden te versieren, zich opnieuw wendde tot zijn Leidschen uitgever. S. was bereid deze uitgaaf te aanvaarden, niet omdat hij er geldelijk voordeel in zag, maar wijl hij haar eervol en gewenscht achtte. Hij schreef naar aanleiding van een paar opmerkingen van Vosmaer over bepalingen voor tweede en verdere uitgaven het volgende, d.d. 8 Jan. 1878:

> Bij den Homerus heb ik meer kans om twee, drie duizend gulden te verliezen, dan om even zooveel honderd te verdienen. Ik doe de uitgaaf geheel ter uwer eere, speculatie zie ik er niet in.
>
> Ik heb dezen zomer zóó gesproken: Ik geef ten Kate

voor *Dante* *f* 1500.— en zal ook de *Ilias* zoo honoreeren. Toen ik U sprak van *f* 1500.— had ik een contract op 't oog als 't bijgaande. Wijzig nu s. v. p. mijn concept; maar gelooft ge voordeeliger en prettiger condities te kunnen bedingen, dan zal ik mij terugtrekken, want mijn geloof in 't succes is er nog niet! . . .

Toen Vosmaer het concept gewijzigd terugzond, schreef hij daarbij het volgende:

Gij hebt mijn brief zwaarder geoordeeld dan ik hem bedoelde. Mijne bedoeling is zoo bezwarend niet. Ik wilde alleen zorgen, en bij zulk een werk is zorg niet overbodig. Van uwe zijde zit er een schat geld in, veel tijd, arbeid en zorg — van mijne zijde een stuk menschenleven en ook veel tijd en zorg. Het is dus natuurlijk dat wij beiden zorgen. Nu heb ik geen vrees, zoolang ik met *U* te doen heb, maar er kan een mogelijkheid ontstaan, waardoor de kopie in andere handen komt....

Praktisch lost de zaak zich zeer eenvoudig op: 1e en 2e uitgaaf blijft zooals gij zeidet; alleen bij volgende eene bepaling dat ik niet vreemd mag blijven aan correctie en medewerking; dat zij niet buiten mij om ga. Voorts de kans om zoo mogelijk, dan een kleine vergoeding te krijgen voor de revisie, om de verdere studie en kosten, die ik in elke nieuwe uitgaaf steek. De termen laat ik aan u over. Is dat nu te veel? mij dunkt, zóó zult gij er geen bezwaar in hebben....

S. antwoordde d.d. 10 Januari:

Ik wil uwe *Ilias* populair maken. Ik zal een prachteditie geven en een van *f* 3.60 en nog een van *f* 1.80. Ik stel mij voor, dat de eerste editie een groot verlies geeft, de tweede of derde dit weer zal dekken. Zie hier mijn idee. Zeg mij nu s. v. p. welke kleine ver-

goeding wenscht ge? *f* 100.—. *f* 150.—, *f* 200.—? Neem het middelste, dan bepalen we dit: het kopijrecht is *f* 1300.— en dadelijk zal voor den eersten als ook voor den tweeden en derden druk *f* 150.— worden betaald. Zoodoende ontvangt ge *f* 1600.—. Lukt de verkoop, dan zult ge over mij niet te klagen hebben en bij den derden druk worden het zeker stereotypen en de oplagen niet groot, dan hebt ge uw wensch en de kans van telkens wat te profiteeren.

Vosmaer brengt het pecuniaire vraagstuk tot een bevredigende oplossing, door den volgenden dag te schrijven:

Laat dan ook die latere vergoeding maar varen; ik ben tevreden met uw woord: „als het lukt, zult gij over mij niet te klagen hebben". Amen. —

Laat dus de overeenkomst zoo doorgaan als zij is opgesteld.

Inmiddels had reeds de eerste aflevering het licht gezien en ging vervolgens de uitgaaf langzaam maar geregeld voort. In 1880 werd Vosmaer's *Ilias* voltooid en als een kostelijk prachtwerk, stijlvol gebonden, compleet nogmaals ter verkoop aangeboden. Een oud vriend en voormalig confrater, wien S. een exemplaar gezonden had, getuigt van deze uitgaaf:

.... Zie, onder al die populaire editiën van onze dagen is deze klassieke er een naar mijn hart! En ze is uitgevoerd in alle opzichten keurig — om er jaloersch van te worden. Ik stel op Vosmaer's degelijken arbeid hoogen prijs, maar hij zelf zal er evenzeer prijs op stellen, dat zijn werk zoo klassiek-smaakvol wordt in de wereld gebracht. Van geld verdienen zal hier, dunkt me, weinig spraak zijn. Maar een eervolle editie is het zonder twijfel, en ook in dat opzicht moet een uitgever nu en dan toonen boven een gewonen handelaar te staan. Dat wordt in onzen tijd wel wat veel vergeten....

Vermelding verdient nog, dat de jury van het D. A. Thieme-fonds aan Vosmaer de premie toekende, die volgens art. 3 der statuten om de drie jaar wordt uitgereikt „aan den schrijver of de schrijfster van een Nederlandsch boek, uitmuntend op het gebied van fraaie letteren, kunst of onderwijs."

Toen Vosmaer door de critiek van de zijde der classieke philologie geprikkeld zich aanhoudend ingespannen had om zijn arbeid zooveel mogelijk te volmaken, vond hij zijn uitgever ook terstond bereid, hoewel van de oplaag van 600 ex. nog ruim de helft onverkocht was, de kosten voor een geheel nieuwe uitgave op zich te nemen. Deze zag in 1886 het licht en tegelijkertijd een derde, zonder illustraties, doch gelijk van inhoud, met het oog op schoolgebruik echter compresser gezet en tegen goedkooperen prijs.

Dat de uitgever zijn woord hield, in een der door ons vermelde brieven gedaan, nl. dat Vosmaer zich niet over hem te beklagen zou hebben, blijkt uit het volgende schrijven van den auteur, d.d. 8 Dec. 1886:

> Amice! Daar kwam op St. Niklaas een vervaarlijk pak. Van wien? Dezelfde schipper, die het andere namens U haalde, bracht dát. Alzoo — de gevolgtrekking was logiesch. Maar wat beduidde het? Ik vertelde het Dinsdag aan Nijhoff en deze zei, lachend alsof hij er meer van wist, dat het een geschenk van U was! Wat zal ik zeggen, om te laten voelen hoe zeer ik dat op prijs stel en hoe onbeschrijfelijk mooi ik het vind! Gij hebt mij reeds zoo mild voor mijn Homerus beloond, dat ik U al zeer erkentelijk ben; en nu weer de schoonste uitgaaf van den Griekschen tekst, die er bestaat, een monument van typographie, gelijk die Homerus van Bodoni is! Duizendmaal dank voor deze geheel buitengewone gave, die alleraardigste attentie. Ik ben nu een boek rijk, zoo eenig en schoon, dat zelfs de koninkl. bibliotheek alhier het niet bezit. Een vorstelijk geschenk alzoo, dat iedere boekliefhebber

mij zal benijden. En nu kan ik met trots wijzen op *mijn* Ilias van Bodoni!

Geloof mij dat hij mij echter bovenal lief is als een herinnering van onzen zoo veeljarigen vriendschappelijken omgang. Kruseman mag het in zijn Annalen zetten: in den jare 18.. zooveel — terwijl een dozijn juridische professoren bij den minister vragen het Grieksch af te schaffen, gaf Sijthoff drie uitgaven van den Homeros van Vosmaer en schonk zijnen schrijver als vriendschapsgave de Ilias van Bodoni!

Nu, ik ben er meê opgetogen, en duizendmaal dank ik U er voor....

Op het gebied der kunst zag van Vosmaer bij S. nog het licht: in 1882 een bundel schetsen en studiën onder den titel *Over Kunst*, terwijl hij voorts zijn medewerking verleende tot de uitgaaf *De kunst voor ieder*, *Atlas der Kunstgeschiedenis ten gebruike bij het onderwijs en eigen oefening*, een verzameling van 246 platen in 10 Seriën uitgegeven. Deze platen, oorspronkelijk bij Seemann te Leipzig verschenen als *Bilderbogen zur Kunstgeschichte*, werden door Vosmaer van Hollandschen tekst voorzien en daarna bij den Duitschen uitgever gedrukt. Vosmaer ijverde sterk voor deze onderneming. Toen S. hem bij gelegenheid eens schreef, dat zij nog niet hard liep, antwoordde hij daarop:

> Wat de *Kunst voor ieder* aangaat, wacht maar; ik zal er mij zelf voorspannen. Dat moet er in. Als alles af is, zend mij dan een paar ex. extra, dan ga ik daarmede zelf colporteeren, bij gymnasium, burgerschool, lagere school enz. Als alles saam verschijnt, ziet het er beter uit. Het moet gelukken.

Uit den *Bilderatlas* verscheen nog in 1883 afzonderlijk: *Geschiedenis der Bouwkunst in afbeelding*. 40 platen.

Zijn vertolking van Homerus' ander meesterwerk, de *Odussee*, mocht Vosmaer niet meer in druk aanschouwen. Gelukkig was zij in handschrift geheel voltooid, toen hij

den 12en Juni 1888 onverwacht aan den kring van familie en talrijke vereerders ontrukt werd. Onder toezicht en met een voorbericht van 's dichters zoon, Dr. G. C. J. Vosmaer, zag de *Odussee* in 1889 volledig het licht. Hoewel het plan van den vertolker om haar zelf te illustreeren, op de wijze zooals hij de *Ilias* had gedaan, niet uitgevoerd kon worden, zorgde de uitgever er voor, dat zij voor 't overige in uiterlijk als een waardig pendant van de *Ilias* de pers verliet.

Het *In Memoriam*, dat S. aan Vosmaer's nagedachtenis heeft gewijd en aan diens naastbestaanden en vrienden opdroeg, geeft getuigenis van warme vereering en oprechte vriendschap. In een fraai uitgevoerd octavo boekdeeltje heeft hij alles vereenigd, wat de binnen- en buitenlandsche pers naar aanleiding van Vosmaer's afsterven tot lof van zijn persoon en werken vermeldde. En dat dit niet weinig was, bewijzen de 123 bladzijden druks, waaraan door den samensteller nog een goed gelijkend portret en een afbeelding van Vosmaer's studeerkamer werd toegevoegd. Het groot aantal schriftelijke blijken van waardeering, na de toezending aan bekende vrienden en vereerders ontvangen, verhoogden de zelfvoldoening over deze daad van piëteit.

Met een ander Nederlandsch schrijver van naam, den prettigen verteller Gerard Keller, staat S. eveneens sedert vele jaren op vriendschappelijken voet. Hun verhouding als schrijver en uitgever dagteekent reeds van vóór 1860, toen Keller nog stenograaf bij de beide Kamers der Staten-Generaal was en te 's-Gravenhage woonde. Het eerste werkje, dat S. van hem uitgaf, was een bundel van drie verhalen voor de jeugd, getiteld *Zomervruchten*, dat Keller met medewerking van zijn vrienden A. Ising en T. van Westrheene voor de pers had gereed gemaakt. Ook aan de *Lectuur voor de huiskamer* was Keller medewerker, evenals later aan de *Kunstkronijk*, waarvoor hij in 1865 zijn novelle *De hypotheek op Wasenstein* schreef, die als premie voor de inteekenaren en ook afzonderlijk het licht zag en waarvan de oplaag van 3500 ex. geheel is uitverkocht.

Toen Keller in 1864 Den Haag verliet, om het redacteurschap der *Arnhemsche Courant* op zich te nemen, kwam hij daardoor als van zelf in nauwe betrekking tot haar uitgever D. A. Thieme, die Keller's talenten op verschillende wijzen aan 't licht wist te brengen. S. gaf eerst in 1875 weêr wat van Keller's hand uit. In 't bezit van de Unger's etsen, wenschte hij een tiental, van onderhoudend geschreven tekst vergezeld, in den vorm van een salon-boek in den handel te brengen. Keller was voor hem de aangewezen man om bij de platen een reeks novellen te schrijven en hij werd daartoe bereid gevonden, zelfs, toen den uitgever later bleek, dat zijn denkbeeld gelukkig geweest was, voor een tweeden keer. Die herhaalde vereeniging van kunst en letteren gaf het aanzijn aan *Kunstjuweeltjes* en aan *Diamanten*, twee in kwarto uitgegeven prachtwerken, met oplagen resp. van 600 en 625 exemplaren.

In 1880 sloot S. met den uitgever J. Engelhorn te Stuttgart een overeenkomst betreffende het gebruik der clichés van diens prachtuitgaaf: Stieler und Kaden, *Italien, Wanderungen* etc. Wederom werd Keller, wiens reisverhalen *Een zomer in het Noorden* en *Een zomer in het Zuiden* gretige lezers gevonden hadden, uitgenoodigd en bereid gevonden zijn medewerking en naam te verleenen, om daarvan een voor Nederlandsche lezers geschikte bewerking te leveren. Zoo verscheen tegen veel goedkooperen prijs dan de oorspronkelijke uitgaaf van zijn hand: *Italie, van de Alpen tot de Etna*, rijk geïllustreerd en met de verbazende oplaag van 6000 ex. Een tegenhanger hiervan werd in 1883 op dezelfde wijze geleverd onder den titel: *Zwitserland*, door Keller bewerkt naar Woldemar Kaden's *Die Schweiz*, terwijl van de beide werken afzonderlijke gedeelten onder de titels: *Over de Alpen*, *Naar de bergen*, *In het gebergte, Het Hoogland*, allen gebonden à *f* 1.90 verkrijgbaar werden gesteld.

Door aankoop der kopijrechten eigenaar geworden van Keller's *Novellen*, in 1882 bij Ch. Ewings te 's Hage in 5 dln. verschenen, en tevens van de in de *Guldens-Editie* opgenomen novellen, gaf S. van eerstgenoemde in 1889 een

her-uitgaaf in afleveringen, in combinatie met de inteekening op de *Kunstkronijk.* Ook van Keller's voornaamste werk, den roman *Van huis*, ging het auteursrecht in S.'s bezit over, zoodat door een eventueele opname in het Panthéon der 50 cents-editie aan al deze werken later een nog grooter verspreiding zal te beurt vallen.

Was Vosmaer S.'s adviseur, waar het zaken van kunst betrof, in zake letterkunde zou men Dr. Jan ten Brink zijn raadsman kunnen noemen. Eerst als redacteur der *Kunstkronijk*, toen ten Brink nog in den Haag woonde, bestond er een geregeld verkeer tusschen hen beiden, dat na zijn benoeming tot hoogleeraar te Leiden niet verminderde. Integendeel, zoowel door de uitgaaf van eigen werken, als door de beoordeeling van S. ter uitgaaf aangeboden handschriften en de bereidwilligheid om belangrijke nieuwe ondernemingen met „een woord vooraf" in te leiden, werd de verhouding tusschen dezen auteur en zijn uitgever eene van wederzijdsche waardeering.

De eerste afzonderlijke uitgaaf, die ten Brink aan S. opdroeg, was van een bundel novellen, vroeger verspreid en in verschillende tijdschriften en jaarboekjes opgenomen. Hij schreef daarover den 7en Maart 1873 o. a. het volgende:

> Ik heb het genoegen U te berichten, dat ik een titel gevonden heb, die voor het voortdurend debiet van mijn novellen meer dan *f* 100.— waard is. Noem den bundel: *Nederlandsche dames en heeren, Novellen* enz. en gij zult zien. De titel zal met het oog op mijne *Oost-Indische dames en heeren* velen uitlokken tot kennismaking ....

In 1878 bood ten Brink, wiens roman *De Schoonzoon van Mevrouw de Roggeveen*, bij K. H. Schadd te Amsterdam uitgegeven, een grooten opgang had gemaakt, S. de uitgaaf aan van een roman-cyclus in drie deelen, elk van circa 16 vellen druks, waarvan de eerste, onder den titel: *Het*

verloren kind, bijna gereed was. S. aanvaardde deze uitgaaf, gedeeltelijk ook met het oog op een premie voor het kort te voren opgerichte *Rotterdamsch Nieuwsblad*. Hij drukte van dezen roman de groote oplaag van 4500 ex., stelde voor de abonnés op genoemd blad exemplaren voor 50 cents beschikbaar en bracht het boek voorts op de gewone wijze in den handel voor *f* 3.—.

Over den tweeden, bij den inhoud van den vorigen aansluitenden, roman schreef de auteur den 13 April 1879:

> Juist wilde ik U antwoorden, toen uw briefkaart kwam. Mijn aanst. roman: *De familie Muller Belmonte* begin ik zoodra ik kan, in ieder geval begin ik zeker met 1^{0} Juni, zoo niet vroeger.
>
> De roman zal af zijn 1 November 79.
>
> Mijne voorwaarden zijn dezelfden als bij *Het verloren kind:* indien het boek geheel op dezelfde wijze wordt uitgegeven. Dus: *f* 50.— per blad (omvang van het werk ± 16 vel); het recht om het boek in Indië te plaatsen, en 12 present-exemplaren....

Met dit tweede deel van den roman-cyclus had het eigenaardige geval plaats, dat de feuilleton-afdruk in de Samarangsche *Locomotief* reeds een heel eind gevorderd was, ja dat het begin van den roman hier te lande kon gelezen worden uit de per mail verzonden nummers dier courant, vóór dat de oorspronkelijke boek-uitgaaf verschenen was. De schrijver had van zijn overeengekomen recht van overdruk in een Indisch dagblad gebruik gemaakt, maar bij de verzending der proefbladen geen rekening gehouden met den langeren duur der uitgaaf in boekvorm, die dikwijls door omstandigheden buiten den uitgever vertraging ondervindt. Het natuurlijk gevolg was, dat de verkoop der deel-uitgaaf in Indië veel minder bedroeg, dan verwacht kon worden bij een roman van dezen ook in Indië zeer bekenden en gezochten auteur. S. wees hem op het nadeel, dat hieruit in de toekomst voor hem zelven zou voortvloeien; hij schreef:

> Door 't „kleine voordeel", dat U geniet om uw boek als feuilleton te plaatsen, wordt 't debiet van den roman in Indië teruggebracht tot niets en brengt gij den uitgever schade toe en dat wordt bij een volgenden roman schade voor den auteur, want zijn boek brengt minder op: 't wordt minder verkocht. Nog gekker wordt de verhouding, wanneer de roman in Indië gedrukt, per mail verzonden en hier gelezen wordt vóór hij hier is uitgegeven.... De gewone voorwaarde van de Indische uitgevers is te beginnen zes weken vóór de uitgave hier. Zoo doen wij 't altijd.

Deze zaak was natuurlijk bij de onderhandelingen over den derden roman der serie ter sprake gekomen. De auteur schreef:

> Gij hebt gelijk.... Het is uw belang de drie deelen te hebben, die één geheel zullen uitmaken, ik ben er op gesteld ze bij U te zien verschijnen in hetzelfde formaat en met denzelfden letterdruk.
>
> Mag ik nu nog eens recapituleeren:
>
> Ik lever U mijn derden roman, getiteld: *Suze en Betsy*.
>
> *a*. in 16 vel kompleet. (Wat er meer komt is voor mijne rekening).
>
> *b*. Honorarium *f* 50.— per vel.
>
> *c*. Druk, letter, boekformaat, alles geheel gelijk aan de beide boeken: *Het verloren kind* en *De Familie Muller Belmonte*, zoodat ik op gelijk bestek kan rekenen.
>
> *d*. Het staat mij vrij *Suze en Betsy* aan de *Locomotief* als feuilleton te geven, in dier voege dat uw uitgave in Samarang gelijk aankomt met het feuilleton: dat dus een spatie van zes weken wordt gehouden. Gij hebt de uitgave hier in de waereld gezonden en dan komt eerst de *Locomotief* hier met het feuilleton. In Indië is men eenige weken vroeger begonnen — anders zou men het niet willen —

maar uw boek komt als geheel, terwijl men *en train* is het feuilleton te geven.

e. Gij begint met den druk als het U blieft, alleen maak ik bedenking tegen overstelping met proeven op eens. Ik zie zeer konsciencieus na. Ik ben gesteld op vlekkeloozen stijl. Dus hieromtrent mag ik op uwe redelijkheid rekenen, gelijk gij op de mijne....

De auteur wijzigde later den titel van dezen roman, want, zooals men weet, zag hij het licht onder dien van *Eene schitterende carrière.* Inmiddels was een ander veel omvattend plan tusschen schrijver en uitgever ter sprake gekomen, nl. de heruitgaaf in een reeks gelijke deeltjes van al de letterkundige essays uit periodieken, benevens van zijn drie deeltjes der *Haagsche bespiegelingen* en de monographieën over Bulwer en Zola, vroeger afzonderlijk verschenen. Van 1882—1888 zagen van deze uitgaaf, onder den titel *Letterkundige Studiën en Kritieken* niet minder dan 20 deeltjes het licht, bij inteekening à *f* 1.50 en elk ook afzonderlijk verkrijgbaar voor *f* 1.90 en gebonden met geringe verhooging. De drie laatste deelen vooral zijn zeer belangrijk: hierin heeft de Leidsche hoogleeraar de uitkomsten neergelegd zijner veeljarige studiën over G. Az. Bredero en zijn werken.

Nadat S. in 1881 het kopijrecht van *De Schoonzoon van Mevr. de Roggeveen* van Tj. van Holkema en daarna dat van *Jeannette en Juanito* van H. J. Stemberg gekocht had, ontbraken hem aan de romans nog een viertal, die in de *Guldens-Editie* opgenomen waren. Met het oog op een nieuwe uitgave der gezamenlijke romantische werken van Dr. Jan ten Brink, sloot S. toen met den uitgever der *Guldens-Editie*, Charles Ewings, een overeenkomst, waarbij hem de vergunning tot opname in die beraamde editie verleend werd, van: *Oost-Indische dames en heeren*, 2 dln., *Het vuur dat niet wordt uitgebluscht* en *Van den Haag naar Parijs* voor een oplaag van hoogstens 2500 ex. zonder verdere rechten van kopij. Na herziening door den schrijver, kwam

in 1886 die uitgaaf van de pers, fraai gedrukt met nieuwe letter en verscheen bij inteekening in 30 afleveringen, vormende vier kloeke octavo deelen met de *Kunstkronijk* als premie. De gevierdheid van den auteur voorspelt in de toekomst ook aan deze keurige producten onzer oorspronkelijke roman-literatuur de opneming in het Panthéon der 50 cents-editie.

Met den Leidschen predikant R. Koopmans van Boekeren heeft S. ook menige letterkundige onderneming beraamd en tot uitvoering gebracht. Reeds in 1867 had van Boekeren een novelle als premie voor de *Kunstkronijk* geschreven, getiteld: *Eene weduwe met negen kinderen*, in 1870 voor dat zelfde doel gevolgd door *De veldwachter van Laterveer*, terwijl ook eenige zeer in den smaak gevallen kinderwerkjes, waarover in een volgend hoofdstuk, door S. ter uitgave aanvaard werden. Maar een nauwere samenwerking ontstond vooral door de uitgaaf van *Kappipo*, een letterkundige curiositeit of mystificatie, naar men wil, die geruimen tijd heel wat sensatie in den lande verwekte.

In het voorjaar van 1871 had van Boekeren S. een manuscript ter hand gesteld, zooals er hem nog nooit een ter uitgaaf was aangeboden: een roman geschreven en geïllustreerd door een jongen van negen jaar! Toen S. een poos daarna zich genegen toonde om dit curiosum zooveel mogelijk in den oorspronkelijken vorm in 't licht te geven, maar vóór de beslissing nog enkele inlichtingen wenschte te ontvangen, schreef van Boekeren hem den 27en Mei o. a.:

> Het doet mij veel genoegen, dat gij het plan tot de uitgave van *Kappipo* nog niet hebt laten varen. 'k Zou 't anders wel jammer, maar niet onverklaarbaar gevonden hebben, wanneer gij, bij nader inzien, vooral om de kostbaarheid der uitgave er bezwaar in gezien hadt.
>
> De auteur verlangt geen honorarium. Mocht de uitgever veel succes hebben — en waarlijk, 't is niet onmogelijk, dat het wezenlijk nog een goede zaak

wordt — dan kan hij later nog zien of hij den kleinen Kappipo bij gelegenheid een bewijs van zijne tevredenheid geeft. Daarover hebben wij voorloopig dus niets af te spreken. Over de wijze van uitgave zullen wij echter nog wel eens 't een en ander overleggen....

Zeer aangenaam was 't mij te vernemen, dat ge een portret van den auteur voorin zoudt willen plaatsen, en daarenboven nog drie plaatjes geven. Alleen zou ik wel eens met U willen overleggen of die drie plaatjes niet weg kunnen blijven. Ik ben zoo bang, dat het boek daardoor het voorkomen van een kinderboek zal krijgen. En niet waar, dat moet niet. Buitendien de illustraties van het handschrift komen er immers als facsimile in....

't Is gemakkelijker gezegd, dan uitgevoerd, maar mijn wensch zou zijn, dat deze uitgave met de facsimiles er deftig en classiek uitzag. Formaat en omslag of band zou ik meenen moesten in ernstigen toon wezen.

Vergeef mij mijne wijdloopigheid. Ge zult dit willen doen, want ge begrijpt, dat *Kappipo* een troetelkindje is, en het nu te meer wordt, nu mij door U het uitzicht wordt gegeven, dat het werk mijner kinderjaren in fraaien en doelmatigen vorm de wereld zal ingaan....

Weken vóór de verschijning van dit boekje vond men in alle couranten en op aanplakbiljetten telkens het enkele woord *Kappipo* zonder eenige verdere aanduiding. Het spreekt van zelf, dat dit de aandacht trok en men zich afvroeg wat die aankondiging toch beteekende? Was het de naam van een kunstenaar, een goochelaar? Was het die van een of ander wonderdier, of van een kinderspel, of wel een geheimzinnige correspondentie? Iedereen sprak over het raadsel *Kappipo*. Het was voor de twee eenigen, die achter de schermen stonden, om van de pret in hun vuistje te lachen. Van Boekeren toch schreef den 19 Sept. 1871 aan S.:

De eerste *éclaireurs* — want als zoodanig beschouw ik uwe voorloopige advertenties van Kappipo — bereiken volkomen hun doel. Men vraagt elkander: Wat is dat toch: Kappipo? Ik hoor van menschen, die er 't Conversations-Lexicon en 't Geographisch Woordenboek op nasloegen; van anderen, die het voor geheimschrift hebben aangezien. Jammer, dat de Haarlemmer „Koppipo" spelde....

Eindelijk kwam het *Nieuwsblad van den Boekhandel* met de oplossing voor den dag in de volgende advertentie:

IETS NIEUWS ONDER DE ZON.

EEN BOEK DAT FURORE ZAL MAKEN,

geschreven door een jongen van acht jaren.

Geachte Confrater!

> Nonum prematur in annum; d. i. volgens de overzetting van Apportus, den vriend van Kappipo: „Wanneer gij negen jaren oud zijt, mag uw boek gedrukt worden."

„Er is niets nieuws onder de zon", zegt de Prediker; maar als hij de verschijning van *Kappipo* beleefd had.... zou hij dan dat woord geschrapt hebben? Misschien; maar wat hij dan ook doorgehaald zou hebben, zeker niet dat andere woord: „Van vele boeken te maken is geen einde." Als toch achtjarigen daarmede reeds beginnen.... neen, dan komt er geen einde aan.

„En veel lezens is vermoeiing des vleesches." Nu, wat die vermoeiing betreft, dat zal zich met de lezers van *Kappipo* wel schikken, want het boek is niet groot noch langwijlig, en men wordt door de lectuur niet vermoeid, maar verfrischt.

Verfrischt, ja, dat is het woord, want *Kappipo* doet denken aan een dartel beekje, dat, helder als kristal, van de rotsen komt huppelen, al schuimend en klaterend van de hoogten springt, en lachend voortschiet tusschen de groenende oevers.

Wat is *Kappipo* dan?

Een verhaal, verzonnen en geschreven en omgewerkt door een jongske van tusschen de acht en tien jaren.

Nu ja, dat is zeker niet alledaagsch, maar dat verhaal zal er ook naar wezen.

Juist! het is er naar; en daarom is het zoo interessant. Het boek is zóó geschreven, dat niemand zal uitroepen: „Hoe is het mogelijk, dat een kind zoo vertellen kan!" want elke bladzijde,

iedere rege doet ons integendeel erkennen: zoo kan slechts een kleine spring-in-'t-veld verzinnen en vertellen. Die naïeveteit, dat jolige, die onschuld, die U op iedere bladzijde te gemoet komen.... neen, van fictie of namaaksel kan hier geen sprake zijn, maar evenmin van onnatuur of oudmannetjesachtigheid. 't Is het kind, het echte natuurkind, dat ge altijd hoort en overal weervindt.

Het schrijvertje verplaatst ons in de boerenwoning en op het kasteel, in de kazerne en aan het koninklijk hof, maar de boeren, de militairen en de vorstelijke personen, door hem geteekend, zij gelijken allen sprekend op kinderen, die soldaatje, koningje of boertje spelen. De soldaten b. v. gaan weenende naar 't oorlogsveld — (trouwens weenende oorlogshelden vinden wij ook bij Homerus dikwijls); de koning wandelt met Kappipo een straatje om en brengt hem naar de kazerne, net als twee schoolknapen, die elkander, uit de les komende, thuis brengen.

Kappipo bevat ook natuurbeschrijvingen. Napraterij van den een of anderen schrijver of dichter? Volstrekt niet. Geheel origineel; de natuurbeschrijving van een kind. Lees slechts:

„Zij gingen buiten op het veld zitten en dronken een glas bier. Zij zagen niets over het geheele veld, niets als een paar kikvorschen hippelen, eenige vogels zingen en anders niet. Kappipo en Apportus keken met genoegen de liefelijke natuur aan."

Tot de schoonheden van *Kappipo*.... lach vrij, mijn waarde heer, om „die schoonheden": ik neem het woord niet terug: wat natuurlijk is en waar, geheel voortkomende uit een kinderlijk gemoed, dat is schoon — tot de schoonheden van *Kappipo* behoort ook, dat de schrijver zoo weinig omslag maakt, en zijne helden voorstelt als menschen, die, zonder complimenten of getreuzel, de zaak terstond aanvatten en uitmaken meteen.

Dit valt b. v. sterk in 't oog bij een gerechtelijk onderzoek. De rechter vraagt: „zijt gij schuldig, ja of neen?" Oogenblikkelijk valt de beschuldigde door de mand, en: „twee jaren in de gevangenis," zegt de rechter, en reeds staan de soldaten op den drempel en leiden den veroordeelde weg.

Kappipo houdt iemand verdacht van moedwilligen manslag. Zonder beraad vat hij den man aan, bindt hem aan een boom, en zijn sabel trekkende: „Hebt gij 't gedaan, ja of neen?"

Zelfs de liefdeshistorie ontbreekt niet.

Maar dat is dan toch met uw welnemen lang niet kinderlijk. Ik verzeker u, ge kunt u geen aardiger, eenvoudiger schildering denken. Zoo ergens, dan treft u hier het natuurlijke van de voorstelling.

Vooreerst die manier, waarop een paar malen vermeld wordt, dat Kappipo het voornemen opvat, bij gelegenheid te trouwen. — Heeft een schoone zijn hart veroverd? Er is nog geen sprake van een schoone, veel min van een verovering. Maar.... de koning vertelt

Kappipo, al wandelend door de stad: „Ik zal u tot majoor maken. Ook zult gij van middag bij mij eten." En nu volgt: „Dit was een blijdschap voor hem. Kappipo dacht: Nu blijf ik nog vier jaar majoor en dan ga ik trouwen".

Later wordt beschreven Kappipo's eerste ontmoeting met zijne schoone, de conversatie met haar, en de eerste huwelijkstwist.... men schermde ten allen tijde veel met de benaming: classiek, maar die bladzijden uit Kappipo mogen in waarheid classiek heeten.

Geen wonder, dat de Heer R. Koopmans van Boekeren nauwelijks inzage had genomen van de oude handschriften van Kappipo, of hij kwam tot de overtuiging dat hij hier een schat had gevonden, die te meer waarde had, omdat hij zoo zeldzaam mag heeten. Tot onze groote vreugde is zijn aanzoek om het verhaal uit te geven, door den auteur toegestaan.

Vooral meenen wij, dat de wijze van uitgave de goedkeuring onzer landgenooten zal wegdragen. Daar toch het oudste handschrift geheel als facsimile is gegeven, zijn de lezers in de gelegenheid om te zien, niet slechts wat de dreumes geschreven heeft, maar ook hoe hij dat gedaan heeft.

Die oorspronkelijke bewerking met haar vele illustratiën, met haar hanepooten en gekrabbel, ja met haar inktvlakken, wij wagen ons niet aan eene beschrijving; maar als de levensgeesten nog niet zijn uitgedoofd en de spieren en zenuwen niet verstramd, dan zal Kappipo zeker den glimlach weer terugroepen en de booze geesten op de vlucht drijven.

De Heer van Boekeren heeft voor eene voorrede gezorgd, en verhaalt daarna nog 't een en ander over den jeugdigen auteur, dat zeker met belangstelling wordt gelezen.

Van de Heeren Bos ontvangen wij, behalve de genoemde autographieën een keurig portret van het schrijvertje en drie allerliefste plaatjes, ter illustratie van de tweede volledige editie.

Kappipo verschijnt 23 October en bevat drie 8° vellen autographie, 7 vel tekst en 4 plaatjes.

De prijs is ingenaaid *f* 0.95, verkoop *f* 1.20, en in prachtbandje, zooals mijne boekjes in dat genre worden uitgegeven, *f* 1.25, verkoop *f* 1.60.

Kappipo zal door het publiek met graagte worden ontvangen. Het kan huis aan huis worden op beziens gestuurd: het is een boek voor groot en klein.

Bij vooruitbestelling geef ik tien percent extra korting en de premiën 7/6 en 15/12.

Vooruitbestelling tot en met 23 October.

Leiden, 18 October 1871. A. W. Sijthoff.

De goed bedachte reclame miste haar uitwerking niet: de eerste druk van 2000 exemplaren was binnen een paar

maanden uitverkocht en werd gevolgd door een tweeden. De uitgevers Blanc, Imer et Lebet te Lausanne gaven intusschen een Fransche editie.

De Kappipo-historie deed confrater J. C. A[ltorffer], bekend als beoefenaar der letterkunde, die gewoonlijk bij een dergelijke aanleiding zijn indrukken in dichtmaat weergaf [1]), de volgende coupletten uit de pen vloeien, waarvan hij S. een fraai afschrift toezond:

KAPPIPO.

Het woord van den dag.

KAPPIPO, anders, meerder niet
Is 't wat men in de kranten ziet
Reeds weken na elkander. —
Met letters, dik en vet en zwart
Drukt men dat woordeken in 't hart
Van elken vaderlander.

KAPPIPO! — Niet één woord van bluf. —
En iedre lezer denkt zich suf
Wat toch dit woord beteekent.
Hij combineert, analyseerf,
Maar hoe hij 't wendt en hoe hij 't keert,
Hij heeft steeds misgerekend.

KAPPIPO hier! — KAPPIPO dáár! —
Ge wordt het overal gewaar:
Voor glazen en op muren;
Tot zelfs de Gracieuse toe
Denkt haar leesressen nimmer moê
Op KAPPIPO te turen.

Gracieus toch als de dames zijn,
Zoò heeft het waarlijk allen schijn
Dat zij dát Wetboek achten
En lokt nu soms nieuwsgierigheid,
— Van enklen wordt dit wel gezeid —
Ook zij, ze moeten wachten.

---

1) Zie *Levensberichten der afgestorven medeleden v. d. Maatsch. d. Ned. letterk.* 1889. blz. 83.

De heeren van de Societeit,
Schoon anders nog al onderleid
  Problema's op te lossen,
Staan hier als koeien voor een hek. —
Valt op KAPPIPO soms 't gesprek,
  Ze redden zich .... door glossen.

Jan Nurks haalt sterker aan zijn pijp,
En bromt: „Geen lor die ik begrijp;
  „Doch wis! daar schuilt iets achter:
„'t Komt van zoo'n Fransche republiek
„Of de Internationale kliek:
  „Die roode rustverkrachter!"

De man vol politieken geest
Hemt, als hij 't woord KAPPIPO leest,
  Denkt, knipoogt en beslister
Klinkt nu, als op orakeltoon:
„Ik heb het wel gedacht, mijn zoon!
  „'t Beduidt een nieuw Minister."

„'t Kon ook niet langer zóó! — 't Was schand!
„Een brandmerk voor het vaderland!
  „Waar moest het met ons henen?
„Thans is er redding! Nu of nooit!
„Komt, flink de vendelen ontplooid
  „Een heilzon is verschenen!"

Een schor, gepensioneerd majoor,
Toevallig onder zijn gehoor,
  Denkt: „Wat een flauwe vitter!
„Wat kraait die kwast een wartaal uit!
„'k Weet goed wat of dat woord beduidt:
  „Een nieuwe soort van bitter."

Professor kucht en fronst het hoofd:
„Die niet van doorzicht is beroofd
  „Zal," zegt hij, „met mij juichen!
„Den echten bijnaam heb ik hier
„Van d'ongebroekten Batavier
  „Die Drusus eens deed buigen."

„Daarbij is mij dat Kap-pi-po
„Een lichtstraal en een vredesboô,
  „Voor de oudheid schoon en schooner;
„De allitteratie van de *p's*,
„Hoe meer 'k dat woordje spel en lees,
  „Wijst op een Paalbewoner."

Maar 't Jonge Holland, dat dit hoort,
Roept: „Wat een nonsens om zoo'n woord,
„Te gek om van te spreken!
„'t Is voor verliefden van ons slag
„Een brievenwisseling, een vlag
„Tot een herkenningsteeken."

Droogstoppel, Dumosch, Slijmering,
Aanbidders van den zilverling,
En fijn in 't fondsnoteeren,
Becijfren met een waar talent
Wanneer eens, en hoeveel percent
Kappipo zal rendeeren.

Griet, moeder van een talrijk kroost,
Waar Manlief onder zucht en bloost,
— Want de eetlust wordt steeds grooter —
Griet vangt ook 't woord op in de vlucht,
En uit haar boezem welt de zucht:
„Och! gaf 't goedkooper boter!"

„Want thans is alles peperduur:
„Spek, vleesch, petroleum en huur,
„De kolen, koolen, rapen,
„Het brood, — al gaat de accijns te niet,
„'t Geeft toch geen winst die overschiet....
„Ik kàn er niet van slapen."

„Och! waar 't voor boter maar alléén
„Dat lieve Kappipo verscheen
„Om eerlijk rond te komen!
„Maar 't zal toch, als reeds zóóveel praats,
„Weer opgaan met een groote blaas
„En blijven blijde droomen."

Kappipo geeft op 't theesalet
Ook stof tot praten en tot pret,
En 't wordt er vrij luidruchtig;
Want elk staat voor haar meening pal,
En, wie voor weerspraak wijken zal,
Geen dame doet dat luchtig.

De een meent: „Het is een modekleur;" —
En de andre: „'t Is een nieuwe geur
„Door Rimmel uitgevonden;" —
„Neen, lieve meid! dat heb je mis,
„Ik weet het zeker en gewis:
„Een naam is 't voor de honden."

„Een nieuwe soort, in de Oost verspreid,
— „Dat heeft mij Dokter Bles gezeid —
„Zoo poetig en zoo honnig,
„Zoo lief en zacht en, o! zoo klein! . .
„KAPPIPO moet hun naam daar zijn,
„Want — 't is er warm en zonnig."

„'t Kan zijn," zoo denkt een blond, lief kind,
Dat niet tot praten schijnt gezind,
„Ja, zelfs er voor te schromen:
„Een letter méér, een letter min,
„En 'k las een zoeten wenk er in,
„Mij onlangs toegekomen."

Een jonkvrouw, vol rondborstigheid,
— Hoog aangeschreven, naar men zeit —
Iets ouder dan drie zessen,
Spreekt: „Op het feest bij Freule Spin
„Zag men den nieuwen naam er in
„Voor Dames-Doktoressen."

„Dát's ook een vluchje met die snuf! . . . .
„Ze maakt de meisjes allen nuf,
„Die Vrouwe-emancipatie!
„Straks vormt men nog, tot onze ellend,
„Van dametjes een regiment
„Voor weerbaarheid der natie!"

Zoo teemt en bazelt Tante Jet. —
Het dartle volkje stikt van pret,
Maar . . . . alles stil en zedig,
En met den zakdoek voor 't gelaat,
Opdat men, door geen luide daad
't Decorum soms beleedig!

„Maar dames! met respect gezegd!
„Gij weet het geen van allen recht,"
Zegt een der minste schoonen;
„Een persiflage is 't, 'k weet dat vast,
„Die éénig en alléénig past
„Als spotnaam voor Mormonen!"

Ik toefde op 't theesalet wat lang!
Men zegt: de mode is daar in zwang
Dat al de leden spreken.
Vergeeft des, zoo 'k uit courtoisie,
Een lang verslag dier zitting bié,
Met heldren bril bekeken.

Doch zooals dáár, is overal
Verschil in denkwijs het geval:
Elk uit en duidt zijn meening.
KAPPIPO is een pots voor A.;
Voor B. is 't een nieuwe opera;
Voor C. een premieleening.

Heel 't alfabet, tot tienmaal toe,
Wordt nóg het raadselwoord niet moê;
Daar immers zit iets achter!
't Is een mysterie. — Klein en groot
Is dol, als 't daarop wordt genood:
Profeet en dorpelwachter.

Ja, zelfs tot Klaasje van der Gracht
En juffrouw Laps, zoo hoog geacht
Door zalvende oefenaren,
Drong 't woord KAPPIPO waarlijk door —
En Klaasje stemt zijn lier er voor
Op Babylonsche snaren.

Wat wijd verschil bij 't jeugdig goed,
Dat nog vol jool door 't leven spoedt
Ten spijt van elk, die knieze;
Dát noemt KAPPIPO, blij verrast;
— En 't lieve mondje smekt alvast —
„Den Sinterklaassurprise!"

En juist, dáár lag veel waarheid in,
Al was 't niet stoffelijk van zin. —
't Gordijn werd opgeslagen. —
De nevel van 't geheim trok heen
Toen kleine KAPPIPO verscheen
Voor jongeren van dagen.

En ziet (nu ging mysterie zoek)
Het bleek een keurig kinderboek
Door kinderhand geschreven,
Gedicht, gedacht, in 't licht gebracht
Door 't jongske van een jaar of acht,
En thans eerst uitgegeven.

„Wat al geschreeuw en weinig wol!"
Och, daarvan is de wereld vol;
Misschien ook dees historie.
De een doet het zus, en de andere zóó;
Hier was het à la KAPPIPO;
Dit strekke u tot memorie!

J. C. A.

Naderhand kwamen nog van Koopmans van Boekeren bij S. van de pers twee bundels novellen en voordrachten onder de titels: *Muisjes met en zonder staartjes*, 1876, *Los kruit en scherpe patronen*, 1877, voorts in 1878 een grootere roman: *Aan den rand des afgronds.*

Met den modernen Klikspaan, Mr. P. Brooshooft, had S. reeds gedurende diens studententijd een plan besproken om een reeks schetsen in het genre van Kneppelhout's typen te geven. Dit plan kwam een poos later tot uitvoering. Brooshooft schreef daarover den 9 Aug. 1874:

> Door allerlei omstandigheden en vooral door mijn vertrek naar Parijs is de uitvoering in de pen gebleven van een plan, dat indertijd door ons gemaakt was. Ik bedoel het schrijven van typen of tooneelen uit het studentenleven. Nu, terwijl ik na mijne promotie nog geen vaste bezigheid heb, zou ik daartoe zeer goed in de gelegenheid zijn. Eén schets heb ik trouwens reeds geschreven, nl. over den groentijd en ik zie wel kans om er uit mijne herinneringen een zes- of achttal op te stellen. Indien U nog lust in de uitgave hebt, wees dan zoo goed, mij het een en ander te schrijven over de beste wijze waarop naar uwe meening de uitgave zou kunnen plaats hebben, de voorwaarden enz. Wat het laatste betreft, zou ik mij kunnen vereenigen met uw vroeger aanbod van *f* 50.— per schets, mits er verder iets tusschen ons werd overeengekomen voor het geval, dat het werkje soms meerdere drukken zou beleven. In ieder geval wenschte ik het onder mijn eigen naam uit te geven, hetgeen naar mijne meening, door mijne connecties met de studeerende en gestudeerd hebbende wereld, voor het debiet ook het beste zou zijn ....

S. aanvaardde de uitgaaf en zoo kon de eerste schets nog in hetzelfde jaar het licht zien; zij werd met groote tus-

schenpoozen gedurende 1874—1877 door eenige anderen gevolgd, die eerst afzonderlijk uitgegeven, daarna gezamenlijk in één bundel onder den titel *Academische dissolving-views* verschenen.

Het in 't licht zenden van eerstelingen van jonge auteurs is een benijdenswaardige, maar lang niet altijd voordeelige zaak. Het kon niet uitblijven of een uitgever, die zich zoo veel op het gebied der fraaie letteren bewoog, moest herhaaldelijk aanzoek daartoe ontvangen. Zoo bood Jan C. de Vos hem een dichtbundeltje onder den titel van *Lentebloemen* aan, het honorarium aan den uitgever overlatende, mits het boekje wat chique zou uitgegeven worden. S.'s antwoord leert ons het standpunt van den uitgever in dergelijke gevallen kennen:

> U spreekt van „dat schiet er voor je over en meer niet".... en ik zit te denken: hoe drommel leggen we het aan, dat er geen te groot verlies is....
>
> 't Werk van een jong dichter in de wereld te brengen heeft eigenaardige bezwaren. Bezorgt men voor geld en moeite een jong auteur wat naam, dan komen er dadelijk andere uitgevers en de auteur laat zich te dikwerf tot zijn schade meeslepen. Hij bekomt dan wel een gulden of wat meer, maar 't geheel gaat uit elkaar en de uitgever heeft zijn macht verloren.
>
> Nog slimmer is uw voorstel wat den tweeden druk betreft [om daarvoor over het kopijrecht te beschikken]. Met moeite heeft men zoo'n boekje een vlucht bezorgd en bezit men dan geen eigendom, dan is het te vergeefsch geweest.
>
> U dient mij te zeggen: dat wensch ik voor mijn versjes en te conditioneeren dat U bij iederen herdruk ze zult herzien, veranderen, bijvoegen en weglaten naar uwe keuze.
>
> Zoo'n boekje kan opgaan als een vlinder, maar 't kan ook blijven liggen als een — baksteen....

Na de verschijning van het bundeltje kreeg S. van verschillende zijden aanbiedingen van jonge dichters, die hun eerstelingen gaarne in even keurig gewaad zagen gestoken. Deze leidden tot de uitgave van de volgende dichtbundels: G. Antheunis, *Uit het hart*, 1875; Holda [Mevr. Clant v. d. Mijll—Piepers], *Das Hohelied und andere Gedichte*, *Deutsche und Holländische*, 1876; A. F. J. Reiger, *Zangen en beelden uit het Noorden*, uitgegeven met photographieën volgens een nieuw procédé van J. Allgeyer te Munchen, naar schilderijen van Jan ten Kate Jr., 1877; W. Gosler, *Licht en Schaduw*, 1879; E. B. Koster, *Gedichten*, 1888.

Ook uit België kwamen de aanbiedingen; menig aanzoek, vooral als dat van verwachtingen van een hoog honorarium vergezeld ging, moest echter ook afgeslagen worden. Aan een dezer dichters schreef S. o. a. het volgende:

> Het is waar, ik geef van tijd tot tijd gedichten uit van jonge dichters, maar nu eens uit vriendschap, dan eens uit plichtgevoel om jongelui voort te helpen. Maar 't publiek is ondankbaar en laat mij de kosten betalen. Een dichter kan zich dat niet voorstellen en toch is het in werkelijkheid zoo.

Dat er ook verdienstelijke auteurs met bescheiden wenschen gevonden worden, die een uitgever vertrouwen, in de verwachting, dat hun vertrouwen later niet beschaamd zal worden, blijkt uit de beide volgende gevallen. S. vernomen hebbende, dat Anth. L. de Rop bezig was met een dichterlijke vertaling van Goethe's *Hermann und Dorothea*, schrijft hem hierover en vraagt of hij genegen zou zijn die vertaling voor een prachtuitgave te bestemmen. De dichter antwoordde:

> .... Ik meende de vertaling van *Herman en Dorothea* te plaatsen in de *Kunstkronijk* — of gedeeltelijk — of wel alles. Maar uw vriendelijk voorstel verandert de zaak. Af zijn 1e, 2e, 3e, 4e, 5e en 9e (laatste) zang. Er zullen bij leven en welzijn ± 3 maanden verloopen, vóór ik de geheele vertaling af heb. Ik werkte er sinds

een paar jaar aan, omdat ik het alleen bij opgewekten geest deed, en zelfs nu nog wil ik mij niet overhaasten, omdat de vertolking mij te lief is, en de hexametervorm opgewektheid en inspanning eischt. Liever geen vertaling dan een slordige....

Honorarium beding ik niet, U betaalt me wat U goeddunkt, want het voornaamste bij kunstwerk is een keurige uitgave en inhoud....

Toen ongeveer een half jaar daarna het werk in schitterenden band en met de fraaie photographieën naar Kaulbach en Hofmann het licht zag, beantwoordde de auteur de toezending als volgt:

Dankbetuigend meld ik U de goede ontvangst der present-exempl. van de prachtuitgave van *Herman en Dorothea*. Allerkeurigst vind ik de uitvoering: ik kan niet anders dan U hulde brengen voor die schoone uitgave, en wensch van harte dat ons publiek door een groot debiet bewijst, dat het deze aantrekkelijke uitgave hoog waardeert.

Tevens verzoek ik U beleefdelijk mij te willen melden of U tegen den prijs, waarvoor ge dit boek aan de boekhandelaars afstaat, er mij een viertal zoudt willen leveren. Van het door U gestelde honorarium kunt U dat bedrag dan afhouden....

Het andere bewijs voor onze bewering leverde Prof. J. J. van Oosterzee. De aankoop van het kopijrecht van diens uitverkochte bundels reisschetsen, onder de titels: *Op reis. Bladen* (en *Nieuwe bladen*) *uit de reisportefeuille*, bracht S. in relatie met den beroemden kanselredenaar. Deze beantwoordde het aanzoek tot herziening eener nieuwe uitgaaf als volgt:

Het doorgeschoten exemplaar heb ik in dank ontvangen en hoop spoedig na Nieuwjaar met de revisie een aanvang te maken. Dat eene uitgave in gr. 8° mij

aangenaam zal zijn, mag ik niet tegenspreken, te gemakkelijker kan ik dan ook aangaande eene eventueele latere U volkomen vrijheid laten. Vorm en uitvoering blijft verder geheel U overgelaten....

Ik hoop in den loop der volgende week U de eerste bladen te zenden. Liefst nog geene publieke aankondiging dezer uitgave vóór de kopij geheel in uwe handen is. — Met het oog op haren deels geantiqueerden inhoud, en de risico van deze nieuwe editie, heb ik gemeend, dat het billijk was van mijnen kant zeer gematigde eischen te stellen. Laat mij nu echter ook van den anderen kant mogen hopen, *indien* de zaak eens medeviel, dat gij dan ook van uwen kant toonen zult niet slechts eerlijk, maar onbekrompen en loyaal jegens een auteur te willen zijn, wien als huisvader de materiëele zijde der zaak niet onverschillig mag zijn. Ik heb altijd te veel goeds van U gehoord, om dat niet met vrijmoedigheid te blijven vertrouwen.

De beide bundels, tot één boekdeel vereenigd, zagen in 1873 het licht, maar verdere uitgaven mochten zij tot nog toe niet beleven.

Dergelijke aankoopen, of wel overname van fondsartikelen, oorspronkelijk bij andere uitgevers in 't licht gegeven, bieden den nieuwen bezitter de gelegenheid, om volgens eigen inzicht, door gewijzigde uitgaven en vernieuwde exploitatie die werken opnieuw debiet en grootere verspreiding te verschaffen. Eenige der nu volgende uitgaven bewijzen dat.

In 1880 verkocht J. B. Wolters te Groningen aan S. de dichtbundels van J. J. A. Goeverneur, den kinderschrijver, over wien in een volgend hoofdstuk meer, terwijl het kopijrecht van al de jaargangen van diens *Huisvriend* door aankoop op een fondsveiling in zijn bezit overging. Hierin kwamen tal van kleinere, nooit afzonderlijk uitgegeven gedichten en rijmen van Goeverneur, anoniem of onder zijn pseudoniem Jan de Rijmer geplaatst, voor, waarvan de auteur

zelf op S.'s verzoek een lijst maakte. Aldus vermeerderd zagen de *Dichtwerken* in 1882 opnieuw in 2 deelen het licht, onder toezicht van W. F. Oostveen, daar de toen 74-jarige dichter zelf die taak niet meer op zich kon nemen. Een oplaag van 6000 ex. stelde den uitgever in staat de beiden deelen tegen zeer lagen prijs (*f* 1.80) uit te geven en den auteur bij de present-exemplaren onverplicht *f* 250.— te zenden. De uitkomsten dezer speculatie bleken echter later niet in verhouding te staan tot de hooggespannen verwachting omtrent het debiet.

Toen in 1880 na het overlijden van D. A. Thieme diens geheele fonds onder den hamer kwam, kocht S. o. a. ook de *Gedichten* van B. ter Haar, zoowel de prachtuitgaaf met platen, in 4°, als de 8° editie in 3 dln. en zijn *Laatste Gedichten*. De oud-hoogleeraar, dit vernomen hebbende, schreef het volgende, d.d. 22 April 1880:

> Zoo smartelijk als het mij viel, door den vroegtijdigen dood van mijn hooggeachten uitgever, den heer D. A. Thieme, het copierecht mijner *Kompleete Dichtwerken* zoo spoedig in vreemde handen te zien overgaan, zoo zeer verheugde het mij te vernemen, dat uwe firma, als behoorende tot de klasse der meest soliede Boekhandelaars, door aankoop eigenaar daarvan geworden was. Ik twijfel dan ook niet, of ik zal, voor zoover wij nog met elkander in aanraking komen, bij U dezelfde welwillendheid en voorkomendheid vinden, die ik te allen tijde bij uwen voorganger ondervond....

De grijze dichter van *Huibert en Klaartje* heeft de volksuitgaaf en de groote verspreiding er van niet meer mogen beleven. Van de eerste nieuwe editie in 1886, in 2 deeltjes, met portret en 7 plaatjes (verkleiningen naar de groote illustraties uit de prachtuitgaaf) voor *f* 1.90 gebonden, werd een oplaag van 5000 exempl. geheel uitverkocht; daarna volgde in 1889 met gelijke oplaag de 7e druk in de 50 cents-editie.

S. was gewoon na de overname eener kopij zich tot den auteur of diens rechtverkrijgenden te wenden, daardoor de bestaande en op hem overgegane verplichtingen erkennende en met de begeerte in aangename verstandhouding de betrekkingen voort te zetten. Zoo ook toen de *Dichtwerken* van Nic. Beets in 1883 voor de belangrijke koopsom van circa *f* 13.000 in zijn bezit overgingen. Op de vraag, eenigen tijd daarna aan dezen gevierden dichter gedaan, of het waar was, dat een tweede helft van het 4e deel eerlang tegemoet kon worden gezien, antwoordde deze den 29en Jan. 1884:

> Het is waar, dat ik in den loop van dit voor mij gewichtig levensjaar nog weder een bundel gedichten wensch uit te geven, en dat de voorraad daartoe reeds genoegzaam is aangewassen, om met wat er in den loop der eerste maanden nog bij kan komen, op den voet der „Najaarsbladen" gedrukt, te zamen een boekdeel van gelijken of ongeveer gelijken omvang, uit te maken. Echter heb ik, daar ik ook aan deze niet denken kon, nooit plan gehad om de uitgave daarvan aan de feestviering, welke ik nu verneem dat mij op mijn 70en verjaardag bereid zal worden, te verbinden, en het zou mij hoogst onaangenaam zijn indien die uitgave daarmede openlijk werd in verband gebracht. Het zou mij kunnen doen besluiten de zaak nog uit te stellen. Doch indien ik er mij op verlaten kan, dat dit het geval niet zal zijn, dan wil ik, zoo wij het voor het overige met de condities vinden kunnen, wel mijn best doen U in staat te stellen, tegen half September met den bundel gereed te zijn. Dit is dus mijn eerste voorwaarde....

Aan deze en alle andere voorwaarden omtrent honorarium, present-exemplaren enz. werd voldaan. Van de groote uitgaaf der *Najaarsbladen*, 2e gedeelte, werd een oplaag van 2100 exempl. gereed gemaakt; van het daarmede compleet

geworden 4e deel der *Dichtwerken* werd, terstond na een herdruk van de vroeger bij Kirberger verschenen 3 deelen, een volksuitgaaf ter perse gelegd met een oplaag van 5000 exempl.

Een nieuwe bundel werd den uitgever door den dichter met het volgend schrijven van 20 April 1887 aangeboden:

> Het is mijn wensch in dit jaar nog wederom een Bundel gedichten (misschien mijn laatsten) uit te geven, aan welken ik den titel van *Winterloof* denk te geven, en die op den voet mijner *Dichtwerken* uitgegeven, tien à elf vellen druks bevatten zal.
>
> De kopij daarvan is geheel gereed en wordt U op dezelfde voorwaarden als bij die der *Nog eens Najaarsbladen* aangeboden, zooals zij in mijn schrijven van 29 Januari vervat en in uw antwoord op dat schrijven zonder bezwaar zijn aangenomen....
>
> Dat de uitvoering geheel overeenkomstig de 4 dln. *Dichtwerken* zou moeten zijn, behoef ik niet te zeggen. Daarbij behoort ook een dubbele titel; de ééne *Winterloof*, de andere als vervolg-aflevering der *Dichtwerken*.
>
> De correctie der proeven zal mijne taak zijn....

Deze bundel zag nog hetzelfde jaar het licht en werd den koopers der groot 8⁰ uitgave ten vervolge aangeboden als 5e deel, 1e stuk der *Dichtwerken*, terwijl hij ook als een op zich zelf staand boek afzonderlijk verkrijgbaar was onder den titel: *Winterloof*.

In 1885 was wederkeerig de uitgever met een voorstel tot den dichter gekomen, dat door dezen in gunstigen zin beantwoord werd. Uit zijn brief van 7 Mei blijkt waaruit dit bestond.

> .... Wat nu aangaat de mij toegezonden duitsche boeken, en uw wensch, om iets dergelijks te geven en wel door mij verzameld: het aanbod dat gij daarbij doet is zoo verlokkend, dat ik niet nalaten kan om het in bedenking te nemen. Twee der mij gezonden

werken gaan hierbij terug, maar het derde: *Tagebuchblätter der Erinnerung* houd ik terug, om eene proef te nemen of ik slagen kan op dien voet iets te zaam te brengen, dat aan uw wensch voldoen kan. — Slaag ik met die proefneming al of niet, dan schrijf ik U naders en definitiefs. Ik hoop te slagen, maar 365 citaten (goede citaten) is een groot getal!...

Een nader schrijven van 19 Mei bracht een beslissend antwoord:

> Ik heb mijn plan gemaakt, mijn bronnen bijeengebracht, en een proeve van bewerking genomen, met dezen uitslag, dat ik heb kunnen besluiten aan uw voorslag en uw verlangen te voldoen, en op den voet van het door mij te dien einde nog terug gehouden *Tagebuch* voor een dergelijke uitgave een tekst te leveren, waarvan alle bestanddeelen van den vaderlandschen grond zijn ingezameld.
>
> Ik vertrouw dat ik de kopij nog voor den 1en Juli zal kunnen toezenden. Met het corrigeeren der proeven belast ik mij gaarne....

In het najaar van 1885 zag deze verzameling aphorismen in den vorm van een keurig gebonden en geïllustreerd prachtwerkje het licht onder den titel: *Gedenkboek* door Nic. Beets, dat een aanwinst bleek bij de keuze van een damesgeschenk, niet alleen door het uiterlijk, maar ook door den rijkdom van inhoud. Het bevat voor elken dag des jaars een treffende spreuk of vers, getrokken uit de werken der voortreffelijke oude en nieuwe schrijvers. Elke bladzijde geeft bovendien gelegenheid tot invulling van den naam eener vriendin of van een vriend en ook tot eenige woorden in proza en poëzie, waardoor het aandenken aan dierbare betrekkingen bewaard blijft. Als inleiding prijkt op de eerste bladzijde een gedicht van den verzamelaar, als handschrift gefacsimileerd.

Het groote debiet van de volksuitgave in 4 dln. der

Dichtwerken maakte in 1889 een herdruk er van noodig. De uitgever besloot toen tot de opname in de reeks der 50 cents-editie. De *Gids* kondigde de verschijning van het eerste deeltje aldus aan: In de bekende 50 cents-editie op het aangename roomkleurig getint velijn papier, met den duidelijken druk, verschijnt thans een nog levend dichter, N. Beets. In vier deeltjes en voor twee gulden zal men de volledige gedichten van Beets bijeenkrijgen. Dat zoo iets in een klein land als het onze mogelijk is, *speaks volumes.*"

Van een werkje, waarin kunst en letteren op de schoonste wijze vereenigd zijn, nl. *De kinderen der zee*, 12 platen naar schilderijen van Jos. Israëls, met gedichten van Nic. Beets, waarvan de eerste uitgaaf in 1861 door Kruseman, de tweede in 1872 door D. A. Thieme bezorgd was, gaf S. in 1889 een derden druk uit met een oplaag van 600 exemplaren.

De gedichten van Dr. R. Bennink Janssonius, voor velen zoo aantrekkelijk door hun ernstigen en gemoedelijken toon en waarvan eenige door componisten als Verhulst, Coenen en de Lange op muziek gebracht zijn, vroeger bij verschillende uitgevers verschenen, werden in 1888 door S. herdrukt en gezamenlijk in één deeltje tegen zeer lagen prijs (*f* 0,60, geb. *f* 0.90) verkrijgbaar gesteld.

Een hoogst eigenaardige onderneming op het gebied van letteren en kunst, tevens een bewijs voor het speurend oog des uitgevers, was de reproductie der werken van een kunstenaar-dichter uit de 17e eeuw, Jan Luiken. Deze Vader Cats met de teekenstift, een der oorspronkelijkste talenten, een man van zijn volk en van zijn tijd, een man van zoo groote veelzijdigheid en van zoo onbegrijpelijke en eerbiedwekkende werkkracht, verdiende ook door het tegenwoordige geslacht gekend te worden. Een tiental jaren vroeger zouden de ontzaglijke kosten, verbonden aan de reproductie van honderde oude prenten, dit voornemen onuitvoerbaar gemaakt hebben; de nieuwste vindingen der phototypie stelden

den uitgever er nu toe in staat. Uit een zuiver exemplaar der oorspronkelijke uitgaaf van Jan en Casper Luiken's boeken werden al de plaatjes photographisch gereproduceerd en tot den druk met den tekst geschikt gemaakt. De aanschaffing er van moest onder elks bereik vallen, vandaar de opneming in de 50 cents-editie, met de verhooging van 10 cents per deeltje voor de illustraties. Van 1887—1890 verschenen aldus een zestal deeltjes, die door den veelal stichtelijken inhoud bij onze stamgenooten in Zuid-Afrika en Amerika aftrek vinden, maar waarvan het debiet over 't geheel genomen hier te lande nog te wenschen overlaat.

Enkele jaren vroeger had de oud-boekhandelaar Frijlink S. den voorslag gedaan om aan de werken van een gevierd en vruchtbaar schrijver uit het begin dezer eeuw aan het tegenwoordige geslacht meer bekendheid te geven. Frijlink had toen juist zijn studie over dezen schrijver, Arend Fokke Simonszoon voltooid en wenschte die als inleiding aan een herdruk der werken vooraf te doen gaan. Hij bood aan de uitgaaf onder zijn toezicht te nemen, maar S. deinsde voor dit waagstuk terug; hij schreef o. a. aan Frijlink, d.d. 18 Juli 1881:

> 't Lijstje der uitgaven en der herdrukken is zoo groot, dat ik er voor sta. Den Fokke kocht ik op een fondsverkooping, maar 't publiek koopt Fokke niet meer en ik zie geen kans om het artikel te exploiteeren. Een 100 à 150 zijn er van te plaatsen en dat is voor 't tegenwoordige te weinig; wij leven in de gouden eeuw van den boekhandel, maar 't moet in 't groot van de hand en dat lukt met onzen Fokke niet meer....

Dit oordeel berustte op ondervinding: S. had reeds in 1872 een volksuitgaaf van *De vrouw is de baas* gegeven en de exploitatie er van later aan Bolle opgedragen. Frijlink's studie zag later afzonderlijk bij ten Brink en de Vries het licht.

Betere réussite schijnt ons een serie Nederlandsche Classieken, met een inleiding en onder toezicht van Dr. Jan ten Brink, in de 50 cents-editie te beloven, waarmede in 1890 door de uitgaaf van Loosjes, *Maurits Lijnslager* een aanvang is gemaakt. Bilderdijk's *Romancen en Balladen*, Langendijk's *Blijspelen*, Vondel's *Treurspelen* en nog een aantal dergelijke blijvende gedenkstukken onzer letterkunde zullen mettertijd volgen en op die wijs tegen zeer lagen prijs onder elks bereik en ook vooral ten bate van het onderwijs komen.

Van S.'s overige uitgaven op 't gebied van letteren en kunst verdienen nog vermelding de volgende oorspronkelijke romans en novellen: Johan Gram, *Maurits van Moreelen*, 1876; A. Werumeus Buning, *De erfenis van den burgemeester* 1875; J. B. Christemeijer, *De interessantste tooneelen uit de lijfstraffelijke rechtspleging*, 4 dln. 5e druk 1872; G. Kepper, *Licht en Schaduw*, 1881; Gerard J. Spoor, *Historie en fantasie*, 1882; R. Brons Middel, *Hermine*, 1888; Maurits [P. A. Daum], *Goena-Goena* en van dien schrijver nog een viertal andere Indische romans, 1889 en 1890; Hilda, *Ida de Maire* 1889; Vera, *In bloei geknakt* en Rana Neida, *Een verloving*, 1890. Voorts het drama *Chandosse* van Engelbert de Chateleux en drie drama's van den Belgischen schrijver Désiré Delcroix.

Aanzoeken tot het uitgeven van vertaalde romans heeft S. veel meer afgeslagen dan aangenomen. Hiervoor gevoelde hij weinig roeping. Voor de enkele keeren, dat hij er toe overging, bestonden er andere oorzaken, zooals o. a. bij de uitgaaf van Lynn Linton's roman *Patricia Kemball*, vertaald door Mevr. Clant van der Mijll, geb. Piepers, onder den pseud. Holda. De vertaling uit het Duitsch van een reeks volksverhalen geschiedde voor een groot deel om een protégée van Goeverneur aan letterkundigen arbeid te helpen. Onder zijn toezicht en volgens zijn keuze zagen daarvan onder den titel: Goeverneur's *Volksboeken* niet minder dan 39 deeltjes à 25 cents, elk met een plaatje, het licht. Uit het oogpunt van speculatie bleek deze uitgaaf later zoo slecht

nog niet: van verscheidene deeltjes werd de oplaag van 4000 ex. geheel uitverkocht en werden sommige deeltjes meermalen herdrukt.

Op het gebied der kunst noëmen wij nog: J. D. Steuerwald, *Een kunstpraatje*, met 15 gelith. platen, 1863; J. Linse's *Humoresken op Vondels Gijsbrecht van Amstel*, 20 platen met tekst, 1877, en de *Juweeltjes*, etsen van C. L. van Kesteren naar Jos. Israels, tekst van Nic. Beets, B. ter Haar, J. J. L. ten Kate en C. Vosmaer, in prachtband, 1889.

Wij besluiten dit hoofdstuk met de vermelding, dat onderhanden is, om eerlang te verschijnen, een groot plaatwerk, bevattende reproductiën in lichtdruk van de belangrijkste voorwerpen aanwezig in het museum van kunstnijverheid te Haarlem, terwijl ons in de toekomst nog te wachten staat een merkwaardig plaatwerk over Nederlandsche kinderprenten van de beide laatste eeuwen. Eenige jaren geleden met het opkoopen en verzamelen van oude en latere kinder- en schoolprenten begonnen, heeft S. thans een unieke collectie bijeenverzameld van over de vijfduizend verschillende specimina, waaronder een aantal hoogst origineele en zeldzame stukken.

V.

KINDERLECTUUR EN PRENTENBOEKEN:

J. Schenkman. — T. van Westrheene Wzn. — L. van den Broek. — Evangeline. — E. Gerdes. — R. Koopmans van Boekeren. — J. J. A. Goeverneur. — Agatha. — C. Schmid. — Frans Hoffmann. — P. J. Andriessen. — P. Louwerse. — W. F. Oostveen, enz. enz.

De handel in kinderwerkjes is hier te lande reeds sedert jaren een rijke bron voor de uitgevers geweest. Hij biedt zooveel voordeelen, dat slechts weinigen de verzoeking kunnen weerstaan er zich meer of minder meê te bemoeien. De houtgraveerschool leidde S. ook al spoedig in die richting. De gemaakte gravuren werden eerst gebruikt voor prenten, later tot prentenboeken, terwijl voor het schrijven van den tekst een of ander bevriend letterkundige, zooals b. v. van Zeggelen, werd aangezocht. Soms werden de bijschriften volgens tarief op bestelling geleverd, wat blijkt uit het volgende schrijven d.d. 30 Nov. 1856 van den bekenden rijmer J. Schenkman te Amsterdam:

> Ter beantwoording van UE. geëerde missive, heb ik de eer UE. te berigten, dat ik bereid ben de bedoelde onderschriften te vervaardigen. Nog niet lang geleden heb ik voor een van UE. geachte confraters een zoodanig werkje, waarbij voor diverse prentenboekjes een

groote menigte korte en langere bijschriften gevorderd werden, naar genoegen ten einde gebragt. Wat den geest aangaat, dit hangt grootendeels van de prenten zelve af en overigens is het mij onverschillig of UE. die op hoog ernstigen of wel op eene meer luimige wijze wilt hebben vervaardigd en of de versjes 2, 4, 6, 8 of meer regels moeten bevatten. Met genoegen wil ik, wanneer UE. mij één der prenten gelieft te zenden, UE. een proeve leveren. Wat den prijs aangaat, de Heer Kruseman te Haarlem gaf mij eens voor een prentenboekje · 25 cts. voor den regel, maar de Heer Bom alhier, voor wien ik, gelijk UE. zult weten, een aantal werkjes in onderscheiden genre heb vervaardigd, geeft mij altijd 10 cent per regel, iets dat, vooral voor bijschriften die slechts 2 of 4 regels bevatten en waar men dus gestadig een nieuw onderwerp heeft, waarlijk niet te veel is, zoodat ik niet twijfel, of UE. zult de billijkheid van zoodanig honorarium erkennen....

Wij hebben van deze eerste prentenboeken reeds vroeger melding gemaakt. Zij hadden niet dat smaakvolle uiterlijk, dat voor de tegenwoordige kinderwerkjes haast een eerste eisch geworden is. Toch was het welslagen dier uitgaven een spoorslag om op dezen weg voort te gaan. Ruim dertig jaren lang heeft S. dan ook voor een groot deel die markt meê helpen voorzien, zoowel met kleinere prentenboeken, als met uitspanningslectuur, waarbij de prenten geen hoofdzaak zijn. De eenvoudige vormen van de eerste jaren werden allengs behagelijker en sierlijker, en in plaats van de kartonnen bandjes kwamen gekleurde en geïllustreerde omslagen of verguld linnen bandjes. De omzet werd gaandeweg belangrijker door des uitgevers vermeerderde relaties, ook in de Koloniën en het buitenland en de kinderwerkjes maakten al spoedig een aanzienlijk bestanddeel uit van zijn vóór- en najaarsaanbiedingen.

Het groot aantal uitgaven op dit gebied is een beletsel ze allen te noemen; wij zullen alleen stilstaan bij de voor-

naamste schrijvers, wier werkjes van meer blijvenden aard zijn dan vele anderen, waarbij de prenten hoofdzaak waren en welke meestal weer door nieuwe werden verdrongen.

De eerste auteur, die op eigen naam voor S. een paar kinderboekjes schreef, was T. van Westrheene Wzn. In 1857 verscheen van zijn hand: *Heidebloempjes*, *Vertellingen uit het jongensleven* en *Leliën des velds*, *Tweetal verhalen voor meisjes*, beide in klein 4⁰ formaat met gekleurde plaatjes.

Het daaraanvolgende jaar bood de dichter L. van den Broek S. een reeks kindergedichtjes ter uitgaaf aan, die daarna, eveneens met prentjes versierd, in drie stukjes het licht zagen. Deze bleken in den smaak te vallen, zoodat er in 1860 nog een paar bundeltjes volgden, waarvan het eene een tweeden druk beleefde en ook in 't Fransch vertaald werd uitgegeven.

De predikant H. M. C. van Oosterzee, die vele jaren, eerst als redacteur van de *Lectuur voor de huiskamer*, daarna als medewerker aan Nieuwenhuis' *Woordenboek*, en vertaler van een groot deel der *Geïllustreerde Familie-Bibliotheek* met S. verbonden was, schreef ook voor hem een aantal kinderboeken, welke onder het pseudo Evangeline een gunstige bekendheid verkregen. Van 1856—1867 verschenen er dertien van verschillenden omvang, allen leesboeken met gekleurde platen, in prijzen van 30 cent tot *f* 1.50. Het meest bekend en gezocht waren: *De bevende berg*, *De reis naar Java* en *De kajuitsjongen*, welke later herdrukt in de *Schoolbibliotheek* werden opgenomen. Ook bezorgde deze auteur zijn uitgever een bundeltje *Nieuwe spelen in huis en buiten voor jongens en meisjes*, geïllustreerd, dat thans evenals de meesten der andere geheel uitverkocht is.

Een vruchtbaar kinderschrijver, die bijna veertig jaren lang verschillende uitgevers voorzag van, wegens hun strekking en boeienden verhaaltrant, zeer gezochte lectuur was en is nog altoos E. Gerdes. S. was in 1860 met hem in aanraking gekomen, door hem, toen reeds gunstig bekend door zijn werkje *In de duinen*, uit te noodigen een vijftal kindervertellingen te schrijven, benevens bijschriften te maken

bij een verzameling prentjes, ten einde die als prentenboek uit te geven. Gerdes toonde zich hiertoe bereid in zijn antwoord van 22 Jan. 1861, dat luidt:

> Vrede! Gisteren avond ontving ik uwe letteren, benevens „het model" en zes plaatjes. Na rijp beraad ben ik tot de volgende conclusie gekomen.
>
> Ik zal voor U schrijven vijf verhaaltjes, in vereeniging met de zoo zeer beminde schrijfster, wier pseudo is „Cornelia". Deze Cornelia is eene der hoogst adellijke en rijke dames van ons land, en heeft bloeijende Zondagscholen, die zij *zelve* bestuurt. Cornelia is de schrijfster van *De oude Bijbel*, *De oude tante bij den kersboom* enz. (uitgave van de Hoogh) en zal op mijn verzoek gaarne *twee* verhaaltjes schrijven, en ik drie. Dit kan slechts in uw voordeel zijn, daar Cornelia gewis vele exempl. voor hare Zondagscholen gebruiken zal. Deze vijf verhaaltjes zou ik onder den algemeenen titel van *Zondagsvertellingen* uitgeven en elk verhaal een apart nummer of vertelling zijn....
>
> Wat uw voorstel betreft om voor de prentjes een verhaal te schrijven, lacht mij wel toe. Ik denk daarvan een boekje te maken klein postformaat ongeveer 80 blz. (op een paar bladz. meer zie ik niet). Wat de correctie betreft, stel ik tot voorwaarde, dat ik de z. g. vuile wasch wil nazien, maar de verdere correctie laat ik voor uwe rekening....

De *Zondagsvertellingen* bleken in den smaak te vallen en onder dezen titel gaf S. in 1875 en in 1883 nog tweemaal 16 boekjes uit (oplaag 4000 ex.), die elk ook afzonderlijk te verkrijgen en vooral voor uitdeelingen op zondagscholen geschikt waren. In 1863 volgden vier afzonderlijke verhalen uit de Bijbelsche geschiedenis, in een editie met plaatjes à 60 ct. en in schooluitgaven à 15 ct. Ook andere vertellingen zonder bepaald godsdienstige strekking voor lezers van verschillenden leeftijd werden naderhand hieraan toegevoegd.

Daaronder munten vooral uit *Rosa Fluweeltje*, *De kanten zakdoek*, *De verloren schuldbekentenis*, die allen een tweeden of derden druk beleefden. Ook gingen eenige werkjes, oorspronkelijk bij andere uitgevers verschenen, in S.'s bezit over, werden achtereenvolgens herdrukt en tegen goedkooperen prijs voor schoolbibliotheken en prijsuitdeelingen geschikt gemaakt. Hiertoe behooren o. a. *Het huis Wijngaarden*, *Het geheim van den geus* en *Uit de duinen*.

Van R. Koopmans van Boekeren gaf S. een drietal keurige verhalen in 't licht, z. g. boeken van *f* 1.90, in prachtbandjes van Japin, met gekleurde platen. Dit zijn *Strooiavonden*, 1867, *Jan Koster*, 1869 en *Jurriaantjes*, 1871. De vertelling *In de Kooi*, die in het tijdschrift *Bato* zooveel opgang gemaakt had, werd later ook door hem herdrukt en in prachtbandje met platen uitgegeven. Van de twee eerstgenoemden, die uitverkocht werden, en van het laatste verschenen in 1883 goedkooper uitgaven.

De kinderschrijver bij uitnemendheid, J. J. A. Goeverneur, bezorgde S. verreweg het grootst aantal en de meest verkoopbare prenten- en leesboekjes. Zijn werkjes toch zijn lievelingsboekjes geworden, die vooral met Sinterklaas bij duizenden verkocht worden. Deze verdienstelijke auteur, die zijn laatste levensjaren bijna vergeten als een kluizenaar moest doorbrengen, heeft meer dan eenig ander, duizenden bij duizenden, ja schier alle kinderen van ons volk, uit alle rangen en stand, verkwikt en gevoed met de weldaden zijner voortreffelijke pen.

S. is betrekkelijk eerst laat met hem in zaakrelatiën gekomen, maar het verkeer werd spoedig zeer vriendschappelijk en aangenaam, zoodat Goeverneur, die veel aanzoeken van uitgevers moest afslaan, zijn Leidschen vriend gaarne ter wille was. Deze van zijn kant was dan ook steeds in de weer, door geregelde toezending van zijn tijdschriften en andere daarvoor in aanmerking komende uitgaven, alsmede door allerlei bewijzen van genegenheid, den eenzamen suk-

kelaar genoegen te verschaffen. De vrij uitgebreide correspondentie tusschen dezen auteur en zijn uitgever is origineel en soms zeer amusant, zooals uit de enkele hier volgende brieven kan blijken.

Op een aanzoek om een Duitsch kinderboekje in Nederlandsch gewaad te steken, antwoordde Goeverneur den 30en Januari 1876:

> Nooitgeziene Amice! Ik geloof dat gij een schat hebt gevonden; bij ondervinding weet ik, welke behoefte er jarenlang aan een leesboekje voor zeer jonge kinderen bestaan heeft; ik heb tallooze aanvragen gehad, om mij aan zoo een te wagen, maar had er den moed of de kracht niet toe; 't uwe is kostelijk en heeft niets van de sentimentaliteit, die dikwijls het zwak van de Duitschers is.
>
> Met hart, ziel en al mijne krachten zal ik aan de bewerking gaan en daar zal geen woord in voorkomen, of het zal doordacht zijn. Sommige lui meenen, dat men bij een kinderboekje zijn hersens niet noodig heeft, maar die lui weten 't niet.
>
> In de laatste maanden zijn mij God weet hoeveel platen, meest ellendig flauw, door uwe collega's uit alle oorden toegezonden om er tekst bij te maken. Nu ben ik van harte blij, dat ik ze — op één van Ter Gunne na, — allen heb afgewezen.
>
> ((Het doet mij genoegen, dat gij zelf het honorarium voorstelt. Ik heb er ten volle vrede mee, mits — gij mij, per ommegaande een postwissel of bankje van *f* 25 zendt, om pen, inkt en papier te koopen, want mijn laadje is leeg en ik wou nu zoo graag eens met een geheel vrij en onbezorgd hart voor U aan 't werk gaan. Dat schrijft de arme auteur tusschen twee haakjes en blijft geheel onder ons, hoor!))
>
> En hierbij mijn kostelijk portret. Moet ik U excuus vragen, dat de lieve Heer mij niet mooier heeft geschapen? Dertig jaren zwaar pijnlijk lijden hebben

mijne tronie tot een Sater gemaakt; maar qu'y faire? Laat mij maar niet aan uwe lieve dochters zien, die foei! zouden zeggen. En hoe ziet *Gij zelf* er uit? Ook ik ben nieuwsgierig.

En nu Glückauf! met ons boek of onze boekjes.

Aan het verzoek om „pen, inkt en papier" werd natuurlijk voldaan. De volgende brief, van 21 Februari, luidt:

Nogmaals dank voor de eerste en opnieuw dank voor de tweede, geheel onverwachte toezending. Ik ben nu vooreerst van pen, inkt en verdere benoodigdheden ruim voorzien; is de voorraad op, dan zal ik volgens uwe vriendelijke vergunning wel weer eens aankloppen.

Mijn eerste cahier zond ik U eenvoudig ten bewijze, dat ik met mijn werk begonnen ben. Ik zal nu bedaard en geregeld voortwerken, zoodat, als Gij eens aan het drukken gaat, 't U niet ontbreekt aan kopie. Bij de bewerking bevalt het boekje mij nog even goed als bij de lezing; alles is doodeenvoudig, plastiesch verteld, zonder Duitsche gezwollenheid of sentimentaliteit, net als 't voor kinderen past. Ik herhaal dus, dat ik er de beste verwachting van heb....

Breng aan uwe dochters de groete van den ouden man over; daar is niets geen gevaar bij. Vooreerst blijf ik met achting en genegenheid

Uw dw. G.

Bij de toezending van het laatste gedeelte der kopij schreef Goeverneur, d.d. 6 Juni 1876:

Hierbij het slot van ons onsterfelijk boek. Was nu ook de correctie der drukproeven maar gelukkig achter den rug, dan zou de ondergeteèkende met een verruimd hart uitroepen:

Hans Fortuinig!

En nu een ernstig woord over zaken, finantiëele zaken namelijk: *f* 75 heb ik ontvangen, zou 't moge-

lijk zijn, dat ik deze week, de volgende week of althans vóór 't einde dezer maand de enorme som van *f* 125 in mijne schatkist gestort zag, die op dit oogenblik in leegheid volmaakt met die van den grooten Heer, den Khedive en van zeker menig ander *niet* gekroond menschenkind overeenkomt. Ook dan zou ik weer zeggen: Hans Fortuinig.

A propos: hebt Gij een herdruk van *Hans Fortuinig* op het oog?

Het spijt mij, dat Gij hier dit voorjaar niet zelf eens zijt komen overwaaien, daar ik gaarne persoonlijk met U had kennis gemaakt en zoo over het een en ander gesproken....

Het „onsterfelijke boek" verscheen onder den titel: *Kinderleven*, met 28 gekleurde platen in 4° formaat. Soortgelijke voorstellen tot het weergeven of navolgen van buitenlandsche, meestal Duitsche werkjes, heeft Goeverneur bij herhaling van S. ontvangen, want de aandrift tot geheel oorspronkelijk scheppen bezat de bijna 70-jarige niet meer. Maar wanneer Goeverneur zelf niet met den inhoud of de strekking dier modellen ingenomen was, wilde hij zijn medewerking niet verleenen om ze hier te lande over te brengen. B.v. over een navolging van den zooveel opgang makenden *Struwelpeter* schreef hij:

Van Struwelpeters heb ik altijd een onoverwinnelijken afkeer gehad en ze standvastig afgewezen. De kinderen droomen van zulke akelige voorstellingen, gelijk ik als kind maanden lang droomde van een kermis-moordtafereel, dat ik toevallig onderweg had „bewonderd". 't Was te Gorredijk in Friesland en 't staat mij nòg voor. — *Uw* Struwelpeters zijn wel niet dégoutant, maar toch trekken ze mij weinig aan. We vinden licht iets beters....

Ook de in Duitschland zoo gezochte plaatwerkjes van Oscar Pletsch bevielen hem niet. Op een aanzoek tot het

schrijven van gedichtjes bij eenige dier prenten, antwoordde Goeverneur, d.d. 27 Sept. 1876:

> Ik heb bijna al de plaatwerken van Oscar Pletsch zelf in bezit en meermalen heeft men mij in vroeger jaren aangezocht, er versjes bij te schrijven; doch ik heb dat, behalve eens aan Nooth. van Goor, altijd geweigerd, omdat ik begreep, dat zijn kinderbeeldjes en groepen, hoe keurig en geacheveerd ook in het oog van ons groote menschen, voor onze kinderen weinig of niets aantrekkelijks hebben.
>
> Akkeringa heeft eens een bundel van P. uitgegeven en vroeg mij om tekst; ik bedankte hem. Toch kwam 't werk uit, en ik weet stellig en vast, dat A. zich later bitter beklaagd heeft, mijn goeden raad niet gevolgd te hebben.
>
> Als welmeenend vriend raad ik dus ook U af, dezelfde proef nog eens te wagen. Bij 't jonger geslacht vindt Gij geen sympathie; de leestafels in den salon — zouden die alleen de kosten kunnen goedmaken? Daarbij hadt Gij in de Duitsche editie ook nog een machtigen concurrent.
>
> En dan wat de versjes onder *uwe* platen betreft, er valt voor ons land met geen mogelijkheid iets van te maken. Ik voor mij althans zou er zelfs voor twintig jaar geen kans toe hebben gezien; nu als 68-jarige sukkel zou ik 't niet meer kunnen, al ging ik op mijn suffenden kop staan....

Zooals in 't vorige hoofdstuk reeds werd aangestipt, gaf S. een reeks van 39 volksboekjes onder Goeverneur's leiding uit, voornamelijk om door de vertaling bezigheid en verdiensten te verschaffen aan een dame, die meer en ook wel oorspronkelijk werk geleverd had, en hem door Goeverneur warm was aanbevolen. De volgende correspondentie heeft daarop betrekking. S. schreef den 7en Dec. 1878 aan Goeverneur:

Ik heb een idee! Wanneer ik eens wat had, zou ik denken om Mevr. X....! Goed, maar er kwam weinig voor dat haar paste naar mijn meening. Nu heb ik wat. Ik zal trachten uit te geven volksboeken, boeken voor burgers en buitenlui, voor jongens en meisjes: de oude klassieken voor 'n kwartje. Hierbij in het Duitsch mijn idee in natura. Ik zou willen beginnen met 20 boekjes.

Ik zou wenschen, dat de keus geschiedde door U en dat op den titel stond: uitgegeven onder toezicht van J. J. A. Goeverneur.

De bewerking zou dan geschieden door Mevr. X. Hebben we succes, dan kunnen we doorgaan, want ik heb 150 stuks. Het zou dunkt me goed zijn drie boekjes per maand te geven.

Als honorarium voor die eerste 20 stel ik voor *f* 600.—, één derde voor den redacteur, twee derden voor Mevr. X.

Wat is nu uw antwoord, mij dunkt „met plezier".

Hoe staat het met 't nieuwe Linnenboek, U weet wel, dat U mij voor een poosje hebt beloofd.

Tot mijn groote vreugde hoor ik, dat U een groote erfenis hebt gekregen! Nog grooter was mijn vreugde, toen ik hoorde, dat U uw kamer verlaat en zelfs op straat wandelt. 't Is toch waar? Ik zend U een pakje Duitsche modelboekjes, zie eens of daar wat naar uwe keus bij is. Maar.... rijke menschen werken niet meer. Hartelijk gegroet, enz.

Hierop antwoordde Goeverneur den 12en Dec. het volgende:

Daar ik mijn halven dag tot coupon-knippen besteden moet, is 't wel natuurlijk, dat ik U niet per omgaande heb geantwoord. Nu eindelijk vind ik een ommezientje tijd.

Uw idee is kostelijk. Dat Sijtje heeft wel eens meer goede ideeën, dacht ik dadelijk bij mij zelf; waar

drommel haalt de man ze vandaan? Ja, de arme mevrouw X. *moet* geholpen worden; eene vrouw met een diamanten hart, eene vrouw van talent, dat alleen door de omstandigheden onderdrukt wordt, mag en moet niet in 't hartje van den Haag van gebrek omkomen, en haar geloof aan den hoogen God verliezen....

Dus uw idee is kostelijk, wat Mevr. X. betreft, maar ook uit uw uitgevers oogpunt komt het mij goed voor. „Volksboeken," braaf! Ik ben in Februari 70, mijne kracht is gering, maar wat ik doen kan, zal ik doen om U te steunen.

't Linnen boekje? zend mij prentjes en ik zal zien.

En nu mijn rijke erfenis, waarvan men zelf in Holland weet. Mijn neef v. d. R.... op Molenbeeke onder Arnhem, heeft, het hoofd nederleggend, goed gevonden aan mij en mijne ongetrouwde zuster jaarlijks een *f* 800 ongeveer te vermaken.... Als ik dus mijn *Huisvriend* en ander werk niet had, zou het op mijn ouden dag pover met mij gesteld zijn. In geval van ziekte — maar geen rampen voor den tijd! Ik heb al genoeg aan mijn hoofd.

Dus waarde heer en vriend, op uw voorstel antwoord ik en moet ik antwoorden: met pleizier! Laat mij spoedig iets van U hooren, enz.....

Reeds den volgenden dag gaf S. aan dien wensch gevolg en schreef:

Ik dank U zeer voor uw brief. Ik zal Mevr. X. eens gaan opzoeken.

Gaat het goed, dan kunnen we een geheele serie volksboeken geven. Ik wacht nu van U een prospectus, uw brief zou ik er haast voor kunnen gebruiken. Misschien was juist de briefvorm wel aardig om de onderneming bij 't publiek in te leiden. Ik zou hem dan laten autografeeren en in Febr. op uw 70en verjaardag verspreiden.

Hierbij de prenten voor een linnen boek, wil mij s. v. p. wat kopij daarvoor geven!

Voorts 4 boekjes: *Fabelbuch*, *Erzählungen*, *Thierbilder* en *Märchen;* voor een Hollandsche vertaling met uw naam geef ik *f* 350.—. U zult toestemmen dat 't geen zwaar werk is. Hebt U lust en opgewektheid, dan zal 't mij groot genoegen doen van U de kopij te ontvangen....

Den 27en Dec. d. a. v. schreef Goeverneur, gedeeltelijk in antwoord op dezen en voor een ander deel op S.'s brief van 7 Dec.:

Eerst over zaken! De „Volksboeken" uitgegeven onder toezicht van J. J. A. G. heb ik dus op mij genomen, indien namelijk Mevr. X. bekwaam en zij zelve zich krachtig en gezond genoeg keurt, om de vertaling te bewerken. Zooveel in mijn vermogen is, wil ik haar bijspringen, ook door nu en dan zelf een deeltje te bewerken.

Het honorarium, dat gij toezegt, is loyaal, zooals ik dat altijd van U ben gewoon geweest, *f* 400 voor haar, *f* 200 voor mij; ik zou ook mijn part afstaan, maar kan dat *dit* jaar nog niet.

Uitvoering enz. worden geheel aan U overgelaten. Ook het prospectus, met welk soort van dingen ik nooit heb terecht gekund.

Eene conditie nog voor mij zelf. Vroeger hebt gij mij eens vrijwillig aangeboden, mijn kassier te willen zijn en mij van tijd tot tijd *f* 25 voorgeschoten. Van dat voorschot ben ik U nog wat schuldig. Maar wilt gij mij toch vooreerst elken eersten dag van de maand, met nu 1 Jan. te beginnen, *f* 25 blijven toezenden? Vooraf echter zeg ik U: bij onverwacht overlijden loopt gij gevaar van 't voorgeschotene kwijt te zijn en moet gij er een streep door halen, zonder mij eene rekening naar de volgende wereld na te zenden....

De vier andere boekjes heb ik nog niet ingezien; uwe „Honderd vertellingen" van verleden jaar waren in mijn oog over 't geheel uitstekend goed, en in uwe uitgaaf met de lieve plaatjes zullen ze zeker goed gaan. Alles gaat echter niet in één dag — we kunnen zien. Mag de markt wel overvoerd worden? Van heel veel verschillende kanten heb ik al voorstellen en aanbiedingen gehad. Liever wil ik mij echter vooreerst en uitsluitend aan U houden, met wien ik 't van den beginne af zeer goed vinden kan....

Onze dichter gaf aan zijn jonge vriendjes en vriendinnetjes te Groningen, die hem wel wisten te vinden, gaarne eens een boekje en verzocht zoo nu en dan zijn Leidschen uitgever om een stelletje van zijn vroeger verschenen werkjes. Bij een dezer zendingen voegde S. het volgende schrijven, waarin hij Goeverneur een nieuwen voorslag tot het bewerken van eenige boekjes doet:

Voor mij ligt uw brief van 25 Febr. (1880), ik heb maar een oogenblikje gewacht met schrijven, want het zullen drukke dagen geweest zijn toen afl. 1 van den *Ouden Huisvriend* moest verschijnen.

Den 2en Maart zond ik U per couvert vriend Wolters het volgende.... (29 boekjes). Hebt U dat ontvangen?

In April komen nu de *Volksboeken*. Twaalf zijn er gereed. Met Mevr. X. gaat het nu zeer goed. Ik kom nu met een voorstel. Gij verwijt den uitgevers, dat ze schrapen. Luister eens, hierbij *Das bunte Buch*, *Moralische Erzählungen* en *Neue moralische Erzählungen*. Wilt U die boekjes voor de Hollandsche kinderen bewerken, dan wil ik daarvoor vijfhonderd gulden aan U uitbetalen. Ik hoop dat dit voorstel U met lust zal doen werken. Naar mijn opinie is het aardig door Hoffmann verteld. Wanneer U „top" zegt, dan moet ik ze ter vertaling vertoonen. Stuur ze mij dan nog eens terug....

Het antwoord van Goeverneur d.d. 28 Maart 1880, luidt:

> Zoo moet ik mij dan op mijn ouden dag nog eens ten strijde aangorden of liever — nog eens weer de kinderschoenen aantrekken.
>
> Ik heb de boekjes ingezien en enkele van de stukjes gelezen, waarin ik een lieven geest vond. Echter zou het wel verstandig van U zijn, ze eerst nog eens ook aan een ander bevoegd beoordeelaar ter inzage te zenden. Ik ben zoo weinig op de hoogte van den tegenwoordigen tijd met al zijn tegenstrijdig willen en streven.
>
> Het toegezegd honorarium is Sijthoffiaansch en ik ben er zeer mee ingenomen.
>
> Evenwel zou ik gaarne tot voorwaarde stellen, dat Gij mij, ga ik aan het werk, tegen de laatste week der maand April a. s. honderd gulden zondt....
>
> Kopie kan ik U spoedig en bij blijvende gezondheid geregeld leveren, daar mijn hoofd goed is....

Op deze wijze zijn er in de tien jaren van 1875—1885 geheele reeksen kleine en grootere kinderwerkjes aan de markt gebracht en bij duizendtallen verkocht. Goeverneur's naam, de fraai gekleurde steendrukplaatjes, heldere druk, goed papier en een aantrekkelijke titel op het al of niet geïllustreerde omslag, dit waren de eigenschappen, waardoor ze bij den boekhandel en het publiek gaarne werden ontvangen. Elke oplaag van de kleine boekjes van 20 à 35 ct. bedroeg 4000 soms 5000 exemplaren.

In 1882 verscheen er bij O. Spamer te Leipzig een geheel nieuwe geïllustreerde uitgaaf van Andersen's *Kinder- und Hausmärchen.* Toen Goeverneur bereid was ook deze sprookjes in 't Hollandsch na te vertellen, kocht S. de galvano-clichés en.... ziedaar weer 60.000 aardige prentenboeken meer voor de Nederlandsche jeugd. De uitgaaf geschiedde in twee vormen, nl. 15 boekjes à 35 ct., elk met 2 plaatjes, en ook per 5 stukjes bijeen in linnen band voor *f* 1.90. Vermelding verdient, dat S. van de plaatjes

dezer boekjes een geheel afzonderlijke oplaag van 4000 ex. met onderschriften in het Engelsch aan de uitgevers-firma Fred. Warne & Co. te Londen leverde. Daar Spamer hem met de clichés alleen het recht voor een Hollandsche uitgaaf had afgestaan, moest er voor het recht van debiet in Engeland en een nieuw stel clichés eerst 40 pond sterling aan Spamer worden vergoed. De onderschriften werden hier in 't Engelsch vertaald en vervolgens tegelijk met de platen gedrukt, evenals ook de omslagen. Het debiet was in Londen zoo gunstig, dat de Engelsche uitgevers-firma S. nog meermalen een herdruk opdroeg.

Kleine geschenken onderhouden de vriendschap. Goeverneur vooral was zeer gevoelig voor die attenties, welke hij ook wel eenigszins uitlokte, want hij stak het niet onder stoelen of banken, dat hij b. v. een liefhebber was van Leidsche bolussen, sigaren en — asperges. S.'s reiziger, P. de Carpentier, die hem geregeld op zijn tournee twee- of driemaal per jaar opzocht en bij zulke gelegenheden geheel in den geest zijns patroons handelde, was ook altijd een welkom bezoeker. Wij kunnen niet nalaten naar aanleiding hiervan nog eenige curieuse epistels van Goeverneur uit de jaren 1883—1885 mee te deelen.

> Gron. 4 Juni '83. Waarde Sijthoff! Carpentier is wel soms wat vergeetachtig. Ik drukte hem ernstig op het hart, U vriendelijk te bedanken voor de sigaren, die Gij mij door hem liet bezorgen. Heeft hij dat gedaan, dan is 't goed, anders zeg ik U bij dezen schriftelijk vijfhonderdmaal dank.
>
> 't Gaat mij redelijk wel, schoon ik niet uitga en zoo veel als cellulair gevangen blijf. Evenwel hoop ik dezen zomer nog wel eens een enkel maal te gaan toeren. Indien ik eigen equipage had, deed ik dat nu al dag aan dag.
>
> Gij begint zeker al weer aan — is 't niet Mariënbad te denken. Zoo ik vervoerbaar was, zou ik U verzoeken mij mee te nemen — namelijk in geval uwe dochter

ook meegaat — maar ik behoor helaas tot de vaste goederen. Wilt gij mij dus nog eens met eigen oogen zien, kom dan tot mij, want tot U komen kan ik niet meer. Besluit gij tot de reis, vergeet dan niet mij twee bossen Westlandsche sliërasperges mee te brengen, die zeer gezond en heilzaam, maar veel te duur zijn voor

Uw ouden vriend GOEVERNEUR.

Op een bezorgde vraag van S. of hij niet al te sterk rookte, antwoordde hij:

Zwartmaker, Eerroover! Lasteraar!

Ik mij aan misbruik van nicotine schuldig maken? Van de 24 uur gaan 13 achtereenvolgende voor mij voorbij, zonder dat ik een sigaar te zien krijg. Hoe zou ik daar ook aan komen?

Ja, in de gouden dagen van v. Boekeren, Schierbeek, Suringar, Carpentier kon ik „toback drincken" en lurken, zooveel mijn hart lustte, maar tegenwoordig!

Ze beloven wel wat, die hedendaagsche uitgevers, doch „houden", dat is een ander ding. Gij nu ook weer belooft mij wat, maar ik heb nog niets er van gezien. Grootspraak, pochhanserij, ijdel gesnoef. Ik kom in verzoeking van uwe quitantie kapot te scheuren en te zeggen, dat ik die *f* 75,— *niet* ontvangen heb.

Nu hebt gij nog *f* 1200 of *f* 1500 voor mij in kas. Neen, zoo veel is 't niet precies, maar ik zal mijne boeken nazien.

De vertoornde JUPITER.

Het was in de laatste jaren al zoowat een vaste gewoonte geworden, dat Goeverneur in Mei of Juni, als ze er waren, een bezending sliërasperges uit Leiden ontving. Het verlangen, waarmee deze door hem werden tegemoet gezien, gaf zich vooral in 1885 bij herhaling lucht. Eerst liet hij onderstaande gedichtjes in de *Prov. Groninger Courant* op-

nemen en zond een overdrukje met een geschreven noot-aanteekening van zijn hand aan S.

EEN OUD WORDEND POËET

AAN

EEN KOUDE MEIMAAND.

Ik schaam mij niet, dat ik op twintig Mei
De meid mijn kachel aan deed leggen,
Maar gij, gij moest u schamen, Mei!
Een arm poëet die kosten op te leggen. — —
Is dat nu 't loon voor dat we u steeds zoo roemden,
De „schoone", „zachte", „liefelijke" noemden,
In vers u kroonden en bebloemden
Als koningin der maandenrei?
O Blonde Mei, hoe stelt ge u dus ten toon
Als een ruw, grillig, ijskoud vrouwspersoon?
Met u is weer me een zoete droom ontvloôn.

1860.

DEZELFDE AAN DEZELFDE.

De lieve Meimaand doet dit jaar viooltjes spruiten
Op.... onze neuzen, maar niet op de velden buiten,
En brengt — hoe komt ze toch zoo deerlijk van de wijs?
Ons.... rozen? lieve grut, nog amper een radijs.

1867.

DEZELFDE AAN DEZELFDE.

Toe, lieve meid, stook flink de kachel op;
Geen cokes gespaard, toe gauw nog maar een schop!
En vraag aan Sijthoff, waar de asperges blijven [1]),
Ik ben te koud, om hem één woord te schrijven.

23 Mei 1885. JAN DE RIJMER.

[1]) Ik kan er nog geen krijgen, die goed genoeg voor mijn vriend Jan de R. zijn.

L. S.

Op deze verkapte aanmaning volgde den 29en Mei in antwoord op S.'s bericht, dat ze afgezonden waren, een briefkaart met onderstaanden inhoud:

Ik ben doodelijk ongerust; mijne asperges zijn denkelijk op het spoor gekookt of gestoofd en zoo van het aardrijk verdelgd.

Uw bedroefde G.

De doodelijke ongerustheid heeft gelukkig slechts korten tijd geduurd; des anderen daags reeds maakte hij S. in de volgende regels op een briefkaart deelgenoot van het gesmaakte genot:

De beide bundels zijn gekomen
En dankbaar door mij aangenomen,
Nu kruipen ze in mijn ouden krop
Als malsche zilvren pieren op
En doen mij goed naar lijf en ziel;
Hij, die ze zond, neen, is niet schriel,
Maar zendt mij in een volgend jaar,
Nog wel eens zoo'n mij welkom paar.

JAN DE RIJMER.

Aan dien wensch kon nog slechts enkele keeren voldaan worden, want Goeverneur beleefde geen vier zomers meer. In de twee laatste jaren viel het schrijven hem zeer moeielijk, zoodat met 1885 ook zijn literarische arbeid ophield. Een lijst te geven van de ruim 100 diverse door hem bewerkte boekjes, die thans tot S.'s fonds behooren (waaronder een dertigtal van andere uitgevers aangekocht) kan overbodig genoemd worden. Wij gelooven, dat uit het medegedeelde genoegzaam zal gebleken zijn, wat deze samenwerking van schrijver en uitgever heeft opgeleverd.

In 1877 was S. in correspondentie gekomen met Mejufvrouw R. de Goeje te Rotterdam, die onder het pseudoniem Agatha reeds sedert eenige jaren een gunstige bekendheid onder het jonge volkje genoot. Haar verhalen voor meisjes waren zeer gezocht en deze werden door de relatie met S. vermeerderd met een drietal nieuwe boekjes in linnen bandjes, getiteld: *Adèle's besluit*, *Anna's wiegelied*, beide à *f* 1.90 (ook bijeen o. d. titel: *Haar historische roman*) en

Mathilda's moeder, in twee deeltjes, welk laatstgenoemde in de *Schoolbibliotheek* werd opgenomen.

Reeds langen tijd had S., ten einde in de altijd voortdurende behoefte aan doelmatige lectuur voor de jeugd te voorzien, zijn oog geslagen op een kinderschrijver, die zoowel hier als in zijn eigen land sedert jaren een gevestigden naam bezat, nl. Chr. Schmid, auteur van *De Kerstavond* en *De Paascheieren*. Van een aantal zijner werkjes waren wel reeds vertalingen verschenen bij ten Brink en de Vries, D. Noothoven van Goor en enkele andere uitgevers, waarvan sommige meer dan eens herdrukt waren. Ook S. zelf had er sedert 1863 eenige uitgegeven. Maar hij wenschte een geheele serie in nieuwen en behagelijker vorm, vooral wat de plaatjes betrof, te doen verschijnen. Hij slaagde er in met beide genoemde firma's een overeenkomst te sluiten, waarbij hem het recht werd verleend een uitgaaf te bezorgen van de complete werken van Schmid, tegen een schadeloosstelling van *f* 600.—.

Deze onderneming werd door S. op breede wijze geëxploiteerd. Om het debiet bij de Katholieken te bevorderen, werd de medewerking van den uitgever der *Katholieke Illustratie* ingeroepen, terwijl voor den verkoop in België de firma J. P. van Dieren & Co. te Antwerpen, eveneens met aandeel in de winst, bereid was een deel der oplaag voor rekening te nemen. Van de 18 deeltjes, die van 1870—1873 het licht zagen, werden 4500 stellen gedrukt, van den herdruk, dien S. in 1881 alleen voor eigen verkoop gereed maakte, nogmaals 4000. De serie kostte bij inteekening *f* 9.—, gebonden *f* 14.40.

Een voornamen mededinger had echter deze Duitsche voortreffelijke verteller gevonden in zijn landgenoot Frans Hoffmann, van wiens eveneens talrijke werkjes eenige vertaald bij verschillende onzer uitgevers het licht hadden gezien. De aanleiding tot het voornemen om ook van dezen schrijver een soort bibliotheek voor de jeugd te geven, was als volgt. Toen S. in 1875 met Oscar Pletsch (de bekende teekenaar van tooneeltjes uit het kinderleven) te Mariënbad

kennis maakte, kwam ook het gesprek op Hoffmann's *Jugendbibliothek*, waarvan toen 150 bandjes verschenen waren. Sedert dien tijd bleef S. het denkbeeld vasthouden om seriesgewijs die boekjes in een net Hollandsch gewaad te steken. Het eerste wat daarvoor te doen viel, was te trachten van de uitgevers der reeds vroeger afzonderlijk hier verschenen werkjes de overige exemplaren met de kopij- of vertaalrechten te koopen. Daarmee zou geruimen tijd verloopen, maar er kon alvast begonnen worden met de nog niet vertaalde. Een groot voordeel voor het welslagen der onderneming scheen hem toe daaraan den naam van P. J. Andriessen, die op dat gebied goeden klank had, te verbinden. Op zijn aanzoek daartoe kreeg hij het volgende bescheid:

Uw aanbod om *f* 200 te verdienen, alleen om aan een serie der Hoffmanns mijn naam te geven, en er zelf niets aan te doen, is zeker royaal. Natuurlijk is de som niet in comparatie met hetgeen Laarman gaf; natuurlijk zeg ik: want daar had ik de moeite voor en bij U zou ik ze slapende verdienen. Verdienen? Ziedaar juist de knoop. Ik vind de zaak niet eerlijk. Het publiek wijs te maken, dat ik er 't opzicht over heb en dan niets te doen — neen, dat kan ik niet doen, daar komt iets in mij tegen op. Ik bedank U voor uw vriendelijk aanbod, en ik doe dit met des te meer gerustheid, omdat ik U een ander voorstel te doen heb.

Mijn oudste dochter is een zeer ontwikkeld meisje en heeft indertijd onder mijn toezicht en onder den naam van „Suzanna" in de tweede serie der *School-bibliotheek* „Blikken in het meisjesleven" naar 't Hoogduitsch bewerkt. Ik heb redenen, om te wenschen, dat ze onder dien naam meer uitgeeft; daar ik weet, dat die „Blikken" zeer goed bevallen zijn. En niemand is beter in staat, haar bij 't publiek in te leiden. Indien ge dus in 't bezit zijt van 't een of ander goed En-

gelsch, Fransch of Duitsch meisjesboekje, geef haar dit dan ter vertaling, en dan zet ik op den titel: „onder toezicht van P. J. Andriessen" en schrijf ik er een voorbericht bij.... Op dit oogenblik heb ik het veel te volhandig; doch als ge eens een geschikt plan hebt of het een of ander mij vleiend onderwerp, wil ik gaarne aan uw wensch voldoen en bij U uitgeven. Een naam als A. W. Sijthoff is te goed bekend, dàn dat ik daarmede den mijnen niet volgaarne zou willen verbinden.

Laat dus de Hoffmanns uitgave maar zonder mijn naam verschijnen. Zulk een goedkoope uitgaaf zal zijn weg wel zonder mijn naam vinden. Misschien zouden anderen er niet zoo over denken als ik; 't is mogelijk.

Toch heeft Andriessen het toezicht op de uitgaaf gehouden, want zijn dochter was bereid de keuze en de vertaling op zich te nemen en met haar medewerking werden er van 1877—1882 twee seriën uitgegeven. De eerste bestond uit 18 deeltjes elk met 2 plaatjes, ook gesplitst in 36 stukjes elk met 1 plaatje; de tweede serie, iets ruimer gedrukt, uit 16 deeltjes, elk met 1 gekleurde plaat. Van al deze boekjes was de oplaag 4000 exemplaren, terwijl er later nog 2000 in iets grooter formaat afzonderlijk voor België werden gedrukt. In 1889 werd de uitgaaf vervolgd met een nieuwe (derde) serie, wederom in deeltjes en stukjes.

Toen S. met P. J. Andriessen in aanraking kwam, was deze in zijn laatste levensjaren. De vroegere Amsterdamsche onderwijzer, in 1849 reeds opgetreden met zijn keurig werkje *Tony en Armand*, was hoe langer hoe meer de lievelingsauteur der aankomende jeugd geworden. Geen kinderschrijver heeft met zooveel historische kennis en tegelijk met zoo onvermoeiden ijver onze Hollandsche jongens en meisjes liefde voor onze eigen vaderlandsche geschiedenis weten in te boezemen en daardoor grooter weldaad aan ons volk bewezen dan menig gevierd dichter en prozaschrijver. Toen zijn boekjes, die jarenlang als ruime winsten afwerpende

12

artikelen in het vaste bezit van G. W. Tielkemeijer en C. L. Brinkman te Amsterdam gebleven waren, in 1874 en 1881 door het overlijden dier beide uitgevers onder den hamer kwamen, achtte S., niettegenstaande de vele exemplaren, die reeds door talrijke herdrukken verspreid waren en ondanks de concurrentie van nieuwere schrijvers als Louwerse en Verne, deze boekjes een begeerlijk fondsartikel en maakte er zich tegen hooge prijzen meester van. Zijn doel was nl. om deze werkjes, die nooit anders dan tegen den traditioneelen prijs van *f* 1.90 verkrijgbaar waren geweest, in goedkoopere uitgaven ook geschikt te maken voor prijsuitdeelingen en schoolbibliotheken. Achtereenvolgens werden van deze 25 deeltjes van Brinkman en de 17 van Tielkemeijer tot nu toe ruim een dertigtal historische verhalen, elk met 4 platen, herdrukt, en de oplaag van 4000 ex. zal tegen den prijs van 90 ct. per deeltje ingenaaid met geïllustreerden omslag en *f* 1.20 in linnen band wel weer haar weg vinden.

Omstreeks 1870 was een ander onderwijzer, P. Louwerse te 's Gravenhage, begonnen in den trant van Andriessen verhalen uit de vaderlandsche geschiedenis te schrijven, die meest bij H. A. M. Roelants te Schiedam het licht zagen en als geschikte lectuur, vooral voor jongens, zeer voor boekgeschenken in aanmerking kwamen. Ook deze werkjes, ten getale van 12 deeltjes, gingen in S.'s bezit over, die, nu de eerste uitgaven uitverkocht raken, daarmede denzelfden weg inslaat als met de boekjes van Andriessen. De nieuwe uitgaaf, waarvan in 1890 vier deeltjes verschenen zijn, zou door Ch. Rochussen geïllustreerd zijn geworden, maar toen deze zich meer aangetrokken gevoelde tot de illustratie van de *Novellen* en *Legenden* van Jacob van Lennep, kon van zijn uitstekende talenten voor Louwerse's boekjes geen partij worden getrokken.

Een tegenhanger van Goeverneur vond S. in den Leidschen onderwijzer W. F. Oostveen, die allerliefste boekjes voor jonge kinderen schreef, of fraaie plaatjes van doel-

matige bijschriften voorzag. Een dertigtal boekjes in de prijzen van $12^1/_2$, 25 en 35 ct., sommige met oplagen van 10.000 ex., werden door S. aan de markt gebracht en vestigden den goeden naam van den onlangs op te jeugdigen leeftijd overleden kinderschrijver.

Op de letterkundige markt, maar vooral in de afdeeling kinderboeken, kan men twee soorten van koopers opmerken: zij, die steeds naar de nieuwste zaken vragen en anderen, die al wat geen bekenden en beproefden naam draagt ter zijde schuiven, om alleen die werkjes te kiezen, waarbij verder onderzoek naar inhoud en strekking overbodig geacht kan worden. S. heeft zooveel mogelijk gezorgd beide soorten van koopers op zijn hand te krijgen. Naast een aantal boekjes geheel nieuw van inhoud, werden de meest gezochten van oudere schrijvers in een ander en fraaier kleed gestoken. Zoo volgden op Schmid en Hoffmann nog in latere jaren nieuwe bewerkingen van Marryat's en Cooper's jongensboeken, die vooral door België bij aanzienlijke getallen getrokken worden. Van de eerstgenoemde soort verdienen nog wegens den inhoud of den uiterlijken vorm de volgenden vermelding: C. van Koetsveld CEz., *'s Levens lente. Kinderliederen*, 1863; F. H. van Leent, *De vriendinnen*, tekst bij de galvano's van Oscar Pletsch 1868, nieuwe uitgaaf 1871; D. F. van Heyst, *Het ijzersterke prentenboek*, 1859, *Sprookjes uit de nalatenschap van Moeder de Gans*, uitgeg. door Gebr. Grimm, 1870; *De Kindervriend* en *De nieuwe Kindervriend*, 2 seriën, te samen 74 boekjes, 1876; W. Haanstra, *Twaalf nieuwe Kinderspelen met zang en pianobegeleiding*, 1872; J. van Vloten, *Nederlandsche baker- en kinderrijmen*, 3e druk, met muziek van M. A. Brandts Buys en prentjes van G. J. Bos, ook in 7 stukjes, 1873; *Het sprekende prentenboek, met versjes van* W. F. Oostveen; met geluidgevend toestel, 1880; Melati van Java, [ps. van Mej. M. Sloot] *Kijkjes in onze Oost*, 3 stukjes, 1880; *De jonge werkman* [door Mevr. E. van Calcar] 4 dln. 1881; *Prentenboek van tante Pau* en *Binnen en buiten*, in 4 soorten met keurige platen (ook op linnen gedrukt) 1884 en 1887.

Linnen prentenboeken waren ook reeds vroeger door S. in allerlei soorten en prijzen in den handel gebracht.

Wij besluiten dit overzicht met de vermelding van een eigenaardige uitgaaf, die, hoewel voornamelijk voor de jeugd bestemd, toch ook personen van elken leeftijd goede diensten kan bewijzen: het *Handboek voor den verzamelaar*. Dit werk is een navolging van het *Buch der Sammlungen* van Velhagen en Klasing, van wie S. de clichés der illustratien aankocht. Bij inteekening in 24 afleveringen uitgegeven, werd het later in 10 verschillende op zich zelf staande boekjes gesplitst, die elk het aanleggen, ordenen en onderhouden van een afzonderlijke verzameling behandelen, als 1. Insecten, 2. Planten, 3. Mineralen, 4. Schelpen, 5. Schedels, 6. Eieren, 7. Aquariums, 8. Handschriften, 9. Zegels, 10. Munten en Penningen. De tekst voor N°. 1—7 werd voor ons land doelmatig bewerkt door Dr. T. C. Winkler, voor N°. 8 en 9 door den Amsterdamschen archivaris Mr. N. de Roever en voor N°. 10 door zijn Leidschen collega Mr. Ch. M. Dozy. Hoe veel ook aan deze uitgaaf ten koste gelegd werd, zij had geen succes, evenmin als de serie *De jonge werkman* van Mevr. van Calcar.

VI.

Leerboeken en Atlassen voor het Onderwijs. — Oostersche talen. — Werken over en voor Oost-Indië. — Overige uitgaven van wetenschappelijken en anderen aard.

De invoering der wet op het middelbaar onderwijs in 1863 en de daaruit gevolgde oprichting van hoogere burgerscholen opende voor de uitgevers een geheel nieuw arbeidsveld. Vooral op het gebied der natuurwetenschappen, der wiskunde en aardrijkskunde, welke wetenschappen toen voor 't eerst onder de leervakken van het middelbaar onderwijs opgenomen werden, waren nieuwe handboeken zeer gewenscht. De geest der studie was een geheel nieuwe geworden: leeraren meest gekozen uit jonge mannen, die een academische vorming hadden gehad, boden zich aan, of werden door de uitgevers aangezocht om in die leemten te voorzien. Ook S. behoorde tot hen, die van den nieuwen toestand partij wisten te trekken, en zijn handboeken en atlassen op verschillend gebied namen al spoedig een belangrijke plaats in op de programma's der inrichtingen voor middelbaar en gymnasiaal onderwijs.

Het eerste aanzoek, dat hij ontving, was van Dr. J. Bosscha, toen leeraar aan de Kon. Militaire Academie te Breda. Deze berichtte hem, dat hij door het Bestuur was uitgenoodigd geworden een nieuw natuurkundig leerboek voor die inrichting te schrijven. Als hoofd van het wis- en natuur-

kundig onderwijs mocht hij die uitnoodiging niet afslaan. Bosscha schreef hierover o. a. in zijn brief van 1 Augustus 1862 aan S.:

....Ik weet nu nog niet wat er van dit leerboek worden moet; waarschijnlijk zal ik bij de zamenstelling daarvan wel gedwongen zijn eenige beknoptheid in acht te nemen. Zoo is bij mij het denkbeeld opgekomen tegelijk met dit leerboek voor de Akademie een ander van grooteren omvang te bewerken, dat zou moeten dienen voor de hoogere burgerscholen met vollen cursus (Wet M. O. art. 17)....

Ik geloof dat aan het debiet van een dergelijk werk, dat in Nederland niet bestaat, niet te twijfelen valt. Nemen wij als grondslag der berekening de opgave in de Memorie van Toelichting, volgens welke op elk der Gouvernementsscholen met vollen cursus (van 5 jaar) 100 leerlingen zouden zijn, en dus op de gezamenlijke scholen een jaarlijksche toevoer van 100 leerlingen ondersteld wordt, dan zou men daarmede alleen reeds een debiet van 100 exempl. 's jaars verzekerd hebben. Maar bovendien zou het leerboek der Natuurkunde zeker ook wel in handen van de studenten aan de Polytechnische school geraken. De toekomst van zulk een handboek zou dus zeer schoon zijn.

Reeds vroeger is er tusschen ons over de uitgave van een leerboek der Natuurkunde onderhandeld, maar velerlei omstandigheden hebben mij belet aan de zaak gevolg te geven. Gaarne zou ik nu met U opnieuw in onderhandeling treden over de voorwaarden. Onder de voorwaarden, die ik meen te kunnen bedingen, reken ik niet alleen een behoorlijk honorarium en een aandeel in de winst door eventuele volgende uitgaven af te werpen, maar ook eene zorgvuldige uitvoering wat papier, druk en figuren aangaat, en dit laatste ook in uw belang, want ik houd mij overtuigd, dat de zeer gebrekkige figuren in de leerboeken van Crüger

en Steyn Parvé het debiet werkelijk benadeelen ....
Niet twijfelende of wij zullen het over deze zaak wel eens worden, schrijf ik heden in afwijzenden zin aan een geacht uitgever, van wien ik hedenmorgen aanbiedingen tot onderhandelingen over een leerboek der Natuurkunde ontving.

S. aanvaardde de uitgaaf en voorzag zich onder voorlichting van Dr. Bosscha van een groot aantal fraaie houtgravuren ter verduidelijking van den tekst. Het *Leerboek der Natuurkunde* verscheen in 7 stukken, die afzonderlijk verkrijgbaar waren en waaraan een blijvend debiet te beurt viel, omdat elk stuk telkens bij herdruk door den schrijver werd herzien en op de hoogte der wetenschap gehouden. De houtgravuren in dit werk voorkomende munten uit door fraaie bewerking. De Leipziger uitgever Joh. Ambr. Barth had het voornemen van dit werk een Duitsche vertaling te geven, die te Leiden gedrukt zou zijn geworden, maar zijn overlijden heeft dit plan in duigen doen vallen. Dit moge als bewijs gelden voor de superioriteit dezer uitgave boven vele der bestaande leerboeken voor dit vak, ook in het buitenland.

Een leerboek der mechanica bezat S. reeds in het werk van Delaunay, dat hij in 1853 van Fuhri had overgenomen. Ook dit werd op vele inrichtingen voor middelbaar onderwijs ingevoerd, zoodat, toen de 2e druk van 1859 eenige jaren later uitverkocht raakte, de vertalers, F. A. T. Delprat en P. M. Brutel de la Rivière, met het oog daarop het boek aan een geheele herziening en bijwerking onderwierpen. Een beknopter leerboek werd er in 1868 aan toegevoegd door de uitgaaf van Dr. E. van der Ven's *Beginselen van de theoretische en toegepaste mechanica*, waarvan in 1883 een tweede druk noodig bleek.

Op het gebied der natuur- en wiskundige wetenschappen deed S. voorts het licht zien: Prof. J. van der Hoeven, *Leerboek der dierkunde*, 1864, 3e verb. druk 1868; Dr. T. C. Winkler, *Leerboek der aardkunde*, 1865 en in 1866

diens *Leerboek der delfstofkunde;* Prof. P. van Geer, *Leerboek der meetkunde*, 2 dln. 1866—1870, herdrukt in 1877 en 1880; in 1872 diens bewerking van Fort en Schlömilch's *Lehrbuch der analytischen Geometrie;* in 1874 en 1875 van L. Janse Bz., *Logarithmentafels* en *Wis- en zeevaartkundige vraagstukken* (voor rekening van den schrijver); A. J. van Pesch, *Logarithmentafels met* 4 *decimalen* en id. *met* 5 *decimalen*, 4 drukken. In 1874 verscheen Dr. W. F. Koppeschaar, *Leerboek der chemie*, 3 dln., waarvan tot heden het 1e deel vijf, de overige deelen vier drukken beleefden; in 1878 en 1879 van denzelfden schrijver *Eerste beginselen der toegepaste scheikunde*, 3 deeltjes; in 1875 en 1876 Dr. P. H. Schoute, *Handboek der Kosmografie* in 3 deelen en een *Leerboek der Kosmografie* in één deel van denzelfden schrijver, terwijl Dr. A. van Oven's *Leiddraad bij de studie der natuurkunde*, 2 dln., in 1863 bij Jac. Hazenberg Czn. uitgegeven, ook in Sijthoff's bezit overging. De houtgravuren in Koppeschaar's *Chemie* en Schoute's *Kosmografie* zijn eveneens keurig van uitvoering en vertegenwoordigen een vrij aanzienlijke waarde.

Voor het onderwijs in staatswetenschappen werd L. de Hartog, *De gronden van de staats-, provinciale en gemeente-inrichting van Nederland* op de meeste middelbare scholen terstond ingevoerd: van 1865 tot heden waren daarvan niet minder dan zes herdrukken noodig met vrij aanzienlijke oplagen.

Ook op het gebied der taalkunde zijn er een paar werkjes te vermelden, die zich in een voortdurend debiet mogen verheugen, nl. Hartmann's *Verzeichniss aller deutschen Substantive* en zijn *Leitfaden zum richtigen Gebrauch des Dem und Den* etc., terwijl ook Sicherer's *Blumenlese* in 1880 een tweeden druk mocht beleven. Een zeer merkwaardige uitgaaf op taalkundig gebied is het *Woordenboek in vier talen*, bewerkt door I. M. Calisch en N. S. Calisch, in 2 deelen. De eerste editie hiervan dankte haar ontstaan aan een oorspronkelijk plan van K. Fuhri; de verbazende omvang van het werk en de vereischte beknoptheid van den vorm,

waarin het verschijnen moest, maakten buitengewone maatregelen noodig. Fuhri had daarom een geheel nieuwe nonpareil laten gieten; er moesten 9000 letters op één bladzijde staan, dus ongeveer zeven maal zooveel als op een gewoon groot octavo, terwijl elk vel van 16 pag. door hem slechts tegen 14 cents berekend werd. Dit woordenboek door de firma P. K. Braat te Dordrecht uit den boedel van Fuhri gekocht, ging later in S.'s bezit over. Toen eenige jaren daarna de voorraad uitgeput raakte en de nieuwe uitgever een herdruk beraamde, vond hij de schrijvers bereid het boek te herzien, te vermeerderen en ook de geheele correctie op zich te nemen. Met het oog op den kostbaren en tijdroovenden arbeid, verbonden aan het zetten en corrigeeren van een zoo omvangrijk taalkundig woordenboek (120 vel druks), besloot de uitgever elk tot afdrukken geteekend vel te stereotypeeren, waardoor de letter gespaard bleef en het mogelijk werd later naar verkiezing nieuwe afdrukken te maken. Ruim vijf jaren tijds was er noodig om dezen herdruk, die bij afleveringen het licht zag, te voltooien. Compleet in 2 banden bedraagt thans de prijs nog niet de helft van dien der eerste editie. De oplaag van het eerste deel was 2500 exempl., van het tweede daarentegen 1000 meer met het oog op de splitsing er van in drie op zichzelf staande in afzonderlijke deelen uit te geven woordenboeken, nl. Fransch-Hollandsch, Duitsch-Hollandsch en Engelsch-Hollandsch, die dan ook achtereenvolgens verkrijgbaar werden gesteld. De uitkomsten dezer onderneming beantwoordden echter niet aan de verwachtingen.

Voor het gymnasiaal onderwijs in de oude talen bewezen de *Attische vormleer* en *Het taaleigen der Homerische gedichten*, beiden door J. van Leeuwen en M. B. Mendes da Costa terstond in een behoefte te voorzien. Van het eerstgenoemde, in 1880 voor rekening der schrijvers uitgegeven en alleen voor de leerlingen van het Amsterdamsch gymnasium bestemd, kocht S. het kopijrecht en reeds in 1889 zag een vierde druk het licht; het tweede in 1884 uitgegeven, werd in 1887 herdrukt. Een critische uitgaaf van

Homerus' *Ilias* door genoemde schrijvers is onlangs compleet gekomen onder den titel: *Homeri Iliadis carmina, cum apparatu critico.* Deze wordt gevolgd door de *Odyssea*, waarvan in 1890 het eerste stuk is verschenen.

Met de meeste schrijvers zijner handboeken sloot S. contracten waarin de wederzijdsche belangen gelijkelijk in 't oog werden gehouden. Zoo is b. v. in de met Bosscha, Koppeschaar, Schoute, van Leeuwen en Mendes da Costa opgemaakte overeenkomsten het honorarium bepaald, niet alleen voor de eerste uitgaaf, maar ook voor herdrukken en wel naar evenredigheid der oplagen. Deze werden niet te groot genomen, ten einde de leerboeken op de hoogte der wetenschap te kunnen houden. Ook werd voorzien in de uitkeering van het honorarium na het overlijden des schrijvers aan diens erven, nl. de helft voor de erven en de andere helft voor een nieuwen bewerker der herdrukken.

Maar het waren geen leerboeken alleen, die de nieuwe inrichtingen voor middelbaar onderwijs behoefden, ook andere hulpmiddelen hadden dringend verbetering of vernieuwing noodig. Behielp men zich hier te lande een dertig jaar geleden in den regel met atlassen en kaarten in den vreemde vervaardigd, sedert de nieuwe leerboeken er waren, wisten ook de uitgevers er wel voor te zorgen, dat dit eveneens anders werd. Op het gebied van geographische atlassen kwam de wedijver van verschillende uitgevers het onderwijs en den beurzen der ouders zeker ten goede. S. ging zich met zijn atlassen ook op ander terrein bewegen, nl. op dat der exacte wetenschappen. Het eerst werd in 1865 zijn aandacht getrokken door een bij Brockhaus te Leipzig uitgegeven atlas der natuurlijke historie van Dr. Arendts. Hij wendde zich tot den uitgever met de vraag of deze hem de clichés der platen wilde leveren. Brockhaus sloeg hem in antwoord daarop voor om de platen met Hollandsche onderschriften in zijn ateliers te laten drukken, wat voor een oplaag van 2500 ex. der 48 platen minder zou bedragen dan de prijs voor 3202 □ Zoll aan cliché-oppervlakte. S. nam met dit voorstel genoegen en verzekerde zich middelerwijl van de

medewerking van drie deskundigen voor het leveren van den tekst, nl. Dr. L. A. J. Burgersdijk voor de dierkunde, Dr. D. J. Coster voor de plantkunde en Dr. T. C. Winkler voor de delfstofkunde. Niet minder dan 667 fraaie houtgravuren op 48 bladen gedrukt dienden om den tekst aanschouwelijk voor te stellen en deze atlas, tegen den lagen prijs van *f* 2.80 verkrijgbaar gesteld, werd allerwege een zoo doelmatig hulpmiddel bij het onderwijs geoordeeld, dat spoedig in de programma's der middelbare scholen een verplichte of aanbevolen aanschaffing werd opgenomen. Nog driemaal was een herdruk noodig; de laatste werd vermeerderd met 12 nieuwe platen, waarop ruim 100 gravuren, waardoor de prijs tot *f* 3.50 verhoogd moest worden. Op dit oogenblik is een vijfde uitgaaf in voorbereiding, die, om de eenheid en den samenhang van den tekst te bevorderen, alleen door Prof. Burgersdijk wordt bewerkt, waarbij het werk opnieuw een groote uitbreiding belooft te zullen ondergaan.

Geheel op dezelfde wijze volgden in 1873 de *Atlas voor de sterrekunde*, met verklarenden tekst van Dr. P. J. Kaiser; in 1874 Dr. D. J. Coster, *Atlas voor de plantkunde;* Dr. C. J. E. Brutel de la Rivière, *Atlas voor de meet- en natuurkunde*, en Dr. D. de Loos, *Atlas voor de scheikundige technologie.* Meer ten gebruike van het hooger onderwijs gaf S. in 1887 een verklarenden tekst van Dr. P. P. C. Hoek uit bij den *Atlas van de ontleedkunde van den mensch* van Dr. B. H. Obst. De platen in dezen atlas voorkomende zijn gekleurd grootendeels onder toezicht van Prof. T. Zaaijer.

Eerst in 1877 vatte S. het plan op om ook een paar aardrijkskundige atlassen tegen goedkoopen prijs te laten vervaardigen en wel een van de geheele aarde en een van Nederland en zijne bezittingen. Teneinde zich voor den eerstgenoemden van een grooten afzet te verzekeren en tevens bij hooggestelde eischen van bewerking en uitvoering een goedkoopen prijs mogelijk te maken, zocht hij hulp bij den Belgischen boekhandel. Deze kon echter alleen verkregen worden door enkele wijzigingen, welke in de gravuren op

de steenen aangebracht moesten worden, nadat de oplaag voor Nederland bestemd was afgedrukt. Prof. P. J. Veth was bereid het toezicht op de samenstelling van kaarten en tekst te houden; maar voor dat toezicht was natuurlijk tijd noodig en de wijzigingen voor België hielden ook nog al op, zoodat de *Atlas der geheele aarde* dan ook eerst het volgende jaar, in 1878, het licht zag. Behalve 27 kaarten, op steen geteekend en in kleuren gedrukt bij P. W. M. Trap, bevatte hij 18 bladz. tekst en 16 platen van ethnographischen aard en dit alles tegen den prijs van 90 cent. De tekst op eigen drukkerij gezet, werd met het oog op herhaald bijdrukken der kaarten gestereotypeerd en van die vormen zijn achtereenvolgens duizende en nog eens duizende afdrukken gemaakt. De laatste druk geeft nu voor denzelfden prijs 29 kaarten, benevens 10 provinciekaarten van Nederland; de editie voor België eveneens met 10 provinciekaarten van dat rijk.

De *Atlas van Nederland en zijne Overzeesche bezittingen* kwam in 1879 in 't licht, bevatte 16 kaarten en kostte 65 cent. Van dezen werd in 1885 het tweede vijfduizendtal afdrukken van de steenen getrokken.

In 1889 werd een *Atlas van België* uitgegeven, welke 11 kaarten bevat benevens een aardrijkskundig overzicht. Al dadelijk bij de verschijning werden daarvan 6000 exempl. in België geplaatst.

Het volgende aanzoek van Mr. G. Mees Azn. te Rotterdam was aanleiding, dat de collectie atlassen wederom met een nieuwen vermeerderd werd. Deze schreef d.d. 22 Nov. 1878:

> Het zal U bekend zijn, dat mijn *Historische Atlas van Noord-Nederland* uit den faillieten boedel van Verbruggen en van Duym is overgegaan aan den heer M. Nijhoff in den Haag.
>
> Lof heb ik genoeg gehad van J. Bosscha, Is. A. Nijhoff en anderen; maar voor 't onderwijs was die atlas te duur (*f* 30) en de afzet daardoor niet groot. Van de 500 exemplaren zijn er bij den heer Nijhoff

nog een 25tal of daaromtrent voorhanden, die hij voor *f* 15 verkoopt. Dit is nog veel te hoog. Wèl worden er nu en dan in België en hier van afgeleverd, maar niet voor hoogere of lagere scholen.

Gisteren sprak ik met den heer Nijhoff en vroeg hem, of hij er tegen zoude hebben, zoo ik een beknopte uitgave van mijn Atlas bij een anderen uitgever tot stand trachtte te brengen. Hij antwoordde, dat hij er volstrekt niet tegen had en enkel verlangde, dat er op den omslag vermeld werd, dat er nog ex. van mijn grooten Atlas bij hem te verkrijgen waren.

Nu vond ik aanleiding in uwe uitgave van den Atlas van Prof. Veth om U te vragen of U genegen zoudt zijn met mij in onderhandeling te treden over een verkleinden historischen Atlas van mijne hand, in 't zelfde formaat als die van Prof. Veth, met weglating van enkele kaarten en van de uitgebreide beschrijvingen, die echter verkort voor een gedeelte zouden kunnen blijven, met behoud der genealogische tabellen der vorstenhuizen.

Aan Dr. Steyn Parvé, als bevoegd persoon, vroeg ik, of hij dacht, dat er behoefte was aan zoodanigen Atlas voor hoogere en lagere scholen. Hij zeide volmondig ja, mits de prijs laag werd gesteld. Ik stel u dus voor met mij in correspondentie te treden, of de zaak mondeling te behandelen....

Dit plan lachte S. toe; aan de wenschen van den auteur kon worden voldaan, ook ten opzichte van de wijze van uitgaaf en den prijs. Deze schooluitgaaf, in 1880 gereed gekomen, bevat 12 gelithogr. kaarten en kost *f* 1.25; de vrij uitvoerige beschrijving is afzonderlijk voor *f* 0.90 verkrijgbaar gesteld. Een hoogst nuttig werk, dat vroeger door den hoogen prijs slechts door enkelen kon worden bezeten, is daardoor onder het bereik gebracht van ieder, die den uitwendigen toestand van ons land in verschillende tijdperken zijner geschiedenis wil leeren kennen. De kaarten

werden gegraveerd door den gunstig bekenden cartograaf A. W. Jung te Parijs; het debiet echter is eerst in den laatsten tijd begonnen met aan de verwachting te beantwoorden.

Het spreekt van zelf, dat een' uitgever in een academiestad nu en dan, en wel voornamelijk bij feestgetijden, de gelegenheid geboden wordt, om werken met betrekking tot die hoogeschool in 't licht te geven. S. was reeds in den aanvang van zijn loopbaan jaren lang drukker van den Leidschen Studenten-almanak. De herdenking van het 300 jarig bestaan der Universiteit in Juni 1875 gaf aanleiding tot de volgende interessante publicaties:

Het derde eeuwfeest. Eene herinnering aan de Leidsche Maskerade van vroeger en later, benevens eene beschrijving van den gecostumeerden optocht, ter viering van het 300-*jarig jubilé der Leidsche Hoogeschool op Dinsdag* 15 *Juni* 1875.

De Hooge-School of een Leidsch Student uit de XVIIIde eeuw, vermakelijke en stichtelijke Zedeprent voor de leergierige jeugd in vier Tafereelen, door een Oud-Student.

Een scoon liedt opt belegh ende ontset der Stadt Leiden, mitsgaders op de triumfante incoempste van sijn furstelijke excellentie den Prince van Oraengien, aldaer op ten 15 *van Somermaent* 1575 *op ordonnantie van Borghemeisters ende die van den Gerechte gedicht door die Witte Acoleykens, onder de Spreucke: liefde is 't fondament. Op de wijse van den* 3 *Psalm. Gedrukt bij Jan Paedts Jacobssoon, op den hoek van de blauwe steen tot Leiden.*

Ook de rede van Prof. Fabritius, bij gelegenheid van den 150en verjaardag der academie in 1725 gehouden, werd door S. volkomen gelijkluidend en gelijkvormig als de uitgaaf van 1725 nagedrukt en als curiosum verkrijgbaar gesteld.

Op het gebied van schoolboeken voor het lager onderwijs heeft S. zich weinig bewogen. Vermelding verdient, om het grootsche plan en de uitvoering er van, de reeks schoolboeken van P. Molenbroek, welke uit 26 deeltjes bestaande, te zamen 198 vellen druks uitmakend, in 1886 in eens het

licht zag. Deze onderneming levert het bewijs, hoe een uitgever soms de dupe wordt van het vast vertrouwen, dat een schrijver op het welslagen van eigen arbeid heeft. De methode in die leerboeken gevolgd, brak geheel met de bestaande en werd door den auteur de eenig rationeele leermethode geacht. Het bleek echter later, dat de onderwijzerswereld dit gevoelen niet deelde en men van de invoering dier schoolboeken niet wilde weten. Is het bij het uitgeven volstrekt geen zeldzaamheid, dat een artikel de gemaakte kosten niet geheel vergoedt, het totaal mislukken van een onderneming, zoo grootsch en breed opgevat als deze en waarop zooveel illusies gebouwd waren, behoort tot de uitzonderingen.

Meer succes had de uitgever met een paar gelegenheidsuitgaven voor de lagere school. Toen in 1872 het Aprilfeest stond gevierd te worden, legde hij van v. Lennep's *Worstelstrijd met Spanje* een herdruk ter perse met een oplaag van 5000 ex. tegen den prijs van 50 ct. Den 15en Maart reeds werd den Boekhandel kennis gegeven, dat deze editie op een enkel exempl. na uitverkocht was; voorts schreef S. in die kennisgeving:

> Nu het blijkt, dat de feestviering algemeen zal zijn en het boekje de aandacht trekt voor de uitdeeling op scholen, enz. heb ik weder ter perse gelegd een herdruk van 25.000 ex. in hetzelfde formaat van den 5en druk, met een gekleurd omslag, onder den titel *Feestgeschenk bij de driehonderdjarige herdenking van Nederlands vrijheid*, *Herinnering uit den worstelstrijd* enz. 6e druk; prijs 25 ct.; bij honderdtallen voor de uitdeeling op scholen of door de feestcommissies tegen *f* 12.50 per honderd.

De oplaag werd nagenoeg geheel uitverkocht. Bij gelegenheid van die nationale feestviering gaf S. ook nog een fraaie typographische reproductie in het licht van de oude uitgaaf der *Legende van den Geusentroubele over Zeelant in den jare* 1572 *ende* 1573, *door een Roomsch-Catholyk tydgenoot*, met een voorwoord van G. D. J. Schotel. Dit boekje

heeft geheel het uiterlijk van in de 16e eeuw gedrukt te zijn. Het papier, geleverd door de firma van Gelder Zonen, werd met een Oud-Hollandsche letter der 16e eeuw bij de H.H. Joh. Enschedé & Zn. te Haarlem bedrukt, terwijl de papierhandel Erve Wijsmuller te Amsterdam gezorgd had voor een omslagpapier uit dien tijd, dat toevallig uit een hoekje van hun magazijn te voorschijn gekomen was en dat tegenwoordig niet meer gefabriceerd wordt.

Voorts de rede van Prof. M. de Vries, gehouden bij de feestviering te Brielle, welke uitgaaf bijna aanleiding tot een drukpersproces gegeven zou hebben, daar verschillende dagbladen de rede denzelfden dag zoo goed als woordelijk in hun kolommen opnamen en zoodoende den verkoop van de boekuitgaaf, waarvoor de uitgever een aanzienlijk honorarium betaald had, zeer benadeelden.

Een nog grooter debiet dan aan van Lennep's *Worstelstrijd* viel in 1887 bij 's Konings 70en verjaardag ten deel aan een boekje, dat onder den titel *Onze Koning*, door W. F. Oostveen naar P. J. Andriessen bewerkt was. Hiervan werden 37,500 ex., bestemd voor feestgeschenk aan de schooljeugd, totaal uitverkocht, ja zelfs kon de uitgever aan talrijke te laat gekomen bestellingen niet eens meer voldoen. Van het in 1889 bij gelegenheid der 40-jarige regeering des Konings in 't licht gezonden werkje van Oostveen, getiteld *Oranje-Nassau*, werd binnen enkele weken een oplaag van 22,000 exempl. geheel uitverkocht. Dit boekje met 8 plaatjes vormde door zijn lagen prijs eveneens een aardig feestgeschenk voor de schoolgaande jeugd.

Een andere Leidsche onderwijs-inrichting, nl. die tot opleiding van Oost-Indische ambtenaren, werkte er toe mede, dat S. zich met zijn uitgaven ook op het geheel bijzondere gebied der Oostersche talen bewoog. In 1857 reeds had Prof. J. J. Hoffmann hem aangezocht tot een verbeterde en vermeerderde uitgaaf van J. H. Donker Curtius' *Proeve eener Japansche spraakkunst*, te drukken met de letter aan het Ministerie van Koloniën toebehoorende. Deze lastgeving

werd zoo tot genoegen der Regeering uitgevoerd, dat de Minister van Koloniën, Mr. P. Mijer, aan Prof. Hoffmann schreef, dd. 13 Nov. 1857:

> Na vergelijking der typographische uitvoering der onder uw toezigt gedrukte Japansche spraakkunst, met die van W. Schott's *Chinesische Sprachlehre* en van Léon de Rosny's *Introduction à l'étude de la langue Japonaise*, is het mij eene aangename taak, hier de betuiging af te leggen, dat de door u bezorgde uitgave die werken, mijns inziens, niet slechts evenaart, maar ze zelfs overtreft.

Het werk, waarvan door de Regeering 1000 exempl. vooruit besteld waren, werd het volgende jaar door S. in den handel verkrijgbaar gesteld tegen den prijs van *f* 9.45. Toen Prof. Hoffmann, gesteund door de Kon. Akademie van Wetenschappen, in 1859 van de Regeering een subsidie verkregen had van ruim *f* 12.000.— voor de vervaardiging ten behoeve van het Rijk en onder zijn toezicht van een stel Chineesche druktypen, en deze in Januari 1860 door de lettergieterij van N. Tetterode te Amsterdam afgeleverd waren, sloot hij met S. een overeenkomst tot het bewaren in een afzonderlijk lokaal van al de aan het Rijk toebehoorende en onder zijn verantwoordelijkheid gestelde Japansche en Chineesche typen. In een van wege de Kon. Akademie gedrukte en aan haar leden gezonden „Mededeeling" wordt o. a. het volgende gezegd:

> De voorraad van Chinesche drukletters is thans te Leiden in de drukkerij van den Heer A. W. Sijthoff in een afzonderlijk vertrek in eene kast met 144 laadjes geplaatst en daarbij alles in acht genomen, wat tot behoud van dezen schat strekken kan.
>
> De beoefening der Chinesche en Japansche talen, die dagelijks belangrijker wordt, naarmate de lang afgesloten rijken van Oost-Azië zich voor het wereldverkeer meer en meer openen, treedt met de nu tot

stand gekomen aanschaffing der Chinesche drukletters in Nederland een nieuw tijdperk in, en op onze beoefenaars dier talen rust nu de verplichting den verkregen letterschat te gebruiken ten nutte der Wetenschap en ter eere van Nederland.

Om dat doel te bevorderen, was S. begonnen naar de aanwijzingen van Prof. Hoffmann een catalogus te doen drukken, waarvan hij een aantal exempl. aan het bestuur der Kon. Akademie aanbood, ten einde deze aan al haar binnen- en buitenlandsche leden en correspondenten te doen geworden. In het volgende schrijven van 21 Sept. 1860 werd door het Bestuur de goede bedoeling hiervan erkend:

M.! De Letterkundige Afdeeling der Koninklijke Akademie van Wetenschappen in hare vergadering van den 17 dezer kennis genomen hebbende van de belangelooze wijze, waarop door U in het drukken en uitgeven van den Catalogus der Chinesche typen, opgemaakt door Prof. Hoffmann, is voorzien geworden, heeft mij den aangenamen last opgedragen, U hare erkentenis voor dit blijk van loffelijke onbekrompenheid kenbaar te maken.

Terwijl ik gaarne aan dien last voldoe, noem ik mij met de meeste achting

Uw Dienstwilligen Dienaar,
H. J. Koenen,
Secretaris der Afdeeling.

De Japansche typen werden door S. o. a. nog gebruikt voor het drukken van een nieuwe spraakleer van Prof. Hoffmann, in twee uitgaven, nl. een voor Nederlanders en een voor Engelschen, welke in 1868 het licht zagen. Ook de herdrukken hiervan waren bij Min. beschikking aan S. opgedragen, terwijl hij met de Regeering een contract gesloten had betreffende het drukken van een Japansch woordenboek. Toen evenwel eenigen tijd daarna Prof. Hoffmann de typen naar zijn eigen huis deed overbrengen, bewerende dat ze in S.'s lokaal onvoldoende geplaatst waren, bleek weldra,

bij het gebruiken er van voor het bij E. J. Brill te verschijnen werk van Prof. Schlegel: *Uranographie Chinoise*, dat het plaatsen bij een particulier groote bezwaren had. Prof. Hoffmann deed de letters en matrijzen toen verhuizen naar de werkplaats der firma Brill, die spoedig daarna de doelmatigheid inzag van de overname of aankoop der collectie van het Rijk. Harerzijds werd een voorstel daartoe aan de Regeering gedaan, gesteund door Prof. Hoffmann. Het gevolg was, dat de firma Brill eigenares werd met de uitdrukkelijke bepaling, dat de op haar kosten te vervaardigen matrijzen het eigendom zouden zijn van het Rijk, waartegen zij belast zoude worden met alle drukwerk in 't Chineesch en Japansch, van 't Rijk uitgaande. Deze regeling, welke Prof. Hoffmann zeer bevredigend vond, werd namens de Regeering door hem als gemachtigde geteekend en van een en ander kennis gegeven aan S. met verzoek om alles wat nog onder zijn berusting was aan de firma Brill over te dragen. Tegen deze beschikking, die S. minder aangenaam vond, terwijl ze hem van zijn standpunt evenmin billijk voorkwam, vooral met het oog op het bovenvermelde contract betreffende het Japansche Woordenboek, teekende hij dan ook protest aan. Op een door hem ingediend rekwest viel de beschikking, dat adressant bevoegd zou blijven het van Gouvernementswege uit te geven Japansche Woordenboek te drukken, tenzij hij met de firma Brill mocht willen overeenkomen van het drukken zijnerzijds af te zien; voorts dat hem vergund werd een stel nieuwe typen van de rijksmatrijzen te doen gieten. Het gevolg was, dat beide firma's de zaak vriendschappelijk en tot wederzijdsch genoegen schikten, door het bepalen eener geldelijke schadeloosstelling voor het afstaan door S. van alle rechten, uit de vroegere ministerieële opdracht voortspruitende. Van het Japansch Woordenboek zijn tot nu toe alleen de letters A en O afgedrukt; de bewerker, Mr. L. Serrurier, door verschillende omstandigheden verhinderd zijn aangevangen taak voort te zetten, heeft die sedert eenigen tijd weder opgevat, zoodat thans de letter B ter perse gelegd is.

Geheel voor eigen rekening en vooral bij de laatstgenoemden met het oog op de studie der Oostersche talen aan de Indische Instelling, werden door S. de navolgende werken gedrukt en uitgegeven:

Dr. J. A. van Dissel en H. G. Lucardie, *Nieuw Hollandsch-Laag-maleisch Woordenboekje*, 1857; 2e druk 1876.

Pantoon Melajoe Sama Tjerita aneh-aneh poor Orang-orang, njang soekakh Ketawa, 1858.

J. Rijnenberg, *Spreekt gij Maleisch? Apa kowé bitjara Melajoe?* 1873; 3e druk 1889.

G. J. Grashuis, *De Soendaneesche tolk. Hollandsch-Soendaneesche Woordenlijst*, 1873; 2e druk 1879.

—— *Zedeleer naar Ghazzáli. Soendaneesche tekst, met inleiding en aanteekeningen*, 1874.

—— *Soendaneesch leesboek*, 1874,

—— *Soendaneesche bloemlezing*, 1881.

—— *Handleiding voor het aanleeren van het Soendaneesch letterschrift*, 1882.

Maleisch letterschrift. Leesoefeningen ten dienste van het onderwijs, 3 verzamelingen.

S. Coolsma, *Soendaneesch-Hollandsch Woordenboek*, 1884.

Joh. S. A. van Dissel, *Eenige Balineesche brieven, processtukken*, enz. 1885. *Aanhangsel* 1886.

De relatiën met Indië, die uit deze en andere uitgaven ontstaan waren, hadden ook weer tal van ondernemingen met het oog op de koloniën ten gevolge. Reeds van den beginne af bezat S. in het van Fuhri overgenomen werk van W. L. Ritter, *Tafereelen uit het leven, karakterschetsen en kleederdrachten van Java's bewoners*, een kostbaar plaatwerk, dat echter door den hoogen prijs van *f* 28.—, later verminderd tot *f* 11.90, niet onder elks bereik viel. Voor dat boek was nog plaats voor een goedkoope editie, waartoe de uitgever ook in 1876 overging. Fuhri had indertijd de platen te Parijs laten graveeren en drukken; daar de steenen in 't bezit van dien lithograaf gebleven waren, moesten ook de platen voor den herdruk te Parijs vervaardigd worden. Na de voorloopige aankondiging in den *Spectator* ontving S. een

schrijven van Multatuli uit Wiesbaden, behelzende een aantal ethnologische opmerkingen over de tinten der huidskleur van de verschillende volksstammen, waarvan later bij het drukken der platen ook partij getrokken werd. Deze nieuwe uitgaaf vond tegen den prijs van *f* 4.80, zoowel hier te lande als in Oost-Indië, honderden koopers.

Een soortgelijke nieuwe prachtuitgaaf werd in 1880 ondernomen met het door W. A. van Rees naar platen van J. C. Rappard te schrijven werk onder den titel *Neerlandsch-Indië*, in 4 afdeelingen: I. *Batavia*, II. *Buitenzorg*, III. *Java*, IV. *De buitenbezittingen*. Toen de eerste afdeeling in 25 afleveringen compleet was, droeg van Rees de op zich genomen taak met goedvinden van den uitgever over aan Majoor M. T. H. Perelaer, die de drie volgende afdeelingen in een meer romantischen vorm behandeld heeft. Het geheel kwam in 1883 in 100 afleveringen compleet en kostte *f* 190.—. Later nam Perelaer ook op zich den tekst van de eerste afdeeling geheel nieuw te schrijven, waardoor meerdere gelijkheid van bewerking verkregen werd. Onder den gewijzigden titel *Het Kamerlid van Berkenstein in Nederlandsch-Indië*, door Maj. M. T. H. Perelaer, deed S. in 1889 een nieuwe goedkoopere uitgaaf bij inteekening in afleveringen het licht zien. Bij deze uitgaaf werd als premie gevoegd de loopende jaargang *Kunstkroniek*. De geheele editie was bij het verschijnen van de laatste aflevering geheel uitverkocht.

De volgende werken van geringeren omvang bewegen zich eveneens op Indisch gebied.

W. L. Ritter, *De Europeaan in Nederl. Indië*, 1856.

J. van Soest, *Oost-Indische gedichtjes*, 1857.

Java. Schetsen en tafereelen voor de jeugd. 3 deeltjes. 1859—1861.

W. L. de Sturler, *Handboek voor den landbouw in Nederl. Oost-Indië*, 1863—1865.

J. M. C. E. le Rütte, *Episode uit den Banjermassingschen oorlog*. 1e en 2e druk, 1863.

Melantjong, *Atjeh à vol d'oiseau*. 1880.

Een paar belangrijke uitgaven, voornamelijk bestemd voor

de Oost-Indische ambtenaren in functie waren in latere jaren de *Klapper op de Wetboeken en het Staatsblad van Nederl.-Indië* en een herdruk van het *Bijblad op het Staatsblad v. Ned.-Indië*, beide bewerkt door J. E. Albrecht te Batavia.

Van den *Klapper* verscheen eerst een lijvig deel, loopende over de jaren 1816—1876, daarna drie jaarlijksche vervolgen over 1877, 1878 en 1879. Het debiet, dat in den beginne meeviel, verminderde echter langzamerhand, zoodat er besloten werd niet met de vervolgen door te gaan, maar deze in een nieuwen druk op te nemen. Toen Albrecht in 1883 met de bijwerking en herziening gereed was, bood hij die aan de firma Kolff te Batavia ter uitgaaf aan, omdat, zooals hij later deze handelwijze motiveerde, de exemplaren toch meest in Indië gedebiteerd werden en hij voor den druk in Nederland het manuscript vlekkeloos leveren en de correctie als ook het register aan anderen overlaten moest, terwijl hij voor de risico, aan de overzending verbonden, verplicht was het handschrift vooraf te kopiëeren. Maar de firma Kolff, die met S. in de beste verstandhouding stond, wilde de uitgaaf niet zonder diens goedvinden aanvaarden. Albrecht ging toen met een drukkerij te Batavia onderhandelen met het voornemen de uitgave en exploitatie zelf te bezorgen. S. door Kolff van een en ander verwittigd, telegrafeerde terstond aan Albrecht en verbood hem zijn handelwijs krachtens de auteurswet van 1881, die ook rechtskracht voor Indië bezit. Het gevolg was, dat er een nieuwe overeenkomst tusschen uitgever en bewerker gesloten werd voor deze tweede uitgaaf, bijgewerkt tot 1883, en voor de vervolgen. Van dezen nieuwen druk werden in 1884 op zijn verzoek 800 exemplaren direct aan Albrecht te Batavia in depot gezonden, die ze tegen provisie zelf in Indië afleverde, ook met het gebruikelijke rabat aan den boekhandel. Twee vervolgen, 1884 en 1885, zijn daarna nog verschenen, terwijl in October 1890 nog is uitgegeven een *Vervolg op den Klapper* 1816/83, loopende over de jaren 1884—1889, eveneens door Albrecht bewerkt.

Voor 't vervolg bleef de goede harmonie ongestoord, ja

de verbinding werd door het beramen van de andere bovengenoemde onderneming en door Albrecht's tweejarig verblijf in den Haag nog nauwer. Deze onderneming betrof niet meer of minder dan een herdruk van het *Bijblad van het Staatsblad v. Ned. Indië*, 1857—1886. De bestaande officiëele uitgaaf besloeg toen 22 deelen, elk van circa 450 bladzijden, welke deelen vroeger elk *f* 20.—, later *f* 12.— kostten. Het plan, dat ook aldus tot uitvoering kwam, was aanvankelijk de 18 oudste deelen, met weglating van de vervallen nummers, zeer compres en veel goedkooper uit te geven, nl. samengetrokken in 6 deelen met register, voor *f* 38.75 compleet.

Toen het eerste deel het licht zag, publiceerde de uitgever van de bestaande editie een in heftigen toon gesteld artikel in een der Indische dagbladen, met het doel om te trachten op gronden van billijkheid, — daar van onrechtmatigen nadruk bij het geven van den officiëelen tekst van regeeringsbesluiten en verordeningen geen sprake kon zijn, — de ambtenaarswereld tegen de nieuwe uitgaaf in te nemen. Maar een ander invloedrijk Indisch orgaan schreef naar aanleiding daarvan o. a.:

> .... Het is natuurlijk dat de eigenaren van het fonds der oude uitgave niet ingenomen zijn met de verschijning der nieuwe, die aan de andere hare grootste waarde ontneemt: bedoelde eigenaren zijn dan ook niet weinig vinnig te velde getrokken tegen den ondernemenden Heer Sijthoff, wien zij van een concurrentie betichten, welke zij niet fair noemden. Naar het ons toeschijnt ten onrechte, want zij hebben verzuimd tijdig zelven eene herziene uitgaaf te bezorgen, waaraan zulk eene behoefte bestond; en wat Sijthoff door Albrecht liet doen, was niet het gereed maken van een *herdruk*, maar eene totale *herziening* en *omwerking* zelfs.
>
> Hoe het zij, het eerste deel der nieuwe uitgaaf is verschenen en zal ongetwijfeld zijn weg vinden. Goed en duidelijk gedrukt, netjes uitgevoerd en in flinken linnen band, tegen een betrekkelijk zeer lagen prijs,

zou het ons niet verwonderen, of ook van de nieuwe uitgaaf zal de oplaag spoedig zijn uitverkocht. En als de uitgever dan niet verzuimt *tijdig* voor eene herziene uitgave te zorgen, dan lijdt het geen twijfel of nog menige oplaag na deze zal noodig zijn. Over eene maand reeds wordt het tweede deel tegemoet gezien en binnen weinige maanden zal het geheel zijn voltooid. We hopen dat de uitgaaf dan ook tot de verdere deelen zal worden uitgestrekt....

Aan dien wensch werd ook voldaan. Nadat binnen een jaar tijds de 6 deelen verschenen waren, volgden in 1887 nog 3 deelen, benevens een alphabetisch register op dl. 1—6. Bewerker en uitgever bewezen met dezen herdruk een dienst aan de beurs van tal van ambtenaren, voor wie het bezit van dit werk haast onontbeerlijk is.

Voor ons verder overzicht resten nu nog een aantal uitgaven op bijna elk gebied. In 1868 sloot Prof. Vissering, als president der Commissie van Redactie, namens de Vereeniging voor de Statistiek in Nederland met S. een overeenkomst, waarbij de uitgever vrij van honorarium-kosten de uitgaaf aanvaardt van een werk, dat aan de hand der statistische wetenschap een beschrijving zou geven van den maatschappelijken toestand van het Nederlandsche volk in het midden der 19e eeuw. Met het oog op de groote kosten, verbonden aan het zetten van statistisch tabelwerk, werd door de bemoeiing dier Vereeniging de steun der Regeering toegezegd en minstens 476 exempl. voor vaste rekening geconditioneerd. De oplaag werd vrijgelaten, maar voor de Vereeniging 12 presentexemplaren bedongen, alsmede 12 overdrukken der bijdragen van de medewerkers. Het kopijrecht zou aan den uitgever komen, op voorwaarde, dat bij een latere verbeterde uitgaaf uit deze mocht worden overgenomen wat dienstig geoordeeld werd. Dit hoogst belangrijk werk zag van 1869—1873 het licht onder den titel *Algemeene Statistiek van Nederland. Beschrijving van den maat-*

schappelijken toestand enz. in 2 dln met platen en kaarten *f* 17.10.

Verder zijn op het gebied van aardrijkskunde, land- en volkenkunde te vermelden: S. van Dissel, *Curaçao, Herinneringen en schetsen*, 1857; E. Kent Kane, *De Noordpoolvaarder. Togten en ontdekkingen ter opsporing van Franklin*, 1860; D. Livingstone, *Ontdekkingsreizen in de binnenlanden van Afrika*, 1861; D. F. van Alphen, *Londen, zijne omstreken en het eiland Wight*, 1862; A. Halberstadt, *Kolonisatie van Europeanen te Suriname*, enz. 1871. Met 90 lithogr. platen; terwijl de fraaie uitgaaf van Hendrik P. N. Muller's interessante beschrijving van zijn reizen en verblijf in Zuid-Afrika in 't begin van 1890 voltooid werd. Zij is versierd met 33 phototypiën naar afbeeldingen door den schrijver van daar medegebracht en 2 kaarten.

Op het gebied der historie: J. A. Obreen, *Beknopt overzigt van de oorlogen van* 1789 *tot op onzen tijd*, 1869; idem, *Handleiding tot de kennis der oude geschiedenis en die der middeleeuwen*, 1869; idem, *De Noord-Amerikaansche oorlog van* 1861—1865 (voor rekening van den schrijver); J. H. Engelbregt, *Historisch overzicht van de voornaamste gebeurtenissen der laatste dertig jaren*, 1879; H. D. J. van Schevichaven, *Epigraphie der Bataafsche krijgslieden in de Romeinsche legers*, 1881 (idem); M. de Vries, *Die geskiedenis van die Transvaal of die Suit-Affrikaansche Republiek van die laatste tien jaren.* In 1882 werd S. door aankoop eigenaar van het kopijrecht en het aanzienlijk getal houtgravuren, voorkomende in P. H. Witkamp's *Geschiedenis der Zeventien Nederlanden*, welk werk van 1871—1880 in afleveringen bij inteekening door de firma L. van Bakkenes en Co. was uitgegeven en later compleet in 3 royaal 8⁰ deelen tot den prijs van *f* 35.— werd genoteerd.

Een van S.'s eerste uitgaven bewoog zich op het gebied van rechtsgeleerdheid; dit was: C. J. van Bell, *De Raad van State en de beslissing van administratieve geschillen.* 1854. Op dit terrein behooren ook nog Mr. N. F. van Nooten, *Staats- en burgerrechtelijke bijdragen*, 1879 en diens

Rechtsvragen ten opzichte van den aanslag van boekdrukkers in het recht van patent, 1879; voorts de uit het fonds van de firma Jac. Hazenberg Cornzn. overgenomen kopijen: 1° J. de Wal, *Het Nederlandsche handelsrecht*, 3 dln.; 2° J. E. Goudsmit, *Pandecten-systeem* 1e deel (1866), waarvan S. eerst in 1879 het 2e deel liet volgen, terwijl hij ondertusschen van het eerste, algemeene gedeelte in 1872 een Fransche en in 1873 een Engelsche vertaling liet bewerken en daarvoor te Parijs en Londen uitgevers opzocht. Een firma te Madras in Engelsch-Indië kocht later het recht om van de Engelsche vertaling een tweeden druk met een oplaag van 500 exempl. uit te geven. Op politiek gebied verscheen slechts in 1864 een drietal brochures van Prof. R. Fruin.

Op het uitgestrekte veld der natuurwetenschappen noemen wij: *Tuinbouwflora van Nederland en zijne overzeesche bezittingen*, 1854—56. 3 dln. *f* 36.—; *Annales d'horticulture et de botanie*, etc. 1857—1860, 3 dln *f* 45.—; C. Morel, *De Cultuur der orchideën*, 1856; *Prodomus Florae Batavae*, 1851 en 1858. vol. I. II. 1—3; F. Dozy en J. H. Molkenboer, *Bryologia Javanica*, 1863—67. fasc. 37—64. *f* 56.—. Voor de beide eerstgenoemde periodieke uitgaven mocht de uitgever zich in den bijzonderen steun der Regeering verheugen. Voorts Dr. T. C. Winkler's *Geologie* en de in de 2e Serie der *Familiebibliotheek* opgenomen en ook onder afzonderlijke titels verschenen populaire natuurkundige werkjes, reeds vroeger vermeld.

Sedert 1882 het *Recueil des travaux chimiques des Pays-Bas*, een tijdschrift onder redactie van eenige hoogleeraren, waarvan elke jaargang een deel vormt en dat zijn abonné's meerendeels in 't buitenland heeft.

Over geneeskunde en hygiène: E. Gabler, *Latijnsch-Hollandsch woordenboek over de geneeskundige en natuurk. wetenschappen*, 2e druk, nagezien door Dr. T. C. Winkler, 1881; J. L. Fles, *Handleiding tot de stelselmatig beschrijvende ontleedkunde van den mensch*, 3e uitg. geheel opnieuw bewerkt door Prof. J. P. van Braam Houckgeest, 1881—1884; Dr. P. P. C. Hoek, *Schets van de ontleedkunde van*

den mensch, 1888; *Verslagen van de Vereeniging tot verbetering van de Volksgezondheid te Leiden*. N°. 1—9. 1869—1881; *De verbetering van het rioolstelsel te Leiden*, 1870; D. A. Schretlen, *De duinwaterleiding van Katwijk naar Leiden*, 1876.

Op het gebied der zuivere en toegepaste wiskunde: Prof. P. van Geer, *Onderzoek eener bijzondere omstandigheid der centrale beweging*, 1872; idem, *Beschouwingen over de recht- en kromlijnige bewegingen van een punt*, 1874; Dr. E. van der Ven, *Het theorema van Sturm toegepast op vergelijkingen met twee onbekenden*, 1863; idem, *De theorie en de oplossing van hoogere magtsvergelijkingen*, 1864; Prof. H. W. Schroeder van der Kolk, *Het behoud van arbeidsvermogen bij de stoomwerktuigen*,1861; Prof. F. Kaiser, *De inrichting der Sterrewachten*, 1854; H. M. F. Landolt, *Militair woordenboek voor Nederlanders*, 1861, 2 dln.

Ook over verschillende vakken van nijverheid en handwerken heeft S. eenige handboeken in 't licht gegeven. Daartoe behooren: *Visschersboekjes, uitgegeven op last van het collegie voor zeevisscherijen*. N°. 1—5, 1860—'64; T. van Spanje, *Handboek voor den horlogemaker*, 1864; P. M. Brutel de la Rivière, *Geschiedenis der bouwkunst*, 1853; *De Bouwkunde. Ontwikkeling der hoogere en lagere bouwkunst*, 1874; *Onder de oppervlakte der aarde. Mijnen en mijnwerkers*, enz. 1880. De beide laatstgenoemden werden afzonderlijk overgedrukt uit de nieuwe editie van het *Boek der uitvindingen*. De *Handleiding voor vrouwelijke handwerken*, waarvan 12 deeltjes verschenen (1885—1890), is een Nederlandsche bewerking van een serie *Lehrbücher der weiblichen Handarbeit*, die het Bazar-Actien-Gesellschaft deed verschijnen en waarvan de directie S., als uitgever der *Gracieuse*, de galvano's ter overname aanbood. Deze werkjes, elk afzonderlijk verkrijgbaar, werden zoo goed ontvangen, dat van enkele bij een oplaag van 4000 ex. reeds een herdruk noodig bleek. Dit moedigde den uitgever aan verder te gaan op dit gebied. Met de bekende Dresdener firma Klemm sloot hij in 1888 een overeenkomst, waarbij hem

de clichés van handleidingen voor het dames-kleermaken in huur werden afgestaan uitsluitend voor een Hollandsche uitgaaf. De geheele serie is thans compleet verschenen.

Maar van meer beteekenis waren de nieuwe uitgaven van P. van der Burg's *Handleiding tot de methode van het houten marmerschilderen.* Zij leveren een nieuw bewijs wat een doelmatige exploitatie voor de verspreiding en het debiet van een boek beteekent. Deze uitnemende *Handleiding*, bestaande uit 36 folio platen in kleurendruk, welke op de tentoonstellingen te Londen en te Weenen bekroond was, had de auteur met een toelichtenden tekst voor eigen rekening laten drukken en tegen den prijs van *f* 36.— verkrijgbaar gesteld bij P. M. Bazendijk te Rotterdam. Later met S. in aanraking gekomen, sloot hij in 1881 met hem een contract, waarbij bepaald werd, dat de auteur van elken nieuwen druk van een te voren vastgesteld aantal exempl., waarvoor hij de steenen aan S. in bruikleen zou geven, een overeengekomen bedrag zou ontvangen. In 1882 laat S. een nieuwe oplaag van 1000 exempl. gereedmaken, stelt het werk bij inteekening in 25 afleveringen à 50 ct. verkrijgbaar en verkoopt binnen drie jaar den geheelen voorraad. In het vertrouwen op een blijvend debiet in de toekomst en met den wensch geheel onafhankelijk van den auteur te kunnen handelen, sluit S. in 1886 een nieuw contract met van der Burg, waarbij deze hem in eigendom afstaat de steenen en het kopijrecht voor alle talen, behalve de Engelsche, waarvoor de auteur de beschikking reeds had afgestaan. Onder dezen koop waren nl. ook begrepen 500 platen, bestemd voor een Duitsche of Fransche editie, welke de auteur vroeger met de eerste uitgaaf had laten drukken. S. drukt nu die platen bij tot 1500 exempl., laat een goede Duitsche vertaling van den tekst bewerken en verkoopt ondertusschen die geheele oplaag aan den uitgever B. F. Voigt te Weimar, die haar als eigen uitgaaf in Duitschland debiteert. De derde druk van de Hollandsche uitgaaf, wederom bij inteekening uitgegeven tegen den vorigen prijs, kwam in 1887 gereed en draagt den gewijzigden hoofdtitel: *Handboek voor*

den Schilder. Een Fransche vertaling van den tekst is in 1890 door de firma E. Lyon-Claesen te Brussel bezorgd en in datzelfde jaar werd aan den Duitschen uitgever een tweede oplaag van 1500 exempl. geleverd.

Op eigen terrein, nl. over het boek en zijn vervaardiging, heeft S. ook eenige werkjes in 't licht gegeven, waaraan voor het meerendeel een gunstig onthaal te beurt viel. De invoering der snelpers hier te lande in 1854, waaraan S., zooals wij later zullen vernemen, een werkdadig aandeel nam, gaf aanleiding tot het uitgeven van *De machinemeester aan de snelpers*, een handleiding oorspronkelijk in 't Duitsch geschreven door den Augsburger monteur A. Albert, die toen en later ook hier verscheidene snelpersen heeft opgesteld. In 1856 gaf S. den eersten en eenigen jaargang uit van het *Jaarboekje voor typographische vereenigingen*. In 1860: *Het geïllustreerde boekbindersboek, uit practische ervaringen bewerkt door L. Brade en E. Winkler*, een handboek waarbij de tekst door houtgravuren is verduidelijkt en dat geheel uitverkocht werd. Het *Boek der uitvindingen* leverde het materiaal voor een bijzonder fraai geïllustreerd werk, dat onder den titel: *Schrift en Schrijfkunst, het boekdrukken, hout-, koper- en staalgravcerkunst, het steendrukken en het boekbinden*, een compendium vormt voor den beoefenaar der graphische kunsten. Ook dit boek is thans geheel uitverkocht. Een gids op ditzelfde gebied, maar in beknopter vorm en meer voor leeken bestemd, is ook het door Jo. de Vries op boeiende en prettige manier weergegeven boekje van C. Delon, *Histoire du livre*, welke bewerking in 1881 onder den titel: *Wat zijn boeken?* uitgegeven werd bij gelegenheid van de Tentoonstelling van hulpmiddelen voor den Boekhandel te Amsterdam. De in 1883 en 1885 verschenen werken *Boekhandel en Bibliographie* en *De Courant* moeten om begrijpelijke reden hier buiten beoordeeling blijven. Het gunstig onthaal en vrij aanzienlijk debiet, aan het eerstgenoemde te beurt gevallen, schrijven wij toe aan het gemis van een dergelijken leiddraad tot de kennis van het boekverkoopersbedrijf, en aan de zorgen besteed aan de typogra-

phische uitvoering. De schrijver, door den uitgever aangespoord en gesteund door diens medewerking, liet daarop in *De Courant* een soortgelijk werk over de geschiedenis en de industrie der dagbladpers volgen. Wanneer wij tot onzen spijt moeten mededeelen, dat van dit omvangrijker en in 2 deelen uitgegeven boek het debiet beneden de verwachting bleef, dan kunnen wij tevens verklaren, dat de schuld er van niet aan den uitgever ligt. Het zij schrijver dezes vergund hier uit eigen ondervinding te spreken van de onbekrompen wijze waarop de uitgever niet alleen al zijn wenschen, wat betreft de reproductie van oude en zeldzame couranten, inwilligde, maar ook zelf onvermoeid pogingen in 't werk stelde om Indische en andere vreemde bladen vóor dat doel machtig te worden. Door deze medewerking en het niet achten der kosten, verbonden aan de reproductie, die op een atelier van den eersten rang te Weenen plaats vond, was het alleen mogelijk een aanschouwelijk beeld te geven van het uiterlijk van eenige honderde nieuwsbladen. De oude Nederlandsche couranten werden vooral zeer bedriegelijk nagebootst op 17e en 18e eeuwsch papier van de firma van Gelder Zonen. Zulke boeken komen zonder het *con amore* eens uitgevers niet tot stand.

Ten gerieve van eigen administratie, maar tevens verkrijgbaar voor den geheelen boekhandel, geeft S. sedert 1881 het vroeger door G. L. Funke bezorgde *Register van algemeene verzendingen*, jaarlijks herzien en herdrukt.

Op de uitgaven over bijzondere vakken laten wij nu nog eenige meer algemeene en in populairen toon geschreven werkjes volgen. In 1858 zou W. M. Logeman, mederedacteur van het *Album der Natuur*, voor Fred. Muller een Hollandsche bewerking leveren van het Engelsche werkje *All about it*, die verschijnen zou onder den titel: *Dagelijksche dingen. Een boek voor iedereen.* Toen er vier vellen van de vertaling, die echter aan T. C. Winkler was overgedragen, gereed waren, bood Muller S. de uitgaaf aan, die ze aanvaardde en er later succes mee had. Want het werkje, in 1859 onder den titel *Een boek voor iedereen* verschenen,

moest later nog tweemaal herdrukt worden, telkens met een oplaag van 1500 exemplaren. Een reeks onderhoudend geschreven en nuttige boekjes, vooral bestemd voor jonge huishoudens, zijn de volgende, van 1883—1885 verschenen: E. M. A. Otto, *De kunst om met f 1500.— inkomen 's jaars, gehuwd, fatsoenlijk te kunnen leven* (2 drukken, elk van 1500 exemplaren); F. A. van Suchtelen Jr., *Waar blijft mijn geld? Handleiding voor huishoudelijk boekhouden; Huishoudboek voor Nederlandsche vrouwen;* Johanna, *Dat getob met onze dienstboden;* Elise, *Hoe Juffrouw Severn leerde koken*; idem, *Hoe en waarom. Wenken en raadgevingen op allerlei gebied*; Emma, *Hoe ik mijne kinderen grootbracht.* De vier laatste werkjes zijn te danken aan de vaardige pen van Mevr. Goudsmit—Polano.

In 1885 deed S. de eerste uitgaaf op het gebied der Scheurkalenders. Van de *Beets' Scheurkalender* was 2 jaren achter elkander de oplaag 3000; in 1887 verscheen een *Stichtelijke kalender* met een oplaag van 3000 en een met humoristischen tekst van 7000. De latere jaargangen 1888—1891, werden gedrukt met oplagen resp. van 26000, 31000, 32000 en 39000 exempl. Het *Leidsch Dagblad*, de *Haagsche Courant* en het *Nieuwsblad voor Nederland*, welke den kalender bij gelegenheid van St.-Nicolaas aan de abonnés voor geringen prijs aanboden, maakten, met de exempl. door de boekverkoopers besteld, zulke groote oplagen mogelijk.

Op dogmatisch theologisch gebied heeft S. zich nooit gewaagd. Wel gaf hij een paar uitgaven van stichtelijken aard, zooals Gerdes' *Bibliotheek* 1863, en diens *Handboek voor den huiselijken godsdienst* 1866, benevens enkele werken op kerkhistorisch gebied nl. J. C. van Slee, *De Kloostervereeniging van Windesheim* 1874 en C. P. Hofstede de Groot, *Honderd jaren uit de geschiedenis der Hervorming in de Nederlanden* 1883. Van het uit Gebr. Kraay's fonds overgenomen prachtwerk van Wylie, *Geschiedenis van het Protestantisme*, gaf S. in 1884 een nieuwe verkorte editie,

bewerkt door Ds. J. A. Gerth van Wijk. De eerste, groote uitgaaf, bewerkt door C. P. Hofstede de Groot, in 3 deelen, rijk geïllustreerd, was ook reeds door hem voor Gebr. Kraay gedrukt als gevolg van een transactie tusschen beide firma's betreffende het recht van vertaling, dat S. zich het eerst had verzekerd, maar dat hij aan Gebr. Kraay, die met de uitgevers der oorspronkelijke editie, Cassell & Co. te Londen, onderhandelden over de clichés, overdroeg op voorwaarde, dat de gravuren van het werk op zijn persen gedrukt zouden worden. Ongeveer terzelfder tijd werd S. door Gebr. Kraay opgedragen het drukken der groote geïllustreerde prachtuitgaaf van de Genestet's *Gedichten.*

Het beste boek, niet het minst voor de uitgevers, is de bijbel. Geen ander telt zooveel uitgaven, welke nog steeds in alle landen vermeerderd worden. Ook S. heeft er een aan toegevoegd, tot heil zijner medemenschen, voornamelijk in Zuid-Afrika, en tevens tot voordeel zijner drukkerij en van zijn handel. Het voornemen daartoe werd opgevat in 1876, toen Ds. J. H. Donner zich bereid toonde tot de bewerking naar Keur's beste uitgave. De aanleiding was, dat de platen voor een ontworpen bijbelsch huisboek voor Israëlieten bij den te wachten beperkten afzet te duur zouden komen, waarom getracht werd daarin door een grootere oplaag verandering te brengen. Die platen toch waren, wat het Oude Testament betreft, ook voor Donner's bijbel te gebruiken. Er werd toen besloten de inteekening op twee wijzen open te stellen, nl. voor een uitgaaf met gekleurde platen en een zonder, de eerste tegen *f* 12.50, de andere voor *f* 9.— compleet. Niet minder dan 10,000 exemplaren werden hiervan ter perse gelegd, nadat van de drukvormen stereotypen waren vervaardigd, zoodat later naar behoefte spoedig nieuwe oplagen gereed gemaakt konden worden. Toen S. vóór de uitgaaf een kennisgeving met aanbiedingscirculaire aan den Boekhandel verzonden had, ontving hij van een debitant, die zich in 't bijzonder met den verkoop en de colportage van bijbels bezig hield en die o. a. bezwaar gemaakt had tegen de nieuwe spelling, den volgenden curieusen wenk:

.... Met de nieuwe spelling ben ik bij nader inzien volkomen verzoend. Echter wil ik U dit toch verzoeken om in *geen enkel* geval, zoowel in de kantteekening als in den tekst, het woord HEER te gebruiken, doch beslist overal HEERE. Velen zien daar zeer naar; de nieuwe taalsmannen of voorstanders der nieuwe spelling zullen in het woord Heere geen bezwaar hebben, doch de orthodoxe oude lieden zijn op het woord Heere zoo zeer gesteld, dat er honderden, ja duizenden den Bijbel voor zullen laten staan en niet inteekenen. Geloof mij, ik schrijf U uit rijpe ervaring, want gedurende mijn werkzaam leven heb ik meer dan 40000 Bijbels en N. Test. omgezet, zegge veertig duizend; dat kan ik U met bewijzen staven. Moge dus mijn schrijven door U in overweging genomen worden, gaarne ontving ik van U daarop eenig bericht. Ik wensch U en mij zelven een goed succes....

Van deze bijbeluitgaaf werden niet alleen hier te lande door sommige boekverkoopers aanzienlijke getallen geplaatst, maar ook in andere werelddeelen, b.v. D. J. Doornink te Grand Rapids in N.-Amerika verhoogde zijn eerst bestelde getal exempl. tot 550; J. C. Juta te Kaapstad nam vóór de uitgaaf 100 voor rekening, enz. Maar vooral waren van beteekenis de groote hoeveelheden, die jaren achtereen door tusschenkomst van Londensche handelshuizen naar Zuid-Afrika werden geleverd. Stilzittende evenwel worden zulke débouchés niet gevonden, maar de moeite om de Londensche exporteurs voor het in Zuid-Afrika zeer gewilde handelsartikel bijbels te interesseeren, werd ruimschoots beloond. Verschillende firma's begonnen met 250 ex. te bestellen, gaven later orders op bij 500, ja sommigen bij 1000 te gelijk. Deze werden dan in losse bladen afgeleverd en meestal voor rekening der bestellers te Londen gebonden. In het geheel zijn van Donner's bijbel circa 35.000 exemplaren gedrukt geworden. Toen in 1881 ook de *Psalmen* en

de *Catechismus* in hetzelfde formaat in 't licht kwamen, moesten ook daarvan een groot aantal voor Zuid-Afrika bijgeleverd worden. Van enkele Londensche firma's kreeg S. ook aanvraag om de *Evangelische Gezangen* te leveren in hetzelfde formaat, ten einde die bij te binden. Deze waren echter eigendom van de Evangelische Gezangen-Compagnie (J. Brandt en Zn. te Amsterdam) en moesten wegens het formaat extra gedrukt worden, waartoe men alleen bij een bestelling van 1500 ex., uitsluitend naar 't buitenland te leveren, genegen was. Hoewel vreezende, dat de meer liberale geest dier *Gezangen* niet naar den zin der Kaapsche boeren zou zijn, nam S. toch bij een bestelling uit Londen van 1000 ex. de risico op zich om de vereischte oplaag, waarvoor hij hetzelfde papier als van den *Bijbel* bestemde, aan te vullen.

Een ander gewaardeerd huisboek in positief geloovige gezinnen vormen de werken van Flavius Josephus. Ook hiervan gaf S. in 1884 een nieuwe uitgaaf bij inteekening (20 afl. à 25 ct.) onder toezicht van Ds. J. A. Gerth van Wijk, met de platen van Luiken. De oplaag bedroeg 4000 ex., alsook van het *Vervolg*, dat in 1886 den inteekenaren in 13 afl. op dezelfde voorwaarden werd aangeboden.

Zooveel succes uit speculatief oogpunt de uitgever met Donner's bijbel had, zooveel onaangenaamheden en schade berokkende hem het reeds terloops vermelde bijbelsch huisboek voor Israëlieten, met welks uitgaaf zes jaren gemoeid waren. Het verscheen in afleveringen met platen, onder den titel: *De Bijbel in schetsen en tafereelen voor Israëlitische huisgezinnen*, bewerkt door L. Borstel, welke auteur er reeds spoedig een ongewenschte uitbreiding aan gaf. S. schreef over deze uitgaaf aan een van de vele boekverkoopers, die op grond dezer uitbreiding de betaling van het meerdere weigerden:

> Ik heb nooit treuriger ondervinding opgedaan dan met de uitgave van Borstel's *Bijbel*. Vooreerst een auteur, die zich verbindt het werk in 30 afl. compleet

te leveren; dien ik reeds bij de 2e afl. mededeel, dat hij zoo voortgaande niet aan zijn verplichtingen kan voldoen, terwijl ik met het oog op het lastige publiek, waarvoor het werk bestemd is, op geen meerdere betaling dan van 30 afl. kan rekenen, en die toch voortgaat, zoodat het boek een meerdere uitbreiding van 14 afl. verkrijgt. Ik zou eigenlijk den heer B. kunnen forceeren de kosten dier afl. te betalen en ze aan de inteekenaren cadeau geven, maar het komt mij meer gewenscht voor te beproeven wie betalen wil....

Aangevangen met een oplaag van 1150 ex. sloot de rekening dezer uitgaaf om bovengemelde reden met een belangrijk deficit.

Een uitgaaf, die eigenlijk meer ten genoege van een ander tot stand kwam, is die der *Bijbelsche Historieplaten ten dienste van het onderwijs op Catechisatiën en Zondagscholen.* Deze platen werden onder toezicht der Commissie voor de Zondagscholen van den Nederlandschen Protestantenbond vervaardigd. Het debiet er van is evenwel verre beneden de verwachting gebleven.

Ten slotte willen wij nog even melding maken van een vroeger ontworpen plan eener volksuitgaaf van Prof. van der Palm's werken, niet minder dan 32 deelen uitmakende, waarvan 16 deelen *Leerredenen*, 9 deelen *Salomo*, 5 deelen *Oratorische werken* en 2 deelen *Bloemlezing*. Het kopijrecht met een aantal exempl. was op de fondsveiling van G. T. N. Suringar in 1869 voor *f* 4000.— opgehouden. Toen S. na afloop der veiling met Suringar nog in onderhandeling trad over den afstand, was deze te vasthoudend. Destijds had een volksuitgaaf, met handigheid geëxploiteerd, wellicht groote voordeelen opgeleverd; thans zou een herdruk vrij zeker een gewaagde speculatie zijn.

VII.

Boekuitgaven in gemeenschap met andere uitgevers:

Het „Nut". — Plantenga's Encyclopedie. — Het Driemanschap. — Conscience's werken. — Gedenkboek van den oorlog. — Schoolbibliotheek. — Oranje-Nassau, enz.

Een geheel eigenaardig verschijnsel in den Nederlandschen boekhandel, dat elders zelden voorkomt, is het voor gemeenschappelijke rekening uitgeven door firma's in verschillende steden gevestigd. Moge een enkele maal gelijksoortige en concurreerende plannen tot half en half gedwongen combinatie leiden, meestal ligt er een vrijwillige en vriendschappelijke samenwerking aan ten grondslag en deze bedoelt voornamelijk het verdeelen der financiëele draagkracht bij groote ondernemingen, die in den aanvang veel kapitaal vereischen, doch eerst na geruimen tijd beginnen af te werpen.

S. is op die wijs herhaaldelijk met anderen in verbinding getreden; maar behalve uit de beide eerstgenoemde oorzaken was er voor die samenwerking, in den eersten tijd althans, nog een derde reden, nl. om zich daardoor van meerderen arbeid voor zijn drukkerij te voorzien.

Reeds vóór zijn vestiging had hij met zijn vriend D. A. Thieme, toen zij samen bij Fuhri in de leer waren, een kinderboekje getiteld *Veldbloemen* voor gezamenlijke reke-

ning uitgegeven, maar op naam van Thieme's vader, J. F. Thieme te Nijmegen. Zij namen dit onder de aanbiedingen van den patroon mee op reis en verkochten de oplaag binnen het jaar uit.

Een jaar na zijn vestiging als boekdrukker ondernam S. met K. W. Pickhardt te 's Hage, op naam van dezen, de uitgaaf van een *Beschrijving van 's Gravenhage*, door A. W. Kroon, welke 24 vellen druks beslaan en 6 platen door Mieling bevatten zou. Deze uitgaaf was niet zeer voorspoedig; de schrijver maakte weinig voortgang, ja was door zijn vertrek naar elders oorzaak, dat in 1855 eerst de 6e en laatste afl. verschijnen kon. Het aandeel van S. in het kopijrecht, en de nog overige exempl. gingen in 1888 in eigendom over aan zijn vennoot.

In 1852 nam hij op dezelfde wijze, met het oog op het drukwerk, voor de helft deel in de uitgaaf op naam van de firma de Grauw en Hofman te Breda van een dichtbundel, getiteld: *Twaalf Silhouetten door Nederlandsche dichters* [verzameld door S. J. van den Bergh]. Dit boekje werd door de Grauw persoonlijk bij den boekhandel aangeboden en uitstekend verkocht. Het kopijrecht er van ging later aan S. over.

Een combinatie van grooter beteekenis was die met Fred. Muller, toen zij in 1855 gezamenlijk voor circa *f* 3000.— den voorraad werken van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, uitgegeven door D. du Mortier & Zn., overnamen van de firma van der Hey. Zij verbonden zich toen, onder goedkeuring van het Hoofdbestuur der Maatschappij, met de firma J. de Lange te Deventer, die reeds deel had in de uitgaven met du Mortier en Oomkens en traden daarna op als uitgevers van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Dat hieraan heel wat onderhandelingen met den algemeenen Secretaris P. M. G. van Hees voorafgegaan waren, blijkt wel uit het volgende schrijven van Muller aan S., gedateerd 30 Dec. 1856:

> Eindelijk heb ik, Gode zij dank! tijd gevonden aan den Hr. v. Hees de concepten van het contract met

het Nut en ons contract te zenden en zijne approbatie te verzoeken om *alle* werken van het Nut, ook die van v. d. Hey aan te kondigen, doch bij nader inzien vrees ik, dat daaruit ligt weder eene nieuwe onaangenaamheid zou kunnen geboren worden, en ik zou er vóór zijn, dat maar achterwege te laten. Enfin, ik heb zóó aan v. Hees geschreven, dat ik door hem eene verklaring van den wensch van het Hoofdbestuur krijg.

Voorts hiernevens het contract. Als ik nu met v. Hees klaar ben met het andere, zal ik het maar laten overschrijven en U ter teekening toezenden.

En nu eindelijk de boeken. Van de Lange ontving ik reeds *Zedekundig leesboek* en *Jozef*. Wilt gij mij nu zoo spoedig gij eenigszins kunt, toezenden wat dagelijks gevraagd wordt en wat later alles wat ik moet hebben om compleet te zijn, maar behoud gij in Gods naam, nog een maand of drie alles wat ik niet noodig heb, want ik stik onder de massa. Kunt gij mij die noodige pakken op het einde dezer week per schuit zenden? dan zult gij mij verpligten....

Het hoofddepot der Werken werd toen met 1 Jan. 1857 gevestigd bij Fred. Muller te Amsterdam, die zich met de aflevering voor gezamenlijke rekening belastte. Onder de Nuts-uitgaven waren eenige zeer gezochte werkjes, zooals v. Oosterwijk Hulshoff's *Geschiedenis van Jozef*, *Zedekundig leesboek*, Heije's *Kindergedichten*, *Bloemlezing uit Nederlandsche dichters*, Wenckebach en Matthes, *Handleiding tot de kennis der natuur*, v. Heusden's *Handleiding tot de burgerlijke bouwkunde*, waarvan eenigen later herhaaldelijk herdrukt moesten worden. Ook deden de uitgevers na 1857 van wege de Maatschappij eenige nieuwe werken het licht zien, nl. H. v. Cappelle, *Leven en gezond zijn;* A. Winkler Prins, *Handboek der aardrijkskunde*, 4 dln.; C. H. M. Vierhout, *De geschiedenis van Nederland;* Th. Jorissen, *De omwenteling van* 1813; *Bijdragen tot de kennis van de voornaamste voortbrengselen van Ned.-Indië*, 4 stukken; de

Geschiedenis van het cultuurstelsel [door R. A. Soetbrood Piccardt] enz.

De regeling tusschen de drie uitgevers-firma's was zoo, dat het drukwerk om beurten tot een zeker bedrag door hen geleverd zou worden. Maar de Lange en S. hadden zelf drukkerij en Fred. Muller niet, zoodat de beide eerstgenoemden, zoodoende meer profiteerende, aan Muller provisie uitkeerden voor het hem toekomende aandeel drukwerk. Laatstgenoemde daarentegen genoot percenten van de administratie en de aflevering; de behaalde winst werd voorts jaarlijks opgemaakt en onder hun drieën gelijkelijk verdeeld. Toen de beslommeringen met de verzendingen der nieuwe uitgaven en de drukke navraag van de andere werkjes Muller bij de uitbreiding zijner antiquaarzaak te lastig begonnen te worden, verzocht hij zijn medevennooten hem van de administratie te ontslaan. Aan S. schreef hij hierover den 30en Jan. 1864:

> Ik heb U nu eene belangrijke vraag te doen.... Wilt gij nu met Mei de administratie van het Nut op U nemen, of vroeger? Zoo ja, dan vraag ik het Maandag bij 't Hoofdbestuur aan! Ik zal dan in uwe plaats alleen deelhebber zijn, doch intusschen gaarne, gelijk tot nu, de belangen der vennootschap op mij blijven nemen.
>
> Ik vraag U dit nu, omdat ik weet dat gij U met 1 Febr. decideeren moet over eenen zolder waarop gij dat van het Nut en het *Woordenboek* wildet leggen....

S. achtte het verkieselijk het depot van aflevering te Amsterdam te houden en sloeg Muller voor het debiet aan de firma Schalekamp, van de Grampel en Bakker op te dragen. Daarop antwoordde Muller dd. 2 Febr. 1864 het volgende:

> Veel danks voor uw advies. Ik heb er niet tegen dat Schalekamp het debiet op zich neemt, maar vrees eenigszins dat hij, als hij het debiet kent, die boeken

zal trachten te verdringen door andere boeken van zichzelven. Indien Gij dit niet denkt, nl. dat noch Sch. noch een ander dat doen zal, dan zou ik liever willen dat ik het aan C. L. Brinkman mogt opdragen, dien ken ik beter, dien doe ik gaarne een pleizier, enz. Indien Gij er niet tegen zijt en ook de Lange stemt er mee in (wij moeten er hem althans kennis van geven) dan vraag ik het aan Brinkman, anders moet Gij het aan Schalekamp vragen, — maar ik had liever Brinkman....

De bespreking dezer kwestie met den secretaris had ten gevolge, dat het depot werd gevestigd bij H. W. Mooy, die een twintigtal jaren met de aflevering voor rekening der drie firma's belast bleef. Muller verloor, niettegenstaande veel belangrijker zaken zijn aandacht vroegen, de Nuts-uitgaven toch niet uit het oog. Den 8en Nov. 1864 schreef hij aan S.:

Er moet gelukkig weer eens iets van het Nut gedrukt worden, nl. de *Handleiding der Natuur*, die bij ons al lang is uitverkocht en waarvan we steeds Ex. van het Hoofdbestuur geleend hebben. Terwijl enkele boeken als: *Geschiedenis van Jozef* en *Zedekundig leesboek* enz. achteruitgaan, is dit boek en de *Aardrijkskunde* van Prins vooruitgegaan, en dit is gelukkig, want de beide laatste boeken zijn veel meer in het geldgrijpend dan de andere. In 1856 hebt Gij dit boek voor ons gedrukt, nl. 1500 Ex., waarvan er aan het Nut 500 geleverd zijn; in 8 à 9 jaren hebben wij dus onze 1000 verkocht en in den laatsten tijd zijn er meer dan vroeger jaarlijks verkocht. Dit boek zal nu wel door de Lange gedrukt moeten worden en wel voor mijne rekening, dat is met 25 % rabat. En daarbij moet ik nog eens terugkomen op de vorige rekening. In het vorige jaar heb ik U eens opgegeven wat er gedrukt was en door wien om te zien aan wien de toerbeurt was. Gij weet dat het regel is dat ieder onzer voor ± *f* 500 drukke

en dan de andere. Ik heb, zoo ik wèl zie, slechts eenmaal van de Lange mijne beurt gehad, van U nooit. Heb ik daarin gelijk, dan dient er van uwe rekening ten vorige jare voor mij 25 % af te gaan.

En zullen we nu niet 2000 Ex. drukken? Of acht Ge beter over 6 of 7 jaren te herdrukken? Ik zou het boek in 1865 nog wel eens in commissie willen zenden, ten einde het debiet te bevorderen. Vindt Ge dat goed?

Zooals wij reeds hierboven aanstipten, hadden sommige werkjes een aanzienlijk debiet; eenige bleven dit nog lang behouden, maar verreweg de meesten werden langzamerhand geheel van de baan gedrongen. Om enkele getallen te noemen: van het *Zedekundig leesboek* werden in 1858 en 1878 telkens 5500 ex. gedrukt: van Hulshoff's *Jozef* 10,000 in 1860, 7000 in 1863 en 12,000 in 1866; van Vierhout, *Geschiedenis van Nederland*, van 1864 tot 1880 zeven drukken elk van 6 à 10,000 ex. In 1883 maakte het Hoofdbestuur bezwaar tegen een nieuwe uitgaaf van Vierhout's werkje. In den laatsten druk waren tegen den zin van den toen zieken schrijver op last van 't Nutsbestuur eenige wijzigingen aangebracht en toen nu de schrijver dit herstellen en een nieuw slothoofdstuk er aan toevoegen wilde, verzette het Hoofdbestuur zich hiertegen en stak de kopij in een fondsveiling. S. kocht haar en vroeg aan de Lange, of hij een half aandeel wenschte, maar deze, ontsticht over de handelwijze van het Bestuur, wilde er liever niets meer mee te doen hebben.

Toen in hetzelfde jaar ook van Heusden's *Bouwkunde* uitverkocht was, vroeg S. aan den secretaris A. Kerdijk verlof tot het herdrukken op eigen firma, daar de Maatschappij zich niet verder genegen toonde deze her-uitgaaf op haar naam te laten debiteeren. Dit werd toegestaan. Een jaar later, in 1884, kwam A. H. de Lange te Deventer te overlijden en daar zijn drukkerij en uitgeverszaak in vreemde handen overgingen, deed S. het voorstel om de voorhanden

exemplaren van de Nutsuitgaven, na taxatie door de firma Schleijer, de Vries en Kraay, over te nemen. Dit voorstel werd door de Erven de Lange en eveneens door de firma Fred. Muller & Co. aangenomen, waardoor in Juli 1885 het geheele fonds in S.'s eigendom is overgegaan en ook de aflevering door zijn firma direct plaats vindt. De Maatschappij had ook verder geen bezwaar om S. verlof tot herdrukken te verleenen van die werkjes, waarvan het debiet niet geheel had opgehouden, of die nog door herziening voor opwerking vatbaar waren, mits de vermelding van den naam der Maatschappij op titel en omslag overal kwam te vervallen en deze geen verdere aansprakelijkheid voor den inhoud droeg. De eenige band, die er nu nog bestaat, is de aanspraak op een 100-tal present-exemplaren van elken herdruk. Deze viel te beurt in 1885 aan Vierhout's *Geschiedenis* (oplaag 6000 exempl.); in 1886 aan het *Zedekundig leesboek*, geheel herzien door Vierhout (oplaag 3100 exempl.); in 1887 aan Hulshoff's *Jozef* en in 1888 aan Wenckebach en Matthes, *Handleiding tot de kennis der natuur.*

In 't begin van 1864 zond de uitgever P. B. Plantenga te Zutphen een uitvoerig prospectus met proeve van bewerking in de wereld van een nieuwe *Encyclopedie*, bewerkt naar den 11en druk van Brockhaus' *Conversations-Lexicon*, uit te geven in 15 octavo deelen à *f* 1.50. S. die hierin een gevaarlijken concurrent voor zijn *Woordenboek* van Nieuwenhuis zag, waarvan toen 8 deelen compleet waren, vatte het plan op, om door een verkorte goedkoopere uitgave van dit werk Plantenga's voornemen te verijdelen. Door tusschenkomst van D. A. Thieme en J. van Egmond Jr. te Arnhem werd evenwel Plantenga tot een schikking bereid gevonden. Hij schreef den 23en Maart 1864 aan S.:

> Uit een zooeven ontvangen schrijven van den heer Grandia te 's Hage, en uit een brief van 18 dezer van den heer J. van Egmond Jr. te Arnhem, meen ik te moeten opmaken, dat U niet ongenegen zijt, tot eene

schikking betreffende de uitgave onzer woordenboeken. Om UEd. te doen zien, dat ik vriendschap en vrede boven al dat geharrewar prefereer, rigt ik liever een schrijven persoonlijk tot UEd. Zulks leidt spoediger tot resultaten.

De ondervinding der laatste zes weken heeft mij meer en meer doen zien, dat er met eene uitgave van een woordenboek, zooals ik zulks op touw gezet heb, uitmuntende zaken te maken zijn, en door de vele bestellingen daarop ontvangen zoude ik ook U daarvan kunnen overtuigen. Uwe concurrentie zal mij natuurlijk altijd iets schaden, maar toch niet veel, te meer omdat met mijne proeve van bewerking reeds zes weken bij het Publiek gewerkt is, nu uwe 1e aflev. nog moet komen.

Ik heb U nu twee proposities te doen:

1e of U mijne uitgave, met het groote getal inteekenaren etc. wilt koopen, of

2e Of wij mijne groote uitgave voor gezamentlijke rekening zullen uitgeven, op nader vast te stellen voorwaarden. En uwe verkorte Nieuwenhuis en mijn verkorte Plantenga zullen laten varen.

Mogt UEd. tot een dezer voorstellen genegen zijn, dan proponeer ik U om persoonlijk, zoo spoedig doenlijk, eenige uren hier te komen....

Het eerste voorstel lachte S. het meest toe, maar Plantenga vroeg in een volgenden brief niet minder dan *f* 10,000 voor dien afkoop. Nadat hij tevergeefs een bod van *f* 5000 had gedaan, stemde S. toe in het voorstel sub 2.

Plantenga slaagde er in vier redacteuren of bewerkers te vinden voor slechts *f* 10.— honorarium per vel druks. De arbeid werd dien heeren door de uitgevers trouwens zeer gemakkelijk gemaakt. Al de artikelen in Nieuwenhuis' *Woordenboek* werden uitgeknipt en volgens de wetenschappen waarover ze handelden aan de bewerkers gezonden, die

ze dan met Brockhaus vergeleken en bijwerkten. De geheele administratie en verzending bezorgde Plantenga. De oplaag van 2000 exempl. werd niet slechts bij inteekening geplaatst, maar bij de uitgaaf van deel 4 was dit cijfer reeds met 100 overschreden, zoodat er nog 500 bijgedrukt werden. Zelden is er een encyclopaedie van dien omvang zoo geregeld en spoedig verschenen: in 1868 was zij geheel compleet afgeleverd. S. stond na de voltooiing en eind-afrekening op Plantenga's aanzoek zijn half aandeel in het kopijrecht en de nog overige exempl. (ongeveer 250) voor *f* 625.— aan zijn mede-uitgever af, waardoor het tusschen hen bestaande contract kwam te vervallen.

Aan de samenwerking en de uitstekende harmonie tusschen drie jonge ondernemende uitgevers heeft de Nederlandsche Letterkunde en Boekhandel groote verplichting. De uitgevers-trits Mart. Nijhoff te 's-Gravenhage, A. W. Sijthoff te Leiden en D. A. Thieme te Arnhem (later 's-Gravenhage) bij verkorting in den Boekhandel het Driemanschap genoemd, heeft van 1864 af tot 1880 de eene grootsche onderneming op de andere laten volgen. Wel kenden de firmanten elkaar sedert lang, maar ieder had zijn eigen drukke zaken, zoodat een plan van meer dan gewone beteekenis noodig was om hen de handen in een te doen slaan.

De uitgave van het groote *Woordenboek der Nederlandsche taal* was er de aanleiding toe. Deze uitgave was oorspronkelijk aangeboden aan Frederik Muller, die er aanvankelijk ooren naar had, reeds zijn berekeningen had gemaakt en zelfs een proefblad had laten drukken, maar spoedig door den grooten omvang van het werk werd afgeschrikt, bij het besef dat zijn vele andere bezigheden al zijn tijd vorderden. Nadat hij den 8en Dec. 1863 zijn besluit aan Prof. de Vries had medegedeeld, bood deze de uitgave aan Martinus Nijhoff aan, die zich terstond genegen betoonde haar te aanvaarden, op voorwaarde, dat hij zich daartoe met een anderen uitgever kon verstaan. Spoedig wist hij D. A. Thieme daartoe

over te halen, en daar het wenschelijk was, dat het werk te Leiden, de zetel der redactie, gedrukt werd, nam S. hun voorstel aan, om in dezen als „dritter im Bunde" op te treden. Men besloot toen om Muller voor te stellen als vierde deelgenoot toe te treden, maar deze was daartoe niet te bewegen. Hij schreef aan S. dd. 14 Jan. 1864:

> Gij zult nu mijn brief v. d. 12en dezer van Thieme wel gekregen hebben en daaruit alles zien! Ik kan U waarlijk niet zeggen hoe ik mij in ulieder vriendschappelijken zin te mijwaarts verheuge! Kan ik op deze of gene wijze, b.v. als agent voor Amerika op het omslag komen, — best, maar als mede-uitgever niet, zoolang ik er de daad niet van heb. En voor de daad is de onderneming mij nu te groot. Van heelerharte wensch ik ulieden het beste succes! en hoogelijk zal ik mij verheugen zoo het U allen goed gaat met die uitmuntend schoone onderneming. In waarheid: onze banden van vriendschap zijn er door versterkt. Gijlieden hebt mijne ijdelheid en eerzucht op een zware proef gesteld.
>
> 18 Jan. Door toeval heb ik dezen laten liggen en nu heden morgen van Thieme uwe plannen gezien. Kostelijk! Best dat mijn naam er niet als figurant onder staat! Het gaat ulieden zeer gezegend! Voor U een mooi, ja prachtig ding voor uwe drukkerij!

In dezelfde maand werd door de drie uitgevers met Prof. M. de Vries en Dr. L. A. te Winkel een contract opgemaakt betreffende het *Woordenboek der Nederlandsche taal*, waarin het honorarium voor elk vel druks van 16 blz. in 2 kolommen op *f* 100.— werd bepaald, bovendien nog *f* 20.— uit te betalen voor elk vel, zoodra het debiet geklommen zou zijn tot 3300 exempl. Tegelijkertijd werd een overeenkomst gesloten met Prof. de Vries voor een te bewerken *Middel-Nederlandsch Woordenboek*, waarvan echter slechts twee afleveringen in druk verschenen zijn. De uitgevers onderling

maakten ook een contract op, waarvan de verdeeling van den arbeid den hoofdinhoud vormt. De regeling was als volgt:

a. Mart. Nijhoff belast zich met het debiet in het buitenland, uitgezonderd België en de Nederlandsche Koloniën.

b. A. W. Sijthoff belast zich met het drukken. Hij neemt voorts de zorg op zich voor de correctie der eerste proef, voor het vergaren, innaaien, verzenden der afgedrukte bladen, alsmede het bewaren en tegen brandschade verzekeren. Hij brengt voor een en ander de gelden in rekening, die hem daarvoor billijkerwijs toekomen.

c. D. A. Thieme belast zich met de geheele exploitatie en administratie, behoudens het onder *a.* bepaalde. Hij zorgt voor het drukken van prospectussen, billetten, circulaires en alles wat hij ter bevordering van het debiet noodig acht; voor het plaatsen van advertentiën, voor aankondigingen in tijdschriften enz., voor het colporteeren in Nederland en België; voor de inteekening in de Nederl. Koloniën en in 't algemeen voor alles, wat geacht kan worden tot de exploitatie te behooren. De kosten voor een en ander zullen zijn mede-uitgevers met hem jaarlijks voor het volgende jaar in de maand November te voren ramen; die begrooting zal hij, zonder schriftelijke toestemming van hen niet mogen overschrijden. Jaarlijks in de maand Juli doet hij rekening en verantwoording over het afgeloopen jaar.

Eenmaal van het plan vervuld, vol ijver voor het tot uitvoering brengen, en tegelijk van de opgewekte belangstelling gebruik willende maken, teneinde dezen grootschen nationalen arbeid ook als handelszaak te doen gelukken, rustten de drie firma's niet, daarin gesteund door de redactie, of een eerste aflevering moest althans gereed zijn en alles zoo worden geordend, dat het werk spoedigen en geregelden voortgang

kreeg. Door dezen drang als 't ware gezweept, werd al het mogelijke gedaan, om de eerste vellen persklaar te maken en kon de eerste aflevering in September 1864 verschijnen. Hoe de uitgevers in hun zaak leefden en met hoeveel ingenomenheid zij die op zich namen, blijkt uit hun factuur, waarbij zij dat eerste stuk verzonden:

> Onze wensch is verwezenlijkt! De redactie heeft met stalen ijver een berg van bezwaren uit den weg geruimd en ons daardoor in staat gesteld ons verlangen te vervullen. Onvergald is dus onze vreugde, nu wij deze aflevering mogen verzenden, terwijl wij daardoor eene innige zelfvoldoening smaken, dat het ons gegund werd, de uitgave te mogen bevorderen van dat echt nationale boek — van een boek, dat hier te lande en in België sedert jaren eene warme belangstelling heeft gewekt en met zoo groot verlangen werd tegemoet gezien. — Doch waartoe de hooge waardij dezer uitgave betoogd bij confraters, die ons zulke doorslaande bewijzen gaven, hoe zij met haar sympathiseerden en er met ons roem in wilden stellen tot de verspreiding van het *Woordenboek* mede te werken. Door die medewerking zijn wij toch in staat het zeldzame voorbeeld te geven, dat reeds duizende namen van inteekenaren konden worden opgenomen op eene naamlijst voor de 1e afl., dat duizenden zich verbonden tot aankoop van een kostbaar werk, alleen na inzage van een voorloopig prospectus. Dien uitslag heeft de redactie voor een goed deel te danken aan de veerkracht van den Nederl. Boekhandel, en als leden van dien handel constateeren wij dit met trots en erkentelijkheid tevens.

De „duizende inteekenaren" was geen overdrijving. Nauwelijks toch was het contract der uitgaaf tusschen de redactie en de drie firma's geteekend, of gewapend met een uitlokkend prospectus toog Thieme op reis door alle plaatsen van Nederland en België en wist door de warmte

zijner woorden niet alleen bij den Boekhandel, maar evenzeer onder alle standen der maatschappij, zooveel belangstelling te wekken, dat een goed deel der kosten van deze zware onderneming binnen drie maanden schenen gedekt te zijn. Een gezamenlijke tocht der drie uitgevers naar de voornaamste plaatsen in België had niet minder goeden uitslag ten gevolge.

Maar deze voorspoedige loop van zaken zou helaas weldra verkeeren. De uitgaaf van het *Woordenboek* heeft met tal van wederwaardigheden te kampen gehad en de uitgevers hebben meer teleurstellingen dan vreugde van deze onderneming beleefd. Prof. de Vries heeft in de Inleiding tot het 1e deel de geschiedenis der wording en samenstelling uitvoerig beschreven, waaruit wij enkele zinsneden, die meer de uitgave betreffen, hier laten volgen.

> De breede naamlijst van inteekenaren getuigde, dat het werkelijk een volkswensch was, die nu — na zoo lange teleurstelling — eindelijk begon vervuld te worden. Doch het is lichter de volksgunst te winnen dan te behouden. Dat zij niet lang ons deel zou blijven, was te verwachten. Aangenaam mocht het zijn te ondervinden, dat het reeds geleverde den lust naar het volgende had opgewekt, maar dat vereerend ongeduld van het publiek moest ons weldra te machtig worden. Met den besten wil ter wereld was het niet mogelijk er aan te voldoen. Het werk vorderde te veel tijd en studie, om door twee arbeiders zoo spoedig te worden voortgezet als men verlangde. Bij de groote meerderheid, onbekend met de eischen van wetenschappelijk onderzoek, kon het misnoegen niet uitblijven. En dat misnoegen, dat ons sedert zooveel onrust en onlust gebaard heeft, uitte zich niet altijd op eene wijze, die van een billijk oordeel of van een juist inzicht getuigde.
>
> Versterking van werkkracht bleek meer en meer een dringende behoefte. Onze kloeke uitgevers, die

moeite noch kosten spaarden om zich van hunne taak in ieder opzicht waardig te kwijten, lieten niets onbeproefd om in die behoefte te voorzien.

Deze hadden, in overleg met de redactie, eerst Dr. Eelco Verwijs, archivaris van Friesland en schoolopziener te Leeuwarden, in 1868 weten over te halen naar Leiden te komen om in 't bijzonder Dr. te Winkel ter zijde te staan. De gesloten overeenkomst was voor beide partijen bindend voor tien jaren en tot aan zijn dood in 1880 is Verwijs eerst als medearbeider en daarna als redacteur aan het *Woordenboek* gebleven. Toen enkele weken na Verwijs' toetreding, den 24en April 1868, Dr. L. A. te Winkel kwam te overlijden, stelden de uitgevers andermaal pogingen in 't werk om de voortzetting te bespoedigen door nieuwe krachten aan te winnen. Onderhandelingen werden aangeknoopt, eerst met C. Leendertz, daarna met J. H. van Dale, doch beide keeren te vergeefs. In 1871 slaagden zij er in met Dr. P. J. Cosijn te Haarlem een overeenkomst als met Verwijs te sluiten. Toen kwam er beter gang in het verschijnen der afleveringen en het ongenoegen van het publiek begon te bedaren. Maar deze gunstiger toestand duurde ook weer niet lang. In 1872 trof Verwijs de eerste aanval van die noodlottige ziekte, welke hem slechts bij tusschenpoozen vergunde zijn arbeid te hervatten, en in 1880 zijn dood ten gevolge had. Reeds had in 1877 Cosijn zich verplicht gezien door zijn benoeming tot hoogleeraar den arbeid aan het *Woordenboek* te staken. Toen stond Prof. de Vries geheel alleen voor de taak. De sedert 1861 verleende rijks-subsidie was ook ingetrokken geworden, zoodat de kans tot voortzetting, bij het aanhoudend afvallen van inteekenaren, toen wel zeer hachelijk stond.

Werkelijk begonnen belangstellenden ook in te zien, dat het *Woordenboek* in gevaar verkeerde: door het ontnemen der toelage van 't Rijk was als 't ware een stigma op het werk gezet. De regelings-commissie van het Taal- en Letterkundig Congres te Mechelen deed in October 1879 het voor-

stel om een verzoekschrift aan de beide Regeeringen in te dienen tot het nemen van krachtige maatregelen om de verdere uitgave te verzekeren en te bespoedigen. Dit voorstel, met toejuiching op die vergadering aangenomen en later ten uitvoer gebracht, had de gewenschte uitwerking. De nieuwe Minister van Binnenlandsche Zaken Jhr. Mr. Six deed een voordracht aan de Tweede Kamer tot verleenen van Rijks-subsidie en deze hechtte daaraan haar zegel. Die loop van zaken ontlokte aan Flanor's geestige pen het volgende epigram:

Den post voor 't Woordenboek verjoeg Kappeyne's bliksem;
Ten baat van taal en volk herstelt 't beleid van Six 'em.

Elk volgend jaar verscheen de post opnieuw op de begrooting en vond genade, niettegenstaande de voortdurende en vinnige bestrijding van den afgevaardigde Corver Hooft. De subsidie bleef gehandhaafd, maar werd uitgekeerd naar evenredigheid van het aantal afleveringen, dat elk jaar 't licht zag. Ook de Belgische Regeering voldeed aan het verzoek op een voor Prof. de Vries zeer heusche en vleiende wijze. Toch bleef wegens gebrek aan medewerking de trage gang voortduren. De wijze waarop de toelage door de Nederlandsche Regeering werd verleend, en niet werd verleend wanneer er in een jaar geen aflevering verschenen was, bracht geen vermeerdering van werkkrachten aan, die zich uitsluitend aan het *Woordenboek* konden wijden. En de uitgevers konden niet meer doen, wat zij vroeger met Verwijs en Cosijn gedaan hadden. In 1881 zagen zij zich zelfs verplicht, ten gevolge van de sterke vermindering van het debiet, een aanvullingscontract met Prof. de Vries te sluiten, waarin omtrent 't honorarium bepaald werd, dat dit voortaan zou bedragen bij een debiet van 3000 exempl. *f* 100.— per vel, en voor elke 300 minder een afslag van *f* 20.—, tot een minimum van 1800 exemplaren.

Baarde de uitgaaf van het *Woordenboek*, door al de zwarigheden waarmede zoo langen tijd te worstelen viel, den uitgevers groote teleurstelling, het was vooral de vennoot-

drukker, die zijn deel kreeg van de onaangenaamheden, meestal veroorzaakt door de ongeregelde toezending der kopij.

Met het jaar 1887 opende zich eindelijk een gunstiger verschiet voor het *Woordenboek*. Toen nl. in September van dat jaar op het Taal- en Letterkundig Congres te Amsterdam de toestand bekend was gemaakt, werd op voorstel van Prof. Quack een Commissie van bijstand aangesteld uit eenige der voornaamste letterkundigen van Noord- en Zuid-Nederland. In overleg met de Redactie werd eene begrooting gemaakt van de som die noodig zou zijn om twee nieuwe medewerkers te bezoldigen.

Het was aan den ijver der Commissie te danken, dat die som in korten tijd werd bijeengebracht. De Belgische Regeering schonk haar steun, enkele genootschappen als 't Willemsfonds, 't Davidfonds enz. gaven toelagen; tamelijk veel belangstellenden van Noord en Zuid sprongen bij en een gift van nagenoeg *f* 7000.— werd namens de ontslapen maatschappij Felix Meritis voor het *Nederlandsch Woordenboek* bestemd.

Aldus gesteund, konden er naast Dr. A. Kluyver, die sedert 1885 tot de redactie was toegetreden, twee nieuwe degelijke medewerkers, Dr. A. Beets en Dr. J. W. Muller, aangesteld worden, om Prof. de Vries bij te staan. Het gevolg was dan ook, dat binnen een jaar drie nieuwe afleveringen verschenen zijn, terwijl in de voorgaande jaren slechts één per jaar kon geleverd worden. In den loop van 1891 komen, naar de berekening der redactie, weder drie afleveringen van de pers en zij hoopt dit getal gaandeweg te vergrooten. Het zoo sterk verminderende getal inteekenaren is tot staan gekomen, nu de afleveringen elkander geregeld en spoediger opvolgen.

De eerste verschijning van het *Woordenboek* in 1864 en de daarmede gepaard gaande beweging op het gebied van taal en spelling, heeft den uitgevers een paar andere uitgaven bezorgd, die uit een speculatief oogpunt beschouwd, vrij wat beter waren. Vooreerst de Vries en te Winkel's *Woordenlijst voor de Spelling der Nederlandsche taal*, die

het eerst in 1866 verscheen met een oplaag van 20.000 exempl., en waarvan in 1871 en 1880 herdrukken verschenen, in 1888 een 2e oplaag van den 3en druk.

Vervolgens het *Nieuw Woordenboek der Nederlandsche taal*, oorspronkelijk samengesteld door Calisch en in 1864 door Campagne te Tiel uitgegeven, thans geheel op nieuw bewerkt door J. H. van Dale, dat aldus in 1872 in afleveringen het licht zag, daarna in 1874 compleet voor *f* 6.50 in den handel werd gebracht en spoedig uitverkocht was. Toen van Dale in Mei 1872 op 44-jarigen leeftijd overleden was, droegen de uitgevers de herziening en uitbreiding op aan J. Manhave, die den bewerker reeds terzijde had gestaan en zich op voorbeeldige wijze van zijn taak kweet. De aanzienlijke uitbreiding bracht den prijs later op *f* 10.80; het boek bevat thans in zijn derde uitgaaf niet minder dan 3480 compres gezette kolommen en eischte voor dien herdruk in 1880 circa 1100 dubbele riemen papier. Hiervan werd een oplaag van 10.000 exemplaren gereed gemaakt.

Manhave's *Zakwoordenboek* is weder een gevolg van van Dale's *Woordenboek*. In 1875 verschenen, blijft het debiet aanhouden.

Nauwelijks waren onze uitgevers in 1864 met een aflevering van het groote *Woordenboek* opgetreden, of zij sloten zich opnieuw bij elkaar aan tot een kapitale onderneming, nl. den aankoop van v. Lennep's *Romantische* en *Poëtische werken*. Deze aankoop kwam den 3en Sept. 1864 met Simon van Baalen te Rotterdam tot stand voor een som van *f* 8000.—. Van Baalen handelde in deze voor het Rotterdamsche Boekverkoopers-college, dat in 1855 de kopijrechten van v. Lennep's werken van P. Meijer Warnars te Amsterdam aangekocht en de bekende editie in de blauwe bandjes gegeven had. De auteur zelf was met dien verkoop aan het Driemanschap zeer ingenomen; hij schreef o. a. aan S.: „Ik verheug mij, dat mijn boeken in zoo goede handen zijn gekomen." Hij bewees dat verder door hun het volgende

jaar zijn *Klaasje Zevenster* ter uitgaaf op te dragen, waarvoor een honorarium van *f* 5000.— werd overeengekomen. De sensatie, welke dit boek verwekte, en het groote succes, dat den uitgevers te beurt viel, behoeft geen nadere vermelding. Daar S. het werk drukte, en dus voortdurend door de proeven met van Lennep in betrekking stond, gaf dit nog al eens aanleiding tot briefwisseling. In een der eerste epistels, van 16 Nov. 1865, schreef v. Lennep o. a.:

> Ik heb bij het drukken van al mijn vorige romans nooit minder dan twee revisies gehad en nog bleven er fouten over, ofschoon ik de eerste proef, mijn vader de eerste en ik de tweede revisie nazag. 't Spreekt dus wel van zelf, dat ik het deze reis niet zonder revisie zou durven wagen en het hoofdzakelijk is uithoofde de pers te Leyden en niet hier is, dat ik mij met een enkele revisie tevrede stel.
>
> Ik gevoel nu ook onder 't nazien der proeven gedurig het gemis van de kritiek mijns vaders, die mij nimmer een revisie terugzond zonder een lijstje van aanmerkingen er bij te voegen. Nu sta ik met mijn werk alleen, en niemand, die mij er aandachtig op maakt, als hier en daar iets in stijl, uitdrukking of bewijsvoering onjuist of gebrekkig is. Indien U alzoo bij 't lezen der proeven 't een of ander voorkomen mocht, dat U niet goed schijnt, wees dan zoo vriendelijk mij uw aanmerkingen mede te deelen. Een versch oog kan licht iets ontdekken dat aan de mijne ontsnapt, die zich nu al 15 jaren op *Klaasje Zevenster* hebben stomp gekeken.
>
> Het Tweede Deel zal naar mijn berekening 21 à 22 vel worden en dus gemakkelijk van 't jaar nog kunnen afgedrukt worden. — Om 't pak wat dikker te maken gaat Boek VII hiernevens....

Het zetten en drukken ging geregeld en spoedig voort: in October 1865 aangevangen, werd den 30en April 1866

het laatste vel van het 5e deel ter perse gelegd. De oplaag van 1525 exempl. dezer eerste groot octaaf editie, waarvan elk exempl. *f* 17.50 kostte, was reeds vóór de voltooiing uitverkocht, zoodat terstond daarna met het zetten van een tweeden, goedkooperen druk in post-octaaf begonnen werd, die tevens als deel 15—19 van de *Romantische werken* in de bekende blauwe bandjes zou verschijnen. Den 6en Mei werd hiervan reeds het eerste vel gedrukt, en binnen enkele maanden waren ook deze vijf deelen in het bezit der talrijke koopers, die zich bij de verschijning van het 1e deel hadden aangemeld. Niet minder dan 5000 exempl. werden hiervan gedrukt en voor *f* 9,50, gebonden *f* 12.— per exempl., gedebiteerd.

Na *Klaasje Zevenster* gaven de uitgevers in de reeks der blauwe bandjes nog vier nieuwe deelen, bevattende: *De Vrouwe van Waardenburg*, *Vertellingen*, *Verspreide opstellen* enz., die van 1867—1872 achtereenvolgens als deel 20—23 van de *Romantische Werken* het licht zagen.

Van de populariteit des auteurs, welke door zijn laatsten grooten roman nog was toegenomen en een vernieuwde vraag naar zijn vroegere werken deed ontstaan, wist het Driemanschap al zeer spoedig partij te trekken door het tot stand brengen eener uitgave dier werken in geheel nieuwen vorm en in afleveringen bij inteekening. Het denkbeeld om hiervoor het formaat der Engelsche Chambers-editie te kiezen, was van D. A. Thieme afkomstig en bleek zoo zeer in den smaak te vallen, dat in dezen vorm later verschillende andere Nederlandsche auteurs hun werken zagen herdrukt. De gelegenheid om zich de complete romans van v. Lennep bij inteekening à 25 Ct. per aflevering aan te schaffen, was zoo uitlokkend, dat duizende inteekenaren kwamen opdagen. De uitgevers wenschten als premie bij deze editie een levensgroot portret van den auteur aan te bieden. Met diens goedvinden zou het gegraveerd worden naar een nieuw te schilderen doek. Thieme, aan wien deze bemoeiingen waren opgedragen, schreef daarover aan zijn medeuitgevers den 21en Jan. 1867:

Bij v. Lennep geweest. Alles in orde. Op zijn verzoek zal Schwartze — volgens hem de beste portretteur — het portret maken. Schw. had geen tijd om er voor 't begin van Maart aan te beginnen, maar gaat dan terstond aan den slag. 't Wordt een levensgroot portret: v. Lennep aan de schrijftafel. Prijs *f* 500.— bij de aflevering te betalen. (Dat is *f* 500.— beneden onze raming). v. Lennep heb ik te kennen gegeven, dat we dat portret natuurlijk aan zijne kinderen zouden aanbieden. Verder heb ik met Sluiter Senior afgesproken, dat hij 't graveeren zal. Prijs *f* 200.—. Tegen 1 Mei kan de gravure gereed zijn.

v. Lennep vond het formaat enz. heel flink.... De correctie laat hij geheel aan ons over. De letter is al onderhanden. Ik stel je echter voor 't formaat iets grooter te nemen dan Chambers. 't Komt dan dichter bij 't formaat van v. L.'s Vondel. Antwoordt hierop s. v. p. want ik wacht daarop met de bestelling van papier....

Van deze editie, die twee jaren later in 58 afl. of 4 deelen compleet kwam, bedroeg de oplaag 7500. Wegens het kiezen van een grooter letter dan die aanvankelijk, en nog tijdens de aanbieding aan den Boekhandel, er voor bestemd was, werd de raming van 50 afleveringen met 8 overschreden, die den inteekenaren niet berekend werden, wat aan het winstcijfer niet weinig afbreuk deed. Terstond na de voltooiing lieten de uitgevers geheel in dezelfde uitvoering daarop de *Poëtische werken* volgen, die in 't geheel een 30tal afleveringen of 2 deelen vormden. Hoewel uit den aard der zaak hiervan het debiet niet zoo groot mocht worden verwacht, kon toch de aanvankelijk bepaalde oplaag van 3500 exempl. volgehouden worden.

De ondervinding heeft geleerd, dat van goede boeken, die werkelijk veel gelezen worden, elke nieuwe uitgaaf, en dan liefst in gewijzigden vorm na verloop van eenige jaren

ondernomen, ook altijd weer een groot aantal koopers vindt. De van Lennep-uitgaven althans kunnen dit met sterk sprekende cijfers bewijzen, want nog vier latere edities verschenen en beloonden ruimschoots het talent der uitgevers, die zoo juist den smaak van het publiek wisten te treffen.

De eerstvolgende editie, die van 1876—1878 wederom bij inteekening het licht zag, was in handige post-octaaf deeltjes, zoo ingericht, dat de inhoud der 23 deelen *Romantische werken* in 13 deeltjes plaats kon vinden. De vier eerste deelen bevatten elk een volledigen roman; bij inteekening kostte zoo'n deel *f* 1.25; afzonderlijk *f* 1.60. Een oplaag van 6000 exempl. bleek later voor die vier eerste en meest gevraagde deelen niet eens voldoende; bijgedrukt toch werden in 1881: 2400 exempl. deel 1; 2800 deel 2; 2150 deel 3; 1800 deel 4; in 1883 nog 5000 van elk dier vier deelen.

Teneinde den arbeid van het zetten en drukken van ettelijke honderde vellen te bespoedigen, besloten de uitgevers dien over twee drukkerijen te verdeelen: behalve bij S. werd ook een gedeelte bij G. J. Thieme te Arnhem gedrukt. Deze verdeeling over twee zoo ver van elkaar verwijderde werkplaatsen was evenwel de oorzaak, dat een abuis, door den papierleverancier begaan, eerst opgemerkt werd, toen de vellen bij den binder waren. Er zijn uitgevers, zelfs onder onze voornaamste, die er volstrekt geen bezwaar in zien een boek op twee of meer soorten van verschillend getint papier in 't licht te zenden. Het Driemanschap oordeelde er anders over. D. A. Thieme schreef over deze zaak d.d. 28 Febr. 1877:

> Gisteren heb ik met Martinus de van Lennep's geschiedenis besproken. Hoewel wij 't allebei hard vonden om 34 vel in de snippers te gooien, vinden we 't toch nog harder om eene uitgaaf, die ons totaal 30 mille zal kosten, te bederven door twee soorten papier. We hebben er 6000 gedrukt, ruim 2 zijn er nu van weg, dus we zullen nog eenige jaren met die oplaag zitten,

> en als we niet de knoop doorhakken, hebben we er al dien tijd verdriet van en is de waarde van 't artikel tevens verminderd. Wij zijn daarom tot de conclusie gekomen om de 34 vel in 's hemelsnaam maar over te drukken!

Over de drie latere v. Lennep-uitgaven van 1886—1890 door S. alleen bezorgd, deelden wij reeds vroeger eenige bijzonderheden mede. Vóór het verhaal van den overgang van v. Lennep's werken in S.'s alleen-bezit, willen wij nog even melding maken van eenige andere uitgaven door het Driemanschap bezorgd. Deze waren: in 1867 Prof. R. Dozy, *Oosterlingen, Verklarende lijst* enz.; in 1868 J. S. G. Gramberg, *Madjapahit. Historisch-romantisch tafereel uit de geschiedenis van Java*, 2 dln., en in 1869 van denzelfden schrijver: *De sleutel van Madjapahit;* 1869 J. J. L. ten Kate, *De Planeeten*, prachtuitgaaf *f* 8.90 met een oplaag van 1750 exempl., waarvan de in 1877 nog overgebleven 725 exempl. met het kopijrecht volgens taxatie van G. van Kesteren door S. werden overgenomen.

In 1868 sloot het Driemanschap met J. J. Cremer een contract over de uitgaaf van een nieuwen grooten roman, getiteld *Anna Rooze*, waarvoor hij *f* 3000 honorarium zou ontvangen, maar zich tevens verbond *f* 1000 terug te betalen, wanneer de roman later in een gezamenlijke uitgaaf zijner werken zou worden opgenomen. De eerste druk in 3 groot octaaf deelen met een oplaag van 1000 exempl. werd spoedig uitverkocht; daarop volgde in 1869 een goedkoopere uitgaaf met een oplaag van 1500 exempl., formaat van Lennep's blauwe bandjes. In het vertrouwen dat het Driemanschap later wel uitgever zijner volledige werken zou worden en dus de schadevergoeding op de koopsom van dat kopijrecht minder invloed zou uitoefenen dan wanneer een ander uitgever die moest uitkeeren, bood hij den vennooten in 1870 zijn nieuwen roman *Dokter Helmond* aan. Hoewel meer dan $^1/_3$ minder van omvang, eischte hij daarvoor *f* 5000 honorarium, ook omdat het eerst als feuilleton in

Het Vaderland werd opgenomen, met soortgelijk beding als in het vorige contract. Of de winst met *Anna Rooze* behaald het verlies op *Dokter Helmond* heeft kunnen dekken, valt te betwijfelen. De verkochte exempl. van de eerste uitgaaf vergoedden niet eens het honorarium, veel minder dus de kosten van drukken, papier, enz., zoodat van een tweeden druk, waarvan de uitgevers hun winst hadden verwacht, geen sprake kon zijn.

Voor al deze gezamenlijke ondernemingen gold in hoofdzaak de arbeidsverdeeling, zooals die geregeld was in het *Woordenboek*-contract der drie vennooten. Bij S. werd alles gedrukt en voor de bewaring der opgepakte losse bladen, waarvan naar behoefte aan D. A. Thieme (belast met de aflevering aan den Boekhandel) werd gezonden, had men een afzonderlijk pakhuis in de Heerensteeg te Leiden aangekocht, hetzelfde waarin vroeger de fondsgoederen van du Mortier en van 't Nut waren geborgen. Behalve op hun geregeld gehouden vergaderingen, spraken de vennooten elkander veelvuldig, vooral nadat Thieme zich in 1874 van Arnhem naar den Haag had verplaatst. Maar ook als een hunner iets bedacht had in 't belang van exploitatie als anderszins, dan had dat terstond schriftelijk of mondeling overleg ten gevolge en vond alles zijn oplossing in de beste harmonie.

Na Thieme's overlijden in 1879, toen zijn weduwe en zijn compagnon J. Stemberg elk $^1/_6$ aandeel in de vennootschap kregen en laatstgenoemde tevens als firmant optrad, ging de administratie en exploitatie van v. Lennep's werken op S. over; van al de andere artikelen werden die functies aan de firma Stemberg opgedragen. Reeds toen had S. zijn medevennooten het aanbod gedaan, hun aandeel in v. Lennep's werken over te nemen, en daarvoor een goeden prijs geboden. Zij waren echter niet genegen daarin te treden, maar gingen twee jaren later, in 1881, toch tot dien afstand over, omdat een verschil van zienswijze met betrekking tot de exploitatie hun de overtuiging schonk, dat het in de gegeven omstandigheden beter was het artikel in één hand

te brengen. De geheele voorraad met het auteursrecht werd toen door deskundigen op een waarde van *f* 22.500 getaxeerd. S. keerde daarvan aan Nijhoff $^1/_3$ en aan Stemberg $^1/_6$ deel uit, terwijl Mevr. de Wed. Thieme haar $^1/_6$ aandeel wenschte aan te houden. Het ten gevolge daarvan met haar gesloten contract, waarin haar $^1/_6$ van de te behalen winst wordt toegekend, liet S. volkomen vrij in de wijze van verkoop en exploitatie en bepaalde voorts dat S. bij overlijden van Mevr. Thieme, of wanneer zij de overeenkomst niet mocht wenschen voort te zetten, het recht zou erlangen haar $^1/_6$ over te nemen. Dit nu verkreeg S. in 1883 door het overlijden van de contractante.

De firma Stemberg heeft de administratie over de uitgaven van het Driemanschap slechts weinige jaren mogen voeren. Toen kort na elkaar vader en zoon aan de zaak ontvielen en deze geliquideerd werd, kwam het aandeel dier firma aan de beide overgebleven vennooten Nijhoff en Sijthoff en ging de administratie aan eerstgenoemde over. De fondsartikelen zijn nu aldus verdeeld: *Woordenboek* en *Woordenlijst*, benevens het fondsmagazijn Heerensteeg: N., S. en de Erven Thieme elk $^1/_3$; van Dale en Manhave: N. en S. elk $^5/_{12}$, de Erven Thieme $^2/_{12}$.

Met Thieme alleen had S. nog de uitgave van da Costa's *Kompleete Dichtwerken* en de *Bloemlezing* daaruit. Zij hadden deze omstreeks 1871 op Thieme's fondsveiling aangekocht en van het eerstgenoemde later een nieuwen druk gegeven, waarvan de vormen op S.'s inrichting gestereotypeerd waren. Deze kopijen gingen na den dood van Mevr. Thieme en H. J. Stemberg, die elk $^1/_4$ aandeel van Thieme's helft hadden verkregen, voor $^1/_4$ aan de Erven Thieme en voor $^3/_4$ in S.'s bezit over, die, na de oplaag in 1881 van 5000 exempl. der *Komplete Dichtwerken*, in 1885 opnieuw 5300 exempl. van de stereotypen liet drukken. Deze laatste druk zal weldra weder uitverkocht zijn, zoodat in 1891 een nieuwe oplaag noodig wordt, die dan een waardige plaats in de 50 cents-editie zal innemen.

Het aanzienlijk debiet, dat reeds terstond bij de verschijning aan de groote van Lennep-editie te beurt viel en dat Thieme er toe geleid had ook andere Nederlandsche auteurs, als Schimmel en Bosboom-Toussaint in denzelfden vorm uit te geven, deed ook S. rondzien of hij niet eveneens daarmede zijn voordeel zou kunnen doen. Door Prof. de Vries attent gemaakt, viel zijn oog op Conscience, den Belgischen schrijver, wiens werken in ons land nog niet zoo verspreid waren als zij dit wel verdienden. Het eerste wat hiervoor te doen viel, was aan Conscience's uitgever, J. P. van Dieren te Antwerpen, te schrijven, ten einde diens verhouding tot den auteur te leeren kennen en hem over zijn denkbeeld te polsen. Van Dieren's antwoord van 28. Jan. 1867 op dat schrijven luidt aldus:

> Ik zend UEd. hiernevens per van Gend & Loos een stel Conscience's werken, bedragende fl. 44.78....
>
> Vroeger is door mij eene lelijke uitgave van Conscience gedaan, gelijk als het boek *de Geldduivel*, die gij bij uwe boeken zult vinden. Deze uitgave geschiedde in 1856 en was uitverkocht eer de uitgave ten einde was; zij bestond uit de boeken volgens ingesloten lijst. Ik heb toen met Mr. Conscience een kontrakt gesloten, dat hij mij het regt tot uitgeven dezer werken afstond voor 15 jaren, alzoo komt Mr. Conscience in 1871 weder in zijn regt terug. Na dien heeft hij nog 18 boeken geschreven, die hem meest toebehooren, maar die hij toch in de eerste vijf jaren aan geen anderen mag verkoopen. — Wil men de uitgave opnieuw doen, dan moet men opnieuw met Conscience handelen en dan zou men met hem weder een kontrakt voor 10, 12 of 15 jaren moeten sluiten.
>
> Ik meen uit uw schrijven te verstaan, dat gij de uitgave alleen wilt doen, hierop heb ik niet tegen, omdat ik tegenwoordig mij hoofdzakelijk bezig houd met het uitgeven mijner bladen. Ik heb de verzekering wanneer van de werken van Conscience eene uitgave

gedaan werd zooals van v. Lennep, dat die een zeer groot debiet zou hebben. De vraag is nu wat wilt gij voor het regt van uitgave voor een termijn van 10, 12 of 15 jaren geven; gij moet dit in aanmerking nemen, dat Conscience niet zonder mij en ik niet zonder hem een verkoop kan doen, ik moet dus eerst weten welke som gij wilt geven, daarna kan ik mij met C. in onderhandeling stellen en is uw aanbod niet aannemelijk, dan kunnen wij UEd. eene vraag doen.

Ook geloof ik dat C. te bewegen zou zijn om in de eerste twee of drie jaren geen boek uit te geven, zulks zou aan de onderneming goed doen, dan kon later hetzelfde formaat gehouden worden.

Na een goede overweging hoop ik uw antwoord te ontvangen....

Op S.'s vraag de hoofdartikelen uit het contract met Conscience te mogen vernemen, schreef van Dieren eenigen tijd later:

Ziehier nu wat de akt van Conscience zegt:

„Art. 1. H. Conscience staat aan J. P. van Dieren het uitsluitelijk regt af om, gedurende eenen termijn van vijftien achtereenvolgende jaren, te mogen drukken en uitgeven de volgende werken. (titelopgaaf).

Art. 2. Van Dieren zal deze werken mogen uitgeven in al zulke vormen als hem zal goed dunken en aan zulke debietprijzen als hij nuttig zal oordeelen, behalve nochtans de volgende voorwaarden:

A. Conscience zal aan zijne werken de verbeteringen en wijzigingen mogen toebrengen welke hij noodig zal oordeelen.

B. De opgenoemde werken zullen geene veranderingen van titel noch van tekst mogen ondergaan dan met toestemming des schrijvers.

Art. 4. Van Dieren zal het regt tot drukken of uitgeven zijner werken niet vóór 1 Januarij 1860 aan

anderen mogen afstaan of verkoopen, en dan nog slechts in globo, dat is al te samen en niet een eenig of eenige der werken afzonderlijk.

Art. 9. De termijn van vijftien jaren, in Art. 1 bepaald, zal beginnen te loopen den eersten Augustus 1800 zes en vijftig om te eindigen op den één en dertigsten Julij 1871, zullende Conscience of zijne regtverkrijgenden op laatstgemelden dag terugtreden in den vollen eigendom in deze overeenkomst opgenoemd.

Art. 11. Conscience zal van elk werk, in deze overeenkomst begrepen, twintig exemplaren kosteloos ontvangen."

Volgens mij zeggen Art. 1 en 9 duidelijk, dat wij tot 1871 mogen drukken en uitgeven; en bijgevolg de exempl. die bij het eindigen van het kontrakt over zijn, zullen gerust mogen verkocht worden. Voor afstaan van mijn recht tot 1 Augustus 1871 vraag ik de som van vier duizend gulden; de betaling bij overeenkomst te regelen benevens eenige andere kleine artikelen ....

Het was echter geenszins de bedoeling van S. het recht tot uitgaaf uitsluitend te bezitten, maar wel om gezamenlijk op te treden. Van Dieren was nu eenmaal de Belgische uitgever en daar een nieuwe uitgaaf toch ook voor een groot deel haar weg in het Vlaamsche land moest vinden, kon dat nooit beter geschieden dan door een firma, die zelf aandeel in de winst genoot. Hij stelde dus aan van Dieren voor hem de helft in den eigendom der voorhanden exemplaren af te staan volgens een op te maken taxatie, voorts om met Conscience een nieuw contract betreffende al zijn werken te sluiten voor zeven jaren en eveneens gemeenschappelijk een nieuwe uitgaaf volgens de spelling van het *Woordenboek* te doen verschijnen en die op zijn drukkerij te Leiden gereed te maken. Van Dieren nam dit voorstel aan en begaf zich naar Conscience om hem daarvoor te winnen. Den 11en Mei doet hij daarvan verslag als volgt:

Verleden Dingsdag ben ik bij Conscience te Kortrijk geweest, ik had hem eerst uw brief opgezonden en ben hem toen gaan spreken; hevige woorden heb ik met hem gehad, omdat hij geen rede wilde verstaan, zulks heeft tot resultaat gehad dat hij mij ingesloten brief gezonden heeft. Ik geloof dat wij zijn voorstel kunnen aannemen, zoo gij er in toestemt, maak dan een concept van contract op, gij hebt bijna een model aan het zijne. Kan ik dat spoedig ontvangen, dan zend ik het hem op en ik zal hem verzoeken om den 21 dezer naar Antwerpen te komen, dan kunnen wij de zaak met hem regelen....

Het is verstaan, dat wij nu zamen uitgevers zijn der werken van Conscience, zoowel voor de tot heden bestaande werken, als voor degenen die hij nog zal schrijven. Ik betaal voor het schrijven van één boekdeel, twee honderd bladz. inhoudende, aan Conscience duizend franken, voor twee deelen zestienhonderd franken; in het vervolg is zulks voor gemeenzame rekening? Mijne verbintenis daarover loopt tot 1869, en ik ben verplicht tot een beloop van 1600 bladz. 's jaars uit te geven.

Zend mij s. v. p. ten spoedigste het concept van Conscience; over onze voorwaarden zullen wij wel tot een akkoord komen.

Het kontrakt van Conscience zou ingaan 1 Julij 1867 en eindigen 30 Junij 1874.

Nog in dezelfde maand werden de contracten geteekend. Dat tusschen S. en van Dieren vermeldt, dat het recht van uitgaaf, dat tot 31 Juli 1871 uitsluitend aan van Dieren behoorde, van 1 Juli 1867 af tot 30 Juni 1874 gemeenschappelijk eigendom werd met het doel een nieuwe complete uitgaaf der bestaande werken te bezorgen en wel de voor Nederland bestemde exempl. ten name van S. en de Belgische met de firma van Dieren als uitgever, terwijl de nieuwe

nog te schrijven werken ook op dezelfde wijze, doch vooraf in het voor de vroegere boeken aangenomen Engelsche formaat, voor gezamenlijke rekening zouden worden uitgegeven. De voorhanden exempl. der bestaande Vlaamsche editie van 31 werken werden eveneens gemeenschappelijk eigendom, maar van Dieren bleef uitsluitend met den verkoop hiervan belast. Na inventarisatie bleek, dat er 17,344 deelen van die afzonderlijke werken voorhanden waren, vertegenwoordigende naar de nettoprijzen een waarde van fr. 39,856. Hiervan zou S. de helft, verminderd met 60 %, aan van Dieren uitbetalen, benevens voor het aan hem afgestane halve aandeel in de uitgaafsrechten dier werken een som van *f* 2000.—

Het contract door de beide uitgevers met Conscience gesloten, behelst in hoofdzaak, dat de auteur aan hen afstaat het uitsluitend recht van drukken en uitgeven zijner reeds bestaande werken, en wel gedurende 7 jaren voor de som van fr. 7000.— Na het verstrijken van dien termijn zou Conscience of zijn rechtverkrijgenden terugtreden in het volle bezit der kopijrechten, maar de alsdan bestaande gedrukte werken mochten de uitgevers blijven verkoopen. Voor de nieuw te schrijven werken binnen dien termijn golden thans de honorarium-bepalingen (in van Dieren's brief van 11 Mei vermeld) voor de compagnieschap. Ook behield Conscience zich het recht voor van vertalen in 't Fransch, daar hij met Michel Levy te Parijs reeds in 1854 een overeenkomst had getroffen, waarbij den auteur voor elk volume van 10 à 11 vel druks fr. 1000 werd toegekend, met verplichting evenwel daarvan de helft uit te keeren aan den vertaler Léon Wocquier, hoogleeraar te Gent.

Van de nieuwe uitgaaf verscheen de eerste aflevering in hetzelfde groote formaat als de van Lennep-editie en vond reeds terstond in België zoo'n gunstig onthaal, dat van Dieren binnen weinige weken berichtte, dat hij 4000 inschrijvers had. De oplaag, aanvankelijk op 6550 bepaald, werd met vel 7 verhoogd tot 8550, zoodat van vel 1—6 nog 2000 bijgedrukt moesten worden. Van Dieren nam er

5250 voor zijn rekening en S. 2250, met dien verstande, dat hun deze exempl. door de Vennootschap in rekening werden gebracht met 40 % rabat van den verkoopsprijs, terwijl de winst uit de totaal-opbrengst door de Vennooten elk voor de helft gedeeld zou worden.

De bestaande werken van Conscience vormden in deze editie 6 deelen, of 75 afleveringen, welke van 1867 tot 1870 in geregelde orde en met dezelfde groote oplaag het licht zagen. Bovendien werd er voor de inteekenaren een afzonderlijk album van platen, geteekend door Dujardin, verkrijgbaar gesteld, eveneens in afleveringen en bestemd om later in den tekst opgenomen te worden. Hiervan maakten ruim 1500 inteekenaren gebruik. Het was een succes boven verwachting; vooral het groote debiet in België, dat aan van Dieren te beurt viel, leverde hem winsten op, als tot nog toe nooit met eenige Belgische uitgaaf behaald. Voor deze 6 deelen werden ruim 3000 riemen papier gebruikt tot een bedrag van circa ƒ 35,000. Voor de winst met deze uitgaaf behaald, hebben de uitgevers elk een nieuw huis laten bouwen: van Dieren in de Consciencestraat, S. zijn tegenwoordig woonhuis naast de drukkerij.

Intusschen was Conscience voortgegaan met schrijven van nieuwe romans, die in het bekende kleine Engelsche formaat toen ook te Leiden gedrukt werden met oplagen van 1800 tot 2500 exempl. (naar gelang van den omvang) en waarvan v. Dieren er 1200 à 1500 voor zijn rekening nam en S. 800 à 1000 voor het debiet in Nederland kon gebruiken. Ook deze werden geïllustreerd door Dujardin. Gedurende de zeven jaren, waarover het contract liep, dus tot 1874, zagen er 18 nieuwe werken in 22 deelen het licht. Toen nu in 1870 de groote editie der vroegere romans in 75 afl. voltooid was, gingen de uitgevers door met ook de latere in dat formaat te drukken en deze den inteekenaren ten vervolge aan te bieden. Van 1870—1879 verschenen er aldus nog 50 afl., vormende 4 deelen, zoodat deze editie in 't geheel uit 10 deelen bestaat. Het debiet dier latere werken was aanzienlijk minder: van deel 9 was de oplaag

3350 en van deel 10 behoefden slechts 2250 gedrukt te worden.

Het spreekt van zelf, dat in de gegeven omstandigheden de uitgevers na het verstrijken van den termijn in 1874 wederom de kopijrechten van Conscience huurden. Het nieuwe contract, dat toen met hem gesloten werd, verleende hun die rechten voor den tijd van $6^1/_2$ jaar, tot 31 Dec. 1880, wederom tegen een som van fr. 7000.—. Het aantal werken bedroeg bij het sluiten dier overeenkomst 59. Wat de nieuw te schrijven romans betreft, werd overeengekomen, dat de auteur voor elke bladzijde van het kleine formaat fr. 5 zou ontvangen, wanneer het werk 200 bladzijden of minder besloeg, bij meerdere uitgebreidheid fr. 4, benevens 25 present-exemplaren.

Nog was de groote volks-editie niet geheel voltooid, of de uitgevers beraadslaagden spoedig na het sluiten van het contract reeds over een nieuwe uitgaaf in anderen vorm, te meer daar de eerste deelen uitverkocht raakten. Den 20en Febr. 1875 schreef van Dieren aan S.:

> Ik verneem dat onze vriend Conscience nog steeds ziekelijk is, er zijn zelfs vrienden van hem, die pretendeeren dat hij geen drie maanden meer zou leven; in hoeverre zulks waarheid is, kan ik U niet zeggen, ik heb den man sedert onze laatste bijeenkomst niet meer gezien.
>
> Mogten deze treurige tijdingen zich bevestigen, dan geloof ik dat het onze interest zou zijn, dat wij met de uitgave gereed waren, om dadelijk prospectus en eerste afl. de wereld in te kunnen zenden, want aan het graf heeft men geen vijanden, en dan zullen er velen kunnen gevonden worden, die de werken van den grooten man zouden willen bezitten.
>
> Wij zouden, volgens mij, opofferingen moeten doen, namelijk eene eerste aflevering gereed drukken, maar zonder weten van den schrijver. Het prospectus kan later spoedig gereed gemaakt worden. Om dat nu alles

te bewerken, moeten wij het plan van uitgave vaststellen en wij moeten het dan over de voorwaarden eens zijn.

Neem dit schrijven eens in overweging en laat mij spoedig uw gevoelen kennen....

S. voldeed aan dien wensch, maakte een plan van uitgaaf met eenige proefpagina's, benevens begrooting der kosten en zond een en ander aan zijn vennoot ter beoordeeling. Deze beantwoordde dit den 12en Maart als volgt:

Ik heb uwe berekeningen alsook uwe letteren van 9 dezer ontvangen.

Maandag of Dinsdag ga ik Conscience bezoeken en mij overtuigen hoe den staat van den vriend is.

Wanneer wij het geluk mogen hebben den man nog wat te behouden, dan is het beter de uitgave nog een jaar uit te stellen, dan zullen wij een grooter publiek hebben. Ik zal U mijne bevinding de volgende week mededeelen.

Als de uitgave geschiedt, dan moet ik ze compleet hebben, zoodat er voor mijne inschrijvers de *Geschiedenis van België* en het *Boek der Natuur* bij moet.

Later spreken wij over de berekening; ik vind de prijzen wat hoog en als wij boekjes van 50 centiemen uitgeven, dan zijn de winsten niet groot; maar daarover later....

Zooals uit dit schrijven blijkt, vielen de kosten dezer nieuwe uitgaaf in post-8°formaat, geraamd op 40 deeltjes, en berekend op circa *f* 60,000 voor een oplaag van 10,000 exempl., van Dieren niet mede. Hij hield om die en verschillende andere redenen de zaak geruimen tijd slepende. Toen hij eindelijk in 1877 in de nieuwe uitgaaf bewilligde en er het daaraanvolgend jaar een deel het licht zag, bleek al spoedig, dat zij volstrekt geen misrekening was.

De toen bestaande 63 werken werden in 41 handige post-octavo deeltjes uitgegeven, waarvan de laatsten in 1881

het licht zagen. Van de oplaag, die men op 6000 exempl. bepaald had, nam van Dieren 4000, de overige behield S. voor zijn rekening. Maar tegen het verstrijken van den termijn van het contract met Conscience, schreef van Dieren den 12 Nov. 1880:

> Gij weet dat ons kontrakt met Conscience ten einde is.
>
> Ik heb, wat mij aangaat, aan Conscience gezegd, dat ik van zijne uitgave af zie.
>
> Mijn voornemen is, om zoodra de volledige uitgave afgeloopen is, den boekhandel gansch op zij te zetten. Mijn jaren zijn daar om rust te genieten.
>
> Weet gij voor U een andere combinatie? Zijt gij soms genegen mijn zaak met (mijn bediende) Abspoel voort te zetten, zoo ja, dan geef ik mijn clientelle cadeau, en de inschrijvers, buiten de Conscience werken, werpt nog een winst van frs 6000 af.
>
> Conscience zou niet gaarne met een buitenlandschen boekhandelaar handelen....

S. maakte een gewijzigd concept-contract op en zond dat aan Conscience, wien hij vroeger wel eenige malen bezocht had, maar met wien hij slechts weinig in briefwisseling gekomen was, daar de zaken met den auteur, wat de gelden als anderszins betreft, geheel door van Dieren behandeld waren geworden. Conscience schreef naar aanleiding dier contractvernieuwing het volgende, gedateerd 26 Dec. 1880:

> Hooggeachte heer Sijthoff. Ik zend U de beide contract-concepten terug. Wij waren overeengekomen, dat uwe voorstellen de vernieuwing mijner vorige contracten met den hr. van Dieren voor grond zouden hebben. Gij hebt evenwel daarin zekere veranderingen toegebracht, waaran ik mijne toestemming niet kan geven. Zie hier de wijzigingen welke ik verlang:
>
> A. *Volledige werken.*
>
> Art. 6 moet worden opgesteld als volgt:

„De betaling dezer somma zal moeten geschieden uiterlijk den 1en Februari 1800 twee en tachtig, in handen van Hendrik Conscience of zijne rechtverkrijgenden, zullende A. W. Sijthoff gehouden zijn, aan Hendrik Conscience daarvoor interest te betalen, van 5 %, van den 1en Februari 1800 een en tachtig tot den dag der betaling".

B. *Nieuwe werken.*

In Art. 2 te stellen: „tot een beloop van vier deelen ('s jaars)" (in plaats van twee).

Indien ik, bij art. 2 vraag vier boekdeelen in plaats van twee te zien bepalen, dan is het niet, omdat ik hoop nog zooveel te kunnen schrijven, wel integendeel; maar zulke enge beperking vernedert mij als kunstenaar.

Het staat U gansch vrij mijne voorstellen te verwerpen. Was uw besluit eene weigering, dan zou ik onmiddellijk in België en in Holland pogingen beproeven, om den volstrekten eigendom mijner werken te verkoopen en wel voor de somma van 40,000 Franken....

Kon zulke aankoop U eenige kansen tot voordeel bieden, ik zou nog liefst met U dan met andere uitgevers te doen hebben.

Gelief er aan te denken, de zaak heeft geene haast voor mij.

Uw gehoorzame en verkleefde dienaar
CONSCIENCE.

Van Dieren werd toch weder als vennoot in het contract opgenomen. Hij had n.l. een kooper voor zijn zaak gevonden in H. Tolboom, die tevens genegen was het debiet in België van Conscience's werken voor rekening van v. Dieren op zich te nemen. De nieuwe overeenkomst met den auteur werd aangegaan voor den tijd van circa 8 jaren, nl. tot 30 Nov. 1888. Zij liep over 67 werken en de huursom be-

droeg wederom frs. 7000. Maar het bleek weldra, dat bij van Dieren de lust voor deze zaken er af raakte, hetzij door het klimmen der jaren, of door het spoedig daarna wederom verwisselen van den eigenaar zijner debietzaak, die aan Henri Claes overging. Hij stelde daarom in 1883 aan S. voor, met het oog op een betere exploitatie in België, de firma A. N. Lebègue & Co. te Brussel in de vennootschap op te nemen, die genegen was voor $^{1}/_{3}$ gedeelte de verplichtingen, voortvloeiende uit de met Conscience gesloten contracten, op zich te nemen en eveneens $^{1}/_{3}$ aandeel te koopen van de voorhanden werken. S. had hiertegen geen bezwaar en nog in datzelfde jaar ontwierp hij met Lebègue, onder goedkeuring van v. Dieren, een nieuwe speciale uitgaaf voor België van Conscience's meestgezochte romans, bij inteekening, en iets kleiner dan het groote formaat, maar toch zoodanig ingericht, dat de deelen ook in afzonderlijke werken gesplitst konden worden. Toen er twee deelen van de *Meesterwerken* verschenen waren met een oplaag van 10,000 exempl., werd de uitgaaf onder den titel *Volledige Werken* tot 6 deelen uitgebreid. Van deel 3—6 werden 8000 exempl. gedrukt, evenals deel 1 en 2 allen op de Leidsche drukkerij.

In 1886 wenschte van Dieren uit de combinatie te treden en afstand te doen van al zijn rechten op de uitgaaf voor toen en later, ten behoeve der beide andere vennooten. Deze kwamen met hem overeen voor dien afstand en overdracht gezamenlijk frs 8500.— te betalen, benevens zijn deel in de voorhanden exemplaren te vergoeden. Niet lang daarna, den 20^{en} Jan. 1887 overleed van Dieren, dus ruim drie jaar na zijn auteur, die den 10^{en} Sept. 1883 bezweken was.

Daar Lebègue de zorg voor het Belgische debiet terstond op zich genomen had, gingen ook de Belgische relaties van S. geheel op deze actieve firma over. Het daaraanvolgende jaar reeds zetten zij een nieuwe onderneming op touw, n.l. om voor gezamenlijke rekening een geschiedenis van België uit te geven, en wel een editie in de Nederlandsche en een

in de Fransche taal. Lebègue was eigenaar der kopij van Prof. Moke's *Geschiedenis van België*, S. bezat een groot aantal gravures betrekking hebbende op de geschiedenis der provincies van Zuid-Nederland uit Witkamp's *Geschiedenis der Zeventien Nederlanden*. August Snieders zou den tekst herzien en het toezicht op de uitgaaf houden. Daar het debiet van dit boek uitsluitend in België te zoeken was, nam Lebègue de geheele exploitatie op zich, terwijl S. voor de technische vervaardiging zorgde en elke aflevering kant en klaar naar Brussel zond. De uitgaaf geschiedde in 20 afleveringen van 4 vel tegen 50 centiemen per afl. Het succes viel echter tegen en in Juli 1889 nam Lebègue den voorraad geheel voor zijn rekening over.

Ondertusschen liep in 1887 de termijn van het laatste contract met Conscience ten einde. De beide uitgevers achtten het wenschelijk tijdig voor een vernieuwing met de Erven, zijnde Mevr. de Wede. Conscience en haar dochter, gehuwd met den vrederechter en letterkundige G. Antheunis, in onderhandeling te treden. Het bleek toen echter, dat deze alleen tot een finalen verkoop van al de rechten genegen waren en na eenige concessiën over en weer werd Lebègue, die voor de vennootschap de onderhandelingen meestal persoonlijk voerde, het met de Erven eens. Kort daarop werd het volgende contract tusschen de belanghebbende partijen gesloten:

> Entre les soussignés Madame Ve Henri Conscience; Madame Antheunis, née Marie Conscience, dûment autorisée à cet effet par son mari Monsieur Antheunis, juge de paix à Bruxelles, qui signe au présent contrat, d'une part, et Mrs. J. Lebègue et Cie, éditeurs à Bruxelles, et Mr. A. W. Sijthoff, éditeur à Leide, d'autre part:
>
> Il a été convenue ce qui suit:
>
> I. Madame Ve Conscience et Madame Antheunis

qui sont propriétaires indivis des „Volledige Werken" de H. Conscience, dont l'inventaire est ci contre;

(volgen 67 titels van Conscience's Werken).

cèdent en toute propriété et sans aucune restriction à M. M. Lebègue et Sijthoff les „Volledige Werken" de H. Conscience, tant celles qui sont actuellement éditées que celles qui sont inédites;

II. Les acquéreurs seront donc substitués aux cédants dans toute l'étendue de leurs droits, notamment dans les droits qui leur compètent en vertu de contrats passés avec des tiers dont le bénéfice est abandonné aux sous-signés de seconde part.

III. Cette cession annule en outre les contrats du 30 Novembre 1880.

IV. Les manuscrits de toutes les oeuvres inédites seront remis aux acquéreurs à la signature du contrat, sauf celui du roman „de Duivel uit het Slangenbosch" seule oeuvre que H. Conscience a laissé inachevée et que Madame Antheunis s'engage à terminer en dedans le délai de deux ans. Le prix de mille francs, stipulé pour ce travail, lui sera payé lors de la remise du manuscrit.

Il a été convenu en outre:

V. qu'il est interdit anx acquéreurs de changer les titres des ouvrages;

VI. que les acquéreurs remettront aux cédants 15 exemplaires de chaque édition nouvelle, et notamment de celle de l'autobiographie „Geschiedenis mijner jeugd;" ces exemplaires ne pourront être vendus.

VIII. Il leur séra également remis un exemplaire relié de la dernière édition complète.

Cette cession est consentie et acceptée pour la

somme de trente quatre mille francs, que les cédants déclarent avoir reçus à la signature du contrat.

Fait en autant d'originaux que de parties à Bruxelles le quatorze Mai, Dix huit cent quatre vingt sept.

(w. g.) goedgekeurd

Vrouwe CONSCIENCE.
M. CONSCIENCE,
G. ANTHEUNIS.

(w. g.) goedgekeurd

J. LEBÈGUE & Co.,
A. W. SIJTHOFF.

De eerste uitgaaf na het sluiten van dit contract was Conscience's *Geschiedenis mijner jeugd.* Dit boekje werd echter te Brussel gedrukt met een oplaag van 10,000 exempl., waarvan S. er 2000 voor Nederland nam.

Tegelijkertijd werd het plan besproken, en de begrooting reeds opgemaakt, om in 't volgende jaar een nieuwe geïllustreerde editie van Conscience's compleete werken te geven. Dit plan kwam evenwel tot heden niet tot uitvoering: de goede verstandhouding tusschen de beide vennooten dreigde verstoord te worden door de omstandigheid, dat Lebègue buiten S. om en door tusschenkomst van een Amsterdamschen uitgever van zijn voorraad der vroegere uitgaven van Conscience in Nederland trachtte op te ruimen. Hierin zag S. terecht een schending van het contract, dat reeds van den beginne af het arbeidsveld der vennooten had bepaald, en dit gaf hem toen aanleiding om Lebègue voor te stellen den eigendom in één hand te brengen. Lebègue inziende, dat het toekomstig debiet dezer werken meer in België dan in Nederland te zoeken zou zijn, aanvaardde de overname van S., zoodat zijn firma thans den uitsluitenden eigendom van al de werken van Conscience bezit.

Kort na het beëindigen van den oorlog 1870—71 had S. bij een bezoek aan Antwerpen met van Dieren over een geïllustreerde geschiedenis van dien oorlog gesproken.

Laatstgenoemde, een paar dagen daarna bij den boekhandelaar J. Rozez te Brussel zijnde, verneemt daar dat Henri Bogaerts te 's Bosch en Th. Spée, directeur-gérant der *Illustration Européenne*, een soortgelijk plan in de Fransche taal beraamden. Zij kwamen toen overeen voor gezamenlijke rekening te handelen en droegen S. de verdere uitwerking der plannen op. De combinatie zou bestaan uit vier firmanten, nl. J. Rozez te Brussel, J. P. van Dieren te Antwerpen, A. W. Sijthoff te Leiden en Henri Bogaerts te 's Bosch. S. die het oog had geslagen op de fraaie gravures in de *Illustrirte Kriegschronik* van J. J. Weber te Leipzig, ging terstond daarheen op reis en sloot met dien uitgever een overeenkomst tot het aan hem verhuren van de houtsneeplaten. Daar deze meestal eerst voor de *Illustrirte Zeitung* gebruikt werden en Weber de clichés dus niet dan veel later naar Leiden kon sturen, droeg S. aan Brockhaus het drukken der platen op. Het aldus bedrukte papier, dat de firma Teubner op zich nam te leveren (elke week 200 riemen) zou, telkens als er één of meer nummers gereed waren, voor de helft aan de Leidsche drukkerij, en voor de andere helft naar de drukkerij van de *Illustration Européenne*," te Brussel gezonden worden. Deze inrichting zag evenwel na een paar weken geen kans door de massa zet- en drukwerk heen te komen en na legio klachten van Rozez, die in zijn voortvarendheid werd belemmerd, moesten de kisten met afgedrukte platen van genoemde drukkerij worden overgebracht naar Ad. Mertens, die het drukken der Fransche editie op zich nam. De oplaag voor een Hollandsche en een Fransche editie was voorloopig voor de eerste nummers op 20,000 tezamen bepaald. Dit een en ander aldus geregeld zijnde, moest er een bewerker voor den tekst gevonden worden. Toen Conscience er niet toe genegen bleek, wendde men zich tot Aug. Snieders, redacteur van het *Handelsblad van Antwerpen*, die het schrijven van een Nederlandschen tekst op zich nam. Een vertaler van dien tekst voor de Fransche editie was te Brussel niet moeielijk te vinden.

De verdeeling van den arbeid werd als volgt vastgesteld: behalve voor het drukken, vouwen en innaaien zou S. ook voor de exploitatie der uitgaaf in Nederland zorgen, uitgezonderd bij de Katholieke boekverkoopers, die Bogaerts door zijn *Katholieke Illustratie* op zijn hand had, terwijl deze voorts met zijn andere bladen voor bekendheid en verspreiding onder het Roomsche publiek zou ijveren. De Belgische firmanten zouden trachten van beide edities zooveel mogelijk te plaatsen en later, als de inteekening geregeld was, zou elk der participanten het getal opgeven, dat hij van de Vennootschap met 40 $^0/_0$ rabat voor rekening wenschte te ontvangen. De winst, op de onderneming in haar geheel te behalen, zou gelijkelijk onder allen verdeeld worden.

Als plan van uitgaaf was overeengekomen, voorloopig 2 seriën elk van 10 afl. te geven, om daarop een 3e serie over de Commune te Parijs te laten volgen. Een geïllustreerd prospectus werd tegelijk met de beide eerste vellen in kolossale oplaag te Leipzig gedrukt, maar hier aangekomen, liet de scherpte van de afdrukken nog al te wenschen over. Toen S. daarover bij Brockhaus klaagde, antwoordde deze, dat van alle oorspronkelijke houtgravures reeds 58.000 afdrukken genomen waren voor de *Illustrirte Zeitung* en de *Kriegschronik*, van de kopergravures, voorkomende in het prospectus en de eerste proefnummers zelfs 450.000, vóór dat Weber clichés had laten maken! Van de volgende nummers werden evenwel de afdrukken veel beter.

Terstond bij het verschijnen van de 1e afl. van het *Gedenkboek van den Oorlog* en van de *Histoire de la Guerre*, zooals de titels der beide edities luidden, voelden de uitgevers dat er succes zou zijn. Van Dieren schreef telkens crescendo aan S., b.v. den 8en Juni 1871:

> Ik geloof dat wij, wat het Belgische debiet aangaat, een buitengewoon succes zullen hebben. Het huis is aanhoudend met volk om in te schrijven. Het publiek schijnt te bijten. Van Bogaerts verwacht ik ook veel goeds!

Den daaropvolgenden dag, 9 Juni 1871:

> Het *Gedenkboek* voorspelt bij mij een buitengewoon succes. Gisteren maakte ik honderd particuliere inschrijvers. Er ontbreken mij prospectussen, ik heb er aan Brockhaus 15.000 nog besteld. Is het niet goed, geeft dan contra-order.
>
> Binnen eenige dagen hoop ik U te kunnen schrijven, mijn getal inschrijvers wel 10.000 zal zijn.

Den 25 Juni:

> Ik ben weder volop in zaken; ik heb kunnen bestatigen, dat ik heden 3000 inschrijvers heb, dat gaat goed, niet waar?
>
> Over ons plan om gansch Frankrijk door te loopen heb ik besproken en nagedacht, de voorstel heb ik te Brussel gedaan, informatie en introductie aan vriend van Leeuwen gevraagd voor Rome en is Brussel tevreden en gaat den inzet van onze reis goed, dan gaan wij tot Rome!!
>
> Om meer kracht en indruk aan die zaak te geven, wenschte ik wel dat gij over dit voorstel aan Spée schreeft en dat gij het in het belang der zaak noodzakelijk oordeelt. Stemmen zij toe, dan (zien) wij ons weder Zondag te Brussel.
>
> Overweegt de zaak nog eens goed en schrijf mij of gij en ik nog commis-voyageurs willen worden....

Wederom een dag daarna:

> Spée zal U geschreven hebben dat onze reis (in België) afgesponnen is. Daar gij toch te Brussel komt, geloof ik dat het goed zou zijn dat ik daar ook present ben....
>
> Bogaerts schrijft mij dat het boek bij hem buitengewoon gaat. Wij zullen er aan 30.000 niet genoeg hebben....

De Fransche editie had in België en in enkele der noordelijke provinciën van Frankrijk eveneens een groot succes, maar de vertaalde tekst was veel te Duitschgezind om in

Frankrijk algemeen opgang te kunnen maken. Dit deed de uitgevers besluiten een geheel nieuwen Franschen tekst te laten schrijven, om dan de exploitatie te Parijs en andere groote steden aan te vangen, ja, zooals wij hierboven lezen, werd er zelfs door van Dieren en S. aan gedacht om ook een Italiaanschen tekst samen te stellen en met een uitgever te Rome over het debiet in Italië te onderhandelen. Nader schrijft v. Dieren over een en ander nog aan S. dd. 27 Juni:

> .... het is jammer, de papieren voor Rome waren al in regel; ik stel mij echter voor naar Rome te gaan, zoodra wij 50.000 Ex. geplaatst hebben, gij gaat immers mede?
>
> Waarschijnlijk kom ik te Parijs, zoodra gij er zijt. Het schijnt dat de reis naar Straatsburg zeer moeijelijk is, daarvoor heeft men van Brussel minstens twee dagen noodig, daarbij zeer kostbaar en moeijelijk, door dat er nog niets geregeld is; de Pruissen maken zich voor hun vervoer van alles meester.... In alle gevallen zorg ik voor u voor een reisplan op Straatsburg, en daar wij ons toch te Brussel zien, zal ik u dat overhandigen.

Hoewel niet al de illusies verwezenlijkt werden en de reis naar Rome er ook bij bleef, was het debiet toch buitengewoon en verwekte zelfs te Leipzig bij de groote firma's, met wie men in aanraking was, verbazing. Van elk vel werden, toen de oplaag met de 2e aflevering geregeld was, 35.000 exempl. platen gedrukt, waarvan S. er 15.000 ontving voor het drukken van den Nederlandschen tekst en 20.000 te Brussel door Ad. Mertens met Franschen tekst werden voorzien.

Ten einde een denkbeeld te geven van de beslommeringen en kosten aan deze onderneming verbonden, waarvan S., als aansprakelijk beheerder tegenover de leveranciers in Duitschland en zijn mede-uitgevers, het leeuwendeel had, laten wij hierachter de gespecificeerde „Staat van uitgaven" volgen, zooals die in S.'s copieboek voorkomt:

GEDENKBOEK VAN DEN OORLOG.

Oplaag 15.000 Hollandsch.

„ 20.000 Fransch.

Prospectus.	Papier en drukloon van 90.000 Holl. en 70.000, Fransch te Leipzig, met zetten van de 4e pagina v/h. Fransche prospectus . . . RThr 1471.17.5	*f* 2575.27
	Zetten en drukken van 30.000 Holl. Prosp. te Antwerpen.	„ 102.50
	„ „ „ „ 50.000 „ „ „ 's-Bosch	„ 167.50
	„ „ „ „ 10.000 „ „ „ Leiden	„ 37.50
	„ „ „ en papier van 10.000 Prosp. te Leiden, inleg Gracieuse .	„ 102.25
	Vracht van Leipzig naar Leiden.	„ 25.03
	„ „ „ „ 's-Bosch	„ 25.03
	„ „ „ „ Antwerpen . . . . , ...	„ 31.—
	„ „ „ „ Brussel	„ 70.—
Billetten.	Zet-, druk- en pletloon van 1350 ex. als: 400 's-Bosch, 250 Antw. en 700 Leiden	„ 18.—
	2 Riem Papier RThr 13 S. 15	„ 23.62
	Vracht van Leipzig naar Leiden	„ 5.95
Inteekenlijst.	Zet-, druk- en pletloon en papier van 1450 ex. als: 400 's-Bosch, 250 Antw. en 800 Leiden	„ 42.20
Cliché's etc.	Geleverd door F. A. Brockhaus . . . . RThr 171.9.5	„ 299.85
	„ „ Henri Bogaerts v/d. omslag	„ 25.—
	„ 1 ex. Illustr. Kriegschronik, Lieferung 1—20. . . . RThr 2.10	„ 4.08
	Porto en Auslagen en vracht van 3 papierzendingen Leipzig „ 40.—	„ 70.—
	id. geschat voor de 2e serie. . . . . . . „ 40.—	„ 70.—
	Reiskosten J. P. van Dieren en A. W. Sijthoff.	„ 1000.—
Honorarium.	Recht van vertaling en overdruk J. J. Weber, Leipzig, 1e en 2e serie . .	„ 3900.—
	August Snieders 2 seriën à *f* 1000.—.	„ 2000.—
	Fransche uitgaaf vertaling 2 seriën à *f* 500.—.	„ 1000.—
	Correctie, porto's en diverse onkosten te Leiden	„ 250.—

	Vracht van 16 Balen naar Leiden	„ 353.89
	„ „ 20 „ „ Brussel	„ 560.—
	Papier 82 × 4 Riem + 4 Rm. inschiet à RThr 6 = RThr 1992.—	„ 3486.—
	Zet- en drukloon te Leiden van 18.000 ex. à *f* 82.— per blad	„ 328.—
	„ „ „ „ Brussel „ 23.000 „ „ „ 102.— „ „	„ 408.—
Blad 5—20.	Drukken te Leipzig van 35.000 a/M. RThr 1 S. 25 . . . RThr 1025.20	„ 1796.66
	Emballage 7 × 16 Balen à RThr 1 S. 10 . . . „ 149.10	„ 261.33
	Papier 16 × 70 Riem = 1120 + 56 Rm à RThr 6. . . . „ 7056.—	„ 12348.—
	Verhoogde drukprijs te Leipzig voor 35.000 ex. blad 5—20 a/M. Sgr. 10 per blad RThr 11.20 = RThr 186,20	„ 326.66
	Vracht van 3 × 16 Balen naar Leiden à *f* 27.50 per baal	„ 1320.—
	„ „ 4 × 16 „ „ Brussel „ „ 35.— „ „	„ 2240.—
	Zet- en drukloon te Leiden van 15.000 ex. blad 5—20 à *f* 70.— per blad.	„ 1120.—
	„ „ „ „ Brussel „ 20.000 „ „ 5—20 „ „ 90.— „ „	„ 1440.—
2e Serie.	Drukken te Leipzig van 35.000 ex. bl. 21—26 a/M. RThr 2 S. 5 = RThr 455.—	„ 796.25
	„ „ „ „ 20.000 „ „ 27—40 „ „ 2 „ 5 = „ 606.20	„ 1061.66
	„ „ „ „ 15.000 „ „ 27—40 „ „ 2 „ 20 = „ 560.—	„ 980.—
	Emballage 14 × 20 Balen à RThr 1 . . . „ 280.—	„ 490.—
	Papier 20 × 70 Rm = 1400 + 70 Rm à RThr 6 . . . „ 8820.—	„ 15435.—
	Vracht van 6 × 20 Balen naar Leiden à *f* 14.— per baal	„ 1680.—
	„ „ 8 × 20 „ „ Brussel „ „ 18.— „ „	„ 2880.—
	Zet en drukloon te Leiden van 15.000 ex. blad 21—40 à *f* 70.— per blad.	„ 1400.—
	id. „ „ „ 20.000 „ „ 31—40 „ „ 90.— „ „	„ 1800.—
Omslag.	Zet- en drukloon van 18.000 ex. voor aflev. 1, 15.000 ex. voor aflev. 2—10	„ 786.50
	„ „ „ 20.000 „ „ „ 1—10	„ 1000.—
	Papier 41 + 2 Riem voor aflev. 1 à *f* 10.62 per riem	„ 456.66
	„ 140 + 7 „ „ „ 2—5 „ „ 10.62 „ „	„ 1561.14
	„ 175 + 9 „ „ „ 6—10 „ „ 10.62 „ „	„ 1954.08
Brocheeren.	Van 153.000 afleveringen à 4 vel à *f* 8.— per mille (Holl.)	„ 1224.—
	„ 200.000 „ „ 4 „ „ „ 8.— „ „ (België)	„ 1600.—
		f 73748.77

De kostenbegrooting voor de 3e serie, de geschiedenis der Commune, die alleen in Nederlandsche uitgaaf zou verschijnen met een oplaag van 15.000 exempl., omdat de Belgische vennooten geen Fransche editie wenschten, bedroeg bovendien nog *f* 15.338, maar dit plan kwam niet tot uitvoering.

Toen de uitgaaf van de beide eerste seriën een goed eind gevorderd was, bleek het, dat men zich met de Fransche editie deerlijk misrekend had: er bleven niet minder dan 8000 exempl. onverkocht, terwijl er door de slordige behandeling op de Brusselsche drukkerijen een massa defecten ontstaan was. Van de Nederlandsche uitgaaf daarentegen bleven er toen het werk compleet was slechts 800 over. Niet alleen dat het winstsaldo van de onderneming voor elk der vennooten in verhouding tot het omgezette kapitaal door die onverkochte Fransche exempl. niet groot was, maar het kostte veel tijd en besprekingen, zelfs rechtsgeleerde adviezen (van Mr. J. de Volder, later Minister van Binnenlandsche Zaken in België), vóór de zaak tot een goed einde gebracht was. De vennooten deelden de overgebleven exempl. onder elkaar met de vrijheid ze ieder naar eigen inzicht van de hand te zetten. Toch was het door de korting, die de deelgenooten vooraf van de door hen geplaatste exempl. van de combinatie genoten hadden, een voordeelige speculatie geweest. Voor deze uitgaaf werden in 't geheel gebruikt: 181 riem papier voor het prospectus, 3097 riem voor den tekst en 374 riem omslagpapier voor de afleveringen. De onderneming levert het bewijs, dat door samenwerking in den boekhandel, evenals in de moderne industrie, de productie in massa de winsten voor elk der deelhebbers vermeerdert.

Ongeveer gelijktijdig met het ontwerpen van het *Gedenkboek* sloten Bogaerts, van Dieren en S. zich bij elkaar aan tot een uitgaaf van de gezamenlijke werken van den kinderschrijver C. Schmid, waarover in een vorig hoofdstuk reeds een en ander is meegedeeld. Zij kwamen overeen, dat deze in een serie van 18 deeltjes bij S. gedrukt zou-

den worden met een oplaag van 6000 exempl., waarvan ieder der contractanten er 2000 zou ontvangen, om die elk op zijn terrein te debiteeren. Van Dieren kon het echter niet verder dan tot 500 inteekenaren brengen, zoodat de oplaag met deel 5 tot 4500 werd verminderd. Toen S. in 1881 voor eigen rekening een herdruk dier deeltjes gaf, dorst hij er nog 4000 van te drukken. Deze editie geraakte in het jaar 1889 zelfs uitverkocht.

De oorlog tusschen Rusland en Turkije in 1877 bracht de vroegere compagnons van het *Gedenkboek*, behalve Henri Bogaerts, weer tot elkaar voor de uitgaaf eener geïllustreerde beschrijving van dien oorlog. Het plan was eerst alleen tusschen S. en van Dieren besproken en vastgesteld. Aug. Snieders was wederom bereid den tekst te schrijven; maar met het oog op de hooge vrachten in 1871 voor de toezending der gedrukte platen uit Leipzig betaald, besloten de uitgevers platen en tekst beide te Leiden te drukken en enkel de clichés van Weber te koopen. S. schreef daarover aan van Dieren, dd. 30 April 1877, het volgende:

> Geleerd door de ondervinding, zou ik de platen zelf wenschen te drukken. Wat men aan den eenen kant wint, verliest men aan den anderen kant.
>
> Ik stel voor te drukken 6000 exempl. van 30 vel of 240 bladz. en zou dan deze berekening durven voorstellen:

clichés *f* 40.— p. pag. *f* 160.— p. vel × 30	*f*	4800.—
drukloon, zetten en satineeren *f* 80 × 30	„	2400.—
papier *f* 10.— per rm, dus 120 × 30 .	„	3600.—
kopij	„	1000.—
prospectussen 20.000 à $^1/_2$ vel	„	200.—
omslagen 10 × 6000 drukken. . . .	„	400.—
„ papier	„	500.—
verzenden en diverse onkosten	„	1000.—
	f	14000.—

Iedere 1000 ex. meer zullen kosten *f* 1055.—.

Naar mijn oordeel kan de prijs 20 cents per vel zijn of *f* 6.— per ex. Wanneer daar afgaat 40 pCt. dan blijft er netto *f* 3.60 over per ex.

Ik geloof er 2500 te kunnen verkoopen; ik wacht nu bericht of U mij Donderdag of Vrijdag wilt verwachten, om nader te spreken.

Er was dus nog geen sprake van een Fransche editie, waartoe de uitgevers later overgingen, want het succes met de eerste aflevering der Nederlandsche uitgaaf was niet schitterend en om te kunnen doorgaan zonder verlies, moest bijkans de geheele oplaag geplaatst worden. S. stelde daarom voor, ook een Fransche editie te geven en daarvoor in Parijs en Brussel een uitgever te zoeken. Hij ging zelf op reis met dit doel en slaagde aanvankelijk naar wensch, maar werd later teleurgesteld. In een schrijven van 24 Juli aan van Dieren vinden wij den loop van zaken als volgt door S. gerésumeerd:

Uit Parijs teruggekomen, gevoelde ik mij ongesteld en heb mij eenigen tijd niet met zaken kunnen bezighouden. Ik ben nu weer beter, maar er ligt een massa werk; onder de eerste zaken is 't *Gedenkboek*, dat moet worden behandeld.

Ik had aan Palmé verkocht 6000 ex. in losse bladen, 30 vel per serie, zonder omslagen, maar met 20,000 prospectussen voor frs. 27,000.

Palmé had geen tijd meer tot verdere onderhandelingen en ik was blij, dat de koop gesloten was. In deze week zou de overeenkomst opgemaakt worden. Ik vertrouwde mij het stellen dier Fransche overeenkomst niet toe en was met U afgesproken dat gij Vrijdag weer te Parijs zoudt zijn.

In onze samenkomst te Brussel naamt gij het sluiten van het contract over. Gij zijt naar Mechelen gegaan en ik naar Antwerpen. Ik zag u om vier uur niet aan 't station te Antw. volgens afspraak, maar dat

was onnoodig, wanneer 't contract maar werd geteekend. Toen ik er naar informeerde wist niemand er van en Palmé trok zich terug, 't geen oneerlijk was! Hij heeft ons misleid en op groote kosten gejaagd.

Nu hebt gij 300 inschrijvers en ik 592; maar daarvoor kunnen wij die kostbare onderneming niet doen! Wat nu? Gij vraagt een 2e afl., maar wat moet er gedrukt worden?

Wanneer wij drukken 2000 ex. Holl. en 4200 Fransch, dan zijn de kosten	*f* 17839.80
De opbrengst is	„ 14460.—
Schade . . .	*f* 3379.80

Hoe minder we drukken, hoe grooter de schade; met 't bedanken van Palmé is de geheele onderneming gevallen. Was nu de verkoop aan Rozez niet geschied, dan zou ik voorstellen te staken en al die moeite en zorg van zoo'n uitgaaf ons niet op den hals te halen. Want om zoo'n vorm toe te stellen voor een druk of wat is verschrikkelijk. Kunnen wij niet eens mondeling overleggen? Want gij vraagt naar de 2e afl., en bestelt er 600 van, dat gaat niet aan!

De boekhandelaar J. Rozez te Brussel was dus weder als medeuitgever opgetreden, nl. in zooverre, dat hij 4200 ex. met Franschen tekst gekocht had, op voorwaarde dat hem het alleen-debiet voor België en andere landen daarbij werd afgestaan. De onderneming kon dus doorgaan, maar de omvang van het boek, eerst op 30 vel ontworpen, werd echter tot 25 beperkt, omdat de door S. geraamde verliespost op de onderneming in haar geheel niet gedekt kon worden door de verhoogde korting, die de vennooten van de door hen gedebiteerde exempl. genoten.

Het is geen ongewoon verschijnsel, dat twee of meer uitgeversfirma's gelijktijdig bijna hetzelfde denkbeeld tot uitvoering brengen, zonder van elkaars mededinging iets te

vernemen, vóór een der persproducten het licht heeft gezien. Zoo geschiedde het ook, dat in 1871, toen er aandrang ontstaan was om aan de lagere scholen bibliotheken van geschikte uitspanningslectuur te verbinden, S. met D. A. Thieme overlegde om van verschillende hunner werkjes voor de jeugd een doelmatige uitgaaf het licht te doen zien. Reeds hadden zij de onderwijzers G. B. Lalleman en D. H. Meijer als bevoegde beoordeelaars voor hun plan gewonnen, toen zij vernamen, dat C. L. Brinkman te Amsterdam, de uitgever van het Nederl. Onderwijzersgenootschap en ook voor 't overige een niet licht te schatten mededinger, met den bekenden kinderschrijver en voormaligen onderwijzer P. J. Andriessen een zelfde denkbeeld zou gaan verwezenlijken. Zij vonden Brinkman genegen om beider plannen te vereenigen en voor gezamenlijke rekening en met medewerking der drie genoemde redacteuren een *Schoolbibliotheek* uit te geven. De drie vennooten kwamen vervolgens overeen deze lectuur in seriën van 12 deeltjes bij inteekening verkrijgbaar te stellen en daarin op te nemen: 1°. oorspronkelijke, 2°. vertaalde werkjes en 3°. die boeken uit de fondsen der drie uitgevers, welke daartoe door de redactie geschikt bevonden werden. Van deze laatste categorie bleef het kopijrecht in eigendom aan de resp. bezitters, doch voor het afstaan werd $^1/_3$ der koopsom van dat recht door de Vennootschap vergoed. Zij kochten voorts op rekening der onderneming van Gebr. Kraay het kopijrecht van de voornaamste bijdragen en verhalen uit het vroegere tijdschrift *Bato.*

Van al de in de *Schoolbibliotheek* opgenomen werkjes werd een zeker aantal overgedrukt om afzonderlijk als kinderboekjes met plaatjes in den handel te worden gebracht. De deeltjes der *Schoolbibliotheek* waren zonder platen en in eenvoudige, doch nette en stevige bandjes gestoken. Het drukken was aan S. opgedragen; de uitgaaf liep op naam van C. L. Brinkman, die dan ook de geheele exploitatie, de administratie en de jaarlijksche afrekening bezorgde, terwijl D. A. Thieme zich op zijn naam met den verkoop der afzonderlijke werkjes zou belasten.

Van de *Schoolbibliotheek* zagen van 1871—1875 drie seriën, elk van 12 deeltjes, het licht, die een redelijk, maar met 't oog op den goedkoopen prijs te gering debiet bij inteekening vonden. Toen in 1881, na Brinkman's overlijden, S. en Thieme's opvolger Stemberg hun toestemming gaven de *Schoolbibliotheek* tegelijk met Brinkman's fonds in veiling te brengen, werd het artikel beneden de taxatie opgehouden en later door S. van de Erven Brinkman ondershands overgenomen.

Een grootsche en winstbelovende uitgaaf, in 1879 met J. L. Beijers te Utrecht ondernomen, had een voor beide partijen minder aangenaam verloop en leverde ten slotte schade op. Volgens het eerst gemaakte plan, waarop de geheele berekening gebaseerd was, zou het prachtwerk, getiteld: *Oranje-Nassau*, door A. A. Vorsterman van Oyen, in twee edities verschijnen: een in groot folio, die *f* 75.— zou kosten en een in kwarto tegen *f* 25.— per exempl. Toen het prospectus in de wereld gezonden was, stonden de uitgevers al spoedig voor het feit, dat bijna uitsluitend de editie van *f* 25.— te verkoopen was en men de groote van *f* 75.— niet aanwilde. Het gevolg hiervan was, dat zij besloten de dure editie te laten vervallen en alleen de kwarto-uitgaaf te exploiteeren. De geraamde prijs van *f* 25.—, welke nu te laag geworden was, om met behoud van al de platen en kaarten de kosten te dekken, werd op *f* 40.— gesteld. Na lang oponthoud, ten gevolge van het bij groote tusschenpoozen ontvangen der kopij, die na gezet te zijn door den auteur weer geheel werd omgewerkt, kwam de uitgaaf tot stand. Maar niettegenstaande zeven colporteurs er zich voorspanden en de schrijver in diezelfde kwaliteit zijn medewerking verleende, konden de uitgevers op 1 Januari 1884 niet meer dan 291 inteekenaren besommen. De rekening sloot dan ook met een belangrijk te kort, dat echter een jaar daarna voor een deel gedekt werd door den verkoop op een fondsveiling van de 182 overgebleven exemplaren.

Met den uitgever Jan Leendertz te Amsterdam kwam S. in 1871 overeen om voor gezamenlijke rekening uit te

geven J. H. Swildens' *Vaderlandsche A B Boek* van 1781, en wel in twee edities. De eerste verscheen in kwarto formaat met 26 chromolithographische platen, vervaardigd op de ateliers van Emrik en Binger te Haarlem, met een oplaag van 3000 exempl. De tekst bestond uit 26 gedichtjes door Dr. E. Laurillard. De technische vervaardiging der tweede editie, in octavo formaat en voorzien van houtsneden, zou geheel door S. worden uitgevoerd, aan wien ook de zorg voor een beschrijving was opgedragen. Door verschillende omstandigheden is het echter bij de eerstgenoemde editie gebleven, die door Leendertz werd geëxploiteerd en niettegenstaande den betrekkelijk hoogen prijs van *f* 2.25 thans geheel uitverkocht is.

Hoewel niet voor gezamenlijke rekening, heeft S. toch in gemeenschap met verschillende buitenlandsche firma's ook uitgaven geëxploiteerd. Voor zijn Fransche vertaling van Goudsmit's *Pandecten* had hij een overeenkomst met de bekende uitgevers-firma van rechtsgeleerde werken, Durand et Pedone-Lauriel te Parijs gesloten, terwijl voor de Engelsche uitgaaf de firma Longmans en C°. te Londen optrad.

Voor het in 1869 bij hem verschenen werk van Dr. Sicherer: *Lorelei, Plaudereien über Holland und seine Bewohner*, 2 dln., had hij Brockhaus gevraagd een deel der oplaag in Duitschland te willen debiteeren, door als medeuitgever op te treden. Hoewel Brockhaus het groot octavo formaat voor dergelijke onderhoudende lectuur voor Duitschland ongeschikt achtte, nam hij op zich een deel der oplaag als Commissions-artikel aan zijn committenten te verzenden. Het debiet beloonde de moeite niet: Brockhaus deelde 12 recensie-exemplaren uit en verkocht van 1870—78 slechts 53 exemplaren.

Met een Duitsch prachtwerkje *Freudvoll und Leidvoll*, door L. Bund, met illustraties van Carl Gehrts — dichter en kunstenaar had S. op zijn reizen leeren kennen — werd op gelijke wijze gehandeld. Hier was Fr. Volckmar te Leipzig, S.'s correspondent aldaar, de aangewezen firma voor het debiet in Duitschland en deze was terstond bereid

er haar uitgebreid lager van prachtwerken mee te verrijken.

In 1872 noodigde Brockhaus wederkeerig S. uit om voor een door hem beraamde onderneming als uitgever in Nederland op te treden. Hij deed dat met het volgende schrijven:

Ich stehe mit Herrn E. Hiel in Brüssel in Verkehr betreff. Herausgabe einer „Nederlandsche Bibliotheek," und derselbe hat mir bei seiner Anwesenheit hier mitgetheilt, dass er auch mit Ihnen schon wegen des eventuellen Debits für Holland gesprochen, weshalb ich mich hiermit an Sie in dieser Angelegenheit wende.

Im Anschluss an meine deutschen Bibliotheken und meine Sammlung italienischer, spanischer, portugies., polnischer etc. Autoren, lag es längst schon in meinem Plan, auch den Versuch zu machen, einer niederländischen Bibliothek Eingang auf dem Weltmarkt zu schaffen dadurch dass ich solche an meine vorhandenen Sammlungen anreihe. Nach Lage der Dinge bleibt das Holländische bisher immer nur auf verhältnissmässig kleinern Kreis beschränkt; ich meine aber doch, dass sich dafür weitere Kreise erschliessen lassen, wenn es von hier aus in grösserem Maasstab erreichbar gemacht wird. Ich betrachte ein Vorgehen nach dieser Seite hin selbst zunächst nur als ein Versuch, hoffe aber, dass es gelingen kann, einer solchen Bibliotheek Freunde und Eingang zu schaffen.

Nur auf Deutschland lässt sich allerdings ein solches Unternehmen nicht berechnen; ich hoffe aber, dass es gelingen wird auch in Flandern und Holland selbst Absatz dafür zu gewinnen. In dieser Hinsicht wäre es mir sehr erwünscht wenn wir uns betreff. eines Arrangements für den Vertrieb einigen könnten.

Die Bibliotheek würde ebenso wie meine andern Sammlungen in Bänden zum Preise von 1 Thaler erscheinen.

Zunächst liegen vor im Plane Gedichten van Emanuel Hiel; Keus van Vlaamsche gedichten der XVI eeuw;

Gedichten van Ledeganck; Keus van Vlaamsche gedichten der moderne schrijvers.

Ob diese sämmtlich von mir gebracht werden, oder welche andern Bände von Klassikern, bei denen ein Verlagsrecht nicht mehr in Frage ist — wie Vondel, Bilderdijk — ist noch nicht zu sagen. Sie werden aber hiernach im allgemeinen den Plan beurtheilen und danach bemessen können, ob und in welcher Weise ungefähr Ihre Mitwirkung für den Debit in Holland selbst möglich wird.

Beigabe Ihrer Firma für Holland würde der Sammlung dort gewiss sofort auch wünschenswerthe Beachtung verschaffen, und ausserdem würde dies von Wichtigkeit sein zur Sicherung des Rechtsschutzes für Bände wie z. B. Hiel's Gedichten, welche ich selbst natürlich nur gegen Honorar erwerben kann.

Ich empfehle Ihnen den Gegenstand zur Erwägung und sehe mit Interesse Ihren baldgefälligen Mittheilungen entgegen über das allgemeine des Plans, sowie über die Art und Weise, in welcher Sie eine Betheiligung Ihrerseits für den Debit möglich halten.

S. antwoordde, dat hij gaarne bereid was het debiet in Nederland te bevorderen, maar dat hem de keuze, om gedichten van een hier te lande nog weinig bekenden Vlaamschen auteur voor het eerste deel te bestemmen, niet doelmatig noch het welslagen bevorderend voorkwam. De uitkomst heeft Brockhaus dan ook niet aangemoedigd om met het vormen zijner „Nederlandsche Bibliotheek" voort te gaan. Hij heeft het bij dien eersten band gelaten.

De verdere uitgaven, die S. niet uitsluitend voor eigen rekening, of wel in gemeenschap met anderen ondernam, behooren tot een bijzonder gebied, waaraan wij het volgende hoofdstuk zullen wijden.

VIII.

Dagbladondernemingen:

Leidsch Dagblad. — Dagblad van Nederland. — Het Vaderland. — Rotterdamsch Nieuwsblad. — Haagsche Courant.

De omstandigheid, dat de oude *Leidsche Courant*, die reeds sedert 1719 bestond, slechts drie malen per week verscheen, deed S. in 1860 besluiten een plaatselijk orgaan op te richten, dat het nieuws dagelijks opdischte en tevens de gelegenheid aanbood tot goedkooper prijzen aankondigingen en oproepingen te plaatsen. Den 1en Maart 1860 verscheen N°. 1 van het *Leidsch Dagblad* in zeer klein formaat, 't welk ook nog in den eersten tijd behouden bleef, zoodat door het meermalen geven van bijvoegsels de noodige ruimte gevonden moest worden, wanneer belangrijke artikelen over plaatselijke of algemeene toestanden daartoe aanleiding gaven.

Vermelding verdient, dat reeds in het tweede nummer de strijd tegen het dagbladzegel werd aangevangen, een strijd die, tot aan de eindelijke overwinning, ook de gemoederen van het overige gedeelte der pers warm hield.

Het „Leidsche blaadje" bleek — onder dien gemeenzamen naam — spoedig het burgerrecht te hebben verkregen. Het kleed, waarin het gestoken was, vertoonde weldra teekenen, dat het te sluitend, te nauw werd, dat het de ontwikkeling tegenhield, zoodat ook reeds na een halfjarig

bestaan tot formaats-vergrooting werd overgegaan. De berichten en advertenties ontvingen meer uitbreiding, evenals de hoofdartikelen, die bovendien aan het blad gaandeweg een zekere kleur gaven, totdat het eindelijk van bepaald conservatieve richting was.

De kosten aan de uitgaaf verbonden hielden echter op den duur geen gelijken tred met de inkomsten. Vandaar dat besloten werd het op ander gebied te doen bewegen, in de verwachting, dat het meerendeel van het lezend publiek de liberale beginselen was toegedaan. Een nieuwe redactie trad dus op, terwijl de vroegere, naast de nog steeds driemaal in de week verschijnende *Leidsche Courant*, een *Nieuw Leidsch Dagblad* oprichtte, zoodat het *Leidsch Dagblad* thans, hoewel slechts voor korten tijd, twee concurrenten had.

Niettemin werd den 2en December 1867 het formaat opnieuw vergroot, toen de heeren Dr. H. C. Rogge, leeraar aan de Hoogere Burgerschool te Leiden, thans hoogleeraar te Amsterdam, en Dr. G. A. van Hamel, hulpprediker bij de Waalsche gemeente, thans hoogleeraar te Groningen, de redactie in handen hadden.

Tot den 1en Juli 1869 bleef het *Leidsch Dagblad* dit formaat en dezelfde richting behouden. Ter bevordering van de liberale beginselen bevatte het tal van artikelen, behalve van de redactie zelve, van onze eerste rechts- en staathuishoudkundigen, o. a. der Leidsche hoogleeraren. Onnoodig te zeggen, dat hun opstellen bij voor- en tegenstanders in de Pers steeds meer dan gewone aandacht trokken en bij herhaling tot warmen, soms zelfs vinnigen pennestrijd aanleiding gaven.

Toen de groote dag was aangebroken, waarop de dagbladen gelijke rechten verkregen als de meer volumineuse voortbrengselen van den menschelijken geest, toen zij onbelemmerd, zonder belasting mochten verschijnen, werd het formaat van het *Leidsch Dagblad* zonder prijsverhooging eens zoo groot, zoodat den lezers de dubbele hoeveelheid lectuur van vroeger werd aangeboden. Een gedeelte er van werd tevens bestemd tot het leveren van een reeks feuille-

tons, welke met een nieuwe novelle van R. Koopmans van Boekeren: *De veldwachter van Laterveer* getiteld, werd geopend. Zelfs kreeg het een officiëel karakter ten gevolge van het besluit van den Gemeenteraad, dat alle afkondigingen en verdere bekendmakingen, welke van het Dagelijksch Bestuur uitgingen, aan het *Leidsch Dagblad* ter opneming zouden worden toegezonden.

Edoch, trots dit alles en ondanks de goede zorgen aan vorm en inhoud besteed, (Mr. P. Brooshooft begon in dien tijd als student aan dit blad zijn loopbaan als journalist) liet het aantal geabonneerden, in verband met de aan de uitgave verbonden kosten, steeds te wenschen over. Dit had ten gevolge, dat op 1 Juni 1873 het *Leidsch Dagblad* tot zijn oorspronkelijk karakter terugkeerde: het werd weer een volksblaadje, in den geest van de *Münchener* en *Augsbürger Nachrichten*, blaadjes die tot een lagen prijs bij duizenden worden gedebiteerd; het werd weer zijner oorspronkelijke roeping getrouw, waarvan het in den staatkundigen partijstroom was afgedwaald: een eenvoudig en bescheiden blad, dat het publiek op de hoogte zou houden van het voornaamste binnen- en buitenlandsche nieuws, en plaatselijke en algemeene belangen zou bespreken zonder politiek of godsdienst.

Juist omdat het een politiek blad was, bleef het beperkt tot een kring van enkele honderde lezers, terwijl de uitgever het in handen wenschte te zien van duizenden. Dit doel werd van nu af mede door aanzienlijke prijsvermindering bereikt; de ondervinding had geleerd, dat Leiden voor een partijorgaan niet de geschikte plaats was. Het *Leidsch Dagblad*, in een populair, doch naar de eischen des tijds geredigeerd nieuwsblad herschapen, begon hoe langer hoe meer belangstelling bij het couranten-lezend en zelfs ook bij het tot nog toe niet-courantend-lezend publiek te vinden, zoodat het nu bij duizende exemplaren dagelijks verspreid wordt, terwijl er meermalen twee of drie, zelfs vier bladen moeten worden gedrukt.

Dat resultaat is echter niet zoo gemakkelijk bereikt als

het wel schijnt. Er is aan de exploitatie heel wat zorg en tijd besteed. Het winnen van abonnés binnen de stad was vrij gemakkelijk en daaraan werd geregeld de hand gehouden door verspreiding van prospectussen enz., maar het verkrijgen van familie-advertenties, bekendmakingen van notarissen, annonces van vraag en aanbod vooral, heeft heel wat moeielijkheden opgeleverd. Het steeds toenemend debiet van het blad oefende hierop natuurlijk een gunstigen invloed uit, maar er viel te strijden tegen een taai bestje, dat een paar eeuwen oud was, een officiëele kleur had en zeer veel vrienden bezat. Voorts moest het uitgestrekte terrein der omliggende dorpen bewerkt worden, waarmede een slecht geregelde postverbinding bestond, waar men nog zeer aan de oude *Leidsche Courant* gehecht bleek en waar de bewoners, meer dan in de stad, voor hun geestelijk voedsel onder curateele der geestelijkheid staan. Er dienden correspondenten in die dorpen te worden aangesteld en dewijl boekverkoopers er ontbraken, moesten de postdirecteuren, brievengaarders en bestellers worden aangezocht om zich met de colportage te belasten. Veel provisie kon natuurlijk niet gegeven worden, evenmin een hoog rabat. Toch is na jarenlang onvermoeid werken een schitterende uitkomst verkregen, want met de toeneming van het aantal abonnés buiten de stad groeide ook het getal der advertenties aan, zoodat het *Leidsch Dagblad* op dit oogenblik zonder eenigen twijfel als het meest gelezen blad in dit gedeelte der provincie Zuid-Holland kan worden beschouwd. In 1890, toen in de verhouding der post-administratie tot de dagbladpers een geheele wijziging werd gebracht, zijn op veel plaatsen agenten aangesteld, aan wier adres de exempl. per tram of spoor worden toegezonden, zoodat het *Leidsch Dagblad* nu nog denzelfden avond van de uitgave wordt rondgebracht te Sassenheim, Lisse, Hillegom, Warmond, de beide Katwijken en Noordwijken, Noordwijkerhout, Rijnsburg, Voorschoten, Wassenaar, Alphen, Bodegraven, Hazerswoude, Koudekerk, Leiderdorp, Oegstgeest, Valkenburg en Zoeterwoude.

De hierachter volgende cijfers geven het beste overzicht

van de opkomst van het blad gedurende de dertig jaren van zijn bestaan.

	Getal abonnés.	Getal advertenties.
1860/61	180	662
1865/66	271	1160
1870/71	280	2094
1875/76	1800	4240
1880/81	3688	7902
1881/82	3975	8799
1882/83	4280	8947
1883/84	4400	9526
1884/85	4525	10.026
1885/86	4365	10.302
1886/87	4446	12.048
1887/88	4580	12.320
1888/89	4668	12.681
1889/90	5073	13.906
1890/91	5284	14.436

Erkentelijk voor den ondervonden steun, bood de uitgever zijn geabonneerden bij herhaling boekwerken van onze voornaamste letterkundigen en dichters, zooals van Jan ten Brink, J. J. Cremer, J. J. L. ten Kate enz. als premies aan, welke — getuige de gretige wijze waarop van zulk een gelegenheid om zich tegen een geringe vergoeding de bibliotheek met een verdienstelijke pennevrucht te verrijken — steeds met ingenomenheid door elken stand werden ontvangen.

Het beheer over het *Leidsch Dagblad* is sedert 1886 aan des Uitgevers jongsten zoon, Gerard Henri Sijthoff opgedragen. De bureelen voor administratie en redactie maken deel uit van de gebouwen waar de zaak in haar geheel gevestigd is, maar hebben een afzonderlijke inrichting; het zetten en drukken geschiedt evenwel in de lokalen der boekdrukkerij.

De namen der sedert de oprichting elkander opvolgende redacteuren zijn: A. Montagne Iz., Dr. H. C. Rogge, Dr. G. A. van Hamel, Mr. H. Keer, H. N. van Praag, M.

Vas Dias, P. van Merkesteyn, Mr. P. Brooshooft, M. van Raalte, H. Scheltema en J. van den Dop.

In het najaar van 1866 kwam de bekende Haagsche predikant J. C. Zaalberg Pz. tot S. met een grootsch plan, nl. tot oprichting van een liberaal dagblad voor geheel Nederland, in de residentie te verschijnen. De niet geringe financiëele bezwaren, die aan de vestiging van een dagblad op groote schaal in ons kleine land steeds verbonden zijn, werden in die dagen nog verhoogd door de zegelbelasting, welke de kosten niet in, maar buiten alle evenredigheid deed klimmen, naar mate een courant grooter van formaat en rijker van inhoud was. Maar Zaalberg deed een oorspronkelijk denkbeeld aan de hand om het benoodigde kapitaal, op een half millioen geschat, te erlangen. Hij wenschte voor dit doel een Vereeniging te stichten en op de statuten de Koninkl. goedkeuring aan te vragen. Het bestuur dezer Vereeniging moest bestaan uit mannen van naam uit de letterkundige en ambtenaarswereld, terwijl een raad van beheer voor de financiëele belangen aan dat bestuur zou worden toegevoegd. Het benoodigde kapitaal zou men daarna door een geldleening trachten bijeen te brengen, en om niet van bankiers of enkele groote geldschieters afhankelijk te worden, zou men de deelneming splitsen in 10,000 aandeelen, elk van *f* 50.— rentende 4% 's jaars. Aan ieder aandeel zou gedurende de eerste drie maanden een presentexemplaar van de courant verbonden worden, terwijl door het uitloven van een premie-aandeel op elke tien geplaatste aandeelen, de verspreiding van het blad en het welslagen der onderneming nog te bevorderen zouden zijn.

Dit waren in hoofdtrekken de plannen door Zaalberg aan S. voorgesteld en door dezen, bereid om als uitgever van het blad op te treden, aannemelijk geacht. Spoedig daarop wendde Zaalberg zich tot eenige Haagsche vrienden, zooals Lod. Mulder, Dr. M. P. Lindo, Dr. P. Bleeker, A. Ising, Mr. C. Vosmaer en T. van Westrheene Wz., die allen het denkbeeld zeer toejuichten en elkander opwekten

het te helpen verwezenlijken. Maar de loop, dien de zaak hierdoor kreeg, was Zaalberg niet geheel naar den zin, zooals blijkt uit eenige zinsneden ontleend aan een brief van T. v. Westrheene Wz., later aan S. geschreven:

.... Ook bewonderen wij de vinding van het middel om het kapitaal bijeen te krijgen en willen er onze schouders wel onder zetten. Maar de geheele zaak is nog te confuus, te wild, te weinig bekookt. Wij willen weten wat wij aan elkander zouden hebben, wat de zaak eigenlijk wezen zou en in welke verhouding wij er toe zouden komen. Bovendien er waren nog andere menschen buiten ons, ook buiten den Haag genoemd, die hunne medewerking *beloofd* hadden. Later bleek dat „beloofd" meestal zeer onbestemd, zeer voorwaardelijk, ja soms zeer problematiek te zijn. Enfin! wij houden hier een bijeenkomst bij Z. Deze leest voor een ontwerp statuten. Geheel in overeenstemming met het tusschen ons (Bosscha, Mulder, Ising, Campbell, Vosmaer, Lindo, Egeling en mij) besprokene, geven wij ronduit te kennen dat wij wel willen medewerken, wel willen beproeven om de zaak tot stand te brengen, onze namen dadelijk geven, maar alleen wanneer het *onze* zaak wordt, — niet omdat *wij* daarvan meer (of maar eenig) *voordeel* begeeren, maar omdat wij *moreel* en *intellectueel* het heft in handen willen houden. In diezelfde opvatting vallen Dr. Bleeker, Maas Geesteranus en Stieltjes met ons samen. Nu was Z. volkomen vrij om te zeggen: zóó heb ik 't niet gemeend; het is eene zaak van mij en Sijthoff en ik vraag de heeren of zij de zaak van mij en S. willen helpen bevorderen, al dan niet. Het zou de vraag geweest zijn, of „de heeren" of een deel van hen dan toch bereid waren gebleven, hunne namen te leenen; ik zeg volstrekt niet dat er misschien niet sommigen onder geweest zouden zijn, die het gedaan zouden hebben, maar het feit is, dat Z. zonder slag of stoot,

zonder eenige bedenking, toegaf dat de geheele zaak in eens (zooals Dr. Bleeker het uitdrukte) van beginsel en gedaante veranderde. In één woord: wij waren niet tot Z. gekomen, om te zeggen dat wij het met hem wilden doen, maar wij antwoordden eenvoudig, dat als hij ons voor zijne zaak meende noodig te hebben, wij en hij het samen *moesten doen*....

Niettemin trachtte Zaalberg op eigen hand met S. een overeenkomst te sluiten en dit gaf aanleiding tot een uitvoerige correspondentie, waaruit een paar aanhalingen hier plaats mogen vinden. Den 6en Nov. 1866 schreef hij:

Indien wij een goed akkoord kunnen sluiten, laat ik de Hagenaars, met wie ik onderhandelende was, varen om mij in uwe armen te werpen. Uw naam, uwe zaakkennis enz. enz. stellen U boven anderen.

Volkomen ben ik het met U eens, dat er niet moet getalmd worden. Wees zoo goed, zoo mogelijk reeds morgen bij mij te komen....

Den 9en daaraanvolgende:

Met Mr. K. sprak ik en hij vond er volstrekt geen juridiek bezwaar in evenmin als een moreel of financiëel om het contract zóó te maken, dat de firma Zaalberg—Sijthoff als ondernemer volkomen vrij blijft, meester is en later den vrijen eigendom erlangt....

Eene vraag!

Hebt gij geloof en moed?

Zoo ja, dan geef ik U in overweging of het niet in ons belang voor de toekomst is, dat wij niet beginnen met prioriteitsaandeelen. Indien wij eene vergadering van belangstellenden oproepen, wat zal ons dan geschieden? Vooreerst krijgen wij dan met allerlei wijsneuzen en betweters te doen. Ten anderen erlangen de gewilligen door het uitstrooijen van een *weinig* geld *groote* rechten en pretentiën. Ten derde loopen wij gevaar van verdeeldheid van gevoelen te zien ge-

boren worden. Ten vierde dringt men ons lichtelijk dezen of dien persoon, deze of die zaak, ik en weet niet wat, maar licht een en ander op.

Ten vijfde is ons plan van negotiatie, rentebetaling, winst- en kansrekening dan onderworpen aan allerlei beoordeeling, en wat zullen wij beginnen, indien men dáár, in den waan, dat men door ons een weinig te helpen, eigenlijk zelf oprichters wordt, bij macht van stemmen ons, de werkelijke oprichters, overvleugelt.

Ten zesde.... Maar ik ga niet verder, want anders schreef ik het gansche blad met bezwaren vol.

Ik vraag nog eens: Hebt gij geloof en moed?

Ik wel.

Maar laat ons nu ook niet overdrijven.

Het drukken van Programma's en het expediëeren daarvan kost geld, dat is natuurlijk. Maar colporteurs acht ik, voorshands ten minste, niet noodig. Luister eens. Wij zenden ons Prospectus per post naar alle burgemeesters, predikanten, notarissen, schoolmeesters en doctoren. Stel dat er zoo 10,000 verzonden worden met de particulieren, wier naam wij kennen in steden of die ons worden aangegeven, incluijs. Tien duizend centen is *f* 100.—. Dat beduidt niets. Voorts zenden wij naar de steden pakken vol, 1°. aan boekverkoopers en 2°. aan de besturen der liberale kiesvereenigingen, met uitdrukkelijk verzoek aan de laatsten om aan alle liberale kiezers een exemplaar te doen toekomen, en bepaaldelijk met vermelding van het premie-aandeel op de 10. Lokt dat de boekverkoopers uit, niet minder lokt dit bestuurderen van kiesvereenigingen uit. Jongens! de lui verdienen zoo graag duiten, en dat te meer wanneer zij zich daarbij een air van gewicht kunnen geven.

Bovendien hebben wij voor ons den prikkel der liberale Kamerleden, waarvan er nu reeds bezig zijn de zaak te prepareeren in hunne streken. En tegenover de dommeligheid van velen, die ons prospectus krij-

gen, staat als tegenwicht het zelotisme van anderen en de premie-verdienzucht van niet weinigen.

Waarlijk als wij op deze eenvoudige en onkostbare wijze ons kruisnet op eenmaal werpen over het gansche land, zie ik niet in, dat er agenten noodig zijn, vooral niet wanneer wij bij 't Programma een beleefd, maar dringend en opwindend schrijven aan geadresseerden, bepaaldelijk aan Besturen van kiesvereenigingen richten, wijzende op de groote behoefte, de nederlaag door het liberalisme geleden enz. enz. en hen uitnoodigen in 't belang der liberale richting kiezers-vergaderingen op te roepen om daar het Dagblad te bespreken en animo op te wekken.

Mannen als van Hoëvell, van Bosse en dergelijken beloven zich van zulke manoeuvre veel. Wij worden dan op eens populair, notoir en krijgen niet alleen de abonnés, die onze agenten ons zouden kunnen aanbrengen, maar ik geloof *meer*, en bovendien animo onder de adverterende wereld....

Intusschen was met medewerking van de vroeger genoemde Haagsche heeren, waarbij T. J. Stieltjes, Dr. J. Bosscha en Mr. A. M. Maas Geesteranus zich hadden aangesloten, de Vereeniging „Dagblad van Nederland" tot stand gekomen en had Zaalberg als leider en ziel van de zaak een uitvoerig prospectus opgesteld, dat niet minder dan vier compres gedrukte folio bladzijden besloeg en, behalve de statuten, het Plan der geldleening — geheel zooals hierboven meegedeeld — benevens een breedvoerige uiteenzetting der motieven bevatte.

Teneinde zich in de eerste plaats van den steun des Boekhandels te verzekeren, werd aan dezen een exemplaar met circulaire vooraf verzonden en daarna niet minder dan 75,000 prospectussen over het geheele land verspreid.

Maar het gedroomde succes liet zich wachten, de geldleening kwam door gebrek aan deelneming niet tot stand en het *Dagblad van Nederland* bleef een ongeboren vrucht

der journalistiek. En wat was wel de reden van het mislukken dezer speculatie, niet geheel onmenschkundig door Zaalberg op 't touw gezet? Wij gelooven dat v. Westrheene deze vrij juist opgaf, toen hij den 16en Jan. 1867 o. a. aan S. schreef:

> Aller ondervinding, elken dag steeds toenemend, is dat 1°. het element moderne theologie in de zaak „Dagblad" bij het groote publiek geen aanbeveling is; 2°. de vertegenwoordiger van dat element in ons midden in stad en land eer een hinderpaal dan een bevordering is voor de algemeene ondersteuning die wij noodig hebben; 3°. de ontijdig publiek geworden levensteekenen onzer vereeniging, prospectus en brief boekhandel, door het sterk Z.'s karakter dat zij droegen, pernicieus hebben gewerkt, en, als getuigende van alle gebrek aan tact en waardigheid, het succes zeer hebben gecompromitteerd.

Het nooit verschenen *Dagblad van Nederland* heeft nog op andere wijze heel wat sensatie in de journalistieke en litteraire kringen verwekt, nl. door een geschiedenis, die er mee in verband stond en waarin S. ook een der hoofdpersonen was. De zaak en haar aanleidende oorzaak waren deze: de heer Iz. J. Lion, vroeger als liberaal dagbladschrijver achtereenvolgens aan verschillende couranten verbonden, was sedert zijn optreden als hoofdredacteur van het *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage* een heftig bestrijder van het liberalisme en een ijverig aanvoerder der conservatieve partij in de pers geworden. Een indiscreete mededeeling in het *Dagblad* naar aanleiding van de behandeling in de Tweede Kamer der onteigening ten behoeve van den spoorweg Gouda—'s-Gravenhage, in welk artikel tevens een lage insinuatie aan het adres van Thorbecke en eenige liberale Kamerleden voorkwam, gaf aanleiding tot een scherpe critiek van de zijde der *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en het *Leidsch Dagblad*. Beide werden door het

Haagsche *Dagblad* beantwoord en in zijn repliek aan het laatste, dat o. a. Lion verweten had voor den meestbiedende te koop te zijn, kwam het volgende voor:

„De uitgever van datzelfde *Leidsch Dagblad*, de heer Sijthoff, heeft in Dec. 1866 en in Jan. 1867 herhaaldelijk den hoofdredacteur van het *Dagblad* doen aanbieden eene som van honderdduizend gulden, die hem, tegen de onderteekening van eene behoorlijke acte van verbindtenis, zoude worden uitbetaald onder de eenige voorwaarde „voortaan een rustig leven te gaan leiden en alzoo voor het vervolg geen redacteur of medewerker van eenig dagblad in Nederland te zijn." De schrijver bood aan dit door stukken en getuigen te bewijzen.

Het spreekt van zelf, dat deze uitdaging niet onopgemerkt voorbijging. De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* sommeerde S. om zich te verantwoorden. De *Arnhemsche Courant* meende vroeger gehoord te hebben, dat de redacteur van het *Haagsche Dagblad* onderhandelingen had geopend met den aanstaanden uitgever van het *Dagblad van Nederland*, omtrent een overdracht van zijn *Dagblad.* Toen die onderhandelingen, gevoerd door bemiddeling van den heer Montagne, destijds redacteur van het *Leidsch Dagblad*, afgesprongen waren door de tusschenkomst van de commissarissen van het *Haagsche Dagblad*, zou Lion hebben aangeboden om zich tegen een geldelijke uitkeering uit de journalistiek terug te trekken. *De Tijd* nam de zaak veel ernstiger op en scheen volkomen geloof te hechten aan de mededeelingen van Lion, bewerende, dat het van zelf sprak, dat de heer S. bij zijn aanbieding slechts de gemachtigde was geweest van anderen, „die er een politiek en persoonlijk belang bij hadden om de pen te neutraliseeren, welke zoo uitstekend hun tegenpartij dient", enz.

Om kort te gaan, Lion was ongenegen aan de uitnoodiging van S. om die stukken en bewijzen dan maar te publiceeren te voldoen, doch plaatste zich zelf op het standpunt van beleedigde partij en maakte van de zaak een kwestie of geschil, dat alleen door een raad van eer kon

beslist worden. Deze raad van eer nu, bestaande uit een commissie van vier door beide partijen gekozen advocaten, welke commissie een vijfde lid naar haar keuze in zich opnam, belastte zich met het onderzoek van 1°. of de bovengemelde bewering van den hoofdredacteur van het Haagsche *Dagblad* waarheid behelsde, 2°. zoo ja, of dan gezegde hoofdredacteur dat aanbod al dan niet van de hand heeft gewezen en op welke wijze. Bij uitspraak van 16 Maart 1868 (voor rekening van beide partijen gepubliceerd in de *Haarlemsche Courant*) werden die vragen aldus beantwoord:

> 1°. dat overtuigend is gebleken, dat in Dec. 1866 (niet in Jan. 1867, zooals mede in de vraag is gesteld) herhaaldelijk aan den hoofdredacteur van het *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage*, den heer Iz. J. Lion te 's-Gravenhage, op naam van den uitgever van het *Leidsch Dagblad*, den heer A. W. Sijthoff te Leiden, is aangeboden eene som van honderd duizend gulden, die hem tegen onderteekening van eene behoorlijke acte van verbindtenis zoude worden uitbetaald onder de eenige voorwaarde „voortaan een rustig leven te gaan leiden en alzoo voor het vervolg geen redacteur of medewerker aan eenig dagblad in Nederland te zijn"; dat echter niet overtuigend is gebleken, dat deze aanbiedingen aan den heer Lion zijn gedaan op last, immers met voorkennis en goedvinden van den heer Sijthoff.
>
> 2°. dat de heer Lion deze aanbiedingen, na daarover de onderhandeling eenigen tijd te hebben gaande gehouden, zonder eenige bedoeling om ze aan te nemen, van de hand heeft gewezen.

Uit deze uitspraak bleek alzoo, dat de pogingen om den heer Lion om te koopen waren aangewend door een onbevoegde zonder lastgeving en dat de bewering van Lion als zou de liberale partij aan S. last gegeven hebben, zulk een poging in het werk te stellen, valsch was.

Een tweede poging, om in de residentie een groot liberaal dagblad voor 't geheele land op te richten, werd met beteren uitslag bekroond. Deze onderneming geschiedde trouwens ook onder gunstiger omstandigheid, na de afkondiging der Wet tot afschaffing van het zegelrecht op de dagbladen. Het plan ging uit van J. K. H. de Roo van Alderwerelt en eenige andere vertegenwoordigers van de liberale richting, die daarvoor een niet onaanzienlijk bedrag hadden weten bijeen te brengen. Dit werd het driemanschap Nijhoff, Sijthoff en Thieme aangeboden om de uitgave te verwezenlijken, onder de voorwaarde haar minstens vijf jaren in stand te houden. Met het oog op de omstandigheid dat weldra de wet tot afschaffing van het dagbladzegel zou afgekondigd worden, werd het aanbod door hen aanvaard en werd de papierhandelaar P. Smidt van Gelder te Amsterdam genegen bevonden tot het deelgenootschap toe te treden. De vier associés sloten den 15en Maart 1869 een overeenkomst voor vijf jaren betreffende de uitgave van *Het Vaderland*, waarbij in hoofdzaak het volgende werd bepaald:

> De onderneming geschiedt voor gezamenlijke rekening, elk met $^1/_4$ aandeel. Door contractanten wordt in het door hen bij acte van 23 Febr. 1869 gekochte huis in de Hooge Nieuwstraat te 's-Gravenhage een drukkerij opgericht ten behoeve van het dagblad, doch deze tevens zoodanig ingericht, dat zij ook tot levering van ander kantoor- en boekdrukwerk voor rekening van een der contractanten in staat is, blijvende het hoofddoel der drukkerij intusschen de courant.
>
> Aan het hoofd der drukkerij wordt door hen een directeur geplaatst, op wiens naam als drukker, wanneer contractanten zulks verkiezen, het drukwerk zal verschijnen, hoewel de uitgave van het dagblad zal geschieden ten name van Mart. Nijhoff, A. W. Sijthoff en D. A. Thieme.
>
> Voor de dagelijksche administratie en het houden

der boeken en der kas wordt door contractanten een administrateur aangesteld, die driemaandelijks rekening en opgaaf van den stand der zaken zal moeten doen.

M. Nijhoff belast zich met de taak van adviseur voor redactie, directie en administratie, het toezicht der zaak en het vertegenwoordigen van zijn medeuitgevers te 's Gravenhage.

A. W. Sijthoff belast zich met het oppertoezicht der drukkerij, beslist geschillen tusschen den directeur en ondergeschikten, bepaalt voor dezen het arbeidsloon en hun aantal in overleg met den directeur; doet den aankoop van materieel en papier en beslist over de aanneming en prijsbepaling van drukwerk buiten de courant.

D. A. Thieme belast zich met de eerste exploitatie. Hij zorgt voor alles wat hij ter bevordering van het debiet noodig acht, voor advertenties, colportage en in het algemeen voor alles wat geacht kan worden tot de exploitatie te behooren.

P. Smidt van Gelder belast zich met de behartiging der belangen dezer onderneming te Amsterdam en vertegenwoordigt zoo noodig zijne medeuitgevers aldaar.

Reeds den 12en April daaropvolgende verscheen in groot formaat en behagelijk van uiterlijk het eerste nummer van *Het Vaderland, Staat- en Letterkundig Nieuwsblad.* Als directeur-administrateur trad C. A. van Reyn op, de vroegere directeur der *Rotterdamsche Courant*, terwijl de hoofdredactie was opgedragen aan Mr. A. M. Maas Geesteranus, die later vervangen werd door Mr. H. Goeman Borgesius, thans lid der Tweede Kamer. Het blad maakte opgang en dank vooral Thieme's ijverige bemoeiingen veroverde het zich een plaats naast de andere liberale hoofdorganen des lands. Geen wonder evenwel, dat de verschillende woonplaatsen van de vier vennooten een voortdurend struikelblok was voor den geregelden gang en voor een spoedige beslissing bij herhaaldelijk voorkomende en meestal niet te voor-

ziene aangelegenheden. Toen *Het Vaderland* al meer en meer opgang maakte en dus ook steeds meer zorg en tijd kostte, begreep Thieme, die zich met zijn geheele ziel aan deze onderneming had gehecht, dat het wenschelijk was zijn woonplaats naar den Haag over te brengen. Toen dit in 1874 geschiedde en de bepaalde vijf jaren verstreken waren, droegen de oprichters het blad in eigendom over aan een te 's-Hage tot stand gebrachte naamlooze vennootschap, met Thieme en zijn compagnon Stemberg als directeuren. Met het gelijktijdig afloopen der in 1869 gesloten overeenkomst en de overdracht aan de nieuwe vennootschap hielden dus ook de bemoeiingen der drie andere contractanten en oprichters op.

Het toenemend succes van het *Leidsch Dagblad* in de latere jaren en de opgang, dien het *Nieuws van den Dag* gemaakt had, brachten S. op het denkbeeld om te Rotterdam een kleine, practische courant op te richten, die zich door goedkoopen prijs spoedig grooten bijval zou trachten te verwerven. Met dit plan vereenigden zich eenige voorname Rotterdamsche ingezetenen, met wie S. het besproken had en zij stonden hem toe van hunne namen ter introductie gebruik te maken. Weldra ontvingen, als een eerste gevolg daarvan, een aantal gegoede ingezetenen een uitnoodigingsbrief tot bijwoning eener vergadering op 29 October 1877, in welke missive o. a. werd gezegd:

> Onze wensch is te Rotterdam een Dagblad op te richten van eene onafhankelijke, vrijzinnige richting, in klein formaat en tegen goedkoopen prijs. Het succes dat aan dergelijke bladen in het buitenland en te Amsterdam te beurt valt, toont ten duidelijkste aan dat er eene steeds toenemende behoefte aan degelijke dagbladlectuur bestaat, waarin door de grootere en kostbaarder bladen niet voldoende wordt voorzien. Ook Rotterdam, de tweede koopstad des Rijks met zijn talrijke omliggende volkrijke gemeenten en uitgebreid handelsgebied, heeft

onzes inziens behoefte aan een onafhankelijk orgaan, dat zijne kolommen voor een ieder openzet en dat, zoo door beknoptheid van voorstelling als door goedkoopen prijs onder het bereik van een groot aantal lezers valt. Opdat het beoogde doel niet worde gemist, zal eene Commissie van Toezicht de Directie ter zijde staan.

Het plan werd bereids door ons besproken met eenige Rotterdamsche ingezetenen, die er zich mede konden vereenigen en ons hebben toegestaan van hun naam ter introductie gebruik te maken. Onze wensch is thans in eene grootere Vergadering de zaak te bespreken, ten einde zooveel mogelijk den zedelijken steun te verwerven, dien wij tot bereiking van ons doel noodig hebben.

De ter vergadering opgekomenen keurden eveneens het plan met algemeene stemmen goed en na afloop werden van verschillende zijden aanbiedingen gedaan tot verschaffing van het benoodigde kapitaal, welke de voorloopige directie meende niet te moeten aannemen, omdat zij vreesde zich te veel daardoor te verbinden en het plan zoodanig te moeten wijzigen, dat er van het prospectus zeer weinig zou overblijven. De daarna ontworpen concept-statuten werden in handen gesteld der introduceerende commissie en een nieuwe vergadering uitgeschreven tegen 12 Dec., die tevens de gelegenheid zou bieden tot het nemen van aandeelen op die concept-statuten. Aan de circulaire daartoe verzonden was een inschrijvingsbiljet gehecht, ten einde ook hen, die de vergadering niet konden bijwonen, in de gelegenheid tot deelneming te stellen.

Op deze vergadering werden de Statuten der Vennootschap vastgesteld en de naam van de courant, eerst voorgesteld als *De Kleine Rotterdammer* en *Het Rotterdamsch Dagblad*, veranderd in *Rotterdamsch Nieuwsblad*, welken naam ook de Vennootschap zou dragen. Tevens werd tot de benoeming van vijf commissarissen overgegaan, terwijl

reeds een paar dagen later kon worden meegedeeld, dat 166 aandeelen ad *f* 500 geplaatst waren. De ontbrekende 94 werden nog binnen een maand genomen. Het kapitaal was bepaald op *f* 130,000 verdeeld over 260 aandeelen, de duur der Vennootschap op 22 jaren, terwijl als directeuren zouden optreden A. W. Sijthoff en C. G. Frentzen. Laatstgenoemde was met S.'s oudste dochter gehuwd en woonde te Berlijn, waar hij een handelszaak had, welke niet geheel met zijn sympathieën overeenkwam en die vol lust en ijver zijn nieuwen werkkring als beheerder der onderneming te Rotterdam aanvaardde.

Toen de Statuten bij Kon. Besluit van 20 Jan. 1878 goedgekeurd en de voorbereidende maatregelen in vollen gang waren, bestonden de voornaamste bezwaren in het vinden van een doelmatig gebouw en een geschikten redacteur. Het eerste was hier noodig, omdat het drukken der courant op een der bestaande Rotterdamsche drukkerijen, die geen ruimte boden voor de bureelen van redactie en administratie, als geheel verwerpelijk werd geacht. Men slaagde er echter vrij voorspoedig in een huis op een der beste standen, waarin een café en societeit gevestigd was, aan te koopen. Voor die aankoop werd een som van *f* 60.000 besteed, terwijl het pand, om voor het nieuwe doel geschikt gemaakt te worden, een geheele verandering diende te ondergaan. De fondamenten voor machines en stoomketels, de inrichting van redactielokalen en directeurswoning vorderden nog circa *f* 12.000. Vervolgens moest een geheel nieuwe drukkerij met al haar benoodigdheden worden aangeschaft, waartoe vooral S.'s oudste zoon, Albert, die ook gedurende het eerste jaar met de technische leiding belast bleef, goede diensten bewees.

Intusschen werd door commissarissen en directie alle moeite gedaan om een bekwame redactie te vinden. Na tal van onderhandelingen en samensprekingen met verschillende candidaten, werd tot hoofdredacteur benoemd Mrd. Cohen Stuart, procureur te Alkmaar, en tot redacteuren W. J. N. Landré, werkzaam aan de redactie der *Middelburg-*

sche Courant, J. J. Weeveringh en Dr. Th. de Leeuw, die omstreeks half Maart 1878 hun functiën aanvaardden.

Het eerste nummer van het *Rotterdamsch Nieuwsblad* zag het licht op 4 April 1878 in klein folio formaat, 8 bladz. druks, fraai van uitvoering. De courant bleek echter spoedig niet aan de wenschen van de directeuren te beantwoorden. Na een bestaan van zes weken zagen zij in, dat men te veel van hun oorspronkelijke plan was afgeweken. De toon was voor een volksblad te hoog; commissarissen en redactie hadden meer de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en *Het Handelsblad* voor oogen dan *Het Nieuws van den Dag* en het *Petit Journal*, waardoor de bedrijfskosten al aanstonds veel te hoog opgevoerd werden. Directeuren hadden van den aanvang af bedoeld een blad te stichten, dat slechts een aangename lectuur voor het groote publiek zou opleveren. Daarop was al hun berekening, zoowel betreffende het kapitaal en de bedrijfkosten als omtrent den prijs van het blad en zijn opbrengsten gegrond. De aandeelhouders evenwel verlangden een blad, dat niet alleen zoo volledig mogelijk de gewone dagelijksche nieuwstijdingen, alsmede hoofdartikelen enz., maar vooral ook goede handels-, markt-, zeevaart- en beursberichten zou bevatten. Hoewel van de zijde der directie herhaaldelijk bezwaar werd gemaakt tegen den grooten omvang van de laatstgenoemde rubrieken, hielden de commissarissen haar herhaaldelijk voor, dat de opdracht van de aandeelhouders moest worden nageleefd.

Een van de eerste gevolgen daarvan was, dat het als model voorgelegde en door de vergadering goedgekeurde proefblad van vier pagina's te klein bleek, om te kunnen voldoen aan de gestelde eischen. Er moest dus al dadelijk worden besloten tot het geven van acht pagina's. Toen reeds was de abonnementsprijs eigenlijk te laag voor hetgeen er voor gegeven werd, doch vasthoudende aan het denkbeeld, dat steeds was vooropgezet, om door lagen prijs voor goede waar veel lezers te hebben en in de hoop, dat de toevloed van advertenties zou blijven stroomen, werd door de directie geen

bezwaar gemaakt om den eenmaal vastgestelden prijs te behouden.

Intusschen bleek het steeds duidelijker, dat het blad niet aan de verwachtingen van het publiek voldeed, zonder dat het mogelijk was juist aan te wijzen in welk opzicht. Verschillende proefnemingen tot wijziging in een of ander opzicht leverden geén resultaat.

Allengs werd van de zijde van het adverteerend publiek een grief meer bepaald aangegeven, nl. de kleinheid van het formaat, waardoor de annonces minder spraken en het blad — dat onder andere bladen verscholen bleef — niet genoeg de aandacht trok en op openbare plaatsen niet werd gelezen. Deze bezwaren leidden de directie er toe den commissarissen voor te stellen tot een vergrooting van het formaat over te gaan en de acht bladz. tot zes te brengen, wat echter vermeerdering van zet- en drukkosten ten gevolge had door de uitbreiding van den tekst. Over het algemeen werd deze verandering gunstig opgenomen, de klachten over het formaat bleven uit, doch de inhoud schonk nog geen algemeene voldoening. Na de aftreding van Cohen Stuart in 1878 werd W. J. N. Landré voorloopig met de hoofdredactie belast.

Hoewel de levensvatbaarheid der courant duidelijk gebleken was uit het cijfer van abonnés, dat in den beginne 3500 bedroeg en in Nov. 1878 allengs tot bijna 5000 was gestegen, veroorzaakten de enorme kosten van oprichting en de aanzienlijke uitgaven voor drukkerij, personeel, correspondenten, colportage enz. een belangrijk verlies op het eerste dienstjaar, zoo zelfs, dat uitbreiding van het bedrijfskapitaal noodig was om de onderneming te kunnen voortzetten. In het eerste jaarverslag, in 't voorjaar van 1879 uitgebracht, stellen de directeuren dan ook voor, behalve het sluiten van een obligatieleening tot een bedrag van *f* 40.000, verschillende bezuinigingen in te voeren. Zij wezen er nogmaals op, dat het doel 't welk zij zich hadden voorgesteld om een volksblad te geven, nimmer bereikt zou worden door van de courant een handelsblad te maken, en

dat, zoo men op den duur een dagblad wenschte, dat èn wat het gewone nieuws èn wat handels- en zeetijdingen betreft, aan de eischen beantwoordde, het kapitaal zeker vijf maal zoo groot zou moeten zijn als het thans was en daardoor een concurrentie met de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* zou worden geopend, wat nooit in hun bedoeling had gelegen. Commissarissen betreurden met de directeuren dat het eerste boekjaar grooter offers van het maatschappelijk kapitaal had gevergd, dan waarop aanvankelijk was gerekend, maar bleven bij hunne meening het blad en zijn redactie die inrichting te geven, welke ter voldoening aan het verlangen der aandeelhouders door hen noodig werd geacht.

De leening ad 6 % tot het genoemde bedrag in Mei 1879 uitgeschreven, werd niet zonder moeite in obligaties van *f* 250.— geplaatst.

Het tweede jaar leverde voor het *Nieuwsblad* evenmin gunstige uitkomsten op. De Rotterdamsche catastrophe, welke haar nawerking in den handel en onder den burgerstand deed gevoelen, had een nadeeligen invloed vooral op de inkomsten door de advertenties. In Juli 1879 wendden de directeuren zich opnieuw per missive tot de commissarissen met de mededeeling, dat zij op den tegenwoordigen voet, die zulk een aanzienlijk verlies opleverde, niet mochten voortgaan, maar dat men alles in 't werk behoorde te stellen om de uitgaven naar de inkomsten te regelen. Zij wenschten het blad van 6 op 4 pag. te brengen, tenzij een groot aantal advertenties dit niet gedoogde, waardoor aan papier, porto's, zetkosten enz. aanmerkelijk bespaard en tevens een redacteur gemist zou kunnen worden. Het gevolg geven aan dezen voorslag der directie had tot resultaat, dat in het volgende jaarverslag over de beide laatste kwartalen van 1879 in elk een verlies van *f* 3500 kon worden opgegeven, tegen *f* 15,000 in elk der beide eerste kwartalen. De ongunstige uitkomst van dit dienstjaar in zijn geheel maakte, dat de directie al wederom op andere middelen bedacht was om verbetering in de inkomsten te brengen. Zij stelde aan com-

missarissen voor tot de uitgaaf van een Zondagsblad over te gaan, dat door aangename en afwisselende lectuur het nemen van abonnementen zou bevorderen, wat tevens een gunstigen invloed op het adverteeren kon uitoefenen. Ook op de aandeelhouders werd een beroep gedaan om het blad door advertenties te steunen.

Maar dit alles mocht niet baten; uit de volgende halfjaarlijksche balans, den commissarissen door de directie aangeboden, bleek, dat het maatschappelijk kapitaal tot 25 % verminderd en er dus ter voldoening aan de wettelijke bepalingen tot liquidatie zou moeten worden overgegaan. De uitgevers richtten zich nu andermaal tot HH. commissarissen met een missive, waarin zij voorsloegen, teneinde het verlies van het aandeelen-kapitaal te voorkomen en het bestaan van het blad te redden, hun de geheele inrichting voor een tijdvak van tien jaren in huur af te staan. Dit voorstel werd door commissarissen niet geschikt geacht om in overweging te worden genomen, waarop de directie een nieuwe poging deed om liquidatie te voorkomen en het blad te behouden. Zij verklaarde zich nl. bereid het *Rotterdamsch Nieuwsblad* met al de baten en lasten over te nemen tegen uitkeering aan de actueele aandeelhouders van 25 % van het vennootschappelijk kapitaal ad *f* 130,000 of *f* 32,500 vóór den 1en Januari 1881, onder de voorwaarde dat de obligatieleening van *f* 40,000 door de commissarissen of derden zou worden overgenomen op dezelfde voorwaarden als die was gesloten, waarvoor tot zekerheid tweede hypotheek op het pand kon worden gevestigd. De directeuren gaven tevens kennis dat zij, wanneer hun voorstel de goedkeuring der aandeelhouders mocht verwerven, de vennootschap met gewijzigde statuten dachten voort te zetten en bereid waren de aandeelhouders in het kapitaal te laten deelnemen. Dit voorstel werd door HH. commissarissen gunstig ontvangen en beantwoord met de kennisgeving, dat zij het op een tegen 27 Aug. uit te schrijven Algemeene Vergadering aan het oordeel van de aandeelhouders zouden onderwerpen.

Deze, ten getale van 28, vertegenwoordigende 99 aan-

deelen, opgekomen, namen het voorstel met 30 tegen 5 stemmen aan, zoodat met 1 Sept. 1880 de eigendom op de nieuwe vennootschap overging. Aan al de aandeelhouders werd van het besluit der vergadering kennis gegeven en het verzoek gedaan hun aandeelen bij de firma R. Mees en Zoonen beschikbaar te stellen tegen uitbetaling van 25 % van het bedrag, of in te wisselen voor nieuwe aandeelen ad *f* 125.—. Het geheele aandeelen-kapitaal van *f* 32,500 werd vergroot tot *f* 62,500 door 240 nieuwe aandeelen van *f* 125.—. Deze werden gesteld op de namen van S., diens schoonzoon en zonen, als oorspronkelijke aandeelhouders der nieuwe vennootschap en daarna voor een deel overgeschreven ten name der voormalige aandeelhouders, die zich bereid verklaard hadden met de nieuwe vennootschap mede te gaan. De overige aandeelen werden naar behoefte der kas à pari door S. overgenomen. De nieuwe statuten daarna ontworpen, kenden aan de directie tot het beleid en beheer der Maatschappij alle macht toe, die niet aan de Algemeene Vergadering is opgedragen, dus geheel zonder commissarissen van toezicht. De directeuren Sijthoff en Frentzen deden tevens afstand van alle bezoldiging, indien niet eerst 4% over het aandeelen-kapitaal kon worden uitgekeerd. De vennootschap werd aangegaan voor den tijd van 12 jaren, aan te vangen op 1 Sept. 1880. Op deze gewijzigde statuten werd in December de Koninklijke goedkeuring verkregen.

Wij hebben eenigszins uitvoerig de beide eerste jaren van het *Rotterdamsch Nieuwsblad* geschetst. Deze lijdensgeschiedenis is in meerdere of mindere mate die van alle dagbladondernemingen, welke eischen, dat men moet kunnen en willen doorzetten om na verloop van jaren het aanzienlijk kapitaal vruchtdragend te maken. Aan krachtsinspanning van de zijde der directie heeft het bij dit blad niet ontbroken. Er is geen denkbeeld van te geven, hoeveel beslommeringen, arbeid en zorgen, in die twee jaren hun deel waren. Behalve dat S. in den eersten tijd bijna dagelijks van Leiden naar Rotterdam moest gaan, werd hij ook later nog voortdurend in beslag genomen om zijn mede-directeur, die met het onmid-

dellijk beheer der zaak belast was, met raad en daad bij te staan.

Het eerste gevolg der overdracht aan de nieuwe vennootschap was het aftreden van den hoofdredacteur W. J. N. Landré en het opdragen van de redactie aan D. A. van Waalwijk, die reeds sedert 1 Jan. 1879 de plaats van Dr. Th. de Leeuw vervulde. Door verschillende bezuinigingen en door het uitgeven van afzonderlijke bijbladen, nl. een Zondagsblad en een extra Woensdagsblad, beiden met onderhoudende lectuur, kwam er betere verhouding in de ontvangsten en uitgaven, in zooverre dat zij ongeveer gelijk stonden. Deze toestand, die nog een paar jaar voortduurde, onderging eenige verbetering door het drukken van een nieuw blad, dat te Amsterdam uitgegeven werd onder den titel *Nieuwsblad van Nederland.* De redacteur D. A. van Waalwijk, die in Mei 1882 door het huwelijk met Sijthoff's tweede dochter in nauwere betrekking tot de directeuren van het *Rotterdamsch Nieuwsblad* gekomen was, nam het volgende jaar in deelgenootschap met zijn zwager Cornelis Sijthoff bovengenoemd door de Firma Leonard & C°. te Amsterdam uitgegeven blad over. Het werd gedeeltelijk samengesteld uit den tekst van het *Rotterdamsch Nieuwsblad* en verscheen driemaal per week. De geheele oplaag werd dan kant en klaar in kisten naar Amsterdam verzonden en van daaruit gedebiteerd.

Dit blad had al aanstonds succes, voornamelijk door den verkoop op straat bij afzonderlijke nummers, niet alleen te Amsterdam, maar ook in andere plaatsen. Een agent te Schiedam b. v. debiteerde er 600 exempl. Nadat deze combinatie met het *Rotterdamsch Nieuwsblad* een paar jaar zoo geduurd had, besloot men te Amsterdam een eigen drukkerij op te richten en de zaak tot een naamlooze vennootschap te maken met een aandeelen-kapitaal van *f* 70.000. Dit plan naar wensch geslaagd zijnde, trad D. A. van Waalwijk in Mei 1885 als directeur-redacteur van het *Nieuwsblad voor Nederland* op en vestigde zich metterwoon te Amsterdam.

De redactie van het *Rotterdamsch Nieuwsblad* werd toen opgedragen aan de sedert November 1882 werkzaam zijnde redacteuren J. Hobbel en W. Vlasveld, terwijl C. G. Frentzen zich met de hoofdleiding belastte, evenwel slechts voor korten tijd, want in 1885 werd hij in de Leidsche zaak opgenomen en nam Cornelis Sijthoff in zijn plaats het beheer en de hoofdredactie op zich. Eerst in 1886, nadat de vergadering van aandeelhouders haar goedkeuring daaraan gehecht had, trad laatstgenoemde officiëel als mededirecteur en beheerder der onderneming te Rotterdam op.

Sedert het zelfstandig optreden van Cornelis Sijthoff, die door het overnemen van een groot getal aandeelen zijn belangen langzamerhand met het *Rotterdamsch Nieuwsblad* vereenzelvigde, opende zich al spoedig een gunstiger verschiet voor de onderneming. In overleg met zijn vader, wiens advies en toestemming als mededirecteur voor belangrijke zaken van beheer eerst ingewonnen werden, besloot hij den abonnementsprijs aanzienlijk te verlagen, nl. van *f* 2.25 op *f* 1.25 per kwartaal, en het blad op groote schaal in en om Rotterdam nogmaals onder de aandacht te brengen. Door deze manoeuvre ging het debiet al spoedig aanmerkelijk stijgen, terwijl ook de andere bronnen van inkomsten milder begonnen te vloeien. Verschillende rubrieken van advertenties werden ingevoerd, die leven brachten in deze meest winstgevende afdeeling eener courant. Ook werd partij getrokken van de opgedane ondervinding, dat het drukken van andere bladen met voordeel gepaard kan gaan. Zoo werd, nadat het *Nieuwsblad voor Nederland* naar de nieuw opgerichte drukkerij te Amsterdam was overgebracht, een *Dordrechtsch Nieuwsblad* geleverd, alsmede een weekblad *Onze Eilanden*, voor Goeree en Overflakkee, beiden tot heden met goed gevolg voortgezet. Voorts werd gedurende korten tijd gedrukt het te Rotterdam verschijnende dagblad *Scheepvaart*, terwijl thans eveneens de uitgave bezorgd wordt van het weekblad *De Schiebode* voor Schiedam en omstreken. Een sedert een paar jaar aan de zaak toegevoegde smoutdrukkerij

stelt in staat ook op ander en ruimer terrein van de arbeidskrachten partij te trekken.

De oplage van het *Rotterdamsch Nieuwsblad* was door de straatverkoop per nummer à contant sterk toegenomen, zoo zelfs, dat de aflevering der exemplaren niet meer tijdig kon geschieden. In September 1887 werd daarom besloten tot de aanschaffing van een kostbare rotatiemachine, die de invoering der stereotypie noodzakelijk maakte. Gaf dit laatste vooral in den beginne veel zorg, daar het personeel met het gieten der ronde platen niet vertrouwd was, later werden die bezwaren overwonnen en onderging zelfs de wijze van bewerking zooveel verbetering, dat een methode van snelstereotypie werd gevonden, waarop het „Deutsches Reichspatent" N°. 52932 verkregen werd.

De financiëele resultaten der onderneming waren allengs zooveel gunstiger geworden, dat de directie in 1890 kon mededeelen, dat over 1889 een winst was gemaakt van 15% van het kapitaal, dat de nadeelige saldo's der exploitatie van voorgaande jaren waren ingehaald en dat een uitdeeling van 4% kon plaats hebben.

Met 1 Januari 1891 trad A. W. S. uit de onderneming door overdracht van aandeelen, rechten en verplichtingen aan Cornelis Sijthoff.

Niet afgeschrikt door de aanvankelijk ongunstige resultaten te Rotterdam, had S.'s oudste zoon, Albert, in Den Haag met J. H. de Groot en D. B. van Vleuten de *Haagsche Courant* opgericht, elk voor $^1/_4$ deelnemende in het benoodigde kapitaal, terwijl de Zuid-Hollandsche Boekdrukkerij het andere $^1/_4$ aandeel zou nemen. Later, toen er verschil van gevoelen met de Groot ontstond, nam Albert S. de aandeelen van zijn vennooten over en zette van 1 Jan. 1884 af, met vergroot bedrijfskapitaal, het blad met zijn vader voort, elk voor de helft. Hun doel was geenszins een politieke courant uit te geven, maar wel een dagelijks verschijnend blad, dat door alle standen gelezen kon worden, zonder uitgesproken richting, maar toch in liberalen geest geschreven.

Bij de oprichting had men besloten geen eigen gebouw daarvoor in te richten, omdat men met de Zuid-Hollandsche Boekdrukkerij (directeur B. G. Stempels) een overeenkomst getroffen had voor het drukken van het blad, terwijl tevens redactie en administratie in afzonderlijke lokalen van het gebouw der drukkerij gehuisvest konden worden.

Op 1 April 1883 verscheen het eerste nummer van de *Haagsche Courant*, in handig formaat en aangenamen druk tegen den geringen prijs van *f* 1.25 per kwartaal en geschreven onder de redactie van M. Vas Dias. Als beheerend directeur was A. Sijthoff Jr. opgetreden. Toen deze in 1885 besloot een eigen drukkerij op te richten en de Zuid-Holl. Boekdrukkerij de voordeelen moest derven, verbonden aan het drukken der *Haagsche Courant*, stelde Stempels pogingen in het werk om een soortgelijk blad *De Avondpost* op te richten, dat een scherpe concurrentie in 't leven riep, maar desniettegenstaande gingen het debiet en de advertenties van de *H. Ct.* langzaam vooruit. De bescheidener inrichting dan die van het *Rotterdamsch Nieuwsblad* en de veel geringer kosten van oprichting deden de *Haagsche Courant* van den beginne af veel vaster in de schoenen staan, zoodat bij deze onderneming veel van de onaangenaamheden en tegenspoeden vermeden zijn, waarmede het *Rott. Nieuwsblad* te kampen had gehad.

In Februari 1885 werd het contract met Stempels opgezegd, door A. S. Jr. in de Wagenstraat een doelmatig perceel gehuurd, en daarin een nieuwe drukkerij benevens kantoren voor redactie en administratie ingericht.

Nauwelijks in de nieuwe werkplaatsen op streek gekomen, vroeg de redacteur Vas Dias in Augustus zijn ontslag tegen 1 November, daar hij een herhaald en voordeeliger aanbod van de *Avondpost* niet had kunnen afwijzen. In zijn plaats trad de bekende letterkundige Jan C. de Vos op.

Het aantal abonnés nam intusschen aanhoudend en belangrijk toe, in die mate zelfs, dat in 1888 tot het aanschaffen van een rotatiepers werd besloten.

Toen Jan C. de Vos met Januari 1888 als hoofd-redac-

teur aftrad, om tot het tooneel terug te keeren, werd hij opgevolgd door den tegenwoordigen titularis J. D. Doorman, die, evenals zijn voorganger, in den tweeden redacteur J. H. Stratemeijer een degelijken steun vindt.

Ook de *Haagsche Courant* heeft van haar directie veel krachtsinspanning en exploitatiekosten gevorderd, eer zij vasten voet verkreeg, en er moesten eenige jaren verloopen voor hiervan vruchten te plukken vielen. Door de samenwerking met het *Leidsch Dagblad* en het *Rotterdamsch Nieuwsblad*, zoo wat betreft sommige correspondentiën, telegrammen, verslagen, als met de uitgaaf van afzonderlijke geïllustreerde bijbladen, werd menige besparing verkregen. Ook maakten de gezamenlijke abonnés dezer drie bladen het mogelijk hun tegen zeer lagen prijs degelijke premieboekwerken aan te bieden, zooals romans van Jan ten Brink, Johan Gram, G. Kepper en Gerard J. Spoor, gedichten van J. J. L. ten Kate, alsmede platen voor de huiskamer, bij gelegenheid van de jongste gedenkdagen van het Vorstelijke Huis verkrijgbaar gesteld. De ruime deelneming leverde het beste bewijs, hoezeer deze aanbiedingen in den smaak vielen, wat ook weer aan het debiet der bladen zelf ten goede kwam. Over het algemeen is zoowel door 't *Rotterdamsch Nieuwsblad* als door de *Haagsche Courant* met zeer veel succes partij getrokken van de ondervinding, die opgedaan was met de exploitatie van het *Leidsch Dagblad.*

IX.

Sijthoff's boekdrukkerij en wat daarmee in verband staat. — Werkplaatsen. — Machinerieën. — Personeel. — Medewerkers in het beheer der zaken. — Allerlei bemoeiingen in en buiten het vak. — Besluit.

„Altyt Waek Saem", zoo luidt het devies door S. gekozen voor een, met het oog op zijn initialen, even aardig gedacht als fraai gecomposeerd drukkersmerk. Toepasselijker zinspreuk voor een uitgever op zijn post, die evenals de adelaar van zijn rotspunt den blik om zich heen slaat en zijn tijd waarneemt, is moeilijk te bedenken. Een uitgever dient de wetenschap, zeer zeker; maar hij is eveneens koopman en dikwijls, zooals ook S., industriëel bovendien. Alleen een harmonische samenwerking der eigenschappen, voor het voldoen aan de eischen dezer drieledige roeping gevorderd, leidt tot welslagen.

Toen S. in 1850 zijn drukkerij opende, begon hij met één handpers en een tiental helpers, zoo groote als kleine. Thans ratelen er negen stoomsnelpersen, waarvan twee viervoudige uitsluitend voor het drukken van couranten, terwijl er ruim twee honderd handen meer aan den arbeid zijn.

Die uitbreiding is niet in eens tot stand gekomen, maar geleidelijk, zooals blijken zal uit hetgeen wij in dit hoofdstuk wenschen mede te deelen over de inwendige aangelegenheden der zaak, waarbij dan tevens de uitgever meer als industriëel en als koopman op den voorgrond treedt.

Wij beginnen met de localiteit. Zooals reeds vroeger door ons aangestipt werd, bleek in 1852 de werkplaats aan de Oude Vest te klein, zoodat S. een terrein aan de Koepoortsgracht (Ruïne) aankocht, waarop volgens de plannen van den gemeente-architect J. W. Schaap een gedeelte der tegenwoordige werkplaats werd gebouwd. Eerst in 1867 is naast de drukkerij het woonhuis verrezen, en vóór dien tijd heeft S. met zijn gezin achtereenvolgens op drie verschillende plaatsen van zijn etablissement gescheiden gewoond, nl. eerst op de Haarlemmerstraat, toen op de Hoogewoerd en daarna op de Langebrug. Door aankoop van eenige aangrenzende panden op de Vliet werden in 1866 op dien grond tevens gebouwd het fondsmagazijn, benevens het papiermagazijn en de binderij. Het terrein naast de drukkerij werd in 1862 tot entrée en kantoor gemaakt, en de zolder van het gebouw der zetterij en drukkerij zoodanig versterkt en het dak opgetrokken, dat de zetters een afzonderlijk lokaal boven de drukkerij konden krijgen. In 1877 werd ook voor de stoommachine een apart gebouw ingericht en een nieuwe schoorsteen opgetrokken, waarvan de eerste steen werd gelegd door S.'s jongsten zoon, Gerard Henri, in tegenwoordigheid van het geheele personeel.

De fondsgoederen liggen thans gedeeltelijk geborgen in het daarvoor gebouwde magazijn op de Vliet, en voor een klein deel in de Heerensteeg, in het pakhuis vroeger door het Driemanschap aangekocht en thans nog voor hun uitgaven in gebruik; voorts in de Nonnensteeg, voormalig magazijn van de firma E. J. Brill, benevens in een gebouw naast S.'s woonhuis gelegen.

De handpers, waarmee de drukkerij begonnen was, kreeg al spoedig nog drie soortgelijke naast zich en met deze vier persen werd in de nieuwe werkplaats nog een paar jaar

gewerkt, totdat in 1853 een snelpers werd aangeschaft, de eerste voor boekdrukwerk in Nederland gemonteerd. S. had zich gewend tot de Reichenbach'sche Maschinenfabrik te Augsburg om prijsopgaaf der verschillende in die, in Duitschland gunstig ter naam staande, fabriek vervaardigde persen. Hierop volgde de bestelling van een snelpers N°. II voor 1480 Thaler; de monteur A. Albert kwam over om haar op te stellen. Tegelijkertijd bood S. zijn dubbele Engelsche pers aan in ruil voor een nieuwe smoutpers, wat door Reichenbach werd aangenomen, op voorwaarde dat S. haar aan een firma te Madrid zou zenden. Dit geschiedde kort daarna per scheepsgelegenheid over Bilbao.

Toen J. de Lange te Deventer, mede-uitgever der werken van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, in 1855 bij een bezoek aan Leiden de snelpers aan 't werk zag, verzocht hij S. er ook een voor hem bij Reichenbach te bestellen, terwijl A. C. Kruseman te Haarlem datzelfde jaar de tusschenkomst van S. voor dat doel inriep. Deze bemoeiingen leidden S. er toe Reichenbach voor te slaan, hier te lande voor hem als agent op te treden. Het zou, dacht hem, niet moeilijk vallen een dozijn snelpersen te plaatsen, en, teneinde wederzijdsche belangen te bevorderen, bood hij aan de verantwoordelijkheid voor de betaling op zich te nemen, mits voor elke 12 door zijn bemiddeling verkochte persen een 13e als premie ontvangende. Niet alleen dat Reichenbach dezen voorslag gaarne aannam, maar hij stelde S. voor hem een pers te zenden, die dan als model of proeve in werking gesteld kon worden.

Met Juli 1855 trad S. op als agent voor de Augsburgsche fabriek en richtte tot zijn confraters-drukkers een circulaire, waarin de voordeelen der snelpers boven die der handpers werden aangegeven, voorafgegaan door de volgende mededeeling:

> Nu ruim twee jaren geleden werd bij mij de eerste snelpers gesteld, een paar jaar later de tweede, en nu ben ik besloten de derde te plaatsen. — Een naauw-

keurig onderzoek naar de beste der snelpersen deed mij besluiten die van den heer C. Reichenbach te Augsburg te prefereren, en na twee jaren met zulk eene pers gewerkt te hebben, ben ik tot het resultaat gekomen, dat ik waarlijk de beste keuze heb gedaan. — Op verzoek van den heer C. Reichenbach kom ik U zijne persen aanbevelen; zij zijn steeds bij mij te zien, en ik geloof wel dat die toestemming zal verkregen worden bij de Heeren A. C. Kruseman te Haarlem, van Druten en Bleeker te Sneek en J. de Lange te Deventer.

De prijzen zijn *f* 1750; *f* 2500; *f* 2800 tot *f* 4650, vrij in huis, zonder eenige kosten dan 1% inkomende regten.

Na die van Kruseman was de levering aan van Druten en Bleeker gevolgd; daarna bestelden M. Wijt en Zn. en de Wed. Locke te Rotterdam, Gebr. Belinfante te 's Gravenhage, van Asperen v. d. Velde te Haarlem, enz. Kruseman liet er spoedig nog een tweede bij komen. Maar het was vooral de tentoonstelling, bij gelegenheid der Costerfeesten in 1856 te Haarlem gehouden, die de voordeelen der snelpers voor belanghebbenden in het licht stelde. Kruseman had den 15en Mei van dat jaar aan S. o. a. geschreven:

Een pers van Reichenbach zal op onze tentoonstelling uitmuntend geplaatst zijn en zeker zooveel bijval vinden, dat het goed doet aan 't debiet.

Indien gij zorgt, dat er een komt — maar buiten onze kosten, behalve desnoods de verzending heen en weer van Leiden — dan zal ik haar laten werken gedurende de dagen der expositie. Mijn knechts zijn er eenmaal mee bekend, en 't is toch ons doel om in de machine-kamer, van 't gieten af tot het binden en plaatdrukken toe, te laten zien hoe een boek in de wereld komt. Enschedé geeft zijn gieters, Loosjes en ik onze zetters en drukkers enz. enz. Nu moet er gewerkt worden met een houten, een ijzeren en een snel-

pers. Voor de laatste heb ik er liever een van Reichenbach dan van Dutartre of König en Bauer. 't Is dus geloof ik, in 't belang der fabriek, dat er een komt....

Reichenbach was op S.'s aanvraag weder terstond bereid twee verschillende machines voor dat doel te zenden en gaf het voornemen te kennen om over te komen, teneinde ook eens persoonlijk kennis te maken. Al de tot dusver geleverde persen, waarvan S. voor zijn bemoeiingen een overeengekomen provisie genoot, werden door den Augsburgschen monteur Albert opgesteld. Deze gaf intusschen aan S.'s machinemeester onderricht, opdat deze voor 't vervolg zijn taak zou kunnen overnemen.

De relatiën met Reichenbach waren langzamerhand zeer vriendschappelijk geworden en bleven ook voortduren nadat de fabriek in 1858 in handen eener naamlooze vennootschap onder de firma „Maschinenfabrik Augsburg" was overgegaan. Reichenbach had het beloofde bezoek gebracht; S. beantwoordde dat in Augustus 1859, waardoor zijn plan om een stoommachine aan te schaffen tevens tot uitvoering kwam. Toen in Februari 1860 de ingenieur van 't stoomwezen zijn vergunning verleend had, werd ook terstond tot de plaatsing der machine overgegaan.

In het laatstgenoemde jaar kwam S. in relatie met de „Maschinenbau-Anstalt" van Martini en Tanner te Frauenfeld in Zwitserland, door den aankoop eener vouw- en pletmachine, wat ten gevolge had, dat hij op zich nam om te trachten deze machines hier te lande ingang te verschaffen. Een circulaire benevens een brochure met aanbevelingen, waaronder het gunstig oordeel en de bekroning in 1862 der Londensche tentoonstellings-commissie, werkten daartoe mede. Ook met A. Albert, die zich later te Frankenthal met een fabrikant onder de firma Albert & Hamm geassociëerd had, bleef S. in betrekking, hoewel hij voor de levering van snelpersen voornamelijk de belangen der Augsburgsche fabriek bleef behartigen. Een groot aantal en verschillende soorten van persen zijn door S.'s tusschenkomst

in alle deelen van ons land en in België, ja zelfs meer dan één naar Oost-Indië geleverd. Ook door de Regeering werden hem belangrijke leveranties opgedragen, o. a. nog in 1880 aan de Landsdrukkerij te 's Hage een nieuwe snelpers met vouwtoestel voor dubbele *Staatscourant* en dubbel *Staatsblad*; in 1883 een tweekleuren-snelpers aan het Algemeen Zegelkantoor te 's Hage (voor 't drukken der plakzegels); in 1881 een rotatie-machine (Walterpers) met toebehooren, rollenpapier enz. ten bedrage van *f* 39,750, voor rekening van het Ministerie van Koloniën, aan de Landsdrukkerij te Batavia. Deze machine werd onder toezicht van den directeur dier inrichting, G. In der Maur, te Augsburg vervaardigd en beproefd, deed met hem de reis naar Indië en werd te Batavia door hem geheel alleen opgesteld en in werking gebracht. Ten behoeve der beide Landsdrukkerijen hadden voorts nog verschillende leveranties plaats van nu en dan benoodigd kleiner materiaal: drukinkten, vilten, holwit, machineband, letterkasten enz. tot aanzienlijke bedragen.

Op zijn reizen naar Leipzig, Brussel, Parijs en Weenen had S. veelvuldig gelegenheid zich op de hoogte te stellen van den vooruitgang op technisch gebied van het drukkersvak. In 1867 had hij op de Parijsche tentoonstelling een zet- en distribueer-machine van Delcambre, Cruys en Co. te Brussel in werking gezien en voor zich zelf zulk een voor de toekomst veelbelovend werktuig besteld, dat hem voor den prijs van 2300 frs. in November van dat jaar werd geleverd. Maar dit werktuig bleek, evenals alle latere vindingen op dit gebied, van zeer beperkte toepassing. Een verblijf te Leipzig in 1875 en een bezoek aan de inrichting van Teubner leidden tot het aanschaffen van alle benoodigdheden voor de stereotypie. De firma Hogenforst aldaar nam op zich deze toestellen geheel gelijk aan die van Teubner te leveren. De voordeelen aan de toepassing der stereotypie verbonden, waren S. spoedig in 't oog gesprongen en bleken ook later van niet geringe beteekenis. Om een enkel voorbeeld te noemen: na den eersten her-

druk van v. Dale's *Woordenboek* werden door het stereotypeeren der vormen (99 vel druks) niet alleen al de zetkosten van een volgenden druk bespaard, maar het gieten der clichés kostte nog *f* 250 minder dan alleen de extracorrectie van den vorigen druk had bedragen. Verschillende boeken met blijvend debiet, waarin geen tekstwijziging noodig was, zooals Donner's *Bijbel*, Cremer's *Novellen*, de *Volksboeken*, da Costa's *Dichtwerken*, enz. werden geclicheerd, wat tevens een groote besparing van letter meebracht. Voor den nieuwen druk van Donner's *Bijbel* in 1890, toen er op verschillende plaatsen correcties en verbeteringen dienden te worden aangebracht, zijn een groot aantal pagina's herzet en opnieuw gestereotypeerd.

De aanhoudende vermeerdering van het aantal snelpersen maakte het in 1877 noodig, dat de oude stoommachine werd vervangen door een nieuwe van 12 Pk., met twee stoomketels, Cornwall-systeem, elk van 14 Pk., uit de fabriek van Backer & Rueb te Breda. In datzelfde jaar werd ook nog aangeschaft een satineermachine met vier walsen uit de fabriek van W. F. Heim te Offenbach a. M. Voor het pletten der afgedrukte bladen waren reeds in gebruik twee gewone handpletpersen; maar een nieuwe Amerikaansche vinding, die S. niet onopgemerkt voorbij had laten gaan, beloofde voor de aflevering van het drukwerk zoo groote voordeelen, dat hij in 1880 besloot ze ook in toepassing te brengen. De superintendant der staatsdrukkerij te Harrisburg in Pennsylvanië was de uitvinder, en de uitstekende resultaten, welke op genoemde werkplaatsen verkregen waren, leidden tot de invoering op verschillende andere Amerikaansche drukkerijen. Naar Europa echter was er toen nog niet één geleverd geworden en in ons land is zij tot nu toe eenig. Het pletten geschiedt bij die machine door middel van twee sterke hydraulische pompen en zij kan evenzeer door menschenhanden als door stoom in werking gebracht worden. Wat haar voordeelig van andere pletpersen onderscheidt, is, dat zij de bedrukte en daarna gevouwen bladen bij groote hoeveelheden zoo gelijkmatig plet, dat ze terstond

geschikt zijn voor den binder. Van overzetten van den druk en van pletbladen tusschen de vellen is geen sprake. Elke gewenschte persing kan in dit werktuig verkregen worden; een pers-reguleertoestel is aanwezig benevens een automatische alarmklok, die waarschuwt wanneer de verlangde drukking bereikt is. De *Gracieuse* b. v. wordt direct na den druk gevouwen, in de Amerikaansche machine geplet en een kwartier daarna ter verzending ingepakt.

Een drukkerij, welke op zoo'n schaal hoofdzakelijk voor eigen uitgaven in beslag wordt genomen, levert natuurlijk heel wat vouw-, innaai- en bindwerk op. In den beginne werd het brocheerwerk gedeeltelijk in de drukkerij zelf verricht door twee man, en de rest op binderijen elders gereed gemaakt. Na de verbouwing der panden op de Vliet werd een afzonderlijk lokaal voor binderij ingericht en deze nam allengs in uitbreiding van personeel en werktuigen toe. Behalve een dubbel stel snijmachines, bevinden er zich thans rondzet-, kneep-, perforeer- en snoeimachines, benevens een verguld-stempelpers. In 1876 werd besloten in deze afdeeling den arbeid van het vouwen en naaien der boeken door meisjes te laten verrichten, wat tot op heden met het meeste succes wordt voortgezet. Onder het twaalftal, dat aldus met dezen voor vrouwen zeer geschikten arbeid nuttig en voordeelig wordt beziggehouden, is een der handigsten, P. de Haas, van de oprichting af er gebleven. Deze arbeid betreft alleen de boeken, welke in omslagen gebrocheerd of in vooraf gereed gemaakte stempelbanden gebonden worden. Het vervaardigen dier stempelbanden voor kinderboeken en belletristische werken, of van de prachtbanden voor kunstuitgaven geschiedt op speciale, zich daarmee bezighoudende binderijen hier te lande of elders. De meeste dezer losse banden laat S. van een gunstig bekende werkplaats te Leipzig komen, waaraan artisten zijn verbonden, die voor elk gewenscht doel vooraf smaakvolle en telkens nieuwe en afwisselende ontwerpen gereed maken.

Naast de vermeerdering van de grootere werktuigen der drukkerij, mag die van de lettertypen niet over 't hoofd

gezien worden. De vroegere lompe lettersoorten hadden allengs plaats moeten maken voor meer smaakvolle. Binnen- en buitenlandsche lettergieterijen wedijverden in het maken van telkens nieuwe vormen en S., die er een eer in stelde fraai typographisch werk te leveren, bewees ook door voortdurende aanschaffing van nieuwere, met smaak gekozen typen en versieringen zijn drukkerij aan de eischen des tijds te willen doen beantwoorden. Maar afgezien daarvan maakten de velerlei uitgaven het noodzakelijk, dat er steeds een uitgebreide voorraad in groote verscheidenheid ter beschikking stond. Voor het zetten van een gewonen tekst in Latijnsche letter voor boekwerk staat er thans een keus ten dienste uit 44 soorten; voor Duitschen tekst 2, Grieksch 4. Bovendien zijn er Arabische, Maleische, Soendaneesche, Perzische en Russische typen in voldoenden voorraad om boeken in die talen te kunnen zetten en drukken, terwijl aanhoudend voor een evenredige verscheidenheid van titel- en fantasieschriften gezorgd wordt.

Dit onvermoeide en onbekrompen streven om de technische hulpmiddelen zoo goed mogelijk te doen zijn, blijkt uit de meeste van S.'s uitgaven. Een enkele maal, wanneer er bijzondere aanleiding toe bestond, hebben wij bij het bespreken dier uitgaven het oordeel van deskundigen vermeld. Openlijk werd het erkend niet alleen door de menigvuldige bekroningen op tentoonstellingen (waarvan een lijstje onder de Bijlagen is opgenomen), maar ook door de uitnoodigingen van genootschappen en corporatiën om mee te dingen bij inschrijvingen. Reeds in 1854 richtte het Nederl. Bijbelgenootschap een aanzoek aan S. om mee te dingen voor de levering van een herdruk van zijn Bijbel met Psalmen in 18^{0} met een oplaag van 11.000 exempl. en voor het zetten en drukken van het Nieuwe Testament in de Javaansche taal bij 10 à 20.000 exempl. — De Commissie voor de Internationale Tuinbouwtentoonstelling, in 1877 te Amsterdam gehouden, droeg hem het drukken van 5000 catalogussen en 1500 exemplaren *Proces-Verbaal* op. — In 1876 droeg het Bijbelgenootschap hem de levering van 5000 exemplaren

Lucas-Evangelie in de Soendaneesche taal en daarna 2000 exempl. van het geheele Nieuwe Testament in die taal op. Behalve een aantal academische dissertaties bezorgde S. nog allerlei ander drukwerk voor particuliere rekening, zooals voor de Gemeente, de Bank van leening, de administratie der belastingen, den Schouwburg, de Gasfabriek, de Leidsche broodfabriek, de Noord- en Zuid-Hollandsche stoomtram, de Stoombootmaatschappij „Volharding", voor de firma's van Kempen te Voorschoten en P. Regout te Maastricht, voor de besturen der omliggende gemeenten, enz. enz. Als een bijzonderheid zij hier nog vermeld de druk van de miniatuur-uitgaven naar photographische reproductie der *Gracieuse* (oplaag 80.000), van het *Rotterdamsch Nieuwsblad* (100.000), het *Bataviaasch Nieuwsblad* (40.000), de *Berliner Wespen* (10.000) en van het *Nieuwsblad voor Nederland* (360.000). De laatste is zeker wel een der grootste oplagen ineens, die van drukwerken hier te lande ter perse werden gelegd.

Ook voor andere boekhandelaren bleef S. zijn persen beschikbaar stellen, hoewel in mindere mate dan in de eerste jaren na zijn vestiging. Toen zijn vriend G. Kolff uit Batavia repatriëerde en te Leiden zijn loopbaan als uitgever voortzette, werd S. zijn drukker, en door de bestaande relaties met de Indische firma zond Kolff's opvolger, D. A. Hooijer, menig manuscript naar Leiden, dat later in duizendtallen gedrukte boeken vermenigvuldigd weer naar Batavia terugkeerde. Moesten er plaatjes in de Indische schoolboekjes voorkomen, S. zorgde er voor, evenals voor de uitgaaf en verzending van de brochures over koloniale aangelegenheden, die tevens grootendeels voor het Moederland bestemd waren. Het werk van Dr. A. Jacobs, *De Baliërs*, exploiteerde hij geheel voor rekening der firma Kolff. Toen S.'s goedkoope nieuwsbladen Hooijer op 't denkbeeld brachten om een *Bataviaasch Nieuwsblad* uit te geven, voorzag S. hem van de materialen voor de daartoe op te richten drukkerij: persen, letters en het voor den eersten tijd benoodigde papier. Het groote succes, aan deze courant binnen zeer kort tijdsverloop ten deel gevallen, dankt de uitgever, be-

halve aan verschillende voor zijn blad gunstige omstandigheden, ook voor een deel aan de hulp en voorlichting op dit voor hem toen nog onbekende arbeidsveld.

Dat S.'s drukkerij meetelt onder de eersten in den lande, bewijst de volgende missive van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, gedateerd 13 Sept. 1879:

> Ik heb de eer U te verzoeken mij wel te willen mededeelen hoeveel uren een vlug zetter moet arbeiden tot het zetten van een bijvoegsel van de *Nederlandsche Staatscourant* als hiernevens is gevoegd, alsmede hoeveel uren het distribueren en het corrigeren van aan den zetter te wijten fouten vordert.
>
> Voorts vernam ik gaarne hoeveel letters (platwerk) een vlug zetter gemiddeld per uur naar goede copij kan zetten en hoeveel tijd de distributie en correctie vordert.
>
> Met uw berigt, waarvoor ik U bij voorbaat dank zeg, zie ik de bijlage dezes weder van U te gemoet.
>
> De Minister van Binnenlandsche Zaken,
>
> SIX.

Deze vraag werd als volgt door S. beantwoord:

> Geeft met verschuldigden eerbied te kennen enz. enz.
>
> dat een vlug zetter een bijvoegsel van de *Nederlandsche Staatscourant* als hierbij gaat in 45 uren zet;
>
> dat de correctie van aan den zetter te wijten fouten op 4 pagina's 6 à 7 uur bedraagt;
>
> dat de distributie van 4 pagina's 16 uur arbeid vordert;
>
> dat een platzetter bij vast weekloon 1000 à 1200 letters per uur zet;
>
> dat distribueeren wordt gerekend driemaal sneller te gaan dan zetten, zoodat bij 1000 letters zetten per uur, er 3000 kunnen worden gedistribueerd;
>
> dat gemiddeld gerekend kan worden op 7 à 10 minuten arbeid aan correctie van zettersfouten van elke duizend letters.

De ondergeteekende vleit zich, dat deze inlichtingen aan de bedoelingen van Uwe Excellentie zullen beantwoorden....

Goed gereedschap alleen is echter niet voldoende om goed werk te leveren. Daartoe behooren ook knappe werklui onder een zaakkundig beheer. Het spreekt van zelf, dat een uitgever, die talrijke plannen ontwerpt en uitvoert, zich voor de verschillende onderdeelen zijner zaak moet kunnen verlaten op zijn chefs, en hierbij komt het er op aan om *the right man on the right place* te kiezen. Behalve dat S. in dit opzicht het voorrecht genoot zijn drie zonen achtereenvolgens een gedeelte der leiding op te kunnen dragen, is hij toch in de keuze zijner chefs of medewerkers in het beheer zeer gelukkig geweest. Zijn eerste meesterknecht op de drukkerij, L. van Nifterik Hzn, diende hem twintig jaren lang met groot plichtsbesef, voor hij zich zelf als boekdrukker vestigde.

De uit Indië gekomen plaatsvervanger Morel bleek voor de leiding minder geschikt, maar W. J. Bruins, die hem kort daarna in die functie opvolgde, na reeds sedert 1864 aan de letterkast te hebben gestaan, vervulde die taak zooveel te beter. Als chef van de zetterij en de drukkerij beide herdacht hij in 1889 op feestelijk wijze zijn 25-jarige dienstvervulling. Datzelfde voorrecht viel sedert 1877 ook te beurt aan vier gezellen der boekdrukkerij en aan twee, hierna te noemen leden van het kantoorpersoneel.

Toen S.'s oudste zoon, Albert, eenige jaren op een instistuut te Neuwied, daarna te Lausanne en later in den boekhandel van Blanc, Imer et Lebet aldaar had doorgebracht, oordeelde zijn vader het wenschelijk, dat hij verder zijn opleiding op een der groote typographische inrichtingen te Leipzig zou voltooien. Het meest begeerlijk scheen hem daarvoor B. G. Teubner's drukkerij toe, welke hij zelf had leeren kennen en hoogschatten en met wier eigenaar hij in vriendschappelijke betrekking stond. Om deze laatste reden week Teubner dan ook van zijn vroeger genomen besluit

af om geen volontairs meer te plaatsen. Hij had echter later geen berouw van de uitzondering, die hij voor Albert S. maakte, zooals uit den volgenden brief van 24 Dec. 1873 blijkt:

> Sie wissen, dass ich nicht für Volontäre in meiner Druckerei geschwärmt habe und dass ich, als ich Ihren Herrn Sohn als solchen aufnahm, nur Ihnen als einen so lieben Geschäftsfreund einen Beweis meiner Freundschaft und Hochachtung dadurch geben wollte. Die Gründe meiner Anschauungsweise glaube ich Ihnen schon mitgetheilt zu haben. Sie bestanden hauptsächlich darin, dass die jungen Herren in der Regel die grossen Herren spielen und sich nicht in die strenge Ordnung meines Geschäftes fügen wollten.
>
> Bei Ihrem Herrn Sohn ist das aber anders und ich freue mich in der That, dass Sie mir ihn zur technischen Ausbildung anvertraut haben. Sein speziellen Vorgesetzten sind mit seinem Fleisz u. seinen Leistungen ganz zufrieden und was mir ihn besonders lieb macht, ist sein heiteres, offenes und treuherziges Wesen. Ich und all die Meinigen sehen ihn deshalb gern in unserem Familienkreis und aus diesem Grunde zogen wir ihn auch zu unserer gestrigen Christbescheerung, damit er das specifisch deutsche Familienfest kennen lerne....

Nadat Albert S. zich de uitstekende gelegenheid om zijn technische kennis van het drukkersvak te vermeerderen te nutte had gemaakt, keerde hij na een verblijf van ruim een jaar naar Leiden terug en nam daar het beheer van alles wat de drukkerij betrof op zich. Toen in 1878 het *Rotterterdamsch Nieuwsblad* werd opgericht en hem daar de technische leiding der zaak werd opgedragen, viel zijn in jaren op hem volgende broeder Cornelis, die juist zijn studiën aan de Polytechnische school te Delft beëindigd had, in zijn plaats. Deze vervulde haar tot 1885, toen hij als mede-di-

recteur van genoemd blad optrad. Ondertusschen was het S. gelukt in 1876 voor zijn jongsten zoon, Gerard Henri, plaatsing te verkrijgen op de zeer bezochte handelsschool van Dr. Obermann te Leipzig. Toen hij zijn vriend Teubner hiervan kennis gaf, schreef deze hem d.d. 1 Juli 1876 o. a. het volgende:

> Ihr soeben empfangener lieber Brief bringt mir die erfreuliche Mittheilung, dass wir Ihren Henry nach Leipzig bekommen! Beklage ich auch Sie und die werthen Ihrigen, dass Sie Ihren Sohn in die Fremde ziehen lassen müssen, so freue ich mich doch mit allen den Meinigen dass er zu uns kommt.
>
> Können wir ihm auch das Elternhaus nicht ersetzen, so wollen wir ihn doch mit aller Liebe und Freundschaft empfangen und ihn nach Möglichkeit schützen und behüten. Und wenn er sich wol bei uns befindet, wenn er Gefallen an unserem Thun und Treiben findet, so ist er stets und jederzeit ein gerngesehener, lieber Gast, ebenso wie es Albert war.
>
> Sagen Sie ihm nur, er solle sich mit allen Anliegen, mit grossen und kleinen, vertrauensvoll an mich wenden. Ich werde ihm mit Vergnügen rathen und helfen, als wenn es mein eigener Sohn wäre.
>
> Mit Freuden vernahmen wir dass Sie Anfang August mit Ihren beiden Söhnen hierher kommen würden....

Het was waarlijk een groot voorrecht voor de beide broeders, dat zij, zoo geheel in den vreemde, door zulke hartelijke vriendschapsbewijzen zich het gemis van het ouderlijke huis zagen vergoed. Na de cursussen der school te hebben doorloopen, kwam G. Henri S. eerst voor eenigen tijd naar Leiden terug en bracht daarna in 1881 nog eenige maanden in de uitgeverszaak van G. Fischbacher & Cie te Parijs door. Hem werd bij zijn terugkeer de administratieve leiding van het *Leidsch Dagblad* opgedragen, welke functie tot heden door hem wordt waargenomen.

Nadat Albert S. in 1883 wegens de oprichting der *Haagsche Courant* van zijn werkzaamheden te Rotterdam en Leiden ontheven was en toen Cornelis S. in Juli 1885 in de plaats van zijn zwager C. G. Frentzen als mededirecteur van het *Rotterdamsch Nieuwsblad* optrad, werd laatstgenoemde den 15en Augustus daaraanvolgende in de Leidsche uitgeverszaak opgenomen en hem procuratie verleend, vooral met het oog op S.'s herhaald en soms langdurig verblijf in het buitenland. In die gevallen treedt Frentzen op als hoofd der geheele inrichting.

Door haar uitgebreidheid en verschillende vertakkingen is S.'s zaak op den voet der groote buitenlandsche uitgevershuizen geschoeid. De zorg voor de administratie, correspondentie, expeditie, papier- en fonds-magazijnen is aan bijzondere afdeelings-chefs opgedragen, die weer elk over helpers hebben te beschikken. Alleen de arbeid aan de dagelijksche aflevering van zoo'n groot aantal fonds-artikelen verbonden, bij een verkeer met 7 à 800 boekverkoopers in Nederland, België, Oost-Indië, Zuid-Afrika en Noord-Amerika, voorts de correspondentie met auteurs, buitenlandsche uitgevers, papierfabrikanten, lettergieters, graveurs, teekenaars, binders, enz. vereischen een aantal ontwikkelde personen. De administratie en het opmaken der afrekening van de uitgaven voor gemeenschappelijke rekening eischt evenzeer een ervaren eersten boekhouder. De afrekening met en het driemaal per jaar bezoeken van den geheelen Nederlandschen Boekhandel maakt bovendien een vasten reiziger noodig. Wij wenschen ook deze medewerkers in het beheer der zaak afzonderlijk te gedenken en wel naar tijdsorde van hun in dienst treden. Vooraf, doch in verband hiermede, een kleine zijsprong.

W. T. Werst, boekhouder aan de Bank van leening te Leiden, was in 1856 en 1857 in zijn vrije uren S. behulpzaam in de administratie. Toen in 't laatst van 1858 Jac. Hazenberg Cornzn. geneigd was zijn, voornamelijk door studenten zeer bezochte, debietzaak over te doen en hij S. daartoe aanzocht, ging deze met Werst een vennootschap

aan om voor gezamenlijke rekening die zaak, met behoud van den ouden naam der firma; voort te zetten en wel onder het persoonlijk beheer van Werst. De eene helft der koopsom werd door J. Kneppelhout op naam van Werst aangebracht, de andere door S. als vennoot. Dit deelgenootschap heeft echter aan de belanghebbenden weinig vreugde bezorgd, maar wel aanzienlijke geldelijke schade, zoodat S., toen het voor tien jaren gesloten contract ultimo December 1869 ten einde liep, liever tot liquidatie dan tot voortzetting besloot. In 1870 trad hij zelf handelend op voor de firma Jac. Hazenberg Cornz. in liquidatie, terwijl de fondsartikelen dier firma mede in zijn bezit overgingen. W. T. Werst zette op eigen naam de zaken voort, maar kon die nog slechts enkele jaren staande houden, waarna hij in een anderen werkkring te Amsterdam overging.

De eerste vaste boekhouder in S's zaak was E. G. Abspoel, die den grondslag van de thans gevolgde wijze van administratie legde. Toen in 1868 een slepende kwaal, waaraan hij het volgende jaar overleed, hem de werkzaamheden bemoeilijkte en soms onmogelijk maakte, werd A. Wagemans, die reeds zes jaren als jongere bediende op het kantoor werkzaam was, zijn plaatsvervanger. Acht en twintig jaren lang heeft deze de annalen der firma in cijfers geschreven en is nog steeds bezig dit te doen, terwijl van zijn fraai en duidelijk handschrift voor belangrijke stukken, brieven, contracten enz. heel wat keeren gebruik werd gemaakt. Behalve de hoofdadministratie is hem tevens de kas en de correspondentie toevertrouwd, terwijl bij beraadslagingen over exploitatiemiddelen ook zijn oordeel wordt ingeroepen. In 1887 mocht hij zijn 25-jarige dienstvervulling op feestelijke wijze herdenken.

Aan J. van den Dop, die in 1865 verschillende administratieve werkzaamheden verrichtte, werd langzamerhand meer in 't bijzonder de correctie van het *Leidsch Dagblad* en der proeven van de drukkerij opgedragen. Hij bewees als corrector aan verschillende auteurs belangrijke diensten. J. J. Cremer heeft die, voor wat hem betrof, dankbaar er-

kend en hem eens een aardig souvenir daarvoor aangeboden. Door zijn betrekking als corrector was het *L. D.* ook een der eerste bladen, welke (in dien tijd een voornaam feit) de „nieuwe spelling" van de Vries en te Winkel in toepassing brachten. Na vervolgens daaraan als verslaggever en mede-redacteur verbonden te zijn geweest, is hem sedert 1879 de hoofdredactie van het *Leidsch Dagblad* toevertrouwd. Als een eigenaardigheid zij hier voorts vermeld, dat hij in zijn achtereenvolgende functiën met ál zijn voorgangers is werkzaam geweest. Den 27en Dec. 1890 viel ook hem het voorrecht ten deel zijn 25-jarige werkzaamheid feestelijk te mogen herdenken.

Nadat S. zijn persoonlijke aanbiedingen aan den Boekhandel achtereenvolgens door verschillende commissionairs had laten verrichten, — zooals in 1853 door Klinkenberg, in 1862 en 1863 door J. K. de Regt, die toen ook de firma vertegenwoordigde bij de tentoonstellingen der *Kunstkronijk* — later ook zijn boekhouder Abspoel of van Nifterik daarmee belastte, trad in 1873 P. de Carpentier Wildervanck vast als reiziger en zaakgelastigde op, na eerst een paar jaar als chef van de binderij en van fonds- en papiermagazijnen te hebben gefungeerd, in welke functie hij den grondslag heeft gelegd van de administratie dier magazijnen volgens het model in Binger's Handleiding aangegeven. Geregeld driemaal per jaar maakt hij zijn tournée door het geheele land en een gedeelte van België en door zijn persoonlijke eigenschappen en zijn steeds met nieuwigheden voorziene mars is hij bij verreweg het meerendeel der boekverkoopers een welkom bezoeker. Maar ook zijn kennis der intime verhoudingen en toestanden in den Boekhandel, door dat herhaald bezoek opgedaan, en zijn door ondervinding gescherpt oordeel over het vermoedelijk succes eener ontworpen uitgaaf komen der zaak zeer ten goede. Door zijn tusschenkomst is er een voortdurende voeling tusschen den uitgever en zijn afnemers en door zijn bemiddeling zijn er heel wat belangrijke transacties tot stand gekomen. Ten opzichte van den verkoop op reis heeft S. gemeend Carpentier's belangen aan de zijne te moeten verbinden.

Als chef der expeditie en der binderij, tevens belast met het beheer der magazijnen en het toezicht op het verloop van het debiet der fondsgoederen, fungeert J. La Brée. Hij trad in 1870 in dienst; na twee maanden aan de letterkast te hebben gestaan, werd hij met de behandeling der liquidatie-Hazenberg belast, wat de aanleidende oorzaak was, dat hij daarna in de administratieve afdeeling op het kantoor overging. In 1876, toen Wagemans ernstig ziek was, vervulde hij diens post een tweetal maanden. Terstond daarna werd hem de directie over de binderij, fonds- en papiermagazijnen toevertrouwd en levert hij den jaarlijkschen staat van het fonds en de taxatie ervan. Sedert 1885 voert hij tevens de administratie van het afgeleverde drukwerk. Een groot aantal van de in dit hoofdstuk voorkomende meer intime bijzonderheden zijn wij aan zijn hulpvaardige medewerking verschuldigd.

Behalve deze vaste veeljarige medewerkers in het beheer, zijn nog de namen te vermelden van hen, die tijdelijk in de zaak hun opleiding genoten. Dit zijn: K. W. Tuinzing, thans gevestigd als boekdrukker te Rotterdam; J. A. G. van Dijk, zoon van den onderwijzer J. A. van Dijk te Leiden, G. J. Bos Jr. en Gualth. Kolff Jr., later allen in onze Oost-Indische bezittingen werkzaam; voorts Jan van Dieren uit Antwerpen, D. Donner (Leiden), M. M. Couvée Jr. ('s-Hage), P. J. Out (Koog a/d Zaan) en T. Hooiberg, kleinzoon van den vroegeren Leidschen boekhandelaar.

Het geheele personeel der inrichting, dat in 1851 uit 9, in 1860 uit 34, in 1870 uit 77, in 1880 uit 96 personen bestond, is thans in 1890 tot 118 geklommen. De verhouding van chefs en ondergeschikten, het geheele verkeer onderling heeft welwillendheid ten grondslag. Het spreekt van zelf, dat orde en tucht hierbij niet uit het oog worden verloren. Het reglement voor de drukkerij (zie Bijlage N°. 1) is in de daarvoor bestemde lokalen opgehangen en aan de opvolging er van wordt voortdurend de hand gehouden. Overigens werden steeds zooveel mogelijk de belangen van ieder in 't bijzonder behartigd, wat een goeden geest kweekte

en een onophoudelijke verwisseling van personeel voorkwam. Van oproerige demonstraties en werkstakingen, zooals die op eenige drukkerijen voor en na zijn voorgekomen, bleef S. verschoond. Toch heeft hij een paar maal in de noodzakelijkheid verkeerd zijn onafhankelijkheid en prestige te moeten handhaven. Toen in 1867 ook zijn personeel warm gemaakt was door hetgeen elders voorviel en eenigen zich aansloten bij den Typografenbond, welke vereeniging in den beginne een tamelijk vijandige houding tegenover de werkgevers aannam, besloot S. dien leden hun ontslag te geven. Het volgende schrijven weerhield hem evenwel hiervan:

Zeer geachte Patroon!

Het is naar aanleiding van hetgeen van Nifterik aan een onzer heeft te kennen gegeven, namelijk dat de op uwe drukkerij aanwezige leden van den Ned. Typografen-bond met 1° October hunne betrekking zal worden opgezegd, dat wij dit schrijven aan UEd. rigten, ten einde de uitspreking van dit onverdiende vonnis zoo mogelijk te voorkomen.

Zijn wij leden van bovengen. Vereeniging geworden, het is niet omdat wij te klagen hebben over ons loon; dat is, wij erkennen het gaarne, door uwe goedheid aanmerkelijk verbeterd, en wel zoo, dat wij zeer goed weten, dat bij den nu nog heerschenden stand der werkloonen hier ter stede niet meer door U *kan* worden betaald; evenmin omdat wij iets hebben af te wijzen op onze behandeling van uwentwege; zonder U te willen vleien, durven wij hier verklaren, dat zóó er één Patroon is, die gevoel voor zijne onderhoorigen heeft, en weet wat hun toekomt, onze Patroon het is.

Neen, 't was geen oppositie die ons dreef; 't was de zucht om ook onze kleinigheid bij te dragen aan de verbetering van het typografenvak in het algemeen, en een vriendenband, eene broederschap te helpen stichten, ook in het bijzonder op onze werkplaats el-

kander te helpen, tevens in alles wat ons werk betreft.

Wij overleggen UEd. hierbij ons Reglement, hopende dat U de moeite wilt nemen hetzelve in te zien, waaruit U dan zal blijken, dat dit wel degelijk voorschrijft de belangen van den Patroon te behartigen, maar ook tevens onze regten wil waarborgen! Ook voegen wij hierbij eene brochure van Misset, meesterknecht ter drukkerij van de Erven Loosjes te Haarlem, waaruit U almede duidelijk zal blijken, dat de Bond tegen regtgeaarde patroons niets vijandigs in 't schild voert.

Mocht het gebeurde bij T. te N. eenen eenigszins ongunstigen indruk bij UEd. hebben teweeg gebragt, de faam zal hopen wij het gedrag dier werklieden regtvaardigen.... Veilig kunnen wij UEd. de verzekering geven, dat wat dáár gebeurd is, hier nimmer zal plaats hebben, daar wij, zooals boven gezegd is, geen reden tot klagen hebben. Het karakter van den Bond is ook volstrekt niet om knechts tegen hunne patroons op te ruien, en aanleiding te geven tot tooneelen, als nu en dan in het buitenland plaats grijpen. Neen, de Bond strekt veeleer om tot meer nauwgezette pligtsbetrachting aan te sporen, en zoodoende op zedelijke wijze ons doel, verbetering van onzen toestand, te bereiken.

Hoogst aangenaam en vereerend zou eenig antwoord van, of onderhoud met UEd. zijn aan hen, die zijn, en nog lang wenschen te blijven,

Uwe getrouwe pligtsbetrachtende werklieden,

J. Gestman.
H. Evers.
S. K. Broekveldt.
W. J. Bruins.
C. E. Abspoel.

5 September 1867.

Maar in 1872, toen het Bestuur der Leidsche typographische vereeniging „Lourens Janszoon Coster" op uitnoodiging van het hoofdbestuur van den Nederlandschen Ty-

pografenbond een vrij revolutionair gestelde circulaire, ten doel hebbende om onder bedreiging van werkstaking ongeevenredigde en ongemotiveerde loonsverhooging te verkrijgen, aan al de patroons had gericht, en bij de onderteekenaars ook eenigen van S.'s personeel voorkwamen, werd terstond de volgende kennisgeving gereed gemaakt, en gedrukt in de werkplaatsen opgehangen:

Aan mijn Personeel!

De ondergeteekende, overtuigd dat hij steeds alles heeft gedaan om zijne gezellen het leven te veraangenamen en het loon te stellen naar hunne verdiensten, bericht, dat hij eene circulaire heeft ontvangen van de Vereeniging „Lourens Jansz. Coster", waarin eene onbillijke loonsverhooging verlangd wordt.

Hij geeft bij dezen daarop het volgende antwoord:

Hij ontslaat met 20 Juli ZIJN GEHEELE PERSONEEL, hen vrij latende te gaan waar zij meer kunnen verdienen.

Hij verlangt niet te werken met ontevreden gezellen; die niet blijmoedig zijn werk verricht, gelieve zijn werkplaats te verlaten.

Die niet tevreden is gelieve te zwijgen en heeft zijn ontslag; die tevreden is kan blijven, maar moet het schriftelijk mededeelen.

Leiden, 6 Juli 1872. A. W. SIJTHOFF.

Deze maatregel trof doel; de goede gezindheid kwam weer boven en daarmede het besef, dat hetgeen de circulaire bedoelde hier niet van pas was. Toen men in latere jaren in 't algemeen begon te ijveren voor ziekenfondsen, nam S. deze zaak zelf ten behoeve van zijn werkvolk ter hand. Hij legde den grondslag van het ziekenfonds, dat aan het personeel de gelegenheid biedt zich zelf geldelijke tegemoetkoming bij ongesteldheid te verzekeren. Een gedrukt Reglement (zie Bijlage N°. 2) wordt geregeld uitgereikt

aan elk, die bij de firma in dienst treedt. Dat evenwel ook vroeger en later ondersteuning bij ziekte van wege den patroon werd verstrekt, daarvan vinden wij in het archief een aantal bewijzen in den vorm van schriftelijke dankbetuigingen.

Niets echter werkt meer mede om den band tusschen patroon en ondergeschikten en tusschen de leden van het personeel onderling te versterken, dan het deelnemen aan geregeld terugkeerende of buitengewone feestvieringen, waartoe de aanleiding niet behoeft te ontbreken. Een elk jaar terugkeerende feestdag voor allen, die aan S.'s zaak verbonden zijn, is de verjaardag van den patroon op 30 Juni. Buitengewone feestelijke gebeurtenissen in de zaak of het huisgezin werden steeds gemeenschappelijk gevierd. De afschaffing van het zegelrecht op de dagbladen in 1869 werd gevierd door een feestmaal in het lokaal der binderij. — Toen in 1879 te Arnhem een ook voor typografen belangrijke tentoonstelling werd gehouden, stelde S. zijn personeel in staat daaraan gezamenlijk een bezoek te brengen. — Bij de herdenking van het 25-jarig bestaan der drukkerij op 2 Augustus 1875, waarmee samenviel het huwelijk van S.'s oudste dochter met C. G. Frentzen, werd wederom feest gevierd en ging het oudere personeel in vijf rijtuigen Haarlem's omstreken bezoeken, terwijl aan het jongere een vroolijke dag in Katwijks duinen werd bezorgd. Als een herinnering aan dien dag werd den jubilaris door het personeel een album in blauw fluweel met zilveren ornamenten aangeboden, voorzien van een keurig uitgevoerde opdracht. Dit album bevat, behalve een toepasselijk gedicht van Dr. J. J. L. ten Kate, een photographische afbeelding van al de deelnemers in groep. — Bij gelegenheid van S.'s tweede huwelijk bracht het personeel in 1883 een bezoek aan Amsterdam, en vond bij Krasnapolsky een gedekte tafel.

Kan het beheer eener drukkerij desnoods aan bekwame ondergeschikten overgelaten worden, het welslagen als uitgever is veel meer afhankelijk van persoonlijke leiding en

inzichten. Een uitgever toch dient zelf te beslissen over de waarde van een hem aangeboden handschrift, zoowel op zich zelf naar den inhoud, als uit een handelsoogpunt. Hij voert persoonlijk de briefwisseling met de auteurs; maar zijn voornaamste taak begint, wanneer het tijdstip der uitgaaf nadert, en nog lang daarna, ja voortdurend, zint hij op middelen om zijn koopwaar, die steeds met nieuwe artikelen vermeerdert, aan den man te brengen. En wanneer er onder die artikelen groote verscheidenheid heerscht, moeten die middelen natuurlijk ook geheel verschillend zijn. Is voor wetenschappelijke werken een doelmatige commissiezending aan den Boekhandel de aangewezen weg om ze in handen te brengen van hen voor wie ze bestemd zijn, prachtwerken, kinderwerkjes, schoolboeken en goedkoope edities voor iedereen eischen vrij wat meer exploitatiemiddelen om er debiet voor te verkrijgen en te behouden. Een vigilant uitgever zal evenals de groothandelaar steeds nieuwe kanalen zoeken en van alles partij trekken om zijn waren (hier boeken) verspreiding te verschaffen en dat niet enkel binnen de grenzen van zijn eigen land.

Deze koopmans-eigenschappen waren bij S. aanwezig; hij heeft ze in practijk gebracht, omdat hij ze de ware acht om als uitgever op groote schaal te kunnen blijven produceeren. Leveren de mededeelingen in vorige hoofdstukken over verschillende uitgaven reeds menig bewijs op van zijn streven tot uitbreiding zijner handelsbetrekkingen, hier mogen nog enkele bijzondere voorbeelden vermelding vinden.

De relaties met Oost-Indië dateeren reeds van 1855 en 1856 en vinden voornamelijk hun oorsprong in de uitgave van Ritter's prachtwerk over Java. Zij werden aangeknoopt met de firma's van Haren Noman & Kolff (later Kolff & Co.), H. M. van Dorp & Co. en Lange & Co. Toen het fonds zich uitbreidde, vooral op het gebied van kinderlectuur, werden de zendingen belangrijker en bepaalden zich niet alleen tot Batavia, maar strekten zich uit tot Soerabaija, Semarang, Makassar, enz. Vooral met de firma Gimberg &

Co. in eerstgenoemde plaats werden groote zaken gedaan, toen S. als correspondent van die firma optrad. De rekening over 1858/59 b.v. beliep niet minder dan *f* 16.927. — In 1862 werd een aantal prijzen voor de *Kunstkronijk* naar Lange & Co. te Batavia gezonden en daar tentoongesteld op de wijze als hier te lande plaats vond. Deze affaire had evenwel geen succes. Voorts gingen er groote bezendingen commissiegoed eerst naar Batavia, vanwaar dan de restanten aan de boekverkoopers in andere plaatsen opgezonden werden.

Ook van particuliere relaties in Oost en West trok S. partij om zijn boeken aan den man te brengen. Reeds in 1854 had hij getracht door tusschenkomst van een vriend zijner jeugd, die aan een instituut te Kaapstad verbonden was, voor Hollandsche boeken debiet te vinden in Zuid-Afrika. Maar deze eerste poging slaagde niet, omdat toen de verkeersmiddelen naar de binnenlanden veel te gebrekkig waren. Beter resultaten verkreeg hij met zendingen naar Japan aan zijn vriend In der Maur te Decima, den lateren directeur der Landsdrukkerij te Batavia. Het in 1859 aan hem geleverde bedroeg *f* 3319.60. In het voorafgaande jaar was met het verongelukken der „Cadsandria" een groote bezending (behoorlijk verzekerde) boeken te loor gegaan, waardoor deze met een volgende scheepsgelegenheid opnieuw gezonden werden. Toen S. in 1862 het Japansche gezantschap te Parijs zijn opwachting maakte, en de leden hun voornemen te kennen gaven ook Nederland te bezoeken en den wensch uitten een collectie Hollandsche boekwerken te zien, organiseerde S. terstond na zijn terugkeer een tentoonstelling in het Hotel Bellevue te 's-Hage, van het belangrijkste door zijn en anderer persen in de laatste jaren op verschillend wetenschappelijk gebied opgeleverd. De verkoop daarvan is aan den Nederlandschen Boekhandel vrij wel ten goede gekomen.

In latere jaren, toen de Hollandsche Boekhandel vertegenwoordigers kreeg in de landverhuizersstaten van Noord-Amerika, zooals Michigan, Minnesota, Yowa enz., zocht S.

ook daar afzet voor zijn boeken, evenals voor Zuid-Afrika door tusschenkomst van de firma J. C. Juta & Co. aan de Kaap en de vroeger vermelde Londensche exporthuizen.

De betrekking tot J. P. van Dieren te Antwerpen, als mede-uitgever van Concience's werken, had al spoedig ten gevolge, dat S. hem uitnoodigde eens na te gaan, welke zijner fondsartikelen voor België gangbare waar vormden. Verschillende proeven, o. a. met *Het boek der uitvindingen*, de deelen der *Familie-Bibliotheek*, de *Gracieuse*, enz. leidden tot goeden uitslag. Langzamerhand breidden die handelsbetrekkingen zich ook over verschillende andere plaatsen van de Vlaamsch sprekende provinciën uit, vooral toen S. zelf op de hoogte gekomen was welke letterkundige uitgaven in België den besten aftrek vonden. Thans wordt er bij het ontwerpen eener nieuwe uitgaaf ook met het debiet daar rekening gehouden. De nieuwe Vondel-editie o. a. réusseert er bijzonder. Aan de firma A. Siffer te Gent worden van elk deel 700 exempl. voor rekening geleverd.

Daar prachtuitgaven van *f* 30.— à *f* 40.— en hooger in ons kleine land een beperkt debiet hebben, bewegen zich maar weinig uitgevers op dit terrein. Onzen Leidschen Uitgever stond echter een dubbel exploitatiemiddel ten dienste door de *Kunstkronijk*. Vooreerst werd voor elke verloting een aantal dezer prachtwerken voor prijzen gebruikt, en ten andere stelde hij eenige keeren met den besten uitslag aan de Noord- en Zuid-Nederlandsche schilders een ruil voor op de volgende wijze: na belofte van toezending eener schilderij met opgaaf van prijs, kon elk schilder voor een gelijk bedrag een keuze doen uit zijn fonds van kunstuitgaven, waaronder er voorkwamen van *f* 25.— tot *f* 200.— De schilderijen werden gedeeltelijk tot prijzen voor de *Kunstkronijk* bestemd, of in S.'s particuliere verzameling opgenomen. In 't geheel gaven ongeveer 200 schilders en schilderessen aan die uitnoodiging gevolg, zoodat S.'s schilderijenverzameling op 1 Nov. 1890 uit een 250-tal doeken bestaat, waaronder van de eerste meesters en welke nu achtereenvolgens voor

de *Kunstkroniek* door lichtdruk, photo- en houtgravure worden gereproduceerd

Een boekhandelaar, die op groote schaal uitgeeft, zal dat moeielijk op den duur kunnen volhouden, zonder van tijd tot tijd te realiseeren. Een aanzienlijk deel toch van het kapitaal zit in de kopijrechten of in de restanten der oplagen. Als op de hulp der debitanten niet verder gerekend kan worden, dan moet er door prijsverminderingen, verkoop *en bloc* en dergelijke middelen opgeruimd worden. Dit hebben in hun tijd Fuhri, Kruseman, Thieme en later Roelants en meer anderen ook gedaan. Of dit nu geschiedt door publieke fondsveilingen, dan wel bij verkoop ondershands, het leidt tot dezelfde gevolgen: de artikelen komen in de tweede hand.

S. heeft meestal van de laatstgenoemde wijze van opruimen gebruik gemaakt en reeds langen tijd vóór de drie bekende firma's het recht van bestaan dier nieuwe branche van den boekhandel hebben bewezen. In vroegere jaren deden Funke en Schadd voor hem, wat later Bolle, Koster en Cohen deden. De volgende brief van Funke, ged. 9 Juli 1866, verschilt weinig van de onderhandelingen, die aan een verkoop aan bovengenoemde firma's voorafgaan:

> Om de 800 deelen van de *Flora* — Holl. en Fr. editie zoo mogelijk allen weg te krijgen, is 't dunkt mij noodig, ze zeer goedkoop aan te bieden, waarom ik U voorstel te bepalen, dat ik U minstens 50 cts. per deel in handen zal leveren, maar ook hierin zal handelen even als met de *Teekenvoorbeelden*, zoodat die bepaling volstrekt niet de kans buitensluit dat ik U het dubbel overleggen zal. Vertrouwen is in deze hoofdzaak; ik hoop U later te zullen overtuigen, dat gij dergelijke transactiën volkomen aan mij kunt overlaten.
>
> Op ten Kate zou ik gaarne een goed bod doen, als er niet zoo'n enorm getal exempl. was. Dit bedraagt, als ik mij wel herinner, 800 exempl.? Leefden we

nog onder 't prestige van den rijtuigsprong en de schepping-voordrachten, dan herhaalde ik mijn bod van *f* 4.— per exempl., dat ik U in 't voorjaar deed; nu echter durf ik niet meer dan *f* 3.25 te bieden, want als de tijd dáár is, is 't prestige verdwenen. Mijn bod is stellig niet hoog in uwe schatting. 800 maal vermenigvuldigd geeft het niettemin een heele som, die er niet zoo spoedig uit te halen is, te meer omdat men zoo'n werk niet à tout prix mag van de hand zetten en gij als ik mij wel herinner plan hebt later eene goedkoope editie te geven, of althans op een of andere wijze van uw kopijrecht geld zult maken.

Uw antwoord wachtende, enz.

De koop van ten Kate's *Dichtwerken* kwam wel niet tot stand, maar Schadd kocht die daags voor de fondsveiling en ruimde ze tot het laatste exempl. op. Een even gunstig resultaat behaalde Funke met de *Flora* en de *Flore des Jardins*.

D. A. Thieme had voor den verkoop van een groot deel zijner uitgaven geheel dezelfde motieven, zooals blijkt uit hetgeen hij d.d. 14 Jan. 1873 aan S. schreef:

De vorige week had ik U willen opzoeken, om met U een belangrijke zaak te bespreken, maar ik moest weer naar huis. 't Geldt den verkoop van mijn fonds, voor zooverre 't niet periodieke en de uitgaven van '72 betreft. Ik krijg te veel en kan den boel niet meer exploiteeren. Bovendien gaat in die loopende zaken zooveel geld vastzitten, dat ik èn te veel boeken èn te veel zorgen heb. Nu wil ik in eens een groote opruiming houden.... 't Is een kras besluit, maar ik geloof een verstandig. Door al die zorgen heb je haast geen tijd of lust om iets nieuws te ondernemen....

Over het al of niet wenschelijke voor den assortimentshandel van dergelijke verkoopen in massa en het daaruit voortvloeien van prijsvermindering is jaren lang strijd gevoerd.

Kruseman in zijn *Bouwstoffen* maakt er melding van in al de door hem behandelde tijdvakken. In de latere jaren heeft de afkeuring van de zijde der debitant-boekhandelaars, voornamelijk gericht tegen de uitgevers, zich op krassere wijze lucht gegeven door allerlei ingezonden stukken in het *Nieuwsblad v. d. Boekhandel.* In 1885 stak er een ware storm op, toen men vernam, dat Bolle een groot aantal exempl. der *Dichtwerken* van Nic. Beets had gekocht en die tegen minderen prijs in de dagbladen aanbood. De Amsterdamsche Debitanten-Vereeniging richtte toen een schrijven tot S., waarin zij het onbillijke van dezen verkoop tegenover de debitanten, die vroeger exempl. bij aanbieding voor rekening genomen hadden, betoogde. S. beantwoordde deze missive als volgt:

> In antwoord op uwe letteren d.d. 30 Oct. heb ik de eer U te berichten, dat ik niet wensch, dat de Boekhandel aan Beets' *Dichtwerken* schade zal lijden.
>
> Ik ben bereid de onverkochte exempl. van deel 1—3, klein 8⁰ ed., welke door mij zijn geleverd, tot 1 Feb. 1886 terug te nemen tegen inkoopsprijs. Tevens ben ik bereid, om aan ieder, die mij daartoe vóór 15 Nov. a. s. zijn verlangen te kennen geeft, het getal der voor rekening bij aanbieding geleverde exempl. Beets' *Dichtwerken* kl. 8⁰ ed. 4e deel in zijn geheel in commissie over te schrijven, natuurlijk met niet meer dan 20% rabat en de premie $^{13}/_{12}$.
>
> Daardoor is een ieder voor schade gevrijwaard.
>
> De editie door den heer Bolle in den handel gebracht, wordt niet door mij afgeleverd. ZEd. kocht de geheele oplaag van 5000 exempl.

Hiermede niet voldaan, plaatste de Debitanten-Vereeniging de volgende advertentie in het *Nieuwsblad v. d. Boekhandel:*

> Op de vergadering van de Amsterdamsche Debitanen-Vereeniging dd. 7 Nov. 1885 werd besloten tot het

publiceeren van de onderstaande verklaring, geteekend door leden en genoodigden.

„Daar niettegenstaande de concessie, door den heer A. W. Sijthoff in zake Beets' *Dichtwerken*, aan den Boekhandel gedaan, de reputatie van debitanten tegenover het publiek blijft lijden, hebben de ondergeteekenden besloten, voortaan niet meer van aanbiedingen gebruik te maken van die heeren uitgevers, die den secondhand-handel in staat stellen hunne werken binnen 4 jaar na aanbieding in prijs te verminderen, of zulks zelve binnen dien tijd doen."

(Volgen de namen van 38 Amsterdamsche firma's).

Zijn onafhankelijk standpunt wenschende te handhaven, zond S. daarop de volgende circulaire aan al de boekverkoopers, met wie hij in rekening stond:

Leiden, 11 November 1885.

M.

Ik ben het geschrijf over mijne handelingen moede en wensch „vrij man" te blijven.

Boekhandelaren die de relatiën met mij niet wenschen voort te zetten gelieven onderstaand billet te teekenen.

A. W. SIJTHOFF.

De ondergeteekende wenscht de relatiën met den uitgever A. W. SIJTHOFF niet voort te zetten.

Woonplaats: Handteekening:

Zij had tot resultaat, dat slechts één plattelands-debitant per brief bericht gaf van zijn voornemen om de relatiën af te breken. Een paar jaar later verzocht hij dien brief als niet geschreven te beschouwen. Overigens heeft deze geschiedenis ook buiten den Boekhandel bekendheid verkregen, vooral door het *Utrechtsch Dagblad*, dat, geheel onpartijdig, daarover de volgende beschouwingen te lezen gaf:

Er heeft zich dezer dagen een strijd geopenbaard, welke met tamelijk veel heftigheid en van ééne zijde tevens niet zonder verbittering wordt gevoerd, en — ofschoon op een bepaald terrein te huis behoorende en dan ook tot dusverre binnen de kolommen van een vakblad beperkt — toch o. i. van algemeen belang is. Ons vooral boezemde die strijd belang in, omdat daarbij de naam en het werk betrokken zijn van een onzer meest vereerde dichters, dien wij het geluk hebben onzen stadgenoot te mogen noemen, den dichter Beets. Ziehier, ter toelichting, in enkele regelen wat de zaak is, zooals die blijkt uit de daarover geschreven artikelen in het „Nieuwsblad van den Boekhandel":

De welbekende boekhandelaar, de heer D. Bolle te Rotterdam, kondigde dezer dagen aan, dat bij hem verkrijgbaar is eene zeer goedkoope uitgaaf van de dichtwerken van Nic. Beets. Eigenaar en uitgever van die werken is de heer A. W. Sijthoff te Leiden, en de boekhandel begreep dus, dat deze laatste den heer Bolle in staat moet hebben gesteld, deze aanbieding te doen. De heer Sijthoff verklaarde dan ook, toen hem daarnaar gevraagd werd, dat hij op bestelling voor den heer Bolle eene geheele oplaag van 5000 exemplaren had gedrukt, welke oplaag deze in haar geheel genomen had.

Dat bij eene zoo groote bestelling — welke in ons land iets ongehoords is — de uitgever, tevens drukker, aan den besteller een buitengewoon lagen prijs kon stellen, is iets dat in een handeldrijvend land als Nederland zeker minder verbazing wekken zal, dan dat de geheele boekhandel zich daarover zou verwonderen. En dat de heer Bolle den lagen prijs, welken hij van den uitgever wist te bedingen, aan het publiek ten goede zou laten komen, is niet alleen natuurlijk, omdat — weder geen nieuw gezichtspunt voor een volk dat goeddeels aan den handel zijne grootheid dankt — een debitant, die

goedkoop inkoopt, ook goedkoop kan verkoopen, maar is zoozeer in het belang van ons volk, dat ieder, die het wèl meent met de ontwikkeling van zijne landgenooten, ieder die beseft van hoe hooge waarde eene ruime verspreiding van de reine, edele gedichten van onzen eenigen Beets wezen moet, de tot stand gekomen transactie tusschen den uitgever en zijn debitant van harte moet toejuichen.

Goede boeken zijn het zedelijk voedsel voor een volk; ieder die dat voedsel in ruime mate verkrijgbaar stelt en onder aller bereik brengt, verdient dank, want hij bewijst eene weldaad aan zijn volk, minstens even groot als hij, die de gewone voedingsmiddelen goedkoop maakt.

Dank echter heeft de uitgever in dit geval nog niet veel ondervonden. Van alle kanten is de boekhandel in opstand gekomen. „We zijn nog overladen met de werken van Beets, die wij niet zoo goedkoop inkochten en dus niet voor spotprijs kunnen aanbieden!" Aldus klinkt het van alle kanten. Hoogstwaarschijnlijk zal de uitgever vrij precies weten, hoe het met die overlading gesteld is; in elk geval, antwoordde hij terstond, per circulaire aan den boekhandel: „als gij exemplaren van Beets' werken hebt, welke gij meent niet te kunnen verkoopen, zendt ze mij dan terug; ik neem ze voor mijne rekening, zonder eenig verlies voor u; of wilt ge ze ten verkoop blijven aanbieden, om niet uitverkocht te zijn, geef mij dan het aantal op, dat ge in voorraad hebt en ik zal ze u in commissie laten, ter latere verrekening."

Hiermede was, naar het ons dacht, elke grond voor eene klacht van de boekhandelaren vervallen. Dat een ander goedkooper kan aanbieden dan zij, is het gevolg van den reusachtigen inslag, dien die ander deed. Hetzelfde middel staat ook hun ten dienste, — er is althans geen reden om het tegendeel te gelooven. Zien zij geen kans eene zoo groote oplaag onder het volk

te brengen, dan is het hunne zaak om de risico van het mislukken niet te loopen, maar een reden om er een verwijt van te maken aan hen, die dit wel durven ondernemen, bestaat er niet.

De strijd zelf gaat ons niet aan; zelfs zou hij ons weinig belang inboezemen, wanneer hij ons niet vreezen deed, dat de heer Sijthoff of andere uitgevers er door terug gehouden zouden worden, om hetzelfde te doen ook met andere werken, als die van Beets, waarvan wij de ruime verspreiding onder het volk een der heerlijkste vruchten van de groote vorderingen der boekdrukkunst noemen. En het is daarom, dat wij ons voor één enkel oogenblik mengden in een strijd, die ook om den toon, waarin hij gevoerd wordt en het min edele eigenbelang, dat er uit spreekt, een verre van verkwikkelijken indruk maakt.

„Hij leerde zijn volk lezen!" was de schoone lofspraak, die een Antwerpsche beeldhouwer schreef op het model, dat hij van het standbeeld van Conscience maakte. Met evenveel recht zeggen wij: „Zij leeren hun volk lezen, die goede boeken door goedkoope uitgaven onder het volk brengen."

Hoe men ook over den secondhand-boekhandel en de wijze waarop zijn vertegenwoordigers opereeren moge denken, een feit is het, dat tegenover de mogelijke directe schade, die de debitanten er door ondervinden, het stellige voordeel staat, dat het nieuw ontgonnen veld voor het vak in 't algemeen oplevert. De kring van het lezende en boekenkoopende publiek is door de goedkoope aanbiedingen belangrijk uitgebreid, en is volstrekt niet uitgesloten voor den gewonen boekhandel. De tienduizende deeltjes der 50 cents-editie, in de laatste vijf jaren door tusschenkomst van de debitanten bijna zonder advertenties van den uitgever geplaatst, bewijzen dit. Met die uitgaaf is S. zelf zeker wel de grootste concurrent van den second-boekhandel geworden.

Tot de voornaamste confraters-uitgevers en drukkers staat

S. in vriendschappelijke betrekking. Aanvragen om uit zijn fonds gedichten en prozastukken over te nemen, werden in den regel toegestaan, totdat deze zoo in aantal en omvang toenamen, dat hij zich verplicht zag daarvoor naar een vasten maatstaf vergoeding te vorderen. Het maken van bloemlezingen enz. is in de laatste jaren ontzettend uitgebreid, het is een industrie geworden; de aanvragen voor dat doel betroffen meermalen vellen te gelijk van kopijen, die schatten aan honorarium gekost hadden, ja soms werd vergunning gevraagd om zondere nadere opgaaf maar vrij over te nemen! S. heeft wel eens beweerd, dat zijn letterkundig fonds grootendeels in bloemlezingen is overgedrukt. Een niet onbelangrijke transactie op dit gebied was in 1867 de afstand van 10 liederen van ten Kate uit diens *Stichtelijk Huisboek* en *Lier en Harp* aan de uitgevers van den *Vervolgbundel op de Evangelische Gezangen.* Voor het recht om van deze liederen in de eerste en alle volgende uitgaven gebruik te maken, werd een vergoeding van *f* 750.— overeengekomen.

Ook met zijn buitenlandsche handelsvrienden verkeert S. in aangename verstandhouding. De meesten heeft hij herhaaldelijk bezocht op zijn reizen naar Leipzig, Berlijn, Weenen, München, Augsburg, Parijs enz. Het geregelde jaarlijksche bezoek aan de Leipziger mis en ook het tijdelijk verblijf in die stad van twee zonen en der oudste dochter te Weimar gaf aanleiding tot het sluiten van bijzondere vriendschapsbanden met Brockhaus, Teubner, Fleischer, Seemann, Frans Wagner, O. Spamer en met Muller-Grote en Julius Springer te Berlijn, welke laatste S. met familie in de Sächsische Schweiz had ontmoet. Eenigen van hen hebben wederkeerig aan Leiden een bezoek gebracht. Bij het verblijf gedurende de mis te Leipzig werd S. gewoonlijk bij Rudolf Brockhaus aan tafel genoodigd en daar maakte hij kennis met verschillende beroemde schrijvers en geleerden, o. a. in 1871 met Georg Ebers, wiens tafelbuur hij was en wien hij later een belangrijken dienst mocht bewijzen. Toen S. nl. in 1881 vernam, dat Ebers' pas verschenen

werk *Die Frau Bürgemeisterin* hier te lande werd nagedrukt, bood hij aan op zijn persen drie exempl. van de Duitsche uitgaaf te drukken, teneinde daarmede het auteursrecht voor Nederland te verkrijgen, en zulks vóór de nadruk verscheen, waardoor deze laatste strafbaar en vervolgbaar werd. Hij deed dit aanbod met het volgende telegram aan de uitgeversfirma Ed. Hallberger te Stuttgart:

> Ebers Bürgemeisterin wird in Holland in deutscher Sprache mit Fracturschrift nachgedruckt. — Holländische Buchhandel protestirt; jedoch kann Nachdruck nur verhindert werden, wenn unter Eid erklärt wird, dass das Werk auf niederländischen Druckerei und durch eine holländische Firma verlegt und 3 Exemplare am Ministerium eingereicht. Um Ihre Rechte zu schützen, erkläre mich bereit drei Exemplare zu drucken und als Verleger auf zu treten. Wollen Sie deshalb auf Ihre Kosten jemand met Stereotypplatten heute abschicken um Montag zu drucken. Abgesandte soll Auflage der 3 Exemplare controliren. Drahtantwort.
>
> SIJTHOFF.

Dit voorstel werd dankbaar aangenomen. De chef der zetterij uit Stuttgart, L. Sauer, reisde oogenblikkelijk met de stereotypen naar Leiden om het toezicht op den druk te houden. Slechts 10 exempl. werden opgelegd, waarvan Sauer 2 meenam naar Stuttgart voor de bibliotheek der firma. Het geheele boek werd in 21 uur gedrukt. Tijd voor toestellen gunde men zich niet; dat kwam er trouwens ook minder op aan: het doel om den nadruk vóór te zijn, of liever, de verschijning er van te verhinderen, werd bereikt. Behalve de 2 exempl. aan het Ministerie van Justitie ter verkrijging van auteursrecht, zond S. een exemplaar aan den redacteur van het *Nieuwsblad v. d. Boekhandel* ter opname in de lijst der Nederlandsche uitgaven. Deze verkeerde in de meening, dat de editie speciaal voor het debiet in Ne-

derland gedrukt was en vroeg welken prijs hij achter de titelopgaaf moest vermelden, benevens nadere bijzonderheden over het doel dezer uitgaaf. S. schreef hem toen o. a. het volgende:

> Teneinde ditmaal niet lang over de nadrukzaak te praten, hebben wij eenvoudig gehandeld, het boek in Holland gedrukt en aan de Wet voldaan. Ik heb nu voor dit boek geen prijs, want ik geef het present, of vraag voor deze editie zooveel als een liefhebber mij geven wil. Ik bedoelde alleen een eind te maken aan den Hollandschen nadruk en buitenlandschen uitgevers den weg te wijzen, wat zij te doen hebben om hun recht te verzekeren. Ter eere van ons land moest er een stem opgaan tegen den nadruk, vooral nu wij staan aan den vooravond dat er een tractaat zal worden gesloten.
>
> Vermeld dus het boek onder de nieuwe uitgaven zonder prijs, wilt gij meedeelen dat er van Hallberger en mij een wettige Hollandsche uitgave is verschenen, mij wel; maar laat het daarbij, geef alleen het feit aan. Komt de nadruk toch uit, dan moet de Officier van Justitie weten wat hij te doen heeft.
>
> Wil men Ebers' roman koopen, dan koope men de Stuttgartsche uitgaaf. Die is bij duizenden te krijgen. Wil men mijn editie zien, gaarne, maar verkoopen doe ik ze voorloopig niet.

Toen in 1875 de „Börsenverein des deutschen Buchhandels" te Leipzig zijn 50-jarig bestaan vierde, ontving S. met Frederik Muller en Gualth. Kolff van de „Vereeniging tot bevordering van de belangen des Boekhandels" de opdracht den feestvierenden een officiëelen brief van gelukwensching aan te bieden. Bij die gelegenheid deed hij eenige mededeelingen over het toen kort geleden te Amsterdam opgerichte Bestelhuis van den Nederlandschen Boekhandel, welke met groote belangstelling werden aangehoord.

De reeds bestaande relaties met Duitsche uitgevers werden in 1885 aanmerkelijk uitgebreid. Frentzen wenschte van zijn bekendheid met den Duitschen handel partij te trekken voor de Leidsche zaak, waarin hij in dat jaar was opgenomen. De firma knoopte toen connecties aan vooral met uitgevers van kostbare prachtwerken en van sommige hier te lande zeer verkoopbare boeken. Op voorwaarde daarmee het alleendebiet voor Nederland en België te verwerven, bestelde zij aan het Photografische Gesellschaft te Berlijn 75 exempl. van de compleete *Braunschweiger Galerie*, uit te geven in 10 afleveringen, een werk waarvan de prijs per exempl. 300 Mark bedroeg. Eveneens werd van de Deutsche Verlagsanstalt te Stuttgart een nog grooter getal van de *Ebers-Galerie* in de groote en kleine uitgaven ontvangen en hier bij den Boekhandel geplaatst; later van diezelfde firma bij de uitgaaf 200 exempl. van Ebers, *Die Nilbraut*; voorts van Grote te Berlijn de geïllustreerde klassieken, gebonden boeken van Ad. Titze en C. F. Amelang te Leipzig, plaatwerken van het Verlag für Kunst und Wissenschaft te München, enz. enz., een en ander bij aanzienlijke getallen voor rekening met verhoogd rabat. Deze werken werden meerendeels door Carpentier op reis bij aanbieding aan den Boekhandel geplaatst.

Volckmar was bereid als correspondent der firma te Leipzig op te treden en daardoor ontstond er een meer geregeld verkeer met de voornaamste Duitsche uitgevers. Het bezoeken van de Leipziger Ostermesse werd sedert aan Frentzen opgedragen. In 1888 evenwel ging S. mede om de feestelijkheden bij te wonen, verbonden aan de inwijding van het nieuwe beursgebouw voor den Duitschen Boekhandel. Bij die gelegenheid bood hij het Comité een toepasselijk geschenk aan: een raam in het gebouw, voorstellende het Leidsche wapen. S. had voorgeslagen het Nederlandsche Rijkswapen, maar het Börsenverein-bestuur gaf de voorkeur aan het Leidsche wapen, als een hulde aan de vroegere voorname boekdrukkers in Holland's Athene. Het *Nieuwsblad v. d. Boekhandel* gaf in zijn nummers van 15 en 18

Mei 1888 een uitvoerig verslag van de plechtigheid der inwijding, die in tegenwoordigheid van den Koning van Saksen en de sommiteiten uit de geleerden- en boekhandels-wereld plaats vond, benevens van de daarop gevolgde feestelijkheden. Wij ontleenen aan dat verslag van een ooggetuige het volgende:

> De nu volgende redevoeringen, welke vergezeld gingen van passende geschenken, ... zijn voor de leden van den Nederlandschen Boekhandel van minder belang dan de woorden van welkom en vereering, welke onze collega, de Heer A. W. Sijthoff uit Leiden, sprak.
>
> Eene bijzondere blijdschap veroorzaakte het waardig optreden van dien spreker, die zijne vereering voor den Duitschen boekhandel reeds had doen blijken door het schenken van een schoon raam en die nu niet had geaarzeld de verre reis te ondernemen om ook mondeling zijne gelukwenschen en sympathie uit te drukken. Door de aanwezigen met warmte begroet, begon de spreker met er zijn leedwezen over uit te drukken, dat het hem moeilijk viel zijne collega's in de Duitsche taal, welke hij niet zoo geheel machtig was, toe te spreken; men zou het hem dus moeten vergunnen, dat hij zich van zijne moedertaal bediende. Die toespraak luidde aldus:
>
> „Ik breng u een groet uit Holland, een groet uit Leiden. Ik breng u tevens het wapen der stad Leiden, de stad u allen bekend door zijne geschiedenis, door Rembrandt en niet het minst door de Elzeviers. Ik ben den Börsenverein een woord van dank verschuldigd, die mij de eer heeft bewezen eene uitnoodiging te doen toekomen, en vervul hier een plicht der dankbaarheid.
>
> Voor 25 jaren kwam ik voor de eerste maal met Cantate naar Leipzig. Christian Müller en Frederik Muller waren mijne geleiders. Hoe werd ik toen ont-

vangen en hoeveel vriendschap genoot ik in Leipzig! Wat kon ik hier leeren! Ik wijd dit wapen aan de nagedachtenis mijner nu verscheiden oude vrienden Brockhaus, Carl Fleischer, Otto Spamer, D. Dumont, Weber, Reimer, Einhorn, Schäfer, Springer, Gerold. Ik breng het ook als eene hulde aan de bevriende firma's Teubner, Wagner, Müller-Grote, Volckmar, Seemann, Brockhaus, Manz, Gieseke en den geheelen Börsenverein.

Men zegt „Er is maar één Weenen"; voor ons boekhandelaars moet het zijn „Er is maar één Leipzig". Van uit Leipzig zendt de Duitsche boekhandel zijne stralen der wetenschap, kunst en beschaving; ook ons, Nederlanders, komt dat ten goede!

Ik eindig met een heilwensch voor het nieuwe gebouw, voor zijn bloeien en groeien. De goede God zegene Z. M. uwen koning, uw land en uwen arbeid. (Levendige bijval).

De heer Kröner antwoordde hierop ongeveer het volgende:

„Ofschoon ik de Hollandsche taal niet machtig ben, heb ik toch uit uwe rede zooveel verstaan, dat gij der Vereeniging uwe hartelijke gelukwenschen hebt gebracht en uwe sympathie hebt willen uitdrukken met den Leipziger boekhandel; dat gij gedoeld hebt op het raam, dat ons steeds den gever, den heer Sijthoff, te Leiden, in aangename herinnering zal brengen. Ik dank u namens de Vereeniging ten zeerste, zoowel voor het geschenk als voor de toespraak."

Zeer aangenaam werden wij er door gestemd ook te Leipzig een vertegenwoordiger te ontmoeten van den Nederlandschen boekhandel, die, hoewel niet van eene opdracht onzer Vereeniging voorzien, er toch getuigenis van aflegde, hoe hoog het streven en de arbeid van den Duitschen boekhandel in Nederland geschat wordt en met welk eene opmerkzaamheid men die ook daar volgt....

Wij maakten hierboven melding van het Bestelhuis van den Nederlandschen Boekhandel. Aan de oprichting daarvan heeft S. een belangrijk aandeel genomen. Een verbetering in het correspondentiewezen in den Boekhandel was reeds sedert 1851 bij herhaling een punt van algemeene bespreking geweest, totdat in 1864 Sijthoff en W. T. Werst er bij de Vereeniging op aandrongen, dat men deze zaak toch eens in handen mocht stellen van enkele leden, verschillende takken van den Boekhandel vertegenwoordigende. Dit voorstel viel in goede aarde. Zes commissieleden, onder wie S. als een der voorstellers, zetten zich op verzoek hunner beroepsgenooten ter overweging en raadgeving neer. In een uitvoerig verslag, het volgende jaar uitgebracht, ontwikkelden zij een plan voor een algemeen bestelhuis, met behoud echter van de hoofdcorrespondentschappen, dat echter geen weerklank vond. Het bleef toen rusten, totdat de zaak in 1869 wederom aan de orde kwam. Opnieuw werd S. toen in een commissie benoemd, die in overleg met het Bestuur haar taak met gelukkiger uitslag bekroond zag, nl. dat enkele jaren daarna deze voor den geheelen Boekhandel zoo uitstekend werkende inrichting kon geopend worden.

Ook in andere opzichten is S., waar de gelegenheid zich voordeed, in het belang zijner vakgenooten werkzaam geweest. Van 1866—1869 maakte hij deel uit van het bestuur der Vereeniging tot bevordering van de belangen des boekhandels. Toen in 1867 de publieke opinie haar stem al luider deed hooren tegen de zegelbelasting op de dagbladen en het Anti-dagbladzegelverbond werd opgericht, sloot S. zich daarbij aan. Behalve de verslagen van dien bond, drukte hij ook de rede des heeren Maurits H. van Lee, welke op het letterkundig congres te Gent zulk een demonstratie had teweeg gebracht, en werkte door de gratis-verspreiding ervan krachtig mede tot een adresbeweging. Een en ander had tot gevolg, dat in 1868 het wetsontwerp tot geheele afschaffing door de beide Kamers werd aangenomen.

Van 1877 tot 1881 voerde S. in eigen belang, maar ook

in 't belang van zijn confraters-drukkers, een strijd tegen den fiscus in de zoogenaamde molenaarskwestie. Behalve voor het gewone patentrecht als drukker, was hij in 1877 nog afzonderlijk aangeslagen voor de persen onder de rubriek molens. Op bezwaarschriften hiertegen ingediend, eerst bij den Minister van Financiën, daarna bij de Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland en eindelijk aan Z. M. den Koning, volgden afwijzende beschikkingen. Daar S. intusschen de meening van verschillende deskundigen en geëmployeerden aan het Ministerie had ingewonnen en deze geheel verschillend dachten over het al of niet rechtmatige van den aanslag en nadat gebleken was, dat Gedeputeerde Staten van eenige andere provinciën een geheel tegenovergesteld gevoelen toegedaan waren en ontheffing van den aanslag bevolen hadden, besloot hij de zaak door den civielen rechter te laten beslissen. Daar dit tot een langdurig en kostbaar proces aanleiding zou kunnen geven en een gunstige uitslag ten goede zou komen aan al de vakgenooten, richtte hij tot hen de volgende circulaire:

Aan de Boekdrukkers in Nederland.

Sedert tal van jaren werden de boekdrukkers in het Patentrecht aangeslagen naar het getal der werklieden, die zij in dienst hadden. Gaven zij letterkundige werken uit, dan werden ze gebracht in een hoogere klasse. Gaven zij een courant uit, dan moesten zij daarvoor afzonderlijk betalen. Werd het boek door hen ingenaaid, dan werden ze ook daarvoor nog belast. Sedert een paar jaar is men op het denkbeeld gekomen om mij ook te belasten als molenaar. Ik heb daar al dien tijd strijd tegen gevoerd en hoe twijfelachtig de aanslag ook was, ik heb overal mijn hoofd gestooten, ook zelfs bij Z. M. den Koning, want al die Adressen worden in handen gesteld van een en dezelfden controleur, die altijd afwijzend beschikt en omringd is door zetters, die de

zaak niet kunnen beoordeelen. Voor de geschiedenis van dezen merkwaardigen aanslag verwijs ik u naar mijne brochure, getiteld: *Rechtsvragen ten opzichte van den Aanslag van Boekdrukkers die letterkundige werken drukken en uitgeven, in 't recht van patent*, door Mr. N. F. van Nooten.

Ik moet mij dus bij den aanslag neerleggen of in verzet komen en het gevolg daarvan zal zijn dat alle Boekdrukkers, die in een geval als 't mijne verkeeren, zullen moeten betalen. Ik vraag nu mij zelven af: wat moet ik doen? 't Gemakkelijkst is te berusten en jaarlijks mijn *f* 50.— of meer te storten bij den Ontvanger. Maar die *f* 50.— kunnen opgevoerd worden tot een veel hooger bedrag en dan zal 't mij wellicht 't volgend jaar spijten niet gesproken te hebben toen het tijd was. Wil ik in rechten optreden dan kost dat geld, 't wordt geschat op *f* 1000.— en ieder zal mij toegeven dat dit voor één persoon te veel is. Ik kom dus nu met de vraag tot de Boekdrukkers in Nederland: „Zullen we ons lijdelijk laten belasten of zullen we ons verzetten?" De moeite en zorg van 't proces zal ik dragen, maar van U verlang ik dat Gij in de kosten zult deelen, welke voor 't algemeen belang zullen worden uitgegeven. Zooals ik boven zeide, zullen die kosten *f* 1000.— bedragen. Wanneer we nu eens een kas formeerden en 100 Boekdrukkers gaven *f* 10.—, dan was de zaak spoedig op touw gezet. Mocht het proces minder kosten, dan ben ik natuurlijk tot restitutie bereid; mocht het meer kosten, dan moet Ge U bereid verklaren om zoo noodig nog eens *f* 5.— bij te passen.

Mr. N. F. van Nooten te Utrecht, de schrijver van bovenvermelde brochure en volkomen bekend met ons vak, raadt mij de procedure aan. Hij belooft ze te leiden en Mr. B. M. Vlielander Hein te 's Hage, die het proces zal voeren, in te lichten. In het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* zal ik bericht geven van de in-

gekomen gelden en voor zoover wenschelijk is den loop van 't geding meedeelen.

Met alle achting,

Uw Dw. Dienaar,

Leiden, 28 Maart 1879. A. W. SIJTHOFF.

Toen een aantal der voornaamste boekdrukkers zich bereid had verklaard het gevraagde aandeel in de procedure bij te dragen, weigerde S., onder aanbieding door een deurwaarder met twee getuigen van het verschuldigde gewone patentrecht, de betaling van den aanslag voor den molen. De zaak is daarna in alle instantiën door de rechterlijke macht behandeld geworden, maar met ongunstigen uitslag. Na de verwerping van het beroep in cassatie door den Hoogen Raad liet S., nog steeds overtuigd van de onbillijkheid van het gewezen vonnis en in die overtuiging bevestigd door de geheel tegenovergestelde uitspraken van Gedeputeerde Staten in andere provinciën, vrij algemeen verspreiden en aan de Kamerleden bij den aanvang der zitting in couvert overhandigen een *Kaart van Nederland, aanwijzende in welke provinciën in het jaar* 1881 *de boekdrukkers molenaars zijn en in welke provinciën niet.* Op die kaart zijn de molenaars-provinciën met de (witte) meelkleur aangeduid. Het waren er maar drie, nl. Zuid-Holland, Utrecht en Friesland; de overigen, als bestrijdende de meening om de door stoom in beweging gebrachte snelpersen met molens gelijk te stellen, zijn met een donkere kleur aangewezen. Zeer ter snede staan boven aan de kaart als motto de volgende artikelen van de Grondwet aangehaald:

Art. 172. Geene privilegiën kunnen in het stuk van belastingen worden verleend.

Art. 3. Allen die zich op het grondgebied van het Rijk bevinden, hebben gelijke aanspraak op bescherming van personen en goederen.

Noch de procedure, noch de aardige satirieke voorstelling hebben verbetering of wel gelijkheid in den bestaanden toestand teweeggebracht. Het nageslacht heeft er evenwel het volgende gedicht aan te danken, dat S. door een zijner auteurs werd toegezonden:

Zeg Heer, wie heeft U toch bevolen
Een pers te houden voor een molen?
Een drukker, en dat een Leidenaar,
Te houden voor een molenaar?

Is dan een kassier ook ontvanger?
Is dan een waschvrouw ook behanger?
De eerste daar hij geld ontvangt,
De tweede omdat zij goed ophangt?

Een slager is dan óók een snijder,
Omdat hij 't keelgat maakt wat wijder.
Een theeketel is dan muzikant,
Een kok is dan ook fabrikant.

Neen Heer! ge moogt die zaak bekijken,
Zooals het U wel 't best zal lijken;
Maar dat een drukker is molenaar,
Is in ons land nog lang niet waar.

Ook buiten het vak heeft het S. niet aan bemoeiingen ontbroken. Toen in 1873 het Taal- en Letterkundig congres besloot de volgende bijeenkomst te Leiden te houden, werd hij door het Gemeentebestuur uitgenoodigd, deel uit te maken van de regelingscommissie, welke taak hij voor het 14e Congres, dat den 31en Aug., 1 en 2 Sept. 1874 plaats vond, met ijver en toewijding vervulde. — De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde had hem reeds in 1869 onder haar leden opgenomen en menig later jaarverslag maakt met erkentelijkheid melding van zijn boekgeschenken aan de bibliotheek.

In October 1881 kwamen eenige vrienden van den kort te voren overleden Gualth. Kolff bijeen, ten einde te beraadslagen over een passend monument voor dien edelen menschenvriend. Ook S., die door een *In Memoriam* Kolff's nagedachtenis reeds had geëerd, sloot zich bij hen aan. Men was het in die eerste bijeenkomst niet eens geworden over

den vorm van dat gedenkteeken, maar kort daarna had S. een eigenaardig denkbeeld opgeworpen, dat sympathie verwierf. Hij schreef daarover dd. 8 Nov. aan Mr. N. P. van den Berg, toen president der Java-bank, die Kolff te Batavia had leeren kennen en hoogachten en die zich tijdens een kort verblijf hier te lande tot medewerking in Indië had bereid verklaard, het volgende:

> Nadat ik het genoegen had U te Leiden te zien... confereerde ik met de Heeren J. H. de Groot en Kolff's broeder. Men was het met ons eens, dat een gedenkteeken niet in Kolff's geest zou zijn. Wat dan? ja een gedenkteeken is 't gemakkelijkst, men vraagt geld, bestelt het monument, onthult het en het is afgeloopen.
>
> Ik bracht toen ter sprake het idee om een Kolff'sfonds te stichten, bijstand met raad en daad voor weduwen en weezen van Indische familiën.
>
> Wij behoeven daarvoor geld, maar ik wenschte het werk van K. eenvoudig voort te zetten. K gaf, K. leende, K. vroeg hulp aan de vrienden. Hij gaf wat geld, maar meer raad. Menig gezin redde K. uit de handen van woekeraars; menig gezin hielp hij er weder boven op. Welnu, dat zetten wij voort. Gualtherus Kolff's naam moet blijven leven. Wij brengen wat geld bijeen, de rente mag men weggeven, maar 't fonds moet blijven. Wie hulp noodig heeft, wende zich tot dat fonds, de zaak wordt onderzocht, in orde bevonden en dan gaat een circulaire uit aan de vrienden en aan ieder die maar wat te missen heeft.
>
> Ziedaar het idee, wilt U er een vorm aan geven? Zullen wij de vrienden bij elkaar roepen, waar en wanneer?....

Op de vergadering, den 12den Nov. d. a. v. te Leiden gehouden, werd tot de uitvoering van dit plan besloten, en S. met nog drie andere vrienden tot bestuursleden van de Vereeniging „Het Gualtherus Kolff'sfonds" gekozen.

Het eerste verslag, dat in 1883 werd uitgebracht, vermeldde dat er 96 leden waren toegetreden, waaronder 50 in Oost-Indië, van wie gezamenlijk aan bijdragen was ontvangen de som van *f* 2295.50. In het zevende jaarverslag over 1888 wordt meegedeeld, dat alleen in den loop van dat jaar in leen werd verstrekt een bedrag van *f* 3081.52, terwijl van vroegere leeningen werd terugontvangen *f* 2689.44; voorts op welke nuttige en doeltreffende wijze de gelden besteed zijn geworden. Van het bestuur, dat door sterfgevallen eenige wijzigingen onderging, maakt S. nog steeds deel uit, terwijl het Fonds aan de medewerking in Indië van Mr. N. P. van den Berg eveneens groote verplichtingen heeft.

De betrekkingen, die S. op maatschappelijk gebied bekleed heeft of nog vervult, zijn de volgende: Commissaris-president en Commissaris der Leidsche broodfabriek, Commissaris-penningmeester en Commissaris der Leidsche Maatschappij voor Toonkunst; verder was hij medeoprichter der Stoombootmaatschappij „Volharding", terwijl zijn concessie-aanvraag met de uitvoerige gedrukte toelichting van plannen enz. — na zich persoonlijk op de hoogte gesteld te hebben van de Berlijnsche waterwerken — een krachtigen stoot heeft gegeven aan het tot stand komen der Duinwaterleiding van Katwijk naar Leiden.

Na al het medegedeelde over een leven zoo vol actie, zou men allicht aan een krachtig en sterk lichaamsgestel gaan denken. Dat vermoeden is echter allesbehalve juist. Tengevolge van een leverziekte, waarvan S. reeds vroeg bezocht werd, was hij jaren lang kwijnend en zocht daarvoor bij herhaling genezing in het buitenland. De meeste baat vond hij nog bij de eenige malen herhaalde kuur te Mariënbad. Deze kwaal, welker invloed zich bij tusschenpoozen deed gelden, en de zorgen eerst in de zaak en daarna in het huiselijk leven, voornamelijk veroorzaakt door een aanhoudend en toenemend zenuwlijden zijner echtgenoote, brachten een doorgaans gedrukte stemming teweeg. Een zware slag trof hem en zijn kinderen in December 1881

door het overlijden dier gade en geliefde moeder. De oudste dochter was toen reeds gehuwd; de tweede dochter en oudste zoon volgden haar kort daarna, zoodat zijn jongste dochter de plaats der moeder in het bestuur der huishouding ging innemen. Deze taak droeg zij een paar jaar later over, om zelf den man harer keuze, den heer Carl Huth, te volgen, eerst naar zijn woonplaats te Keulen en daarna wegens redenen van gezondheid naar het eiland Madeira.

Voor S. braken in 1883 wederom gelukkiger dagen aan, toen hij zich opnieuw in den echt verbond met mejuffrouw Wally Huth. Toen in datzelfde jaar zijn jongste zoon, Gerard Henri, ook een eigen haard vestigde en zijn tweede zoon, Cornelis, Rotterdamsch burger werd, kon S. zich gelukkig achten die leegte zoo geheel naar hartewensch te zien aangevuld. Ja, het bleek hoe langer hoe meer, dat een goede genius aan zijn zijde was verschenen. De levensmoed en ondernemingsgeest, die met het verscheiden der eerste gade als verdwenen schenen, keerden door deze nieuwe gelukkige verbintenis nog in verhoogde mate terug. De gunstige invloed daarvan werkte mede tot dien grooten bloei der zaak in latere jaren, welke ten duidelijkste blijkt uit eenige aan het slot te vermelden cijfers.

Helaas! dat er zoo spoedig een donkere schaduw op dat geluk moest vallen! Een tengevolge van het vochtige Hollandsche klimaat telkens opnieuw verschijnende malaria noodzaakte S. voor zijn gade drogere luchtstreken op te zoeken, wat in de laatste vijf jaren de oorzaak was van beider langdurig en afwisselend verblijf buitenslands. Nu eens werd de winter te Brussel doorgebracht, dan weer een ander gedeelte van 't jaar te Tarasp in Grauwbunderland of in 't zuiden van Frankrijk; de zomer van 1889 was gedeeltelijk aan de Parijsche tentoonstelling en voor een ander deel aan een verblijf van eenige maanden te St. Germain gewijd. Ook het jaar 1890 werd grootendeels op Franschen bodem doorgebracht: den zomer te Deauville aan zee, te Rouaan en in andere plaatsen van het schoone Normandië, het najaar te Parijs, den winter in het Zuiden te Cannes.

In 1887 hadden de echtgenooten een reis door het grootste deel van Italië gemaakt, welke gunstige resultaten opleverde, maar door een noodlottige gebeurtenis geruimen tijd verstoord en tegen den zin verlengd werd. Te Rome toevende, werd S. in hevige mate door typhuskoortsen aangetast, die niet zonder levensgevaar bleken en een zijner kinderen tot overkomst noopten. Gelukkig nam de ziekte een gunstigen keer en herstelde de patiënt verder geheel in de liefelijke omstreken van het meer van Thun. Van deze interessante Italiaansche reis bestaat sedert kort een onderhoudende beschrijving, door Mevrouw S. in vloeiend Hollandsch te boek gesteld en welke, op geheimzinnige wijze uit drukkerij en binderij te voorschijn gekomen, tot een verrassing voor haar echtgenoot werd bestemd. Onder de zeer weinige exempl., die hiervan gedrukt zijn, is een unicum, dat in daarvoor tusschen den tekst opengelaten ruimte door Dr. G. C. J. Vosmaer, met wien de reizigers te Napels genotvolle dagen hadden doorgebracht, op keurige wijze uit de hand geïllustreerd werd.

Aan het eind van ons overzicht en met een terugblik op S.'s veertigjarige uitgeversloopbaan, meenen wij — op 't gevaar af beschuldigd te worden van vooringenomenheid met een niet altijd naar waarde geschat beroep — er op te mogen wijzen, dat een uitgever iets meer kan zijn dan „het werktuig, waarvan de schrijvers zich bedienen om hun geestesvoortbrengselen in stoffelijken vorm te vermenigvuldigen en te verspreiden"; dat hij niet behoeft te bedelen aan de voeten van literatuur en kunst; maar dat hij als zelfstandig denker die beiden kan overhalen tot samenwerking, om vaderland en volk te verrijken met nieuwe en blijvende gedenkstukken.

En uit een materiëel oogpunt resumeerende, wijzen wij op die steeds tot hoogeren bloei gebrachte zaak met haar

aantal vertakkingen, alle door zonen bestuurd, die hun vader als het middelpunt mogen beschouwen, als de beweegkracht, waaraan zij hun kracht hebben ontleend en nog ontleenen, maar die daarbij tevens aan den wensch om als zelfstandige mannen werkzaam te zijn, kunnen voldoen.

Moge de stichter, hetzij van nabij of in de verte, zijn schoone inrichting bij voortduring zien toenemen in omvang en bloei, opdat ook in de toekomst zal kunnen gezegd worden:

„Hoe meerder druk,
Hoe schooner bloei."

CIJFERS EN BIJLAGEN:

Uitgaven aan drukkerij en binderij. — Papierverbruik. — Aantal en bedrag der losse banden. — Kleine uitgaven aan porto's, verpakking enz. — Gas- en Waterverbruik. — Aantal verzonden en ontvangen kilo's boeken. — Bijl. 1. Reglement van orde voor de werkplaatsen. — Bijl. 2. Reglement van het ziekenfonds. — Bijl. 3. Lijst der bekroningen op tentoonstellingen.

Enkele cijfers geven soms beter dan veel woorden een helder begrip van zaken en toestanden. Ook de hieronder volgende, ontleend aan de balansen en de boeken der firma, kunnen dienen om den aanwas en den tegenwoordigen staat van de in 't laatste hoofdstuk beschreven inrichting aanschouwelijk te maken. Wij meenen ons van verdere toelichting daarbij te kunnen onthouden.

Aan uitgaven wegens werkloonen, gereedschappen enz. vorderden de

DRUKKERIJ en BINDERIJ (Opgericht in 1867)

in	1851	*f*	2692.43[5]
„	1855	„	5167.99
„	1860	„	5999.40
„	1865	„	9426.53[5]

	Drukkerij en	Binderij (Opgericht in 1867)
in 1870	f 10311.10^{5}	f 3261.15
„ 1875	„ 15457.99^{5}	„ 5376.66^{5}
„ 1880	„ 21945.17	„ 7383.00^{5}
„ 1881	„ 19413.59^{5}	„ 7120.24^{5}
„ 1882	„ 18276.52^{5}	„ 7162.92^{5}
„ 1883	„ 17377.36	„ 6839.92^{5}
„ 1884	„ 17415.01	„ 7575.81
„ 1885	„ 18576.59^{5}	„ 7984.30
„ 1886	„ 19835.08^{5}	„ 9027.55
„ 1887	„ 20148.85^{5}	„ 9888.50
„ 1888	„ 19756.62	„ 9638.40
„ 1889	„ 20965.30	„ 9621.53^{5}

De rekeningen van het aan de firma geleverd drukpapier bedroegen [1]):

over 1860	f 9763.81^{5}	over 1883	f 44394.59
„ 1865	„ 15221.59	„ 1884	„ 53763.07
„ 1870	„ 27548.83	„ 1885	„ 44898.56
„ 1875	„ 31905.30	„ 1886	„ 57608.38
„ 1880	„ 52424.49	„ 1887	„ 46974.85
„ 1881	„ 38915.56	„ 1888	„ 51154.34
„ 1882	„ 54073.85	„ 1889	„ 37947.54

Aan losse banden werden geleverd door verschillende binderijen:

in 1880	18021	stuks, tot een bedrag van f	5292.35
„ 1881	20556	„ „ „ „ „ „	6873.76
„ 1882	26855	„ „ „ „ „ „	7519.48

---

1) Hieronder is niet begrepen het papier voor de *Gracieuse*, voor steendrukwerk en voor etsen, photogravuren enz, dat door de respectieve drukkers is bijgeleverd.

in 1883	16292	stuks,	tot	een	bedrag	van	*f*	4403.26
„ 1884	19563	„	„	„	„	„	„	6919.85
„ 1885	28969	„	„	„	„	„	„	9679.09
„ 1886	59017	„	„	„	„	„	„	12401.—
„ 1887	101460	„	„	„	„	„	„	18708.35
„ 1888	95480	„	„	„	„	„	„	18107.84
„ 1889	89709	„	„	„	„	„	„	14318.72

De z.g. kleine uitgaven voor spoorvrachten, frankatuur, fooien, postzegels, briefkaarten, telegrammen en porto's bedroegen:

in 1878	*f* 4950.18	in 1884	*f* 7811.80
„ 1879	„ 5865.29	„ 1885	„ 8286.30
„ 1880	„ 6458.23^5	„ 1886	„ 9187.43
„ 1881	„ 6737.65	„ 1887	„ 9527.53
„ 1882	„ 7274.41	„ 1888	„ 10929.38^5
„ 1883	„ 7731.28^5	„ 1889	„ 10258.62^5

Voorts vonden wij vermeld als verbruikt voor

Gas		en	Duinwater.		
in 1865	*f* 565.20				
„ 1871	„ 642.15				
„ 1875	„ 887.23	1879	97	meters	*f* 38.01
„ 1880	„ 971.28		190	„	„ 68.70
„ 1881	„ 930.40		117	„	„ 44.74
„ 1882	„ 953.63		47	„	„ 25.—
„ 1883	„ 1015.95		120	„	„ 45.60
„ 1884	„ 1038.80		$272\frac{1}{2}$	„	„ 95.92^5
„ 1885	„ 845.17		282	„	„ 98.06
„ 1886	„ 988.97		466	„	„ 159.78
„ 1887	„ 991.40		342	„	„ 118.86
„ 1888	„ 1083.20		603	„	„ 204.99
„ 1889	„ 969.64		574	„	„ 195.92

Door tusschenkomst van het Bestelhuis van den Nederlandschen Boekhandel te Amsterdam werd door de firma

verzonden en ontvangen het onderstaande aantal kilo's boeken :

in	1881	45251	in	1886	57668
„	1882	40597	„	1887	66205
„	1883	35479	„	1888	72333
„	1884	36192	„	1889	69298
„	1885	43982			

Hierbij dient te worden opgemerkt, dat buiten berekening zijn gelaten de zendingen aan de Dienstverrichting-Maatschappij te Rotterdam, door bemiddeling waarvan de *Gracieuse* en verschillende andere werken voor Rotterdam worden bezorgd, welke zendingen ook nog ettelijke duizende kilo's per jaar bedragen.

BIJLAGE 1.

REGLEMENT VOOR DE GEZELLEN

TER

BOEKDRUKKERIJ van A. W. SIJTHOFF.

Ingevoerd den 1[en] December 1871.

ART. 1.

De geheele zaak is afgedeeld in Zetterij, Boekdrukkerij en Binderij. Over ieder dezer afdeelingen zijn Hoofdmeesterknechts, aan wie de zorg over alle werkzaamheden is opgedragen.

Er heeft tusschen het Zetters- en Drukkerspersoneel geene verdere gemeenschap plaats, dan voor zoover het de werkzaamheden betreft.

Ieder, wiens verdienste meer bedraagt dan *f* 3.—, moet lid zijn van het Ziekenfonds.

ART. 2.

Het geheele personeel der Drukkerij zal op de werkplaatsen moeten aanwezig zijn: van 1 April tot 15 October 's morgens te zes uren en van 16 October tot 31 Maart 's morgens te zeven uren.

De uren van vertrek zijn voor het geheele jaar bepaald des namiddags te een uur tot halfdrie en des avonds te zeven uren, behalve wanneer de werkzaamheden een langer verblijf vorderen.

ART. 3.

De boeten voor het te laat komen zijn bepaald als volgt:

van	5	tot	15	minuten	5 Cents;
„	15	„	30	„	10 „
„	30	„	60	„	15 „

en de verzuimde tijd in evenredigheid der wekelijksche verdienste.

Den geheelen dag wegblijvende, 50 cents en de verzuimde dag.

Langer dan één dag wegblijvende, heeft men zijne betrekking verbeurd. De Vrijdag vóór Koppermaandag moet door den Meesterknecht, met het toezicht daarover belast, het register dier aanteekeningen aan den Patroon worden overhandigd.

ART. 4.

Bijaldien er nochtans verschoonende omstandigheden tot ontheffing der voormelde boete zich voordoen, zal de beoordeeling der gegrondheid van zoodanige verschoonende omstandigheden aan den Patroon blijven overgelaten. De Meesterknecht mag dit evenwel niet als geldend aannemen zonder schriftelijk bewijs.

ART. 5.

Indien er zoodanige verschoonende omstandigheden werkelijk bestaan, zal van de verdiende penningen zooveel worden gekort als de verzuimde tijd, in evenredigheid der wekelijksche verdienste, bedraagt.

ART. 6.

Zoo iemand echter verlof vraagt om eenigen tijd ter zijner beschikking te hebben, hangt het van den Patroon af, of bij diens afwezigheid van een der Meesterknechts, hem dat toe te staan, zonder iets van het weekloon te korten; doch dit is afhankelijk van de redenen van verzuim.

ART. 7.

De dagelijksche vrije tijd tusschen het werk zal zijn 15 minuten tot het ontbijt en 15 minuten tot het theedrinken. Zoo de werkzaamheden het echter niet gedoogen, zal er geen langer tijd worden toegestaan dan men daarvoor hoog noodig heeft.

ART. 8.

Het gebruik van Sterken Drank is ten strengste verboden; hij, die zich hieraan ook in het minst schuldig maakt, zal dadelijk en voor altijd zonder Certificaat de werkplaats moeten verlaten.

ART. 9.

Hij, die zich onwelvoeglijk tegen de Meesterknechts gedraagt of zijne metgezellen door schelden of onbetamelijke woorden beleedigt, betaalt eene boete van 50 cents.

ART. 10.

Hij, die zijne metgezellen slaat, betaalt den eersten keer eene boete ten bedrage van *f* 1.—, den tweeden keer *f* 1.50 en, zoo hij zich ten derde male daaraan schuldig maakt, zal hem dadelijk de dienst ontzegd worden.

ART. 11.

De Meesterknechts zullen steeds 5 à 10 minuten eerder aanwezig moeten zijn dan de overige gezellen.

ART. 12.

Niemand mag zich vóor den bepaalden tijd op de werkplaatsen bevinden, dan met verlof van den Patroon of, bij diens afwezigheid, met verlof van een der Meesterknechts. Ook zullen allen gezamenlijk moeten vertrekken, behalve wanneer de werkzaamheden een langer verblijf vorderen, of dit door den Patroon wordt gelast.

De spoed, waarmede in den regel de werkzaamheden, op het uur van vertrek, worden nedergelegd, eischt evenzoo, bij het terugkomen, eene directe wederopvatting er van, zoodat een te lang talmen met het uittrekken van kleedingstukken, enz., beboet zal worden met 10 cents.

ART. 13.

Hij, die de gereedschappen en machinerieën, waarmede hij werkzaam is, niet in goeden staat houdt, zal beboet worden met 10 cents tot *f* 1.—, naar beoordeeling des Patroons. Ook elk gebroken glasruit wordt ten koste des brekers vernieuwd, en indien deze onbekend mocht zijn, dragen de gezellen der Drukkerij, Binderij of Zetterij de kosten gezamenlijk.

ART. 14.

Hij, die bij het inslaan van een vorm eene pagina verkeerd plaatst, betaalt 50 cents boete.

Hij, die een vorm heeft ingeslagen en het gebruikte formaatgoed als anderszins niet behoorlijk wegbergt, betaalt eene boete van 10 cents.

Degene, bij wien letters onder zijn bok, achter of naast hem op den grond gevonden worden, zal eene boete betalen van 5 cents.

ART. 15.

Het rooken van tabak wordt niet toegestaan, tenzij er wordt overgewerkt en de pijp alsdan van een dopje voorzien zij. Die zich aan overtreding hiervan schuldig maakt, betaalt eene boete van 25 cents. Sigaren mogen onder het werk in geen geval gerookt worden.

ART. 16.

Een ieder, die eene gaskraan, na gedane werkzaamheden, niet goed gesloten heeft, betaalt eene boete van *f* 1.—, welke boete bij herhaling verdubbeld wordt.

ART. 17.

De drukker is verplicht het afgedrukte te tellen en houdt hiervan juiste aanteekening; bij verzuim betaalt hij 15 cents boete. Het papier, dat meerder gebruikt wordt dan tot proef-

trekken, toestellen of afdrukken ten hoogste noodig is, wordt door den drukker betaald. Is het gedrukte afgeleverd en het benoodigde getal niet compleet, zoo zijn, wanneer de vorm is opgebroken, de kosten van den herdruk voor rekening des drukkers.

ART. 18.

De drukker draagt zorg dat het papier, hetwelk onder zijne berusting is, in behoorlijken staat op de daarvoor bestemde plaats worde bewaard; bij verzuim hiervan betaalt hij eene boete van 25 cents.

ART. 19.

Er mag niets aan de bestaande inrichting of den vorm van de verschillende benoodigdheden veranderd worden, dan met bepaalde toestemming; ook staat het den drukker niet vrij correctie op de pers te maken.

ART. 20.

Alle boeten zullen, in evenredigheid der wekelijksche verdiensten onder de gezellen worden verdeeld, welke deeling plaats heeft op Koppermaandag.

ART. 21.

Voor de handhaving van dit Reglement moeten de Meesterknechts zorg dragen. Zij zijn verantwoordelijk voor de stipte opvolging er van en voor de door hen geïnde boeten.

Van dit Reglement zal op de Zetterij, Drukkerij, Binderij, alsook op het Kantoor, een afschrift worden opgehangen en aan ieder nieuw aankomend gezel ter lezing worden aangeboden.

BIJLAGE 2.

REGLEMENT VAN HET ZIEKENFONDS

VOOR DE GEZELLEN

TER

BOEKDRUKKERIJ van A. W. SIJTHOFF

TE LEIDEN.

ART. 1.

Het fonds stelt zich ten doel om door wekelijksche bijdragen aan leden, welke in ziekelijke omstandigheden mochten geraken, eene geldelijke ondersteuning te verstrekken.

Het boekjaar van dit fonds vangt aan 1° Januari en eindigt ult° December.

ART. 2.

Om deelgenoot van dit fonds te kunnen zijn, moet men: 1° aan de drukkerij van den heer A. W. Sijthoff werkzaam zijn; 2° niet minder per week verdienen dan *f* 3.—.

Iemand, die slechts tijdelijk in eenige betrekking aan deze drukkerij werkzaam is, kan voor het fonds niet in aanmerking komen.

Evenzeer verbindt zich de Patroon in den regel — althans voor zoover dit bij uiterlijke beschouwing van den persoon mogelijk is, — gezonde personen in zijn dienst te nemen.

ART. 3.

De wekelijksche contributie bedraagt 1° voor hen, die *f* 6.— en daarboven per week verdienen, 10 cents; 2° voor hen, wier weekgeld van *f* 4.50 tot beneden *f* 6.— bedraagt, 7½ cents, en eindelijk 3° contribueeren diegenen, die van *f* 3.— tot beneden *f* 4.50 per week verdienen, 5 cents. De contributie zal geregeld elke week worden ingevorderd en aan den Patroon ter hand gesteld.

ART 4.

Elk aankomend lid zal, na dertien weken in gezonden toestand gecontribueerd te hebben, eerst aanspraak kunnen maken op uitkeering van ziekengeld.

Hij, die wegens verplichten militairen dienst de drukkerij tijdelijk heeft moeten verlaten, zal, bij zijn terugkeer dadelijk, zonder eenige bijbetaling, aanspraak kunnen maken op uitkeering van ziekengeld, terwijl de 2de al. van art. 10 op hem van toepassing is, wanneer hij de ontbrekende contributie aanzuivert, van den tijd dien hij langer dan een vol jaar in dienst geweest is.

ART. 5.

Ingeval een lid in ziekelijke omstandigheden geraakt, zal de uitkeering wekelijks (de week op zes dagen gerekend, de Zondagen hieronder niet begrepen) geschieden als volgt:

Aan leden, in art. 3 sub 1° genoemd, *f* 4.—; aan hen, onder art. 3 sub 2° begrepen, *f* 3.—; en aan hen, in art. 3 sub 3° gemeld, *f* 2.—.

Deze uitkeering bij ziekte geschiedt voor minstens 2 dagen, de dag van aangifte medegerekend, mits de zieke vóór elf uren 's morgens kennis geeft aan den meesterknecht ter drukkerij.

Iemand, in een der gasthuizen alhier verpleegd wordende, behoudt evenzeer zijne aanspraak op de genoemde uitkeeringen.

De Patroon behoudt aan zich het recht om in het onverhoopte geval dat de kas ontoereikend mocht zijn, het ziekengeld te doen ophouden.

ART. 6.

Bovengemelde uitkeeringen zullen gedurende 26 achtereenvolgende weken worden verstrekt.

Mocht de ziekte van langer duur zijn, alsdan zal, met wederzijdsch goedvinden van den Patroon en de leden, en alvorens de kas geraadpleegd te hebben, de uitkeering nog eenigen tijd kunnen voortduren.

ART. 7.

Onder „ziekte" wordt hier verstaan elke ongesteldheid, die iemand overkomt buiten zijne schuld, en die hem belet zijne werkzaamheden voort te zetten. Ziekten van syphilitischen aard, alsmede die, veroorzaakt door dronkenschap of vechtpartij, komen hoegenaamd niet in aanmerking.

ART. 8.

Bij ziekte van een lid worden door den Patroon twee leden benoemd, die den zieke gedurende zijne ongesteldheid nu en dan bezoeken, aan welke personen nimmer de toegang tot den zieke

door hem zelven of zijne huisgenooten mag worden geweigerd; in den regel wordt dit zóó verdeeld, dat beide bezoekers in eene andere afdeeling van de drukkerij werkzaam zijn dan die, waartoe de zieke behoort.

Wanneer een lid zich als ziek heeft doen aanmelden en later overtuigend mocht blijken dat er andere oorzaken bestaan wegens het niet verschijnen ter drukkerij of binderij, zal zoodanig lid vervallen worden verklaard van zijn lidmaatschap en kan ook hoegenaamd geen aanspraak maken op de in kas zijnde gelden. Uitgaan zonder schriftelijk verlof van den Geneesheer of van den Patroon doet de uitbetaling verbeuren.

ART. 9.

Bij overlijden van een lid zal, wanneer er *f* 1000.— in kas is, naar verhouding der wekelijksche contributie van 10, 7½ of 5 cents, een som van *f* 40.—, *f* 30.—. of *f* 20.— aan zijne naaste betrekkingen worden uitgekeerd. Heeft men evenwel bovengenoemd standpunt bereikt, alsdan zal bij eventueele gevallen met de uitkeering worden voortgegaan tot de kas een minimum van *f* 500,— bereikt zal hebben.

ART. 10.

Bij het einde van elk boekjaar zullen zich twee leden van den staat der kas overtuigen, die tevens daarvan aan de overige leden verslag doen. Het batig saldo van de contributie zal telkens op 31 Dec. onder de leden evenredig verdeeld worden, uitgezonderd hen die geen vol jaar gecontribueerd hebben. De rente van het kapitaal zal evenwel telken jare in de kas worden gestort.

ART. 11.

De ongebruikt liggende gelden zullen door den Patroon (als beschermheer van dit fonds), zoo spoedig mogelijk en op de soliedste en voordeeligste wijze worden belegd.

ART. 12.

Mochten er in het vervolg van tijd redenen blijken te bestaan, die eene herziening van dit Reglement zouden eischen, dan zal daartoe met meerderheid van stemmen en in overleg met den Patroon kunnen worden overgegaan.

ART. 13.

De leden verbinden zich tot instemming met en getrouwe nakoming van dit Reglement.

Aldus vastgesteld den 18den December 1886.

BIJLAGE 3.

LIJST DER BEKRONINGEN OP TENTOONSTELLINGEN

WEGENS INZENDINGEN VAN

BOEK- EN PLAATWERKEN.

(*Eigen uitgaven*).

1855	's Gravenhage	. . . .	Zilveren Medaille.
1865	Dublin	. . . .	Bronzen „
1869	Amsterdam	. . . .	Zilveren „
1873	Weenen	. . . .	Verdienst „
1878	Parijs	. . . .	Zilveren „
1879	Arnhem	. . . .	Gouden „
1881	Amsterdam	(Tentoonstelling v d Vereeniging v. d. Boekhandel).	Eere-Diploma.
1883	Amsterdam	. . . .	Gouden Medaille.
1885	Antwerpen	. . . .	Gouden „
1888	's Gravenhage	. . . .	Gouden „
1888	Brussel	. . . .	Eere-Diploma.
1889	Parijs	. . . .	Zilveren Medaille.
1890	Antwerpen	(Exposition du livre).	Eere-Diploma.

ALPHABETISCH NAAMREGISTER.

C.

D.

I.

J.

K.

L.

M.

T.

U.

V.